

Historia Ecclesiastica

Ročník VI.
2015
č. 1

Z obsahu

Karl W. SCHWARZ: Truberiana aus Memmingen, Schwäbisch Hall, Tübingen und Wien: Erfreuliches und Betrübliches aus der aktuellen Truberforschung

Peter KÓNYA: Cirkevný historik, spisovateľ a pedagóg Ján (Johann) Samuel Klein (1748 – 1820)

PÜSKI Levente: Vedenie Maďarskej reformovanej cirkvi a otázka pôdy v druhej polovici horthyovského obdobia

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

HISTORIA ECCLESIASTICA

Časopis pre dejiny cirkví a náboženstiev v Strednej Európe
Journal on the history of Central European churches and religions
Zeitschrift für die Geschichte der Kirchen und der Religionen in Mitteleuropa
Közép-európai egyház- és vallástörténeti folyóirat
Czasopismo Historii Kościoła i Religii w Europie Środkowej

Ročník VI.

2015

číslo 1

Redakčná rada:

Prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. (*predseda*)

Mons. Dr. h. c. ThDr. Ján Babjak SJ, PhD., Doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.;

Doc. PhDr. Jiří Bílý, PhD.; Prof. Dr. Buzogány Dezső;

Dr. Czenthe Miklós; Doc. David Paul Daniel, A. B., M. A., M. Div., PhD.;

Prof. Dr. Dienes Dénes; Doc. PhDr. Martin Javor, PhD.; Mons. Prof. ThDr. Viliam Judák, PhD.;

PhDr. Eva Kowalská, DrSc.; Prof. RNDr. René Matlovič, PhD.;

Prof. PhDr. Pavol Mešťan, DrSc.; Prof. Dr. Papp Klára, PhD.;

Prof. ThDr. Peter Šturák, PhD.; Univ. Prof. Dr. Dr.h.c. Dr. Karl Schwarz;

Prof. Dr. Wacław Wierzbieniec, doc. Dr. Püski Levente, doc. Dr. Władysław Tabasz

Redakcia:

Doc. PhDr. Martin Javor, PhD. (*hlavný redaktor*)

PhDr. Jaroslav Coranič, PhD.; Mgr. Annamária Kónyová, PhD.

PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.; Mgr. Monika Bizoňová, PhD.; Marek Sedlák

Preklad rezumé:

Ústav jazykových kompetencií CCKV PU a autori

Jazyková úprava:

Mgr. Lucia Šteflová

Vydáva:

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu

Prešovskej univerzity v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity

17. novembra 15, 080 01 Prešov, IČO 17 070 775

Tlač:

GRAFOTLAČ, Prešov

Evid. číslo: EV 4273/11

ISSN 1338-4341

Vyšlo v rámci riešenia projektu KEGA 040PU-4/2015

Konfesionálny vývin strednej Európy v ranom novoveku – smery, cirkvi, udalosti

Európska únia
Európsky fond regionálneho rozvoja

Agentúra

Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR
pre štrukturálne fondy EÚ

*„Podporujeme výskumné aktivity na Slovensku.
Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ“*

Časopis je registrovaný v textovej databáze ADT (Arcanum Digitális Tudománytár)

Obsah – Content – Inhalt – Tartalom – Spis treści

OBSAH

Štúdie – Articles – Studien – Tanulmányok – Artykuły	3
TRUBERIANA AUS MEMMINGEN, SCHWÄBISCH HALL, TÜBINGEN UND WIEN: ERFREULICHES UND BETRÜBLICHES AUS DER AKTUELLEN TRUBERFORSCHUNG.....	3
<i>Karl W. SCHWARZ</i>	
BOJ KŘEŠŤANSKÉ EVROPY S OSMANSKOU ŘÍŠÍ NA PŘELOMU 16. A 17. STOLETÍ (1593-1606).....	16
<i>BAGI Zoltán Péter</i>	
CIRKEVNÝ HISTORIK, SPISOVATEL A PEDAGÓG JÁN (JOHANN) SAMUEL KLEIN (1748 – 1820).....	32
<i>Peter KÓNYA</i>	
BARÓN UNGERN-ŠTERNBERG ALEBO BOHOVIA VOJNY A POSVÄTNÉ ŠIALENSTVO. K SPOROM O EURÁZIJSŤVE.....	49
<i>Ján ŠAFIN</i>	
REAKCE POLITICKÝCH STRAN NA USTAVENÍ CÍRKVE ČESKOSLOVENSKÉ (HUSITSKÉ) V ROCE 1920.....	66
<i>Pavel MAREK</i>	
KONFESIONÁLNA SKLADBA ŠTUDENTOV ZO SLOVENSKA NA NEMECKEJ VYSOKEJ ŠKOLE TECHNICKEJ V BRNE V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ.....	88
<i>Libor BERNÁT</i>	
VEDENIE MAĎARSKEJ REFORMOVANEJ CIRKVI A OTÁZKA PÔDY V DRUHEJ POLOVICI HORTHYOVSKÉHO OBDOBIA.....	107
<i>PŮSKI Levente</i>	
MAĎARSKÝ SLAVISTICKÝ VÝSKUM O JÁNOVI KOLLÁROVI.....	120
<i>Viera ŽEMBEROVÁ</i>	

Archív – Archives – Archiv – Levéltár – Archivum.....	129
SOMEF 2015 BERICHT ÜBER DIE SOMEF-KONFERENZ IN PRAG 3.-5.7.2015.....	129
<i>Karl W. SCHWARZ</i>	
JOHN MEYENDORFF.....	138
<i>Ján ŠAFIN</i>	
JÁN KVAČALA A JOSEF PEKAŘ VO SVETLE VZÁJOMNEJ KOREŠPONDENCIE.....	145
<i>Libor BERNÁT</i>	
Recenzie, anotácie – Review – Kritik – Könyvszemle – Reconzje i omówienia.....	173
Kronika – Chronicle – Chronic – Krónika –Kronika.....	195

**TRUBERIANA AUS MEMMINGEN, SCHWÄBISCH
HALL, TÜBINGEN UND WIEN: ERFREULICHES
UND BETRÜBLICHES AUS DER AKTUELLEN
TRUBERFORSCHUNG**

Karl W. SCHWARZ

Truberiana of Memmingen, Schwäbisch Hall, Tübingen and Vienna: Joys and sorrows of the current research on Truber.

Primus Truber was the Protestant Reformer and today he is most known as the “Slovene Luther”. He is also known as the author of the first books written in Slovenian language as well as the first translator. In addition, he is considered to be the founder of Slovenian literature. This study deals with the latest findings concerning Primus Truber as well as his work. The author brings new insights into the field, but also a negative message about the death of Christophe Weismann, who devoted his research to this historical figure.

Key words: *Primus Truber, Slovenia, Reformation, Slovenian language, translations, press.*

Abgesehen von dem 2014 erschienenen „Reformatorenlexikon“, in dem *Primus Truber* (1508-1586) durch einen konzisen Artikel von *Anton Schindling* vorgestellt wurde¹, der das Geburtsjahr vorsichtig mit 1507/1509 datiert, bescherte das Jahr 2014 der Truberforschung zwei Sensationen, über die hier berichtet werden soll.

I. Memmingen

Wie dem Gutenberg-Jahrbuch [GJ] 2014 zu entnehmen war², hatte *Ulrich D. Oppitz* schon im Oktober 2013 bei der Durchsicht der Bestände der wissenschaftlichen Stadtbibliothek in Memmingen ein Exemplar der von *Primus Truber* 1564 verfassten *Cerkovna Ordninga* / Kirchenordnung

¹ SCHINDLING, A. *Primus Truber*. In Dingel, I. - Leppin, V. (Hg.). *Reformatorenlexikon*. Darmstadt 2014, 247-252.

² OPPITZ, U-D. – WEISMANN, Ch. Die Slowenische Kirchenordnung von 1564 – ein neu gefundenes Exemplar. In *GJ* 89, 2014, S. 185-188.

entdecken können. Sie war in ein Pergamentblatt des „*Catholicon*“ von *Johannes Balbus* (Augsburg 1469) eingebunden³. Es handelt sich dabei um eine unbeschreiblich kostbare Rarität, denn der Großteil der vierhundert in Tübingen gedruckten Exemplare war im Herzogtum Krain der Gegenreformation zum Opfer gefallen. Nur wenige Widmungsexemplare dieses Werkes gelangten an Fürstenhöfe und überlebten in deren Bibliotheken. Beim Bombenangriff auf Dresden 1945 war jenes Exemplar in der Sächsischen Landesbibliothek zerstört worden, das vom Truberforscher *Theodor Elze* (1823-1900) benutzt und im Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich [JGPrÖ] beschrieben wurde⁴ und sowohl der Habilitationsschrift von *Francè Kidrič* (1880-1950)⁵ als auch der späteren Arbeit des Slawisten *Matija Murko* (1861-1952)⁶ zugrunde lag.

1971 wurde von *Christoph Weismann* (1940-2014) in der Bibliotheca Apostolica Vaticana ein weiteres Exemplar entdeckt, das sich ursprünglich in der Bibliotheca Palatina in Heidelberg befunden hatte. Weismann hat es auch für die Truberforschung erschlossen und die verschlungene Besitzgeschichte dargelegt⁷. Dieses Exemplar diente als Vorlage für einen Faksimile-Druck, der 1973 im Münchener Verlag von *Rudolf Trofenik* erstellt⁸ und der textkritischen Ausgabe im Rahmen der Truber-Werkausgabe zugrunde gelegt wurde⁹.

Das neu entdeckte Exemplar in Memmingen ist dem gegenüber am besten erhalten und hilft über bisher beklagte Textverluste hinweg. Die Digitalisierung der Kirchenordnung wurde durchgeführt¹⁰ und quellengeleitete Forschung erleichtert.

³ <http://stadtarchiv.memmingen.de/trubar.html>

⁴ ELZE, T. Die slovenischen protestantischen Ritual-, Streit-, Lehr- und Bekenntnisschriften des 16. Jahrhunderts. In *JGPrÖ* 15, 1894, S. 135-151, hier 145-148.151.

⁵ KIDRIČ, F. *Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert. Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung*. Heidelberg 1919.

⁶ MURKO, M. *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslawen*. Prag-Heidelberg 1927.

⁷ WEISMANN, CH. Die slowenische Kirchenordnung Primus Trubers von 1564. Ein Beitrag zur Bibliographie der südslawischen Reformationsdrucke. In *GJ* 1972, S. 197-210

⁸ TRUBAR, P. *Cerkovna Ordninga*. Slowenische Kirchenordnung Tübingen 1564 (= Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen 10), München 1973 – hier XVII-XXV ein erläuterndes Nachwort aus der Feder von Christoph Weismann.

⁹ TRUBAR, P. *Cerkovna ordninga* [Kirchenordnung]. In *Zbrana dela Primoža Trubarja* [Gesammelte Werke von Primus Truber] Bd. 3. Hrsg. von Grdina, I. - Vinkler, J. Ljubljana 2005; VINKLER, J. (ed.). *Primož Trubars Collected Work* vol. 3. Ljubljana 2004, S. 227-580.

¹⁰ <http://stadtarchiv.memmingen.de/trubar.html>

Es trägt einen handschriftlichen Besitzvermerk¹¹: „M[agistro] Bernardino Stainero tradatur“ – d.h. es soll dem genannten Mag. *Bernhard Stainer* (um 1546-um 1593) überantwortet werden. Dieser stammte aus der Stadt Stein/Kamnik in Krain, studierte in Tübingen (immatrikuliert als *Bernardus Lithopolitanus*), und zwar als Stipendiat der Tiffen-Stiftung, einer nach *Michael Tiffen* (1488/89-1555)¹² benannten Stipendienstiftung. Das Kapital dieser Stiftung stammte aus dem Nachlass des aus Krain stammenden Erziehers und Beraters des württembergischen Erbprinzen Christoph und Mäzen des evangelischen Stifts. Nach Beendigung seines Studiums in Tübingen wirkte Stainer bis 1573 als Hauslehrer der Familie *Auersperg*, ehe er Pfarrer in Kärnten wurde, zuerst in St. Ruprecht bei Villach und 1576 als Landschaftsprediger und Superintendent in Klagenfurt. Als solcher unterfertigte er die Innerösterreichische Kirchenordnung von 1578 und gehörte er auch der Kommission an, die 1581 die slowenische Bibelübersetzung seines Freundes und Tübinger Studienkollegen *Georg Dalmatin* (1546/47-1589) zu prüfen hatte.

II. Schwäbisch Hall

Die zweite Sensation betrifft den Druckort des ersten Buches in der Slowenischen Sprache, jenes 1550 von *Primus Truber* anonym herausgegebenen „*Catechismus In der Windischenn Sprach [...]*“ – mit der fingierten Orts- und Druckerangabe „*Gedruckt inn Sybenburgen durch den Jernei Skuryaniz*“. Der am Titelblatt mitgeteilte Name *Philopatridus Illiricus* ist kein Pseudonym Trubers, sondern weist auf den Verfasser der mitabgedruckten Predigt *Matthias Flacius Illyricus* (1520-1575) hin. Der Druck erfolgte, wie der Buchforscher *Helmut Claus* an Hand der Initiale L nachzuweisen meinte¹³, nicht in der Offizin von *Ulrich Morhart* an der Tübinger Burgsteige¹⁴, sondern in der viel kleineren Druckerei von *Peter Frentz* in

¹¹ Dazu und zum folgenden: OPPITZ, U-D. – WEISMANN, Ch. Die Slowenische Kirchenordnung 187 f.

¹² WEISMANN, CH. Der Humanist Michael Tiffen (1488/89-1555), Mentor Herzog Christophs und Mäzen des Tübinger Stifts. In Härtel, F. (Hg.). *In Wahrheit und Freiheit. 450 Jahre Evangelisches Stift in Tübingen*. Stuttgart 1986, S. 47-80; SIMONITI, P. *Humanismus bei den Slovenen. Slovenische Humanisten bis zur Mitte des XVI. Jahrhunderts*, bearb. Und mit einer Einleitung versehen von Marija Wakounig (übersetzt von Jože Wakounig). Wien 2008, 250 ff

¹³ CLAUS, H. „Gedruckt in Siebenbürgen durch Jernej Skuryaniz“. In *GJ* 88, 2013, S. 127-138.

¹⁴ SETZLER, W. Gedächtnisort Tübinger Burgsteige. In Lorenz, S. - Schindling, A. - Setzler, W. (Hg.). *Primus Truber. Der slowenische Reformator und Württemberg*. Stuttgart 2011, 418 f.; SCHINDLING, A. Primus-Truber-Gedenkort in Süddeutschland. In *Primus Truber und die Reformation in Slowenien* (= *Fresacher Gespräche* 2012). Klagenfurt 2013, S. 13-29, hier 24 f. = Sonderdruck aus: *Carinthia I* 203 (2013).

Schwäbisch Hall¹⁵. Dort wurden die Lettern und der Holzschnitt mit der Initiale L, die für den Druck des Catechismus und des *Abecedariums*, einer dem Catechismus angebundenen Lesebibel, gebraucht wurden, nachgewiesen. Der Linguist und Sprachwissenschaftler *Kozma Ahačič*¹⁶ schloss sich dieser Gedankenführung an und gab sich überzeugt, dass in Schwäbisch Hall jener für den Druck des ersten slowenischen Buches angemessene Gedenkstein anzubringen wäre.

III. Memmingen II

Zurück zur Kirchenordnung von 1564. Sie ist ja aus mehreren Gründen außerordentlich attraktiv: sie gilt als das älteste Rechtsdokument der Slowenen¹⁷, auch wenn es nicht in Rechtskraft erwachsen ist¹⁸. Sie war aber nicht nur ein Rechtsdokument, sondern auch ein theologisches Werk, erwachsen aus einem tiefen Glauben. Diese religiöse Dimension in Leben und Werk von *Truber* wurde vielfach übersehen, weil sie dem Denken der „Moderne“ fremd geworden war oder durch die national getönte Brille nicht zu erkennen war¹⁹.

Außerdem war sie die erste evangelische Kirchenordnung innerhalb des katholischen Habsburgerreiches, konnte sich aber aufgrund der konfessionellen Option des Landesherrn nicht halten und wurde in Innerösterreich von den nicht-slowenischen Gemeinden auch gar nicht rezipiert. Der innerösterreichische Protestantismus, dem durch die 1572/1578 erlassene *Religionspazifikation (Brucker Libell)* Religionsfreiheit eingeräumt wurde, richtete sich nach einer vom Rostocker Professor *David Chytraeus* (1530-1600) erarbeiteten Kirchenordnung, die am 20./21. Februar 1578 von den Ständen unterzeichnet und in Kraft gesetzt wurde²⁰. Sie nahm wohl auf

¹⁵ WEISMANN, CH. *Heimlich in Hall gedruckt* (27.08.2013) – <http://www.swp.de/2171094>; AHAČIČ, K. Neue Entdeckungen und Erkenntnisse zum slowenischen Protestantismus. In *Zeitschrift für Slawistik* 59, 2014, 3, S.385-398.

¹⁶ AHAČIČ, K. Neue Entdeckungen und Erkenntnisse zum slowenischen Protestantismus, 386 f.

¹⁷ SIMONITI, V. Von der frühen Neuzeit bis zu den josephinischen Reformen. In Štih, P. - Simoniti, V. - Vodopivec, P. *Slowenische Geschichte. Gesellschaft – Politik – Kultur*. Graz 2008, S. 119-216, hier 148.

¹⁸ ŽNIDARŠIČ GOLEC, L. Die „Slowenische Kirchenordnung“ von 1564 zwischen Wunsch und Wirklichkeit. In Lorenz, S. – Schindling, A. - Setzler, W. (Hg.). *Primus Truber. Der slowenische Reformator und Württemberg*. Stuttgart 2011, S. 103-115, hier 115.

¹⁹ JERŠE, S. Die slowenische Reformation zwischen dem Amboss Christi und dem Hammer der Romantik – zur Hagiographie der Moderne und deren vormodernen Grenzen. In *JGPrÖ* 129, 2013, S. 128-150.

²⁰ MECENSEFFY, G. Ansätze zu einer evangelischen Kirchenverfassung in den habsburgischen Erbländern im 16. Jahrhundert. In *Österr. Archiv für Kirchenrecht* 12,

die slowenische Bibelübersetzung Trubers Bezug, die für die slowenischen Gebiete vorgesehen war und von der gesagt wurde, dass sie „aus Luthers [Übersetzung] *gedolmetscht worden [sei], welches auch das rathsamiste gewesen ist*“²¹, nicht aber auf dessen Kirchenordnung. Das ist rätselhaft, weil einer der Unterzeichner, der Kärntner Superintendent *Bernhard Stainer*, ein Exemplar der slowenischen Kirchenordnung von 1564 besaß, nämlich jenes in Memmingen entdeckte.

War schon beim Brucker Libell das Ausmaß der gewährten Freiheit umstritten, denn die protestantischen Landstände verstanden unter Religionsfreiheit etwas anderes als der katholische Landesherr, der sie auf das Maß einer Gewissensfreiheit reduzierte, so wurde auch die Kirchenordnung von 1578 schon 1585 von den massiven Schlägen der Gegenreformation eingeholt²².

Am Beispiel seiner Kirchenordnung kann gezeigt werden, wie *Truber* die innere Ordnung des kirchlichen Lebens in der „*Kirche Gottes in der Slowenischen Sprache*“ vornehmen wollte. Dieser Kirche hatte er seine Übersetzung des Matthäusevangeliums (1555) gewidmet und mit dieser ekklesiologischen Aussage auf die reformatorische Erkenntnis Bezug genommen, dass die Kirche stets *creatura verbi divini* ist und sich nur im Vollzug der Verkündigung konstituiert²³. Bei *Truber* gewann diese Aussage gleichwohl topographisches Gewicht, denn er benannte (in einem anderen Zusammenhang) Krain, Untersteiermark, Kärnten, Görz, die Windische Mark, Metlika, Karst und Istrien als Siedlungsgebiete seiner „geliebten Landsleute“.

Auch für seine Kirchenordnung wählte er nicht einen topographischen Anknüpfungspunkt, sondern einen sprachlich-soziologischen: Sie sollte dort gelten, wo sie verstanden und rezipiert werden konnte, unter seinen *lubi Slovenci* in Innerösterreich. Sie hätte sich als Instrument zur Integration der slowenischen Sprache im Gottesdienst und in der Schule erweisen sollen, denn, so heißt es in der Kirchenordnung²⁴: „*Wir möchten, dass in unserem Krainer Land Psalmen, Lieder und Gottesdienste, die heiligen Sakramente in der slowenischen, Krainerischen Sprache dargebracht und verbreitet werden*“. Weiters hatte *Truber* einen Slowenischunterricht an den Schulen vorgesehen.

1961, S. 19-33, hier 28.

²¹ LOSERTH, J. *Die steirische Religionspazifikation 1572-1578*. Graz 1896, S. 69.

²² REINGRABNER, G. *Um Glaube und Freiheit. Eine kleine Rechtsgeschichte der Evangelischen in Österreich und ihrer Kirche*. Frankfurt/Main 2007, S. 56.

²³ KERŠEVAN, M. Primus Trubars „*Kirche Gottes der slowenischen Sprache*“ und „*Volk der slowenischen Sprache*“. In *Primus Truber und die Reformation in Slowenien* (= *Fresacher Gespräche* 2012). Klagenfurt 2013, S. 30-40, hier S. 35 und S. 39 = Sonderdruck aus: *Carinthia I* 203 (2013).

²⁴ *Cerkovna Ordninga*, Nachdruck München 1973, S. 128.

Für den Rechtshistoriker mag interessant sein, auf welche Vorlagen Truber zurückgriff, wie er die „*Württembergische Große Kirchenordnung*“ von 1559 adaptierte, als er 1560 wieder in seine Krainer Heimat zurückberufen wurde, um als Superintendent ein von den protestantischen Landständen getragenes Kirchenwesen zu organisieren. Ob er als exkommunizierter ehemaliger Kleriker den Ruf annehmen könne, war ein großes Problem, denn er war 1547 bekanntlich seinem Prozess ausgewichen und nach Deutschland emigriert²⁵. So holte er sich nicht nur unter seinen Landsleuten in Krain, sondern auch bei Hof Rat, er nahm seinen Entschluss zur Rückkehr nicht leicht. Als er 1562 nach Laibach zurückkehrte, brachte er eine zuvor in Tübingen gedruckte Bekenntnisharmonie („ARTICVLI OLI DEILI [...] VTIBINGI 1562“) mit, eine Zusammenstellung von drei reformatorischen Bekenntnissen, der *Confessio Augustana* (1530), der von Brenz erarbeiteten *Confessio Virtembergica* (1551), die dem Konzil von Trient 1552 vorgelegt wurde, und der *Confessio Saxonica*, ebenfalls 1551 für das Konzil von Philipp Melanchthon (1497-1560), dem Verfasser der *Confessio Augustana* erstellt: „*Drey Christliche Confessionen [...] in diß windische Buch zusammengezogen*“, lautete sein Untertitel. Das trug Truber den Vorwurf der Konfessionsvermischung ein und machte ihn konfessionell verdächtig, zumal er sich schon wiederholt um einen Ausgleich zwischen Wittenberg und Zürich bemüht hatte und mit dem Zürcher Reformator Heinrich Bullinger (1504-1575) befreundet war²⁶. Deshalb wurde er wiederholt denunziert und auch die Kirchenordnung geriet in den Verdacht, nicht streng CA-konform zu sein und gerade bei der zwischen Zürich und Wittenberg umstrittenen Lehre vom Abendmahl Zwingli'sches Gedankengut zu transportieren. So wurde der Text der Kirchenordnung über Anordnung des Württembergischen Herzogs rückübersetzt, um die Gewissheit über deren orthodoxe Ausrichtung zu erlangen. Das hat den Druck der Kirchenordnung enorm verzögert. Im Zuge der Überprüfung ist es dann dazu gekommen, dass das Werk ohne die geplante Vorrede und ohne das bereits gesetzte Titelblatt erschienen ist.

Welche Bedeutung kommt einer evangelischen Kirchenordnung zu? Sie dient der inneren Ordnung des kirchlichen Lebens und trat an die Stelle des überkommenen kanonischen Rechts, an das sich die Protestanten nicht mehr gebunden wussten, auch wenn sie es teilweise weiter verwendeten. Die reformatorischen Kirchenordnungen umfassen neben einer lehrmäßigen Grundlegung der *Credenda* vornehmlich Vorschriften über den Gottesdienst (*Agenda*), die Predigt und die Sakramentsverwaltung sowie die

²⁵ ŽNIDARŠIČ GOLEC, L. Der Klerus der Laibacher Domkirche und die protestantische Reformation bis Bischof Peter Seebach (1560-1568). In *Südostdeutsches Archiv* 46/47, 2003/04, S. 1-12.

²⁶ SAKRAUSKY, O. Theologische Einflüsse Bullingers bei Primus Truber (1975). Nachdruck in: *Carinthia I* 171, 1981, 333 ff.

sonstigen kirchlichen Handlungen (*Kasualien*), weiters Ordnungen für die kirchliche Unterweisung und das Schulwesen, die diakonischen Aufgaben des kirchlichen Lebens (teilweise verselbständigte Kastenordnungen), aber auch Regeln für die Ausbildung, Prüfung, Wahlen, Einsetzung und Abberufung von geistlichen Amtsträgern. Sie sind sehr verschieden konzipiert, je nachdem für welche Territorialkirche sie in Kraft gesetzt wurden. Seit 1526 und dem Reichsabschied von Speyer nahm die Parzellierung des Protestantismus ihren Lauf, das lässt sich auch an den in der Folge von den territorialen Obrigkeiten erlassenen Kirchenordnungen nachweisen. Jene von Schwäbisch Hall 1526 war eine der ersten, jene von Kempten datiert mit dem Jahr 1553²⁷, sie zeigte *Trubers* kirchenrechtliche Kompetenz, wobei er sich an unterschiedliche Vorbilder, darunter die Württemberger Kirchenordnung von 1536, anlehnen konnte und so die im Einflussbereich der Zürcher Reformation stehende Reichsstadt wieder dem Luthertum zuführte.

Was nun die Slowenische Kirchenordnung von 1564 betrifft, so ging *Truber* ziemlich pragmatisch ans Werk, indem er wohl die Große Württemberger Ordnung von 1559 zur Grundlage nahm²⁸, aber sehr eklektisch entfaltete und weite Bereiche derselben ausließ. Man muss dabei freilich auch die unterschiedlichen Dimensionen von Württemberg und Krain beachten, wenn die Kirchenordnungen einem Vergleich unterzogen werden. Das kann hier unterbleiben. Was aber unterstrichen werden soll, das ist der pragmatische Ansatz *Trubers*²⁹, dem wohl die biblische Weisung vorschwebte, dass alles ehrbar und ordentlich in den Gemeinden zugehen müsse (1. Kor. 14, 40). Deshalb hatte er zuerst die Ordnung der kirchlichen Basis vor Augen, das gemeindliche Leben, die Gottesdienstordnung etc., nicht die kirchenregimentliche Ebene, die er völlig ausklammerte: Kirchenleitung, Visitation, Synode, Ehesachen etc.

Wurde die Kirchenordnung in Württemberg vom Landesherrn eingeführt, der mit Hilfe der Kirchenordnung die Reformation im Lande durchsetzte³⁰, so war die konfessionspolitische Lage in Innerösterreich und zumal im Herzogtum Krain eine völlig andere. Hier regierte seit 1564 der jüngste Sohn des Kaisers Ferdinand I., *Karl II.*, dessen Ziel in der Zurückdrängung der reformatorischen Veränderungen im Niederkirchenwesen lag und der langfristige gegenreformatorische Planungen (päpstliche Nuntiatur 1580;

²⁷ Abgedruckt in: *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, Bd. 12. Hrsg. von Matthias Simon. Tübingen 1963, S. 173-177.

²⁸ ŽNIDARŠIČ GOLEC, L. *Die „Slowenische Kirchenordnung“ von 1564 zwischen Wunsch und Wirklichkeit*, S. 107 Anm. 42: Vorlagen waren neben der Württembergischen Großen Ordnung vor allem die Mecklenburger Kirchenordnung (1552), die von Brandenburg-Nürnberg (1533), Kurbrandenburg (1540) und Schwäbisch Hall (1543).

²⁹ ŽNIDARŠIČ GOLEC, L. *Die „Slowenische Kirchenordnung“*, S. 107 Anm. 43.

³⁰ SCHLAICH, K. Die Neuordnung der Kirche in Württemberg durch die Reformation. In *Zeitschrift für evang. Kirchenrecht* 29, 1984, S. 355-378, hier 354.

katholische Universität in Graz 1585 unter der Leitung der Jesuiten) umsetzte, vermochte er die intendierte Rekatholisierung aufgrund der militärischen Bedrohung durch die Osmanen vorerst nicht durchzusetzen. Der Satz „*Der Türk ist der Lutherischen Glück, sonst würde man anders mit ihnen umgehen*“, wird seinem Hofkaplan nachgesagt, er brachte die religionspolitische Konstellation in Innerösterreich auf den Punkt³¹. Weil der Landesherr von der Steuerbewilligung der protestantischen Stände abhängig war, verschärft durch die Kriegslage gegenüber den Osmanen, musste er vorsichtig lavieren und der Landesdefension sein Programm der Gegenreformation unterordnen.

Aber im Falle der *Truber'schen* Kirchenordnung ließ er keinen Zweifel aufkommen und berief sich auf sein *ius reformandi*, wie es im Augsburger Religionsfrieden (1555) festgeschrieben wurde (*cuius regio, eius religio*). Sie wurde nicht in Kraft gesetzt, denn der Landesherr ließ das Werk unverzüglich konfiszieren. Die dagegen protestierenden evangelischen Landstände wies er scharf zurecht, denn „*nach den reichsconstitutionen und dem religionsfrieden stehe es nicht ihnen, sondern ihm, dem landesfürsten zu, der religion halber maß und ordnung zu geben, ihnen aber, denselben zu gehorchen*“³². Er berief sich auf seinen Bekenntnisbann, den er im Sinne der Gegenreformation zur Bekämpfung des schon längst in die Defensive gedrängten Protestantismus einsetzte. *Primus Truber*, der von den Ständen eben erst zurückgeholte Superintendent der Krainerischen Kirche, musste abermals die Flucht ergreifen und ein drittes Mal ins Exil nach Württemberg ziehen.

IV. Tübingen

Das Jahr 2014 hat neben den geschilderten Sensationen auch eine traurige Nachricht beschert: *Christoph Weismann*, der Brenz- und Truberforscher, der an der Identifizierung und Bearbeitung des Memminger Exemplars von Trubers Kirchenordnung beteiligt war, ist im Alter von 73 Jahren verstorben³³. Mit seinem Tod hat die internationale Truberforschung einen herben Verlust zu beklagen. Als Reformationshistoriker galt sein Arbeitsschwerpunkt zunächst dem Württembergischen Reformator *Johannes Brenz* (1499-1570), insbesondere dessen Katechismus, den er in seiner umfangreichen Dissertation untersuchte³⁴. Die Katechismusarbeit führte ihn

³¹ MEZLER – ANDELBERG, H.J. Der Obrigkeit gehorsam. Zur Gegenreformation in Innerösterreich (1978). Nachdruck in: ders., *Kirche in der Steiermark. Gesammelte Aufsätze*. Wien–Köln–Weimar 1994, S. 211–230, hier: 222.

³² Zitiert in: *Primus Truber*, Briefe. Gesammelt und erläutert von Theodor Elze, Tübingen 1897, S. 443 (15.12.1564).

³³ „Bescheiden, akribisch, warmherzig: Pfarrer Christoph Weismann (73) gestorben“ (18.2.2014) – <http://www.swp.de/2457645>

³⁴ WEISMANN, CH. *Die Katechismen des Johannes Brenz. Die Entstehungs-, Text- und*

aber auch über den Umweg der Vatikan-Bibliothek in Rom 1971 zu *Primus Truber*, zur Bibelübersetzung und dem Druckunternehmen des *Hans Ungnad von Sonnegk* (1493-1564) in Urach³⁵, sowie zur Reformation unter den Slowenen, die über Truber und das Tiffernum in enger Verbindung mit Württemberg standen. Primus Truber, der zuletzt als Pfarrer an der St. Gallus-Kirche in Derendingen (heute ein Stadtteil von Tübingen und „Wallfahrtsort“ der Slowenen³⁶) wirkte, war in seinem Exil in Württemberg hochgeschätzt, er stand in einem engen Kontakt zum Kanzler der Universität *Jakob Andreae* (1528-1590)³⁷, der in Derendingen die Begräbnisansprache für Truber hielt. Sie gilt als erste Biographie des Reformators³⁸

Weismann hat aber auch dem um die Krainer Reformationgeschichte so hochverdienten Pfarrer an der Laibacher Trubergemeinde *Theodor Elze* eine schöne Würdigung gewidmet³⁹. Wie jener seine wissenschaftlichen Arbeiten neben den pastoralen Verpflichtungen wahrzunehmen hatte, so auch *Weismann*, der nach seiner Tätigkeit an der Universität Tübingen 1986 ins Pfarramt wechselte und seine letzten Amtsjahre an der St. Michaelskirche in Schwäbisch Hall verbrachte, wo ein halbes Jahrtausend zuvor der Reformator *Johannes Brenz* predigte und die Reformation einführte. Nach der Pensionierung konnte er seine Forschungsarbeit intensivieren und blieb bis zu seinem Tod mit der Drucklegung einer Bibliographie zu den Katechismen von Brenz beschäftigt. Nun da ihm die Feder aus der

Wirkungsgeschichte, theol. Diss. Münster 1980, gedruckt Berlin 1990; WEISMANN, CH. *Eine kleine Biblia. Die Katechismen von Luther und Brenz. Einführung und Texte.* Stuttgart 1985.

³⁵ WEISMANN, CH. „Der Winden, Crabaten und Türken Bekehrung“. Reformation und Buchdruck bei den Südslawen 1550-1595. In *Kirche im Osten* 29, 1986, S. 9-37. – zum missionarischen Hintergrund dieser „Bibelanstalt“ zuletzt LEEB, R. Der Missionsgedanke bei Hans Ungnad von Sonneck, Primus Truber und in der lutherischen Reformation. In Jerše, S. (Hg.). *Vera in Hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času.* Ljubljana 2009, S. 255-272.

³⁶ SETZLER, W. Das Epitaph für Primus Truber in der Pfarrkirche zu Derendingen. In Lorenz – Schindling, A. - Setzler, W. *Primus Truber. Der slowenische Reformator und Württemberg*, S. 273-283; SETZLER, W. Gedächtnisort St. Gallus-Kirche in Derendingen, ebd. 413; ŠTRUBELJ, Z. *Mut zum Wort. Primož Trubar 500 Jahre 1508-2008.* Klagenfurt/Celovec-Ljubljana/Laibach-Wien/Dunaj 2009, 191 f., 254 f.; SCHINDLING, A. *Primus-Truber-Gedenkorte in Süddeutschland*, S. 18-20.

³⁷ WEISMANN, CH. Auf Kanzeln, Kathedern und in Kutschen. Jakob Andreae als Universitäts- und Kirchenpolitiker. In Köpf, U. (Hg.). *Die Universität Tübingen zwischen Reformation und Dreißigjährigem Krieg. Festgabe für Dieter Mertens.* Ostfildern 2010, S. 119-140.

³⁸ Die Leichenpredigt ist abgedruckt in: SAKRAUSKY, O. (Hg.). *Primus Truber, Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk.* Wien 1989, S. 55-69.

³⁹ WEISMANN, CH. Theodor Elze und seine Beziehungen zur Universität Tübingen. In *Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen* 14, 1977m, S. 113-122.

Hand genommen wurde, werden seine Witwe *Monika Epting-Weismann* und seine Tochter *Ruth Weismann* dieses Werk zum Abschluss bringen, das die scientific community mit großem Dank entgegennehmen wird. Das respektvolle Gedenken an *Christoph Weismann* wird auch der Truberforschung eine Verpflichtung sein. R.i.p.

V. Wien

Mein Nachwort zur Bilanz des Truberjahres 2008⁴⁰ konnte im Sommer 2012 mit der erfreulichen Nachricht enden, dass die bereits vollzogene Schließung des Slowenischen Wissenschaftlichen Instituts / *Slovenski znanstveni institut* (SZI)⁴¹ in Wien rückgängig gemacht wurde. Auf Grund einer nach den Parlamentswahlen erfolgten Neufestlegung der kultur- und wissenschaftspolitischen Arbeitsschwerpunkte der Republik Sloweniens sollte das umstrittene Institut in der Mitte der Wiener Innenstadt, auf der Seilerstätte, im Juni 2012 wieder seine Arbeit aufnehmen. Die zahlreichen Proteste gegen die Schließung waren offensichtlich auch in Ljubljana gehört worden. Bedauerlicherweise wurde aber auch diese Entscheidung wieder revidiert und das Institut nach eineinhalb Jahrzehnten erfolgreicher Tätigkeit⁴² endgültig geschlossen, nachdem es schon seit Monaten finanziell ausgehungert worden war. Darüber waren nicht nur die in Wien und Umgebung lebenden mehr als 3000 Slowenen aus Kärnten und Slowenien bestürzt, die in dem Institut ein pulsierendes kulturelles Zentrum gefunden hatten, sondern alle um den wissenschaftlichen Austausch mit Slowenien interessierten Wissenschaftler. Gerade die Truberforschung hat in dem Institutsleiter *Vincenc Rajšp* einen tatkräftigen und ambitionierten Mitarbeiter gefunden, der maßgebliche Publikationen zur Reformationsgeschichte der Slowenen angeregt, redigiert und herausgegeben⁴³ und sich am Forschungsdiskurs auch durch eigene Untersuchungen⁴⁴ beteiligt hat.

⁴⁰ SCHWARZ, K.W. Zur Bilanz des Primus-Truber-Gedenkjahres. In *Historia Ecclesiastica* 3, 2012, 2, S. 177-184.

⁴¹ <http://www.szi-dunaj.at/index.html>

⁴² http://www.szi-dunaj.at/prireditve/GLAVNI_SEZNAM_2000_2010_0911.pdf - 10 let Slovenskega znanstvenega inštituta na Dunaju / 10 Jahre Slowenisches Wissenschaftsinstitut in Wien. Poročilo o delu / Tätigkeitsbericht 2000-2010.

⁴³ RAJŠP, V. – SCHWARZ, K.W. – DYBAŚ, B – GASTGEBER, CH. (Hg.). *Die Reformation in Mitteleuropa / Reformacija v Srednji Evropi – Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber* (2008). Wien-Ljubljana 2011; RAJŠP, V. BISTER, F.J. – POLZER, M. (Hg.). *Tu felix Europa. Der Humanismus bei den Slowenen und seine Ausstrahlung in den mitteleuropäischen Raum / Humanizem pri Slovencih in njegovo izžarevanje v srednjeevropski prostor*. Wien-Ljubljana 2011.

⁴⁴ RAJŠP, V. Družbeni nazor slovenskih protestantov v luči Trubarjeve Cerkovne ordninge. In Dolinar, D. (Hg.). *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*. Ljubljana 1986, S. 28-40; RAJŠP, V. Razširjenost protestantizma med socialnimi plastmi na Kranjskem.

Wie in einer Protesterklärung⁴⁵ verlautbart wurde, habe die Universität Ljubljana einen entscheidenden Fehler begangen, als sie die in ihrer Obhut befindliche, 1676 gegründete altösterreichische *Lukas-Knaffel'sche Universitätsstiftung* in eine Privatstiftung umwandelte und ihr „statutenwidrig“ das Stiftungshaus übertrug. Seitdem wurden auch keine Knaffel-Stipendien mehr ausgeschrieben, die im Laufe der Geschichte Hunderten von Studierenden aus dem ehemaligen Kronland Krain und nach dem Zweiten Weltkrieg aus Slowenien den Besuch der Wiener Universität ermöglichten. Die im Dezember 2014 formulierte Protesterklärung warf dem offiziellen Slowenien „*Interesselosigkeit an der Entfaltung bilateraler und internationaler wissenschaftlicher Kontakte*“ vor, weil es die wissenschaftlichen Verdienste des Instituts nicht gebührend würdigte und in dieser ignoranten Haltung auch von Konkurrenten vor Ort unterstützt wurde. Eine Plattform „*Pro slowenische Präsenz in Wien*“, die eine vereinsrechtliche Konstituierung anstrebt und eine Internet-Homepage vorbereitet, richtete ihren Protest gegen die Schließung des Slowenischen Wissenschaftsinstituts in Wien an die zuständigen Stellen in Ljubljana und den Botschafter der Republik Slowenien in Österreich und forderte die Schaffung von Voraussetzungen, dass ein umfassendes und repräsentatives Angebot slowenischer Präsenz in Wien auch weiterhin gewährleistet werden könne.

Dem kann aus der Perspektive der Truberforschung nur zugestimmt werden. Es gilt, diesen in Slowenien blühenden Forschungszweig⁴⁶ auf der

In *Zgodovinski časopis* 41,1987, S. 265-276; RAJŠP, V. Protireformacija na Kranjskem na primeru župnije Škocjan pri Turjaku. In France M. Dolinar u.a. (Hg.). *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564-1628*. Klagenfurt-Ljubljana-Wien 1994, S. 203-209; RAJŠP, V. Die Ausbreitung des Protestantismus unter den sozialen Schichten in Krain. In Kluge, R.-D. (Hg.). *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit*. München 1995, S. 96-114; ders., Družbeni nazori slovenskih reformatorjev in družbena podoba slovenske reformacije. In Jakopin, F. (Hg.). *III. Trubarjev zbornik*. Ljubljana 1996, S. 93-100; ders., Darstellungen der katholischen und der protestantischen Kirche in der slowenischen Geschichtsschreibung nach dem Zweiten Weltkrieg. In *Kirchliche Zeitgeschichte* 14, 2001, S. 61-70; ders., Primož Trubar in Hrvati. In Friš, D. - Matjašič-Friš, M. (Hg.). *Slovensko-hrvaški odnosi skozi zgodovino*. Maribor 2008, S. 12.; ders., Kralj Maksimilijan II. in Primož Trubar. In *Stati inu obstatu* Nr. 9/10, 2009, S. 124-135; ders., Primož Trubar in slovanski svet. In Smole, V. (Hg.). *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana 2010, S.115-120;ders., Die Reformation bei den Slowenen. In ders. u.a., *Die Reformation in Mitteleuropa*, S. 23-36; ders., Trubarjev predgovor k Noviga testamenta poslednemu delu. In *Stati inu obstatu* Nr. 17/18, 2013, S. 74-90; ders., Povezave med slovensko in hrvaško reformacijo. In *Stati inu obstatu* Nr. 19/20, 2014, S. 337-347.

⁴⁵ Sie kann von Herbert Seher bezogen werden: herbert.seher@chello.at

⁴⁶ Hier ist auf das Jahrbuch „*Stati inu obstatu*“ hinzuweisen, das seit 1995 erscheint und das Ziel verfolgt, Geschichte und Gegenwart des Protestantismus in Slowenien zu untersuchen, Erbe und Auftrag der Truber'schen Reformation zu analysieren und darzustellen: *Revija za vprašanja Protestantizma*, hrsg. von Izdaja Slovensko

gesicherten Grundlage der in Wien befindlichen Quellen⁴⁷ mit Europa zu vernetzen und vor allem im Blick auf das große Reformationsjubiläum 2017 fruchtbar zu machen. Dieser Netzwerkaufgabe war das SZI in vorbildlicher Weise nachgekommen. Hier hatte sich auch die Zusammenarbeit mit der Österreichischen Nationalbibliothek bewährt, die ein besonderes Augenmerk auf ihre Slavica legte⁴⁸. Unter den Mitarbeitern der seinerzeitigen Hofbibliothek finden sich denn auch solche für die Truberrezeption besonders bedeutende Mitarbeiter⁴⁹ wie *Jernej Kopitar* (1780-1844)⁵⁰, *Ivan Kostrenčić* (1844-1924)⁵¹, *Ivan Prijatelj* (1875-1937)⁵² oder *Franc Kidrič* (1880-1950)⁵³.

Mit dem Hinweis auf *Kidrič*' sprachwissenschaftlich-, literatur- und kulturwissenschaftliche Habilitationsschrift sind wir beim Ausgangspunkt dieser Miszelle angelangt, bei Trubers Kirchenordnung. Es stellt sich die Frage, ob nicht am Beispiel dieser Kirchenordnung ein fächerübergreifendes Projekt in Angriff zu nehmen wäre – unter Mitwirkung von Theologen, Slawisten, Sprachwissenschaftlern, Historikern und Juristen, aber auch von Ethnologen, Buch-, Kultur- und Sozialwissenschaftlern, weil die reformat-

protestantsko društvo Primož Trubar; Predstavnik: Viktor Žakelj, predsednik, Glavni urednik: Marko Kerševan; Beethovnova 9, 1000 Ljubljana – www.drustvo-primoztrubar.si - Das Jahrbuch ist international vernetzt durch einen International Advisory Board, dem Mitglieder aus Zürich, Triest, Mainz, Ljubljana, Osijek, Tübingen, Erlangen, Wien und Yale/USA angehören.

⁴⁷ HÜTTL – HUBERT, E. „verborgen mit gfar“. Die Anfänge der slowenischen Bibel. In *biblos* 52, 2003, S. 87-120; dies., Anmerkungen zu Struktur, Provenienz und Rezeption der südslawischen Protestantica in der Österreichischen Nationalbibliothek. In Rajšp u.a. *Die Reformation in Mitteleuropa*, S. 37-62.

⁴⁸ HÜTTL – HUBERT, E. Slavica im Fokus: Zur Osteuropa-Kompetenz der Österreichischen Nationalbibliothek. In Busek, E. (Hg.). *Der Grenzgänger. Festschrift für Hans Marte*. Klagenfurt 2000, S. 30-46; dies., Mehr als ein Ort der Erinnerung. Die Österreichische Nationalbibliothek und ihre Slavica. In *biblos* 53, 2004, S. 93-108; dies., Die österreichische Nationalbibliothek als Werkstätte slovenistischer Forschung. In *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 53, 2007, S. 213-227.

⁴⁹ RAZUMOVKY, M. Slawisten der k.k. Hofbibliothek in Wien 1810-1918. In *16. ABDOS-Tagung Ljubljana 25.-27.5.1987. Referate und Beiträge*, hrsg. von Miroslav Novák. Berlin 1987, S. 144-149.

⁵⁰ LUKAN, W. Kopitars Privatbibliothek. In ders. (Hg.). *Bartholomäus (Jernej) Kopitar. Neue Studien und Materialien anlässlich seines 150. Todestages*. Wien 1994, S. 589-705, hier 677 ff., 694 f.

⁵¹ KOSTRENČIČ, I. *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslawen in den Jahren 1559-1565*. Wien 1874.

⁵² PRIJATELJ, I. *O kulturnem pomenu reformacije. K Trubarjevemu jubileju*. Ljubljana 1908. Nachdruck Ljubljana 1997.

⁵³ KIDRIČ, F. *Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert. Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung*. Heidelberg 1919.

orischen Kirchenordnungen alle diese Dimensionen umschließen. Schließlich aber müsste das Projekt in einem europäischen Kontext stehen, nicht nur, um eine europäische Finanzierung zu erwirken, sondern vor allem dessen eingedenk, dass der Exulant *Primus Truber* in seiner Biographie einen bemerkenswerten europäischen Aktionsradius aufwies – und nicht ohne Grund als ein „Europäer“ des 16. Jahrhunderts apostrophiert wurde⁵⁴.

Truberiana z Memmingenu, Schwäbisch Hall, Tübingenu a Viedne: Radosti a žiale z aktuálneho výskumu o Truberovi

Primus Truber bol protestantským reformátorom a dnes je známy ako „slovinský Luther“. Je známy aj ako autor prvých kníh v slovinskom jazyku a zároveň aj ako prvý prekladateľ. Okrem toho je považovaný za zakladateľa slovinskej literatúry. Táto štúdia sa venuje novým poznatkom, ktoré sa týkajú osoby Primusa Trubera a taktiež, ktoré sú venované jeho dielu. Autor prináša nové poznatky k tejto oblasti, ale zároveň aj negatívnu správu o úmrtí Christopha Weismanna, ktorý sa vo svojom výskume venoval práve tejto osobnosti.

⁵⁴ PETERLE, L. 500 Jahre Primož Trubar. In Lorenz – Schindling – Setzler. *Primus Truber*, 1-4; KERŠEVAN, M. *Protestantizem, slovenska identiteta in združdjoča se Evropa*. Ljubljana 2006; SCHWARZ, K.W. Primus Truber, der Reformator der Slowenen – ein Europäer des 16. Jahrhunderts. In Karpf, P. - Platzer, W. - Puschnig, U. (Hg.). *Volkgruppen im Spannungsfeld von Globalisierung und Regionalisierung*. Klagenfurt 2009, S. 105-121.

**BOJ KŘESŤANSKÉ EVROPY S OSMANSKOU ŘÍŠÍ
NA PŘELOMU 16. A 17. STOLETÍ (1593-1606)**

BAGI Zoltán Péter

The struggle of Christian Europe with the Ottoman Empire at the turn of the 16th and the 17th century (1593-1606)

Ignac Acsady described the Fifteen Years' war or long lasted Turkish war as a string of separate military campaigns in his work History of breakdown on the territory of Hungary into the three territorial units 1526 – 1608 (Magyarország három részre oszlásának története 1526-1608). However, to be able to continue the war year by year, the Habsburg monarchy did not have enough force, even beyond any doubt that the main burden has stolen only its kingdoms and hereditary lands. As early as 16th century run, Vienna and after that the Prague Court has asked for help from foreign supporters to prevent the retention of the Ottoman method, mainly in German Empire. Reich states in support of Regensburg, called the first "Turkish" Reichstag (Türkenreichstag) which was supported by the fight of emperor in two ways. This presented study deals with the period of fifteen years' war.

Key words: Ottoman Empire, Fifteen Years' war, Turks, Habsburgs, German Empire.

Ignác Acsády ve své práci *Dějiny rozpadu Uher na tři územní celky 1526-1608* (Magyarország három részre oszlásának története 1526-1608) popsal patnáctiletou neboli dlouhou tureckou válku jako řetězec samostatných vojenských tažení, „jejichž ukončení nebylo způsobováno vyčerpáním bojujících stran ani změnou vojenských zájmů, ale cyklickým nástupem zimního období, kdy každá z bojujících stran posílala vojsko na přezimování nebo je rozpouštěla, a tak poražený získával čas zotavit se z dočasné porážky a šanci získat nové finanční zdroje, s nimiž bude schopen příští léto znovu obnovit boj.“¹ Ovšem k tomu, aby bylo možné rok co rok pokračovat ve válce, Habsburská monarchie nedisponovala dostatečnou silou, je dokonce nade vší pochybnost, že by hlavní zátěž unesla pouze její království a dědičné země.² Vídeňský, poté pražský dvůr se již v polovině 16. století ucházel

¹ ACSÁDY, I. Magyarország három részre oszlásának története 1526-1608. In *A magyar nemzet története*. Szilágyi S. (Szerk.). V. kötet. Budapest, 1897, s. 505.; TÓTH, S. L. A török haditevékenység akciórádusza a 15 éves háborúban. In *Hadtörténelmi Közlemények* 32, 1985, 4. sz., s. 779.

² BAGI, Z. A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. *Hadszervezet*,

za účelem zadržení osmanského postupu o pomoc u podporovatelů v zahraničí, převážně v Německé říši. Říšské stavy podporovaly do řezenského, tzv. prvního „tureckého“ říšského sněmu (*Türkenreichstag*) protiosmanský boj císaře dvojím způsobem. Na jednu stranu odhlasovaly stavy pro svého panovníka potřebné finance jako naléhavou pomoc (*eilende Hilfe*) na postavení po jedné armádě proti tureckým válečným operacím ohrožujícím bezprostředně německá území (1529, 1532, 1566-1567 polovinu podpory, v roce 1552 vedl ve smyslu pasovské smlouvy své jednotky na uherské bojiště saský kurfiřt Mořic Sas³), respektive u příležitosti vojenského tažení organizovaného za účelem znovuobsazení Budína. Na druhou stranu stavy určily mnohem skromnější částky na výstavbu uhersko-chorvatsko-slavonského obranného systému před nájezdy a pustošením Turků z hradů na obsazeném území, což chránilo rovněž říšskou hranici. Za tímto účelem byla v roce 1548 poprvé odhlasována pravidelná pomoc (*beharrliche Hilfe*), tzv. „*Baugeld*“ (1548, 1556-1557, 1559, v letech 1566-1567 polovic, 1570). Takto, přestože pouze v nepatrné míře, převzala Říše od rakouských dědičných zemí finanční úkoly spojené s výstavbou a údržbou pomezních hradů.⁴ V roce 1576 na řezenském, respektive v roce 1582 na augšpurském říšském sněmu však dosáhla císařská dipomacie obrovského úspěchu, neboť se jí podařilo nechat odhlasovat významnou pomoc (*Türkenhilfe*).⁵ V první polovině 70. let byly říšské stavy rovněž stále markantněji konfrontovány s faktem, že přes uzavření míru není v uherském, chorvatském a slavonském pohraničí klid, a že bez jejich významného materiálního příspěvku nebude z daní Uherského království, Českého království jakož i rakouských dědičných zemí možno tuto obrannou linii dále budovat, udržovat a financovat.⁶

érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011, s. 33 – 35.

³ RAUSCHER, P. Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfe von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkriegs“ (1548–1593) 79. In *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Hrsg. F. Edelmayer, - M. Lanzinner - P. Rauscher. München 2003, s. 49–50.

⁴ SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer auseren Bedrohung*. München, 1978, s. 77–79, 85.

⁵ LANZINNER, M. *Friedenssicherung und politische einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564–1576)*. Göttingen 1993, s. 352–353.; 466; BAGI, Z. Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. In *Hadtörténelmi Közlemények* 113, 2001, 2-3. sz., s. 84–85.

⁶ SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* ..., s. 77–80; PÁLFFY, G. A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In *Történelmi Szemle* 38, 1996, 2-3. sz., s. 192–195; BAGI, Z. Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt ..., s. 85; RAUSCHER, P. Kaiser und Reich, s. 45–46; WINKELBAUER, T. *Österreichische Geschichte 1522–1699. Ständefreiheit und*

Konflikt hrozící vypuknutím od roku 1591 se změnil v roce 1593 v otevřenou válku a zastihl panovníka v nepříznivé situaci; jak finančně, tak vnitropoliticky zcela nepřipraveného. Na jednu stranu na podzim roku 1587 vypršel poslední termín 40 měsíční (*Römermonat*) protiosmanské podpory schválené na augšpurském říšském sněmu roku 1582.⁷ Následkem toho mohl vrchní říšský pokladník vymáhat pouze nedoplatek částky zbylé

Fürstenmacht. Teil 1. Wien 2003, s. 512.

- ⁷ Byla to matrikulační daň, kterou podle výúčtovací jednotky nazvali *Römermonat* (římský měsíc) nebo *Romzug* (římská cesta). Jejím základem byl výpočet poměru daně jednotlivých říšských obvodů (tím bylo myšleno pouze osm říšských obvodů, jelikož dědičné země a Burgundsko byly zdaňovány zvlášť) podle matrikuly říšského sněmu ve Wormsu. Tehdy rovněž říšské stavy nabídly pro případ, kdyby jel Karel V. na korunovaci do Říma – na šest měsíců daň *Romzug* potřebnou k vydržování 4000 jezdců (12 zlatých na hlavu) a 20 000 pěších (4 zlaté na hlavu). Měsíční žold této armády – *Römermonat* – dosáhl částky 128 000 rýnských zlatých. Ovšem když byly náklady rozděleny mezi říšské stavy, byla výše sumy na jeden *Römermonat* ve skutečnosti pouze 127 074 rýnských zlatých. Zároveň říšská matrikula obnášela také preferovanou politickou hodnotu, sloužila zároveň jako základ pro zasedací pořádek říšského sněmu, její hierarchické uspořádání se také shodovalo s uspořádáním hierarchie při hlasování. Na říšském sněmu v roce 1530 v Augsburgu panovník inicioval, aby se prostředky namísto opatření císařské koruny (což kryl vlastními prostředky) věnovaly na boj proti Turkům. Přestože i samy říšské stavy považovaly tuto formu daně za výhodnější než druhou možnou zdaňovací jednotku, *Gemeiner Pfenig*, neboť se o její vybírání staraly samy, takže poté velká část končila v jejich vlastních kapsách, její hodnota stále klesala. To přinejmenším v důsledku chybných součtů ve výkazech. Nepromyšleně, skutečnému stavu neodpovídajícím způsobem byly zařazeny do matrikuly některé stavy, jako například neexistující opatství. Zařazování stavů v Českém království, respektive ve Švýcarsku při vyměřování daně a jejím výpočtu nedisponovalo prakticky žádnými objektivními kritérii. Za strukturální chybu matrikuly lze označit způsob, jakým rozdělovala placení daně: říšská města byla z celkové částky 128 000 rýnských zlatých povinována uhradit prakticky celou jednu čtvrtinu, tedy 30 000 rýnských zlatých; představitelé měst si proto v letech 1523, 1524, 1526, 1529 a 1530 opakovaně stěžovali. To vedlo v roce 1545 na říšském sněmu ve Wormsu k první tzv. moderaci, kdy řadu v matrikule zapsaných, daň dlužících stavů, kteří však této povinnosti nebyli v žádném případě schopni dostát, vyškrtli ze seznamu, takto poklesla hodnota *Römermonatu* na 94 038 rýnských zlatých. Do konce 16. století následovalo dalších pět poklesů (1551, 1557, 1567, 1571, 1577), po nichž se dostala hodnota *Römermonatu* na částku mezi 60 000 a 64 000 rýnských zlatých. Daň byla zajišťována v určených říšských městech („*Legstädte*“) a dále ji zasílal hlavní říšský pokladník. HEISCHMANN, E. *Die Anfänge des stehenden Heeres In Österreich*. Wien, 1925, s. 59-64; SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert ...*, s. 178-180, 310-339; KOLLER, L. *Studien zur Reichskriegsverfassung des Heiligen Römischen Reiches in der Neuzeit*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1990, s. 295-316, 340-350; LANZINNER, M. *Friedenssicherung und politische Einheit ...*, s. 399, 481-483; RAUSCHER, P. *Kaiser und Reich*, s. 55., 63-64; WINKELBAUER, T. *Österreichische Geschichte 1522–1699*, s. 509-510.

z dřívější říšské podpory. V roce 1589 bylo takto vybráno jen nepatrně více než 59 000 rýnských zlatých, z nichž zhruba 10% pocházelo ještě z pozůstalého nedoplatku příspěvku za rok 1576. Na financování vojenských operací z této částky pochopitelně nemohlo být ani pomyšlení, bylo jí možné použít jedině na krytí úroků z půjček.⁸ Panovník byl tedy během války nucen třikrát svolat říšský sněm (1594, 1597/98 a 1603) a čas od času žádat o podporu říšské obvodů.⁹ V případě obou těchto podpůrných fór lze předpokládat, že stavům bylo bez ohledu na konfesijní příslušnost během jednání zřejmé, že nemohou panovníka ponechat bez pomoci. Diskutovalo se tedy pouze o její výši jakož i o svolení vymáhat ji. Ani schválení co největší částky podpory nezáviselo tolik na náboženském přesvědčení, jako spíše na vzdálenosti daného říšského území od uhersko-tureckého pomezí.¹⁰ Dobrým příkladem toho je, že zatímco se evangelické Saské a Braniborské kurfiřtství postupu Osmanské říše bálo a obě kurfiřtství byla jak na říšských sněmech tak v obvodech přímlovci a nejdůležitějšími podporovateli císařské diplomacie, tak naopak trevírský a kolínský arcibiskup pro sebe vybojovali z podpory, který se na ně vztahovala, významné snížení daně.¹¹

⁸ Jeden z výkazů vyhotovený v roce 1591 poukazuje, do jak svízelné finanční situace se panovník dostal. Podle tohoto dokumentu roční výdaje, nepočítaje v to slovinské a chorvatské pomezí oblasti, překročily 1,3 milionů rýnských zlatých. Proti tomu na straně příjmů figurovalo přibližně 400 000 rýnských zlatých. Nepřekvapuje tedy, že se císařský dvůr v poslední čtvrtině 16. století dostal na pokraj finančního zhroutení: v roce 1564 byl jeho dluh 2,9 milionů, v roce 1575 již 7 milionů a o dva roky později dokonce 10,7 milionů rýnských zlatých. PÁLFFY, G. A másfél évszázadnyi török uralom mérlege. In *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Budapest, 2003, s. 33–34; RAUSCHER, P. Kaiser und Reich, s. 79.

⁹ Císař Maxmilián I. rozdělil Říši na deset obvodů, jejichž stavovské sněmy rok co rok schvalovaly vojenskou a peněžní pomoc pro pokračování ve válce. Müller 1901; SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert ...*, passim; HARTMANN, P. C. *Der Bayerische Reichskreis (1500 bis 1803). Strukturen, Geschichte und Bedeutung im Rahmen der Kreisverfassung und der allgemeinen institutionellen Entwicklung des Heiligen Römischen Reiches*. Berlin 1997 (*Schriften zur Verfassungsgeschichte* 52), passim; BAGI, Z. A birodalmi kerületek és a tizenöt éves háború. In *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*. *Studia Agriensis* 27, 2008, Szerk.: Peterscsák Tivadar – Berecz Máttyás, s. 247–261.

¹⁰ To vše vzal v potaz Winfried Schulze, jenž tvrdí, že v období mezi augsburským náboženským mírem a začátkem třicetileté války znamenalo turecké nebezpečí pro Římskou říši národa německého významnou jednotící sílu. SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert ...*, s. 366; NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, 1993, s. 55.

¹¹ SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert ...*; NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 49–70; WINKELBAUER, T. *Österreichische Geschichte 1522–1699*, s. 372; BAGI, Z. *A Német-római Birodalom és a Magyar Királyság kapcsolatai a 16-17. század fordulóján. Különös tekintettel a birodalmi gyűlésekre és a császári-királyi haderő szervezetére a tizenöt éves háború időszakában*. Doktori

V době patnáctileté války schválily stavy shromážděné na třech říšských sněmech v Řezně pomoc na financování protiturecké války v celkové výši 226 *Römermonat*. Což – pokud počítáme s dvorem očekávaným průměrem 64 000 rýnských zlatých na měsíc – vyneslo přibližně 13,5 milionu rýnských zlatých. Avšak do roku 1630 přišlo pouze 88% této hodnoty - tedy přibližně 57 000 rýnských zlatých na jeden *Römermonat* – neboť protiturecká pomoc západní poloviny Říše téměř zcela propadla z důvodu nizozemských a francouzských náboženských válek. Takto na třech říšských sněmech patnáctileté války vynesla odhlasovaná protiturecká pomoc o něco méně než 12 milionů rýnských zlatých.¹² Kromě toho mohl panovník spoléhat rovněž na pomoc říšských obvodů, která za dobu trvání patnáctileté války dosáhla přibližně 7-8 milionů rýnských zlatých, ovšem k tomu je třeba připočíst rovněž celkem 600 000 rýnských zlatých nabídnutých v letech 1592 a 1593 obvodními stavy.¹³ Kromě toho všeho říšské poddané zatěžovaly procházející, na přehlídky či k demobilizaci posílané pluky a škody způsobené vojsky, jejichž číselnou hodnotu by bylo obtížné být jen odhadnout.¹⁴ Je však jisté, že v usnesení všech tří říšských sněmů se vyskytoval bod, podle něž o nedělích, svátcích a při jiných příležitostech katoličtí duchovní jakož i protestantští kazatelé měli oslovovat věřící, aby podporovali ve válce ochotné, zraněné nebo zmrzačené vojáky almužnami, které byly shromaž-

disszertáció. Budapest, 2005, s. 27-103; BAGI, Z. "... egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig. A töröksegély kérdése és az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés. In *Századok* 141, 2007, 6. sz., s. 1465-1474.

¹² SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* ..., s. 342., 362–363; NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 56; KOLLER, L. *Studien zur Reichskriegsverfassung* ..., s. 375. V tom je rozuměna i pomoc poskytnutá dánským králem, přestože byl zároveň rovněž vévodou holštýnským. NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 465-466.

¹³ Osoby blízké císařskému dvoru (Zacharias Geizkofler, Wolf Dietrich von Raitenau, Achaz Hülsen) v době trvání patnáctileté války navrhly, aby říšský sněm – který se již zabýval také protitureckou pomocí – nahradily obvodní nebo partikulární sněmy, neboť s jejich podporou bylo zajisté možno počítat. Dále je třeba poznamenat, že tyto představy zůstaly na papíře a nebyly nikdy uskutečněny. MAYR, K. J. Die Türkenpolitik Erzbischof Wolf Dietrichs von Salzburg. In *Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 52-53 (1912-1913), s. 315–319; MÜLLER, J. Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigster Jahrgang*, 1901, s. 32; NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 56; SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* ..., s. 204-212, 361; WINKELBAUER, T. *Österreichische Geschichte 1522–1699*, s. 512–513.; BAGI, Z. A birodalmi kerületek és a tizenöt ..., s. 250-251.

¹⁴ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Mainzer Erzkanzlerarchiv (MEA) Fränkische Kreisakten, Fasc. 5. Fol. 507r.-671v.

dovány v kostelích ve vyhrazené truhle.¹⁵ Rovněž víme, že o takto utržených částkách byly vedeny přesné záznamy již na počátku války.¹⁶

Svatá říše římská tedy podpořila panovnickou válku vedenou proti Turkům na uherském bojišti celkem 19-21 miliony rýnských zlatých (přibližně 12 milionů z *Römermonatů* odhlasovaných třemi říšskými sněmy a 7-9 milionů od obvodů). Míru této pomoci převyšovala pouze peněžní podpora tureckou expanzí bezprostředně ohrožených rakouských dědičných zemí a Českého království dosahující 40 milionů rýnských zlatých.¹⁷

K financování války kromě německých říšských stavů přispělo tu větší či menší částkou Španělské království, Svatý stolec, několik italských knížectví a také Moskva. Již v císařské propozici z roku 1594 figuroval návrh, aby se vedle pomoci kurfiřtů, knížat, obvodů a říšských měst pokoušel dvůr vyjednávat s cizími panovníky, aby je žádal o podporu ve válce proti Osmanské říši. Spisek se zmiňuje o papežském dvoru, o španělském, švédském, dánském, polském králi, o moskevském státu, jakož i o několika italských knížectvích.¹⁸ Na říšském sněmu navrhly stavy stejný postup, velkou naději vkládaly rovněž do podpory ze strany Polského království neustále vystaveného útokům Tatarů, a také podaly návrh na zapojení Tatarů, Valachů, Moldavanů, kozáků a dále španělského krále a perského šacha do války proti Turecku.¹⁹ Pražský dvůr v jeho diplomatické činnosti podporoval Klement III., jenž jako cíl vytýčil zlomení moci Osmanské říše v Evropě, v rámci jehož uskutečňování neustále naléhal na katolické panovníky, aby Habsburskou monarchii podporovali peněžně i vojenskou pomocí. Významná část podpory byla získána v prvních letech války (1593-1595), v době pokusů o znovuobsazení Kanizse v roce 1601 a poté v roce 1605.²⁰ Španělské království v letech 1594 až 1605 podpořil pozemní válku proti Osmanské říši 2,5 miliony escudos, tedy 3,75 miliony rýnských zlatých, zatímco papežský stát 2,85 miliony rýnských zlatých. Této peněžní podpory bylo podporující stranou bezprostředně využito k částečnému postavení vojska. Klement VIII. třikrát (v letech 1595, 1597 a 1601) zorganizoval a poslal voj-

¹⁵ 1594: HHStA MEA Reichstagakten (RA), Fasc. 91. Fol. 7v.; WÖLFINGER, I. Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyarországi háborút illetően. In *Documenta Historica* 15, 1994, s. 10–11; 1598.: HHStA MEA RA, Fasc. 94. Fol. 400r.-401r.; 1603: HHStA MEA RA, Fasc. 99. Fol. 17v.-18r.

¹⁶ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Hoffinanz- und Hofkammerarchiv (HKA) Hoffinanz (HF) Rote Nummer (RN). 79 Konv. 2. August 1599. Fol. 198r-202v., 209r.

¹⁷ NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 56.; WINKELBAUER, T. *Österreichische Geschichte 1522–1699*, s. 482.

¹⁸ HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol.: 34v-35r.

¹⁹ HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 330r-331v.

²⁰ V letech 1598 a 1600 nepřišla žádná zahraniční pomoc. NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 499.

ske na uherské bojiště, zatímco Filip III. v roce 1601 přislíbil na obléhání Kanizse 6000 pěšáků.²¹ Vedle papeže a španělského krále podpořilo císaře ve válce proti Osmanské říši také několik italských států. Mezi nimi zvláště Toskánsko a Mantova, které nabídly císaři finanční i vojenskou pomoc. Toskánský velkovévoda Ferdinand I. v roce 1594 poslal na uherské bojiště pod velením svého nevlastního bratra Dona Giovanniho di Medici 2000 pěšáků. V následujícím roce zůstal Rudolf II. Medicejský ve službě a jako *General Obrist-Zeugmeister* se zúčastnil obléhání Ostrihomu.²² V roce 1601 se znovu objevil na uherském bojišti, kdy jej hlavní velitel křesťanské armády, arcivévoda Ferdinand, táhnoucí s cílem znovudobýt Kanizse, jmenoval generálem žoldnéřů přijatých z finanční podpory Toskánska a Španělska.²³

Vévoda z Mantovy, Vincenzo Gonzaga v roce 1595, 1597 a 1601 osobně vedl vojsko proti hradbám Ostrihomu respektive Kanizse. Při druhé příležitosti jej jmenoval arcivévoda Ferdinand zástupcem hlavního velitele obléhacího vojska. Ve stejné době jmenoval dvůr Ferranteho, patřícího k bozolské rodinné větvi, v roce 1601 hornouherským vrchním kapitánem.²⁴ Habsburskou monarchii v průběhu války jednorázově větší či menší částkou podpořili také Alfonso II. d' Este, vévoda Ferrary, Modeny a Reggio, jakož i menší státy severní a střední Itálie, jako např. Urbino, Parma, Janov, Savojsko a Lucca.²⁵ Kromě Římské říše, Španělského království, Svatého stolce a italských států poskytla Habsburské monarchii jistý finanční obnos také Moskva. Diplomatické aktivity zde začaly zjišťovat možnost případné podpory již na přelomu let 1592-1593. Ve smyslu rozhodnutí Říšského sněmu poslal pražský dvůr v roce 1594 diplomaty nejen ke švédskému evan-

²¹ BANFI, F. Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. In *Hadtörténelmi Közlemények* 40, 1939, s. 1-33; 213-228., 1940, s. 143-156; NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 70-102; 183-255; FRAKNÓI, V. *Magyarország egyházi összeköttetései a Szentszékkal. III. kötet. A Mohácsi véstől Magyarországnak a török járom alóli fölszabadításáig. 1526-1689.* Budapest, 1903, s. 229-262; TUSOR, P. *A barokk pápaság.* Budapest, 2000, s. 30-35.

²² ÖStA Kriegsarchiv (KA) Hofkriegsratakten (HKRA) Prag. No. 5.; BANFI, F. Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi ..., s. 1-33; NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 397-399.

²³ BANFI, F. Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi ..., s. 145; ANTONITSCH, E. *Die Wehrmaßnahmen der innerösterreichischen Länder im dreizehnjährigen Türkenkrieg 1593-1606.* Diss. Graz, 1975, s. 294-313.

²⁴ HHStA MEA Passbriefe 6. csomó, foliószám nélkül. BANFI, F. Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai, s. 1-33, 143-156; NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 386-435; KRUPPA, T. Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601-1602. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI-XVII. század fordulóján. In *Hadtörténelmi Közlemények* 115, 2002, 2. sz., s. 281-310.

²⁵ NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 411-425, 435-448.

gelickému králi, ale opět také k pravoslavnému ruskému panovníkovi.²⁶ Moskevské poselstvo Nikolause Warkotsche ovšem dosáhlo konkrétních výsledků pouze jedenkrát, a to v srpnu 1595. Tehdy přicestovalo do Prahy carské poselstvo sestávající z 24 kočárů a 52 vozů naložených prýmkou, jejichž celková hodnota dosáhla podle současníků 800 000 zlatých a jejich prodej způsobil dvoru nemalé starosti.²⁷

Celkovou částku vojenské a peněžní podpory Svatého stolce, Španělského království, italských států a Moskvy odhadujeme na 7,5 milionů rýnských zlatých.²⁸ Jestliže ovšem Kliment VIII. nabídl pražskému dvoru diplomatickou, vojenskou a peněžní pomoc, jejímž hlavním politickým cílem bylo vyhnání Osmanské říše z Uher a z Evropy, pak k tomu vedly ostatní podporovatele především vlastní politické cíle. Madridský dvůr až do smrti Filipa II. prosazoval mezi Habsburskou monarchií a Osmanskou říší uzavření míru a tento postoj se změnil teprve nástupem Filipa III. na trůn. Nový panovník a jeho rádčové ovšem spatřovali v podpoře Rudolfa II. především investici, jíž lze peníze ušetřit. Předpokládali totiž, že v případě uzavření míru by Osmanská říše napadla neapolské a sicilské pobřeží, jehož zajištění a ochrana by poté od Španělska vyžadovala náklady mnohem vyšší.²⁹ Toskánský velkovévoda požadoval výměnou za podporu pro svou osobu královský titul, Alfonso II. si přál dosáhnout zajištění dalšího panování rodiny d'Este na papežských (Ferrara) a císařských (Modena a Reggio) lénech, za což nad rámec poskytnutí peněžní pomoci přislíbil i postavení významného počtu vojáků. V případě vévody z Mantovy můžeme pozorovat jak oživování ideí křížáckých válek, tak také sobeckých zájmů. Rovněž rodina Gonzaga, která se považovala za dědičku byzantského trůnu, spřádala vskutku velkolepé plány, v nichž figurovalo dobytí Balkánu jakož i představa již v době patnáctileté války pod jednou vládou sjednoceného Sedmihradska a Horních Uher.³⁰ Menší podporovatelé byli ovšem jako císařští lénníci povinni platit svůj podíl z imatrikulační daně.³¹

Navázání styků mezi Moskovu a pražským dvorem bylo důležité hned ze dvou důvodů. Na jedné straně úspěšné pronikání krymských Tatarů a změna poměru sil na Kavkaze učilily případnou účast na spojenectví

²⁶ ÖStA HKA Niederösterreichische Gedenkbücher 1595-1596 Bd. 157. 24v-26v.

²⁷ NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 449-457.; ORTELIUS, H.A. *Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395*. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó 2002, 91v-92r.

²⁸ NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 499.; WINKELBAUER, T. *Österreichische Geschichte 1522-1699*, s. 482.

²⁹ NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 183-255.

³⁰ KRUPPA, T. *Tervek az erdélyi kormányszáság megszerzésére 1601-1602*, s. 281-310.

³¹ NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 386-448.

s Habsburky přitažlivější. Na druhé straně se Boris Godunov vládnoucí namísto slabomyslného cara Fjodora Ivanoviče pokoušel uskutečňovat vlastní politické představy a trůn zajistit pro sebe, jakož i pro svou rodinu. Proto viděl tento moskevský regent v Habsburcích možného partnera i proti svému druhému hlavnímu nepříteli, Polskému království.³²

Je třeba připomenout, že plán papeže Klimenta VIII. na založení velké, útočné protiosmanské ligy skončil naprostým fiaskem. Pro věc se mu nepodařilo získat ani rekatolizovaného a se Svatým stolcem vyrovnaného francouzského krále Jindřicha IV., ani anglického a skotského krále Jakuba VI. Rovněž Benátky nebyly navzdory několikerým naléhavým výzvám ochotny obnovit Svatou ligu, která se rozpadla v roce 1573, naopak snažily se s Portou udržovat dobré vztahy kvůli orientálnímu obchodu a pro něj stále nebezpečnějšímu jadranskému pirátství. Dále papež Kliment VIII. ve svých plánech protiosmanské ligy na východním křídle celé spojené křesťanské Evropy počítal jak s s podporou Rzeczpospolity tak s podporou kozáků. Kancléř Jan Zamojski ovlivňující vnitřní i zahraniční politiku Polského království a jím vedená střední šlechta však počítala s případným protiosmanským spojenectvím po boku Habsburků nanejvýše jako brzda tureckého postupu. Přes to všechno v roce 1595 u příležitosti jednání krakovského a v roce 1596 varšavského sejmů vyplynulo, že sejm i král Zikmund III. jsou hotovi podpořit plán protiosmanské vojenské koalice. Kancléř stavy odhlasovanou daň na postavení vojska proti krymským Tatarům (a takto proti Osmanské říši) využil ovšem v souladu s vlastními představami a v roce 1595 nastolil ve strategicky důležitém Moldavsku vládu svého kandidáta Jeremiáše Movily. V následujícím roce pak kladl sejm ve věci přistoupení k lize na jeho popud nereálné podmínky, kterým ani papež ani pražský dvůr nedokázal vyhovět. Konečné, ostatně nedopatřením vynechané jednání již pro něj ovšem nemělo žádného významu, neboť v listopadu 1595 uzavřel v Cecore s představiteli Krymského chanátu mír zahrnující vymezení zájmových oblastí v Moldavsku.³³

Kúrie ve válce proti Osmanské říši počítala na začátku války především s podporou porobených balkánských národů, kozáků, jakož i s podporou

³² NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 449-464.

³³ NIEDERKORN, J. P. Die Verhandlungen über den Beitritt Polens zu einer antiosmanischen Liga in den Jahren 1595 bis 1597. In *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego MCXCV. Prace Historyczne, Zeszyt 121. Studia Austro-Polonica 5*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Krakow, 1996, s. 81-95; TÓTH, S. L. *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000, s. 53-54.; VÁRKONYI, G. A konstantinápolyi angol politika a tizenöt éves háború időszakában (Edward Barton angol portai követ jelentései Konstantinápolyból, 1593-1597). In *Aetas* 15, 2000, 4. sz., s. 106-123; HORN, I. *Báthory András*. Budapest, 2002, s. 156-157; VÁRKONYI, G. Angol békeközvetítés és a lengyel-török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában (1593-1598). In *Aetas* 18, 2003, 2. sz., s. 51-52.

Sedmihradská, Valašská a Moldavská. K povstání zde však mohlo dojít teprve po významných úspěších křesťanského vojska. Všichni tři osmanští vazalové 28. ledna 1595 uzavřeli spojenectví s Habsburskou monarchií, ovšem po několika letech se tato jednota rozpadla. Ani zapojení kozáků do války nebylo zcela úspěšné. Je pravdou, že legát dalmatského původu, opat Aleksander Kormulović – jenž zavítal do Sedmihradska i Moldavska – se dohodl s Mikołajem Jazlowieckim, starostou Sniatynu, vůdcem registrovaných kozáků, že za 10 000 zlatých jeho vojáci zpusťtí tatarské území a na obě podunajská knížectví budou udržovat trvalý tlak, aby tak neporušili přísahu, kterou dali císaři. Díky ráznému vystoupení Zamojského se ovšem po akcích provedených v zimě 1594 a 1595 již objevili na uherském bojišti jako žoldnéři.³⁴

Při odhlasování turecké pomoci, při vyplácení daní a almužen, při poskytování peněžní a vojenské pomoci, ba dokonce i při vstupu do žoldu hrála velmi významnou roli informační a propagandistická aktivita Svatého stolce a císařského dvora.³⁵ Za jeden z jejich nejdůležitějších nástrojů můžeme považovat císařské propozice nebo návrhy podání na říšské sněmy. To poskytovalo panovníkovi významnou politickou zbraň: mohl podat zprávu nejen o stavu říše a tento stav ohrožujících událostech a následně požadovat odpovídající daň, ale umožňovalo mu to rovněž účinně ovlivňovat program jednání. Stavby do roku 1608 přijímaly propozici navrhované pořadí, takto panovník zařazením projednávání protiturecké pomoci na první místo dokázal zamezit snahám protestantských stavů, aby přednášeli na říšském sněmu své náboženské a právní stížnosti (*Gravamina*) a aby výměnou

³⁴ BARTL, P. „*Marcicare verso Constantinopoli*” – zur Türkenpolitik Klemen's VIII. Saec 1969, s. 44–56; BARTL, P. Westbalkan zwischen Spanischer Monarchie und Osmanischen Reich. Zur Türkenproblematik an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert. In *Albanische Forschungen* 14. Wiesbaden, 1974; SPRINGER, E. Kaiser Rudolf II., Papst Clemens VIII. und die Bosnischen Christen. Taten und Untaten. Des Cavaliere Francesco Antonio Bartucci in Kaiserlichen Dinsten in den Jahren 1594 bis 1602. In *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 1980, s. 77–109; JAITNER, K. *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. Für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592-1606*. Band 1-2. Tübingen, 1984, passim.; NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 41-49., 70-102., 478-479; Andretta 1994. 77-98.; Bartl 1994. 67-71.; Borromeo 1994. 119-204.; TÓTH, S. L. A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború, s. 165-167.; IVANICS, M. Kozák segédcsapatok Habsburg-szolgálatban (1593-1606). In *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk.: Hausner Gábor. Bp. 2005, s. 291-296.

³⁵ Podle Winfrieda Schulze znamenala přístup veřejnosti k informacím, na čemž byla jako druhý stupeň stavěna diskuse o informacích a jako stupeň třetí ovlivňování veřejného mínění propagandou. SCHULZE, W. Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert ..., s. 21-46.; ETÉNYI, N. *Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háború híre a 17. századi német újságokban*. Budapest 2003, s. 18.

za ústupky jim udělené poskytovali své příspěvky.³⁶ Jelikož císař potřebnou podporu pro boj s Osmanskou říší získával nejen na základě lénního práva, bylo v návrhu programu za účelem přesvědčování stavů zapotřebí vypočítávat celou řadu morálních zásad a zásad reálné politiky.³⁷ V souladu s tím na všech třech říšských sněmech svolaných za patnáctileté války úvodní části předložené propozice sloužily cílům propagandy. Všeobecně lze zastávat názor, že při sestavování těchto úvodních částí se dvůr soustřeďoval především na prezentaci obtíží, porážek a proradnosti Osmanské říše, přičemž vlastní úspěchy téměř nezmiňoval.³⁸ V souladu s tím bylo v roce 1594 v propozici poukazováno především na to, jaká cesta vedla k vytvoření a prohloubení nového konfliktu, respektive nastíněny události prvního roku války. Bylo zde zmiňováno slavonské tažení a pustošení bosenského beglerbega Hasana, tažení velkovezíra Sinana, jakož i zajetí císařského posla Friedricha von Krecwitze Porotou a detailní popis jeho útrap.³⁹ V císařské propozici vyhotovené o tři roky později se můžeme dočíst, že při ztrátě Rábu (Győr) v roce 1594 a Jágru (Eger) v roce 1596 se vytvořila v systému ochrany uherských hranic taková trhlina, která umožňuje odvěkému nepříteli křesťanů, aby Slezskem a Braniborskem pronikl až k Baltu (*Teutsche Möhr*).⁴⁰ V návrhu z roku 1603 se zhotovovatelé této písemnosti na jedné straně snažili zdůraznit, že i pražským dvorem vroucně kýžený mír nemohl kvůli proradnosti Porty nastat od roku 1599, na druhou stranu se ztrátou Jágru a Kanizse dostaly do krajního ohrožení i východní části Římské říše národa německého.⁴¹

³⁶ SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* ..., s. 82–88, 93.–94, 113–114; AULINGER, R. *Das Bild des Reichstages im 16. Jahrhundert. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Schrift 18.)*. Göttingen 1980, s. 207.

³⁷ SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* ..., s. 78., 81.

³⁸ SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* ..., s. 54; VOCELKA, K. *Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576–1612)*. Wien, 1981, s. 149.

³⁹ HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 23v–25v.; LOEBL, A. Der slesier Friedrich von Kreckwitz als Kaiserlicher Gesandter bei der hohen Pforte. In *Vereins für die Geschichte Schlesiens XVIII.* (1914), s. 171.; SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* ..., s. 96; TÓTH, S. L. A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború, s. 71, 82–83; FODOR, P. Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán–török történelemről*. Budapest, 2001, s. 399–401.

⁴⁰ HHStA MEA RA, Fasc. 95.a Fol. 70v–71r.; WINKELBAUER, T. *Österreichische Geschichte 1522–1699*, s. 48–52; BAGI, Z. "... egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig. A töröksegély kérdése és az 1597/1598. évi regensburgi birodalmi gyűlés. In *Századok* 141, 2007, 6. sz., s. 1462–1463.

⁴¹ HHStA MEA RA, Fasc. 98. Fol. 527r.–529v.; HEISCHMANN, E. *Die Anfänge des stehenden Heeres In Österreich*. Wien 1925, s. 110.; VOCELKA, K. *Die politische*

Vedle císařské propozice měl dvůr i další možnosti, jak ovlivnit smýšlení stavů. Dvůr často připravoval na city stavů záměrně působící soupisy, jimiž poukazoval v obdobích mezi říšskými sněmy na loupeže a pustošení tureckých nájezdů. V návrhu z roku 1594 se vyskytl například poukaz i na takovou přílohu (příloha A⁴²), v níž je skutečně velmi podrobně poukazováno na turecké pustošení v rozmezí let 1582 až 1593.⁴³

Takovémuto „citovému přesvědčování“ stavů a cílům propagandy sloužila také rozličná hlášení zvědů a vojenská hlášení pocházející z pomezních oblastí, záměrné předkládání pravdivých i nepravdivých zpráv. V propozici říšského sněmu v letech 1597/98 dvůr odůvodnil to, že žádá od obvodních stavů zvláštní podporu (*Nachzug*), tvrzením, že v roce 1598 povede osmanské vojsko na uherské bojiště osobně dokonce sám sultán.⁴⁴

Ovšem snad nejúčinnější politickou zbraní bylo dodatečné předvádění poselstev od tureckými útoky bezprostředně sužovaných stavů z Uher, Čech, Dolních a Horních Rakous (převážně protestantského vyznání), jejichž přítomnost taktéž dokázala ovlivnit práci říšského sněmu. A platilo to ovšem i tehdy, pokud se těchto porad zúčastnit nemohli.⁴⁵

Rovněž spisy vyhotovené za účelem pomoci pro stavy z východních obvodů říše – podobně jako úvodní části propozic říšských sněmů – nastiňovaly přísedícím hrůzný obraz věrolomnosti Osmanské říše, aktuální vojenské situace, prohlubujících se problémů a perspektivu napadení Vídně respektive Říše římské.⁴⁶

Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576–1612), passim.; FINKEL, C. French mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593–1606: the Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600. In Bulletin of the School of Oriental and African Studies 55, 1992, 3, s. 451–471; SAHIN-TÓTH, P. A vallón-francia katonaság saájatos szerepe a hadviselő felek közötti kapcsolatokban a tizenöt éves háború idején. In Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Studia Agriensia 20. Szerk. Petercsák Tivadar és Berecz Máttyás. Eger 1999, s. 227–239; IVANICS, M. Kozák segédcapatok Habsburg-szolgálatban (1593-1606), s. 144–145.; TÓTH, S. L. A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború, s. 306–307., 310-311; PAPP, S. – HADNAGY, S. Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. In Aetas 18, 2003, 2. sz., s. 118-152.

⁴² HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 28r.

⁴³ HHStA Turcica I. Karton 81. fol. 223–262.; TÓTH, S. L. A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború, s. 73-74.

⁴⁴ HHStA MEA RA Fasc. 95a. Fol. 84r-v.; BAGI, Z. „... egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig, s. 1465.

⁴⁵ HHStA MEA RA, Fasc. 91. Fol. 210r.-212v.; HHStA MEA RA Fasc. 91. Fol. 257r.-258v.; SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert* ..., s. 119-124.; BAGI, Z. „... egy ura lesz az egész világnak napkelettől napnyugatig, s. 1473-1474.

⁴⁶ HHStA MEA FK, Fasc. 4. Fol. 2r.-v.; HHStA MEA Oberrheinische Kreisakten Fasc. 1. Fol. 4r.-v.; HHStA MEA Kurrheinische Kreisakten (=KK) Fasc. 3. No. 1. Foliószám nélkül; HHStA MEA KK, Fasc. 3. Ns. 11. Foliószám nélküli. HHStA MEA FK, Fasc.

Úspěšně byla protiosmanská propaganda císařského a papežského dvora vedena i na západoevropských dvorech, v kruzích aristokratických a středostavovských.⁴⁷ To lze v případě států severní a střední Itálie vysvětlit na jednu stranu tím, že se mezi tamním obyvatelstvem vytvořila reálná obava, že pokud Osmanská říše obsadí Uhry, dosáhne tím bezprostředně hranic Apeninského poloostrova, což by umožnilo jeho napadení.⁴⁸ Na druhou stranu sebou přinesla druhá polovina 16. století vzkříšení ducha středověkého feudalismu. Rigidita zkoušené společnosti způsobila, že lidé se odvrátili od mentality přitakající renesančnímu způsobu života a uchýlili se k takovým dogmatickým, náboženským a nezřídka asketickým formám myšlení a jednání, které z tehdejšího krizového stavu slibovaly východisko.⁴⁹ Nepřekvapuje tedy, že znovu ožívala rytířská kultura a souběžně s ní idea křížových výprav.⁵⁰ Dobrým ilustrujícím příkladem může být kupříkladu dvůr Vincenza Gonzagy v Mantově, kde za účelem ožívování křížáckého mýtu hrál významnou roli titul Osvobozený Jeruzalém Torquatta Tassa a poskytoval tak ideologický základ pro vévodovy osobní ambice.⁵¹ Tento obrat zaznamenaný v mentalitě ovšem nedoznal vlivu pouze v Itálii a také nikoli pouze mezi těmi, kdo byli katolického vyznání.⁵² Po uzavření míru ve Vervins (1598) Philippe-Emmanuel de Lorraine, vévoda z Mercoeuru, jenž jako vojevůdce Katolické ligy získal značné vojenské zkušenosti ve francouzských náboženských válkách, opustil Bretaň, aby přišel bojovat na uherské bojiště. Četní spolubojovníci jej následovali, aby – jak píše Fernand Braudel – přešla Osmanskou říši chuť na další výboje. K tomu je

5. Fol. 308r.; HHStA MEA FK, Fasc. 5. Fol. 296r.-v.; MAYR, K. J. Die Türkenpolitik Erzbischof Wolf Dietrichs von Salzburg. In *Mitteilung der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, 52-53, 1912-1913, s. 240-244; HHStA MEA Militaria Fasc. 5., Fol. 13r.-15v.; MÜLLER, J. *Zacharias Geizkofler 1560-1617*. Wien 1938, s. 33.; SCHULZE, W. *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert ...*, s. 198; BAGI, Z. A birodalmi kerületek és a tizenöt éves háború. In *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében*. *Studia Agriensis* 27, 2008. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás, s. 251-254.

⁴⁷ Císařský a papežský dvůr i v zájmu přesvědčení Zikmunda Báthoryho vyvinul značnou propagandistickou činnost, mladý sedmihradský kníže ovšem rovněž užíval tohoto přesvědčovacího prostředku. KRUPPA, T. *Legitimáció és propaganda Báthory Zsigmond udvarában*. Doktori disszertáció. Szeged, 1999, passim.

⁴⁸ NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 390-391.

⁴⁹ BEHRINGER, W. Rossz idő, éhínség, félelem. Az európai boszorkányüldözések klíma-, társadalom- és mentalitástörténeti okai. Dél-Németország példája. In *Ethnographia* 101, 1990, 3-4. sz., s. 372.

⁵⁰ NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 391.

⁵¹ NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 427.

⁵² BRAUDEL, F. *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Budapest, 1996, s. 1296.

ovšem třeba dodat, že v případě hrabat, pánů a mladých členů městských patricijských rodin růst prestiže a příjmů, možnost vojenské nebo dvorní kariéry, jakož i touha po dobrodružství hrála stejnou roli jako vzkříšení ideje křížových výprav.⁵³

Propagandistická činnost císařského dvora či Svatého stolce se ovšem nezastavila na knížecích a aristokratických dvorech. V 16. a 17. století současníci již zprávy neboli v dnešním slova smyslu informace považovali za hodnotu, či spíše za obchodovatelné zboží, jehož znalost či neznalost může rozhodovat osudy států a národů.⁵⁴ Hlad po informacích, který se vytvořil v pozdním středověku, v tomto období narostl do takové míry, že lze oprávněně hovořit o době informační exploze.⁵⁵ K tomu bylo ovšem zapotřebí Gutenbergova vynálezu, který revolučním způsobem změnil dřívější nosiče informací, respektive zprostředkující prostředí, pomocí něhož bylo možné zajistit tok zpráv vyhovující kvality v potřebném množství.⁵⁶ Otevřely se nové komunikační kanály, jejichž prostřednictvím se události z bojišť dostávaly nejen k vyvoleným či zasvěceným, ale také k chudším měšťa-

⁵³ BRAUDEL, F. *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II*, s. 889, 1296.; NIEDERKORN, J. P. *Die europäischen Mächte und der ...*, s. 391.; SAHIN-TÓTH, P. *A francia katolikus ligától Kanizsáig. Henri de Lorraine-Chaligny életpályája (1570–1600) In A középkor szeretete. Tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk.: Klaniczay Gábor és Nagy Balázs. Budapest, 1999, s. 453-465; SAHIN-TÓTH, P. *Lotaringia és a tizenöt éves háború*. In *Századok* 138, 2004, 5. sz., s. 1149-1188.; WIEDEN, B. *Niederdeutsche Söldner vor dem Dreißigjährigen Krieg: Geistige und mentale Grenzen eines sozialen Raums. In Krieg und Fried. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*. Hrsg.: Bernhard R. Kroener/ Ralf Prüve. Paderborn, München, Wien, Zürich 1996, s. 96-97.; LIEPOLD, A. *Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts. Europäische Hochschulschriften. Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften. Band 767*. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1998, s. 125-127; SAHIN-TÓTH, P. *Egy lotaringiai nemes a "hosszú török háborúban": Georges Bayer de Boppard*. In *Változatok a történelemben. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Monumenta Historica Budapestiensia XIV*. Szerk.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Budapest, 2004, s. 297-304; SAHIN-TÓTH, P. *Egy miles christianus a tizenöt éves háborúban. Charles de Gonzague-Nevers Magyarországon*. In *Ad Astra. Sahin-Tóth Péter tanulmányai Études de Péter Sahin-Tóth*. Szerk.: Oborni Teréz Budapest, 2006, s. 365-391.

⁵⁴ COMENIUS, J. A. *Világ labirintusa és szív paraditsoma*. Ford.: Rimány István. Pozsony 1805, s. 187-190.

⁵⁵ V maďarské odborné literatuře György Endre Szőnyi v knize vydané v roce 1984 vědomě používá výrazu „informační exploze“. SZŐNYI, G.E. *Új föld, új ég*. Budapest, 1984, s. 23, 41-42.; R. VÁRKONYI, Á. *A tájékoztatás hatalma*. In *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Studia Agriensia* 20. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátvás. Eger 1999, s. 12.; KERÉKES, D. *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban. Multidézó zsebkönyvtár*. Budapest 2010, s. 9.

⁵⁶ ETÉNYI, N. *Hadszíntrés és nyilvánosság*, s. 15-16.

nům či dokonce k rolníkům žijícím na venkově.⁵⁷ Dvůr ve svých patentech neopomínal pomocí zpráv z bojiště zdůvodňovat podporu svých poddaných. 21. října 1601 se na ně panovník například obrátil ve svých zemích s žádostí o poskytnutí potahů. Patent zdůvodňoval potřebnost pomoci tím, že barvitě líčil, jak Stoliční Bělehrad (Székesfehérvár) a vedle něj postavený křesťanský tábor napadá po 12 dní, dnem i nocí na 80 000 Turků. Císařsko-královské jednotky trpěly velikou nouzí, neboť k přepravě provinatů se nedostávalo vozů a bylo tedy zapotřebí zajistit potahy, aby bylo tábor možné zásobovat z Rábu.⁵⁸

Ještě větší účinnost měly letáky (*Flugblätter*) a tehdejší noviny (*Neu Zeitung* a *Fugger-Zeitung*), jichž se objevila celá řada. V těchto textech byly otiskovány ilustrované přílohy, jejichž společným jmenovatelem bylo všeobecně to, že jejich zhotovovatelé neměli velké nároky ani stran umělecké úrovně ani z hlediska hodnověrnosti, přestože jejich z fantazie zrozená tvorba uspokojovala zvědavost a informační potřeby tehdejšího člověka. Jejich vliv nedokládá lépe nic jiného, než fakt, že v německé lidové slovesnosti zůstal zachován žánr *Türkenlied*, tedy lidové písně na téma tureckých válek. Z výzkumů Senola Özyürta se dovídáme, že ze 156 písní tohoto typu ze 16-17. století zvěčnily čtyři z nich konkrétní události patnáctileté války.⁵⁹

Vedle tištěných informací disponoval pražský dvůr také dalšími možnostmi propagandy. Na oslavu vítězství patnáctileté války totiž vznikala velkorysá umělecká díla, mezi nimiž nacházíme také mince, jejichž rozšíření – díky jejich relativně snadnému zhotovení a rozmnožení – bylo pod-

⁵⁷ ETÉNYI, N. *Hadszintér és nyilvánosság*, s. 19.

⁵⁸ HHStA MEA Mandate, Patente und Passbriefe in Kriegssachen Konv. 2. Fol. 178r-v.

⁵⁹ KLARWILL, V. *Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus aus den Jahren 1568-1605*. Wien, 1923; ÖZYÜRT, S. *Die Türkenlieder und das Türkenbild in der deutschen Volksüberlieferung von 16. bis zum 20. Jahrhundert*. München 1972, s. 121-128.; SCHULZE, W. Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert ..., s. 21-65.; VOCELKA, K. Die politische Propaganda Kaiser Rudolf II. (1576–1612); KISS, V. Tata ostromának képi ábrázolásai. In *Tata a tizenöt éves háborúban. Annales Tataienses I*. Szerk. Fatuska János–Fülöp Éva Mária-ifj. Gyüszí László. Tata 1998, s. 77–88; ETÉNYI, N. Hírek és számok a magyarországi hadellátásról a 16-17. század nyomtatványaiában. In *Végvár és ellátás. Studia Agriensia* 22. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Máttyás, passim; Szalai 2003. 12-24.; Etenyi 2006a, 277-290.; ETÉNYI, N. Magyar végvári katonák a tizenöt éves háború nürnbergi újsághíreiből. In *Magyarország védelme. Európa védelme. Studia Agriensis* 24, 2006. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás, s. 299-308.; ETÉNYI, N. A „Türkenlied” reneszánsza. A magyar vonatkozású német népelemek típusai és életszerűsége. In *Tudomány és hagyományörzés. Végvár és kultúra a 16. században. Studia Agriensis* 26, 2008. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás, passim; ETÉNYI, N. Végvári karrierök nemzetközi híre. In *Hagyomány és megújulás. Életpályák és társadalmi mobilitás a végváriak körében. Studia Agriensis* 27, 2008. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás, passim.

statně větší, než u jiných děl, a takto se staly rovněž jedním z důležitých prostředků dobové propagandistické mašinérie.⁶⁰

Jak můžeme pozorovat, v patnáctileté válce byla ve zbrani proti Osman-
ské říši nikoli pouze Habsburská monarchie či Svatá říše římská národa
německého,⁶¹ nýbrž sama křesťanská Evropa. Příliv protiturecké pomoci,
peněžní podpora, pestrá národnostní směsice vojáků vysílaných na uherské
bojiště, náboženské přesvědčení dobrovolníků toužících bojovat, jakož i li-
dové písně zpívané v německém prostředí to vše jen potvrzují.

⁶⁰ HÉRI, V. A 15 éves háború győzelmes csatáinak emlékére kibocsájtott érmek. In *Tata a tizenöt éves háborúban. Annales Tataienses I.* Szerk. Fatuska János–Fülöp Éva Mária-
ifj. Gyüszí László. Tata 1998, s. 129-138.

⁶¹ R. VÁRKONYI, Á. *Török világ és magyar külpolitika.* Budapest 1975, s. 14.

CIRKEVNÝ HISTORIK, SPISOVATEĽ A PEDAGÓG
JÁN (JOHANN) SAMUEL KLEIN (1748 – 1820)¹

Peter KÓNYA

Church historian, writer and educator Jan (Johann) Samuel Klein (1748-1820)

Jan (Johann) Samuel Klein has been primarily known as the author of the biographical lexicons of Ugrian Apostolic Lutheran Church priests in Evangelical Church historical writing. However, besides this monumental work, this well-educated priest has published an even dozen other theological, pedagogical and literary pieces of work during his life. In addition, in not so easy period of recatolisation he was recognized as the Protestant parish priest and Professor, the head of the Church and the educational representative in the 18th century. His life was firmly joined with other cities (Bardejov, Kosice, Gelnica) especially with Presov. In the presented study the author deals with the life of this personality, Evangelical Church of Apostolic Lutheran Confession in the Kingdom of Hungary in the 18th century and its situation, the work of J.S. Klein and as well as Evangelical Public Church school in Presov in the 18th century.

Key words: *Johann Sebastian Klein, Evangelical Church of Apostolic Lutheran Confession, Kingdom of Hungary, Presov public school, 18th century.*

Ján (Johann) Samuel Klein je v evanjelickej cirkevno-historickej spisbe známy predovšetkým ako autor biografických lexikónov uhorských evanjelických a. v. farárov. Okrem tejto monumentálnej práce tento vzdelaný kňaz však počas svojho života publikoval ešte desiatku ďalších teologických, pedagogických a literárnych diel. Popri tom bol uznávaným evanjelickým a. v. farárom i profesorom, vedúcim cirkevným i školským činiteľom v neľahkom období rekatolizácie v 18. storočí. Jeho život je popri ďalších mestách (Bardejov, Košice, Gelnica) pevne spätý najmä s Prešovom.

Životná dráha J. S. Kleina

Johann Samuel Klein sa narodil 22. januára 1748 v Bardejove, v rodine evanjelického farára.² Jeho otec Michal Klein bol nielen farárom bardejovského nemeckého evanjelického a. v. zboru, ale aj uznávaným cirkevným

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0655/14 Rekatolizácia na Slovensku v 17.-18. storočí.

² SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái* VI. Budapest 1899, s. 503.

spisovateľom. Narodil sa 14. septembra 1712 vo Vondrišli³ na Spiši. Študoval na evanjelickej a. v. škole v Prešove a evanjelickom a. v. gymnáziu v Prešporku.⁴ Po ukončení stredoškolských štúdií sa v roku 1733 zapísal na univerzitu v Jene, kde do r. 1737 získal teologické vzdelanie. Po štyroch rokoch štúdia sa vrátil do vlasti a ďalších päť rokov sa živil ako vychovávateľ. V roku 1742 získal miesto kaplána v Bardejove. Onedlho bol zvolený za farára bardejovského nemeckého evanjelického a. v. zboru. V Bardejove pôsobil do r. 1749, keď prijal miesto farára v Kremnici. Počas tamajšieho pobytu ho v roku 1755 Miestodržiteľská rada zbavila úradu a až o ďalších šesť rokov, r. 1761, sa vrátil späť na bardejovskú faru. Už v nasledujúcom roku, r. 1762, však prijal miesto farára v Prešporku.

Jeho otec Michal Klein venoval veľkú pozornosť synovej výchove a vzdelaniu. Okrem lásky ku kňazskému povolaniu po ňom mladý Johann Samuel zdedil aj lásku ku knihám, literatúre a takisto náklonnosť k vedeckej a spisovateľskej práci. Michal Klein totiž napísal a tlačou vydal niekoľko náboženských kníh. Roku 1752 mu v Lipsku vyšla práca *Katechetische Heils-Ordnung, als eine Grundlage für Kinder...* Kniha sa ešte v tom roku dočkala druhého vydania vo Vratislavi, v Uhorsku ju však Miestodržiteľská rada skonfiškovala. Ďalšou jeho knihou bol spevník *Ein in den Mühseligkeiten des menschlichen Lebens gesammelter Liederschatz*, ktorú publikoval v roku 1756 v Prešporku. V Prešporku vyšli aj dve ďalšie jeho knihy: *Süsse Milch* (1763) a v roku 1774 smútočná kázeň nad Fridrichom Viliamom Beerom.⁵

Mladý Ján (Johann) Samuel Klein tak už v detstve akiste získal pozitívny vzťah k literatúre a vedeckej práci. Základné vzdelanie získal vo svojom rodisku v Bardejove, kde vychodil tamojšiu predmestskú evanjelickú školu. Ďalšie štúdiá absolvoval na domácich evanjelických stredných školách, aj na kolégiu v Prešove, ktoré sa po Satmárskom mieri tiež zmenilo na predmestskú triviálnu školu. To vyštudoval ostatne už jeho otec. Po ukončení štúdia v Prešove sa odobral za vyšším vzdelaním do Nemecka. Od roku 1765 študoval v Rintelne (zapísaný bol až r. 1765)⁶ a odtiaľ odišiel na slávnu univerzitu v Halle, kde sa zapísal ako univerzitný študent 23. apríla 1771.⁷

Po troch rokoch štúdia v Nemecku sa Johann Samuel Klein vrátil do vlasti, kde v roku 1774 prijal miesto profesora a subrektora na už spomínanej evanjelickej škole (kolégiu) v Prešove, kde kedysi sám študoval. Do úradu bol slávnostne uvedený dňa 14. februára 1774. Pri nástupe do funkcie

³ Dnes Nálepkovo.

⁴ ZOVÁNYI, J. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977, s. 322.

⁵ ZOVÁNYI, J. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977, s. 322.

⁶ SZÖGL, L. – KÓNYA, P. *Sáros megyei diákok az európai egyetemeken 1387 – 1918*. Budapest 2012, s. 307.

⁷ SZÖGL, L. – KÓNYA, P. *Sáros megyei diákok az európai egyetemeken 1387 – 1918*. Budapest 2012, s. 320.

predniesol prednášku s názvom *De causis cur scholae protestantium ad paucitatem reductae fuerint?* Na predmestskej škole v Prešove vyučoval až do júla 1783, keď sa rozhodol znovu vrátiť do svojho rodiska a prijal ponuku na zaujatie miesta farára nemeckého evanjelického a. v. zboru v Bardejove. Ani v tomto novom úrade však neostal dlho, pretože už od januára nasledujúceho roka začal pôsobiť ako nemecký evanjelický a. v. farár v Košiciach. V meste ostal až do konca desaťročia a začiatkom roku 1790 opäť zmenil farský úrad, keď odišiel do neďalekej Gelnice, kde 31. januára zaujal miesto evanjelického a. v. farára.⁸ V tomto dolnospišskom, vtedy úplne nemeckom banskom, meste už ostal natrvalo, viac ako tridsať nasledujúcich rokov.⁹ O niekoľko rokov po zaujatí nového miesta bol zvolený za seniora Seniorátu siedmich spišských banských miest.¹⁰ V tomto úrade pôsobil až do konca života. Umrel v Gelnici v noci z 9. na 10. decembra 1820.¹¹

Johann Samuel Klein žil a tvoril v druhej polovici 18. storočia, v období, ktoré je (až do Tolerančného patentu z r. 1781) v cirkevných dejinách uhorských protestantov často označované ako obdobie tzv. tichej rekatolizácie. Ako evanjelický a. v. kňaz bol vystavený rôznym formám diskriminácie a obmedzovania zo strany štátnych úradov a v dôsledku platnej legislatívy sa musel uspokojiť s druhoradým spoločenským postavením. Napriek tejto nepriaznivej situácii sa mu však vďaka jeho nadaniu, vzdelaniu a osobným schopnostiam podarilo získať významnú pozíciu v cirkvi a vytvoriť pozoruhodné vedecké a literárne dielo.

Evanjelická a. v. cirkev v Uhorsku v 18. storočí

V 18. storočí, resp. v období od uzavretia Satmárskeho mieru do vydania Tolerančného patentu, prežívala evanjelická a. v. cirkev v Uhorsku pomerne dlhé obdobie už spomínanej tzv. tichej rekatolizácie. Charakterizovala ho pretrvávajúca diskriminácia protestantov obidvoch vyznaní¹² s rôznymi formami prenasledovania a obmedzení evanjelikov pri vykonávaní náboženskej praxe i vo verejnom živote, ako aj podriadeného a neplnoprávneho postavenia ich cirkvi, a to s výdatnou podporou vládnej moci. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia prebiehala táto rekatolizácia bez otvorených násilných metód, najmä s použitím rôznych legislatívnych noriem, ako boli zákonné články snemu, panovnícke patenty a nariadenia jemu podriadených štátnych orgánov. Tie na nižšej úrovni prenášali potom do praxe stolice a magistráty kráľovských miest. Legislatívny rámec postavenia a pôsobenia evanjelickej a. v. cirkvi predstavovali zákony a panovnícke nariadenia,

⁸ Samozrejme, nemeckého, pretože Gelnica bola etnicky nemeckým mestom.

⁹ SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái VI.* Budapest 1899, s. 503.

¹⁰ ZOVÁNYI, J. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Budapest 1977, s. 321.

¹¹ SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái VI.* Budapest 1899, s. 503.

¹² Evanjelickej a. v. aj reformovanej cirkvi.

pochádzajúce sčasti ešte z predchádzajúceho obdobia. Takým boli predovšetkým známe šopronské články z r. 1681,¹³ rozšírené či skôr obmedzené panovníkovým patentom Explanatio Leopoldina.¹⁴ Ďalšie zákony aj patenty, týkajúce sa protestantov, prinieslo potom nasledujúce 18. storočie.

Sloboda vyznania protestantov sa dostala hneď na rokovanie prvého snemu po Satmárskom mieri, konanom s prestávkami v r. 1712 – 1715. Náboženské problémy riešil zákonný článok č. 30 z r. 1715, ktorý obnovil a potvrdil platnosť príslušných snemových zákonov z rokov 1681 a 1687. Prevzal klasifikáciu náboženských vecí protestantov ako vecí súkromných. Záležitosti protestantských cirkví mala podľa rozhodnutia snemu riešiť 24-členná komisia, zložená z najvyšších hodnostárov krajiny i zo zástupcov stavov všetkých troch konfesií. Obmedzená sloboda vyznania sa naďalej vzťahovala iba na územie Uhorska, v Chorvátsku, Slavónii a Dalmácii zákon naďalej existenciu protestantskej šľachty nepripúšťal. Nasledujúci článok (31) vyhlasoval za neplatné všetky zhromaždenia panovníkových protivníkov, namierené proti katolíckej cirkvi, konané pod titulom cirkevnej synody a takisto všetky ich rozhodnutia.¹⁵ To sa týkalo predovšetkým Ružomberkej synody.¹⁶ Zároveň prísne zakazoval protestantom aj v budúcnosti bez predbežného súhlasu panovníka konanie synody či podobného cirkevného zhromaždenia. Ďalší článok rušil všetky články kuruckých snemov, a teda aj ustanovenia Sečianskeho snemu z r. 1705, ktoré na krátky čas nastolili rovnoprávnosť troch vyznaní.¹⁷

Počas tzv. ministerských rokovaní, prebiehajúcich vo Viedni r. 1730 za predsedníctva princa Eugena Savojského, boli vypracované návrhy konfesionálnej politiky Karola III. v Uhorsku. Tie aj naďalej ponechávali rozdiel medzi verejnou a súkromnou náboženskou praxou, pričom verejná prax sa mala vzťahovať iba na artikulórne miesta, odkiaľ však evanjelickí kňazi nesmeli odchádzať do fílií. Všade inde prichádzala do úvahy iba súkromná

¹³ Šopronské náboženské články, teda zákonné články 25 a 26 snemu, zasadaujúceho v Šoprone, prijaté po tzv. tragickom desaťročí uhorského protestantizmu, na jednej strane obnovovali činnosť obidvoch protestantských cirkví a rušili rozsudky i reverzy smutne známých prešporských krvavých súdov z r. 1673 – 74, na strane druhej však stanovili rozdiel medzi súkromnou a verejnou náboženskou praxou, ktorú povoľovali iba na tzv. artikulórných miestach. V asi polovici stolíc určovali pritom iba dve až tri takéto miesta. Výrazne obmedzili náboženskú prax aj v slobodných kráľovských a kráľovských banských mestách, s výnimkou Šopronu. *Corpus Juris Hungarici*. Tyrnavia 1734, s. 332 – 333.

¹⁴ Tzv. vysvetlenie náboženských zákonov v Uhorsku panovníkom Leopoldom I. z r. 1691, ďalej obmedzujúce možnosti pre verejnú náboženskú prax aj postavenie obidvoch protestantských cirkví.

¹⁵ *Corpus Juris Hungarici. Articuli Diaetales anni 1715*. Tyrnavia 1715, s. 19 – 20.

¹⁶ *Corpus Juris Hungarici. Articuli Diaetales anni 1715*. Tyrnavia 1715, s. 19 – 20.

¹⁷ *Corpus Juris Hungarici. Articuli Diaetales anni 1715*. Tyrnavia 1715, s. 19 – 20.

prax pri výkone cirkevného práva katolíckym klérom, ktorému mali protestanti platiť desiatok, štólu a ďalšie poplatky. Zmiešané katolícko-evanjelické manželstvá mal naďalej sobášiť iba katolícky kňaz. Všetky manželské spory, teda aj čisto evanjelické, mali byť výlučne v kompetencii katolíckeho cirkevného súdu. Každý prestup katolíkov k evanjelickej či reformovanej cirkvi mal byť prísne potrestaný a protestanti nesmeli byť menovaní do krajin-ských úradov. Podľa ďalších návrhov komisie mohli mať evanjelici iba nižšie školy, gymnáziá a vyššie školy mali byť zrušené a pod.

Tieto návrhy sa stali východiskom pri koncipovaní náboženského patentu Karola III., vydaného 21. marca 1731 pod názvom *Carolina Resolutio*. Patent potvrdzoval platnosť šopronských článkov ako jediných zákonov, týkajúcich sa slobody vyznania protestantov a rovnako aj ich vysvetľovanie v zmysle *Explanatio Leopoldina*. Prevzal takmer všetky návrhy viedenskej ministerskej komisie z predchádzajúceho roku, okrem otázok vyšších škôl a menovania evanjelikov do významnejších úradov. Neobsahoval síce priamy zákaz evanjelických stredných a vyšších škôl, ich prevádzkovanie však výrazne obmedzovali ďalšie právne normy. Záonné články č. 30 a 31 z r. 1715 totiž zakazovali cirkevné zbierky protestantov a bez nich bolo veľmi ťažké zabezpečiť existenciu väčších škôl. Rovnako patent nezakazoval ani vykonávanie vyšších úradov protestantmi, znemožňoval ho však povinnosťou zloženia tzv. dekretálnej prísahy, t. j. katolíckej formuly prísahy s odvolávaním sa na Pannu Máriu a ďalších svätých, čo bolo pre evanjelikov neprijateľné. *Resolutio Carolina* nariaďovala v mestách účasť evanjelických majstrov na procesiách ich cechov. V otázke riadenia cirkvi zavádzala kontroverzné a často kritizované povinné vizitácie katolíckych biskupov v evanjelických a reformovaných farnostiach.¹⁸

Keďže sa protestantom v Uhorsku aj napriek dlhému obdobiu rekatalizácie podarilo uhájiť si obmedzenú slobodu vyznania, nemohla katolícka cirkev a panovníci uplatňovať metódy, používané v predchádzajúcom storočí. Aj keď jej spôsoby už neboli násilné, bola táto tichá rekatalizácia v konečnom dôsledku úspešnejšia a spolu s ďalšími fenoménmi, najmä novou kolonizáciou a následným demografickým vývinom,¹⁹ zabezpečila dominanciu katolíckej cirkvi v krajine.

¹⁸ KÓNYA, P. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1610 – 1791. In *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* 3. (Ed. Alberyty, J.). Liptovský Mikuláš 2002, s. 26 – 62.

¹⁹ Rekatalizácii výrazne napomohol demografický vývin po Satmárskom mieri. Keďže počas protitureckej oslobodzovacej vojny a morovej epidémie v závere povstania Františka I. Rákócziho nastal výrazný pokles obyvateľstva (takmer 15 %), prebiehalo v prvej polovici storočia masívne osídľovanie krajiny. Najpreferovanejšími kolonistami boli tzv. Švábi, t. j. Nemci z katolíckych krajín, za nimi potom Rumuni a Srbi, protestantskí Maďari a Slováci iba v minimálnej miere. Následkom tohto procesu výrazne klesol podiel protestantov a vzrástol najmä počet katolíkov a ortodoxných obyvateľov krajiny.

Veľký podiel na uskutočňovaní rekatolizačnej politiky mali štátne úrady, medzi nimi Kráľovská Miestodržiteľská rada, ktorá sa rozhodnutím snemu z r. 1723 stala najvyššou inštanciou v cirkevných otázkach a konfesijných sporoch. Už v roku 1717 zakázal Karol III. evanjelikom akékoľvek verejné či súkromné cirkevné rokovania. O dva roky na to potom nariadil konfiškáciu Biblií, vytlačených bez dovolenia cenzúry. V roku 1725 spochybnila Miestodržiteľská rada tituly a právomoci superintendentov a r. 1732 ich prechodne (do r. 1734) a r. 1777 dokonca úplne zrušila. Počas celého 18. storočia prebiehalo zaberanie evanjelických a reformovaných chrámov v zemepanských mestách a na vidieku. Dôvodom odňatia desiatok protestantských kostolov na severovýchode Uhorska sa stalo tzv. protonotariálne vyšetrovanie, zavedené v r. 1721 – 1726 na prešetrovanie oprávnenosti užívania chrámov (v porovnaní so stavom v období vydania šopronských článkov r. 1681). Viaceré ďalšie nariadenia panovníka a úradov výrazne obmedzili evanjelické školstvo. Už zákonné články z r. 1715 obsahovali zákaz verejných zbierok na cirkevné účely a konkrétne školské zbierky zakazovali nariadenia z rokov 1759 a 1777. Ďalší zásah do školskej autonómie priniesol slávny patent Márie Terézie Ratio Educationis. Vážne ohrozenie existencie cirkvi znamenalo obmedzenie pobytu uhorských študentov na evanjelických univerzitách v zahraničí na šesť mesiacov z r. 1743.

Na druhej strane bola vo všetkých oblastiach spoločnosti preferovaná panujúca katolícka cirkev. Po Satmárskom mieri tak postupne získali prevahu katolícke stavy a o niekoľko desaťročí bola už katolícka aj veľká väčšina poddaných. Rekatolizácii napomáhala aj masívna kolonizácia, prebiehajúca od 20. rokov. Pri nej boli najviac preferovaní Nemci z katolíckych štátov, tzv. Švábi, po nich potom Srbi a Rumuni a až na konci protestanti. Za vlády Márie Terézie došlo k výraznému posilneniu katolíckej cirkevnej správy založením piatich nových rímskokatolíckych a dvoch gréckokatolíckych biskupstiev, čo bolo najviac od čias sv. Štefana.

V dôsledku týchto skutočností prišli evanjelici aj reformovaní v priebehu siedmich desaťročí o niekoľko stoviek chrámov, ktoré boli následne vysvätené za katolícke.²⁰ Najväčšie straty utrpela evanjelická cirkev v prvej tretine storočia a len do r. 1736 poklesol počet chrámov z pôvodných viac ako 2 000 na 205. Po konverzii evanjelických zemepánov boli neraz násilnými prostriedkami pokatolíčení aj ich veriaci.²¹ S pomocou stoličnej vrch-

²⁰ Najviac chrámov stratili evanjelici v období právnej neistoty v r. 1711 – 1715, keď habsburské vojská s jezuitmi v celej krajine obsadili niekoľko sto protestantských kostolov. Zaberanie kostolov a škôl však pokračovalo aj v nasledujúcom období. Šopronské články síce ponechávali v rukách protestantov pomerne veľa chrámov (najmä na východe), ich počet však veľmi skoro výrazne poklesol, najmä v dôsledku zmeny konfesionalnej orientácie zemepánov.

²¹ Pritom boli využívané najmä nenásilné prostriedky, okázalosť namiesto strohosti protestantizmu, pričom konvertiti mohli po istý čas zachovávať staré zvyky a spievať

nosti dochádzalo však neraz k odnímaniu kostolov aj v obciach, patriacich protestantským zemepánom. Protestantskí duchovní boli pod dohľadom katolíckych farárov a vizitujúcich biskupov. Pritom akékoľvek porušovanie predpisov z ich strany, ako bolo krstenie katolíkov, obchádzanie cenzúry, dovoz zakázaných kníh a pod. úrady prísne trestali.²²

V priebehu prvej polovice storočia došlo k výraznému oslabeniu pozícií evanjelikov vo všetkých slobodných kráľovských a banských mestách, ktoré boli dovtedy jednou z hlavných opôr cirkvi. Mali síce naďalej zaručenú slobodu vyznania v duchu šopronských článkov, kostoly, svoje školy a fary mohli mať však iba na predmestí, kde smeli bývať aj ich kňazi a učitelia. Evanjelickí mešťania nemohli byť nielen richtármi, ale ani volení do senátu či rady a aj v hospodárskom živote boli rôzne obmedzovaní. V cechoch boli aj evanjelickí členovia povinní zúčastňovať sa katolíckych sviatkov a procesií. Znížiť podiel evanjelikov medzi mešťanmi kráľovských miest mala už spomínaná tzv. dekretálna prísaha, ktorá bola dlho povinná pri prijímaní nových mešťanov. Vzťahovala sa aj na zahraničných remeselníkov a obchodníkov, napriek tomu, že Karol III. r. 1728 vo Wormsi garantoval všetkým prisťahovalcom do Uhorska náboženskú slobodu. Kvôli tomu mnohí evanjelici pred prijatím medzi mešťanov konvertovali a tam, kde im to umožnili, museli zaplatiť vysoké poplatky. Trnava síce už od r. 1714 odmietala poskytovať meštianske práva evanjelikom, no Prešporok, Šopron, Modra a Pezinok získali od dekretálnej prísahy oslobodenie.²³

Samozrejme, v takýchto podmienkach mali evanjelickí kňazi podstatne horšie postavenie ako katolícki duchovní a neraz museli čeliť nepriateľstvu štátnej moci i zápasit' s existenčnými ťažkosťami. J. S. Klein dokázal nielen úspešne pôsobiť vo viacerých farnostiach, školách i cirkevných úradoch, ale stal sa doma i v zahraničí známy svojím nevšedným odborným a literárnym dielom.

evanjelické piesne. Zanovitých protestantov dala vrchnosť na mnohých miestach uväzniť a mučiť, až kým sa nezriekli svojej viery. Tí, ktorí sa nedali presvedčiť sa museli odsťahovať do iných obcí. Takto bolo r. 1723 z iniciatívy nového zemepána Juraja Erdődyho rekatolizované mesto Hlohovec a podobne, z využitím väznenia a krutých telesných trestov, vykonal r. 1748 Klára Barkóczyová rekatolizáciu mestečka Lipany. Jej manžel gróf Štefan Szirmay sa netajil tým, že z moci úradu šarišského župana rekatolizoval takmer polovicu stolice.

²² Znáмым sa stal smutný osud superintendenta Daniela Krmana, ktorý ako myjavský farár r. 1729 umožnil istému moravskému prisťahovalcovi vstup do evanjelickej cirkvi. Keďže veriaci nedovolili jeho zatknutie, bol za poburovanie ľudu odsúdený na doživotný žalár, kde r. 1740 umrel.

²³ KÓNYA, P. Dejiny ECAV na Slovensku v rokoch 1610 – 1791. In *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry* 3. (Ed. Alberty, J.). Liptovský Mikuláš 2002, s. 26 – 62.

Dielo J. S. Kleina

Ján (Johann) Samuel Klein bol popri svojej činnosti profesora, farára a seniora významným a plodným cirkevným spisovateľom. Svoje prvé dielo publikoval ešte počas prvých zahraničných štúdií v Rintelne v roku 1765. Bolo ním *Faustum diei onomastici recursum viro summe venerando Godofredo Schwarz ad d. VII Maii 1765*. Druhá práca mu vyšla v Magdeburgu takisto ešte počas štúdií Halle v roku 1772. Bol to latinský spevník *Carmina quaedam apostolica quibus evidentissime demonstratur Servatorem nostrum Jesum Christum esse verum Deum et verum hominem, dissertatio prima*. Počas vykonávania úradu subrektora na prešovskej evanjelickej škole vydal r. 1777 v Prešporku knihu o ezopských bájach s názvom *Fabulae Aesopi Phrygii, in usum juventutis, cum primis vero poetarum, carminae elegiaco expressae Tentamen primum, continet decades tres*.²⁴

Z príležitosti slávnostného zaujatia bardejovskej fary publikoval J. S. Klein svoju inauguračnú kázeň, prednesenú 6. júna 1783: *Die wahre Beschaffenheit einem von Gott beruffenen Seelenhirtens. Eine Antrittsperdigt, gehalten in der königl. Freinen Stadt Barthfeld*. Knižne ju vydal v roku 1784. Ďalšou jeho kázňou, ktorá vyšla v Košiciach už v čase jeho pôsobenia v tamojšej fare, bola *Der Christ bei der Feier eines glorreicherfochtenen Sieges und einer glücklich wiedereroberten Stadt*. Predniesol ju v chráme košického nemeckého evanjelického a. v. cirkevného zboru 7. októbra 1789 a zasvätil ju vojenským úspechom Jozefa II. a jeho spojencov. Aj túto vydal knižne, a to v Košiciach na 20. nedeľu po sviatku sv. Trojice (25. októbra) 1789. V Košiciach publikoval takisto svoju kázeň, prednesú pri zaujatí gelnickej evanjelickej a. v. fary, s názvom *Göllnitz, ein neu angelegter Weinberg des grossen Gottes. Eine Antritts und Einweihungs-Predigt gehalten den 31. Jänner 1790*. V tom istom roku mu vyšla v Košiciach slávnostná kázeň (reč), ktorú predniesol 15. novembra 1790 v Gelnici: *Treuer Unterthanen Herzenserhebung zum höchsten Himmels-Könige am Krönungs- und Namenstage ihres Königs*. Poslednú svoju kázeň publikoval v roku 1801 v Košiciach. Predniesol ju v evanjelickom a. v. chráme v Gelnici 4. októbra 1801 z príležitosti menín kráľa Františka I. (*Die Pflicht des Christen Gott für anderen Menschen Wohlthaten zu Danken. Eine Predikt am hohen Namensfeste Sr. Majestät Franz I. den 4. October zu Göllnitz in dem ev. Bethause gehalten über die Sonntagepistel*).²⁵

Popri kázňach vydával J. S. Klein aj didaktickú a praktickú cirkevnú literatúru. V roku 1795 mu vyšiel v Košiciach nemecký katechizmus (*Katechismus*). Jeho poslednou publikovanou prácou bola učebnica náboženstva pre

²⁴ SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái* VI. Budapest 1899, s. 504.

²⁵ SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái* VI. Budapest 1899, s. 504.

evanjelické deti mesta Veľká:²⁶ *Religionsunterricht für die evang. Jugend der Stadt Felka*. Vyšla v Levoči v roku 1811.²⁷

Najznámejším Kleinovým dielom je štvorzväzkový lexikón evanjelických a. v. kazateľov vo všetkých stoliciach Uhorského kráľovstva: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prädiger in allen Gemeinden des Königsreich Ungarn. Gesammelt und mit vielen Anmerkungen erläutert*. Prvé dva zväzky vyšli ešte počas autorovho života v roku 1779 v Lipsku. Tretí diel publikoval v roku 1873 v Pešti András Fabó v rámci edície Monumenta evangelicorum aug. Conf. In Hungaria, ako jej štvrtý zväzok. Posledný, štvrtý zväzok tejto monumentálnej práce ostáva doteraz v rukopise. Ten sa nachádza v zbierkach Knižnice Evanjelického a. v. kolégia v Prešove. V blízkej budúcnosti by mali byť Krajinskou Széchényiho knižnicou v Budapešti v spolupráci s Maďarskou evanjelickou a. v. cirkvou vydané všetky štyri zväzky s aktualizovaným kritickým poznámkovým aparátom.

Štvorzväzkové monumentálne biografické dielo o uhorských evanjelických a. v. kazateľoch bolo v čase svojho vzniku a aj dodnes ostáva jedinečnou prácou, obsahujúcou obrovské množstvo cenných informácií z dejín cirkvi, školstva, spoločnosti a kultúry v bývalom Uhorsku počas troch storočí. J. S. Klein vytvoril pritom osobitú štruktúru celého diela, pričom jednotlivé zväzky na seba nenadväzujú, ale každý z nich je ucelenou slovníkovou biografickou prácou. Dosiahol to tým, že do každej časti zaradil po sto (centúriu) životopisov, predstavujúcich reprezentatívnu vzorku kňazstva od reformácie až do autorovej súčasnosti. Samozrejme, nie všetky biografie sú spracované na rovnakej úrovni, čo do veľkej miery záviselo od prameňnej základne, ktorú mal Klein k dispozícii. Pri písaní svojho diela používal profesionálne, moderné, aj dnes aplikovateľné metódy. Vychádzal najmä zo všetkých dostupných rukopisných prác, venovaných evanjelickej cirkvi, jej školstvu, kňazom a ďalším aspektom. Nemalú časť údajov získal pritom osobne vlastným výskumom cirkevných matrik, kroník a archívov. Samozrejme, ani Kleinovo dielo nemá iba samé pozitívne stránky. Autor sa často mýlil a nedostatok údajov z prameňov kompenzoval logickými konštrukciami, ktoré však nie vždy zodpovedali skutočnosti.²⁸ Napriek nedostatkom vytvoril však jedinečné dielo, ktoré celým generáciám bádateľov poskytovalo nesmierne cenné údaje o histórii evanjelickej cirkvi, jej fungovaní, výstavbe, školstve, kňazských kariérach a ďalších aspektoch cirkevného i spoločenského života v 16. – 18. storočí.²⁹

²⁶ Dnes Veľká, časť Popradu.

²⁷ SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái* VI. Budapest 1899, s. 504.

²⁸ CSEPREGI, Z. Johann Samuel Klein életrajzi lexikonjai. In *Sto kňazských biografí Johanna Samuela Kleina*. Eds. Kónya, P. – Csepregi, Z. Prešov 2015, s. 71 – 74.

²⁹ CSEPREGI, Z. Johann Samuel Klein életrajzi lexikonjai, s. 66 – 78.

Je pravdepodobné, že viacero knižných prác Jána (Johanna) Samuela Kleina sa nedočkalo vydania tlačou a ostalo v rukopise. Jednou z nich sú poznámky k dejinám slobodného kráľovského mesta Bardejov, ktoré sú uložené v Krajinskej Széchényiho knižnici v Budapešti. Ďalšou je štvorzväzkové dielo o živote a diele evanjelických a. v. učiteľov (kňazov) v Uhorsku, ktoré je zrejme prvou verziou jeho diela o evanjelických kazateľoch. Žiaľ, jeho väčšia časť je neznáma. V Knižnici Prešovského evanjelického a. v. kolégia sa nachádza iba jeho posledný, štvrtý zväzok.³⁰ Podobne môžu byť neznáme alebo uložené na neznámych miestach aj jeho ďalšie rukopisné práce.

Svoje najznámejšie dielo, štvorzväzkovú rukopisnú prácu o evanjelických a. v. učiteľoch (kňazoch) vo všetkých stoliciach Uhorska napísal Ján (Johann) Samuel Klein počas svojho pôsobenia vo funkcii subrektora evanjelickej a. v. školy (gymnázia) v Prešove. V predmestskej prešovskej škole pôsobil Klein takmer jedno desaťročie, od polovice 70. do prvej polovice 80. rokov 18. storočia. V dejinách evanjelickej a. v. cirkvi v Uhorsku to boli posledné roky tzv. tichej rekatolizácie z čias vlády Márie Terézie a začiatok obdobia tolerancie, spojenej s panovaním jej syna, Jozefa II. Napriek pretrvávajúcej diskriminácii protestantov a neplnoprávneho postavenia evanjelickej a. v. aj reformovanej cirkvi sa v tomto období podarilo už evanjelikom dosiahnuť niektoré ústupky zo strany vládnucej moci, ktoré ohlasovali príchod nových čias.

Prešovská mestská/predmestská evanjelická škola v 18. storočí

Evanjelici v slobodnom kráľovskom meste Prešov sa v období po Satmárskom mieri ocitli vo veľmi ťažkej situácii. Jednou z jej príčin bolo vyľudnenie mesta a hlboká kríza, z ktorej sa nespamätalo ani do konca prvej tretiny storočia.³¹ Počas morovej epidémie v rokoch 1709 – 1710 zahynulo asi 3 000 obyvateľov, medzi nimi viac ako polovica mešťanov. Keďže v dôsledku pokračujúcej rekatolizácie i podobných demografických problémov v ostatných kráľovských mestách, osídlilo Prešov prevažne vidiecke katolícke obyvateľstvo, ešte v prvej tretine storočia stratili evanjelici v meste

³⁰ Takisto tento zväzok obsahuje jednu stovku kňazských biografí, z ktorých iba niekoľko, konkrétne 41 životopisov bolo zaradených do zväzkov, určených na publikovanie, z nich 9 je obsiahnutých v treťom a 32 v nikdy nevydanom štvrtom zväzku. Skutočnosť, že sa v ňom nachádza 59 kňazských biografí dokumentuje akiste Kleinov úmysel pokračovať v edícii a tieto životopisy boli určené pre piaty, resp. šiesty zväzok, ktoré už však z neznámych príčin neukončil, podobne ako štvrtý zväzok, obsahujúci iba 93 životopisov. CSEPREGI, Z. Johann Samuel Klen életrajzi lexikonjai. In *Sto kňazských biografí Johanna Samuela Kleina*. Eds. Kónya, P. – Csepregi, Z. Prešov 2015, s. 66.

³¹ V dôsledku dlhotrvajúceho ekonomického tlaku štátu, vojnových udalostí a požiadaviek vojska, trvajúcich od začiatku 70. rokov predchádzajúceho storočia pri zmenšujúcich sa ekonomických možnostiach mesta sa v závere povstania zrútilo mestské hospodárstvo a nastal hlboký úpadok mesta, trvajúci niekoľko desaťročí.

väčšinové postavenie.³² Zároveň so zmenou konfesionalnej skladby mesta bola evanjelická menšina konfrontovaná s obnovenou rekatolizačnou politikou panovníka, sprevádzanou diskrimináciou nekatolíckych mešťanov, obmedzeniami v náboženskom živote a konfiškáciou cirkevného majetku.

O svoje kostoly, školu, kolégium, faru a ďalší majetok prišiel prešovský evanjelický a. v. zbor ešte v roku 1711. Napriek garanciam obsiahnutým v kapitulácii z 9. decembra 1710³³ si evanjelici nedokázali udržať slobodu vyznania prekračujúcu rámec šopronských článkov. Na prelome rokov 1710 – 1711 síce stále slobodne užívali malý (maďarský) kostol, kolégium a budovu starej mestskej školy a tento stav pretrval aj potom, ako vo februári 1711 vydal Ján Pálffy príkaz na usporiadanie cirkevných pomerov v zmysle šopronských článkov. Magistrát sa vtedy rozhodol v tejto praxi pokračovať a požiadať kráľa Jozefa I. o potvrdenie kapitulácie mesta.³⁴

Situácia sa však medzitým zmenila a po náhlej smrti Jozefa I. jeho vdova kráľovná Eleonóra Magdaléna Prešovčanom opäť prikázala opustiť všetky budovy vo vnútornom meste. Ako náhradu určila na stavbu chrámov a škôl miesto na predmestí, ktoré mala evanjelikom prideliť osobitná komisia v zmysle šopronských článkov. Mešťania sa vzdali až na jeseň 1711 na priamy príkaz grófa Pálffyho, keď im počas návštevy mesta 30. septembra nariadil okamžite odovzdať katolíckej cirkvi starú mestskú školu, malý (maďarský) kostol a kolégium. Vtedy vymedzil evanjelikom i miesto na západnom predmestí, kde si smeli z dreva postaviť kostol, školu a faru. Keďže na predmestí nebola po obliehaní a požiari žiadna budova vhodná na konanie služieb Božích, dovolil im počas zimy používať reformovaný kostolík na Slovenskej ulici, postavený počas povstania, a spoločne s katolíkmi predmestský cintorín.³⁵ Ešte v ten istý deň boli všetky tri budovy na námestí skonfiškované a odovzdané jezuitom.

Po odovzdaní cirkevných budov sa dostali evanjelici do ťažkej situácie, spôsobenej aj vyhraneným nepriateľským postojom katolíckeho magistrátu, vojenskej posádky a najmä katolíckeho farára a jezuitského superiora J. B. Kolba, ktorého počas posledného protihabsburského povstania vyhnali z mesta. Už r. 1712 inicioval superior zákaz bohoslužieb v reformovanom

³² Na začiatku 18. storočia, pred morovou epidémiou, tvorili evanjelici asi tri štvrtiny obyvateľov Prešova.

³³ V závere roku 1710 obliehalo Prešov vojsko maršala Huga Virmonda, počas ktorého (napriek všetkým predpokladom na dlhodobú obranu) sa mešťania rozhodli kapitulovať. Pred rokováním s maršalom uzavreli evanjelickí a katolícki mešťania dohodu o rozdelení cirkevného majetku, odstúpili katolíkom farský kostol a naďalej užívali maďarský kostol s kolégiom a starou budovou školy. Túto dohodu sa zaviazal rešpektovať aj maršal v kapitulačnom dokumente.

³⁴ Evanjelický a. v. zborový archív Prešov: *Annales fata etz vicissitudines Ecclesiae Evangelicae Epperiessiensis 1671 – 1721*.

³⁵ FABINY, T. II. *Rákóczi Ferenc valláspolitikája*. Budapest 1971, Rkp., s. 84.

kostolíku, ktorý bol následne rozobratý a prestavaný na katolícky špitál. Následne sa spolu s richtárom a veliteľom posádky usiloval evanjelikom všemožne prekaziť stavbu nového chrámu na predmestí. Dal skonfiškovať zhromaždený stavebný materiál a s pomocou vojska sa pokúsili zbúrať postavené steny drevených budov.³⁶ Svoj predmestský kostol (spolu so školou a farskými budovami) mohli evanjelickí mešťania napokon dostávať až po ukončení trojročného snemu a vydaní zákona č. 30 r. 1715, obnovujúceho šopronské články. Následne, 5. septembra 1715, nariadil panovník mestskej rade rešpektovať práva evanjelikov a nečiniť im žiadne prekážky v stavbe kostola a ďalších budov na predmestí.³⁷

V dôsledku zmeny politických pomerov, obnovenia rekatalizácie, no najmä demografického vývinu (prudký úbytok nemeckého a maďarského spravidla evanjelického mešťanstva), sa na začiatku tohto obdobia zmenila organizácia evanjelického a. v. zboru v meste. Dovtedajší jednotný veľký trojjazyčný zbor, združujúci nemeckých, slovenských a maďarských evanjelikov po Satmárskom mieri prestal existovať a konštituovali sa dva nové cirkevné zbory: nemecký a slovenský. Obidva zbory mali vlastného farára (nemecký aj kaplána) a faru, avšak na rozdiel od niektorých ďalších slobodných kráľovských miest (Sabinov, Bardejov) disponovali iba jedným dreveným kostolom a takisto drevenou školou na predmestí.

Väčším z obidvoch zborov bol nemecký, združujúci takmer výlučne nemeckých mešťanov. Do slovenského zboru od začiatku popri slovenských mešťanoch patrili aj evanjelici, bývajúci na predmestiach či v blízkom okolí. Keďže v prvej polovici storočia nedisponoval zbor ešte fíliami, mal oproti nemeckému len takmer polovičný počet veriacich.³⁸ Obidva cirkevné zbory úzko spolupracovali a podľa svojich možností sa podieľali na údržbe a správe spoločného majetku. V dôsledku novej legislatívy sa zmenila aj príslušnosť prešovských zborov k cirkevnosprávnym celkom. Keďže v zmysle Resolutio Carolina smeli mať obidve protestantské cirkvi iba po štyri superintendencie, zanikla v 30. rokoch Superintendencia slobodných kráľovských miest, ktorá sa transformovala na mestský seniorát Potiskej superintendencie.

Evanjelickí mešťania v Prešove boli počas 18. storočia vystavení rôznym prejavom diskriminácie zo strany úradov či katolíckej farnosti. Okrem toho, že nesmeli byť volení do mestskej rady ani zastávať žiaden úrad, boli rôzne obmedzovaní pri výkone náboženskej praxe. Ešte ťažšie postavenie mali farári oboch zborov a učitelia, ktorým vrchnosť bránila v cirkevných

³⁶ LAZAR, E. – MIDRIAK, J. *Dejiny evanjelického cirkevného zboru podľa augsburského vyznania v Prešove*. Prešov 1983, Rkp., s. 42. HÖRK, J. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*. Kassa 1896, s. 89.

³⁷ HÖRK, J. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, s. 94.

³⁸ Nepriamo na to poukazujú údaje matrík, podľa ktorých v r. 1721 – 25 v slovenskom zbore pokrstili 95 a v nemeckom 150 detí. ŠA Prešov, CM 900, 910: Matriky slovenského a nemeckého ev. a. zboru v Prešove, 1720 – 1770, 1704 – 1787.

úkonoch, neraz ich vypočúvala a niektorých aj uväznila.³⁹ Údaje o konfesio-
nálnej štruktúre všetkého obyvateľstva sa z tohto obdobia síce nezachovali,
medzi mešťanmi však v r. 1730 – 1750 predstavovali evanjelici 37,2 %.⁴⁰

V druhej polovici 18. storočia došlo k istým pozitívnym zmenám vo
vzťahu štátu k protestantom a uvoľneniu rekatolizačného tlaku, ktoré sa
prejavili aj na postavení obidvoch prešovských evanjelických a. v. zborov.
Už v roku 1750, napriek protestom superiora, získali evanjelici od Márie
Terézie povolenie na stavbu nového, väčšieho predmestského chrámu a ta-
kisto novej školskej budovy. Podobný pozitívny postoj zaujala panovníčka
aj k obsahovým zmenám vyučovania v škole. V roku 1770 navštívil pred-
mestské evanjelické zbory a školu spoluvládca, budúci cisár Jozef II., čo
značne zlepšilo postavenie evanjelikov v meste.

Zrejme sa zmiernili aj kritériá na udelenie meštianskych práv, uplatňo-
vané voči protestantom, keďže v poslednom predtolerančnom desaťročí
(1770 – 1780) tvorili už evanjelici 41,5 % osôb prijatých medzi mešťanov.⁴¹
Z toho istého obdobia sú však k dispozícii aj prvé údaje o náboženskej sklad-
be všetkých obyvateľov mesta. Podľa súpisu z r. 1779 tvorili ešte evanjelici
26,25 % obyvateľstva. Pritom najsilnejšie zastúpenie mali evanjelici v ra-
doch študentov vyšších škôl, kde tvorili 57,1 % študentov a dokonca 100 %
študentiek. Z učiteľov predstavovali evanjelici polovicu, rovnako aj medzi
obchodníkmi. Iba o málo menej, 42 % tvorili evanjelickí majstri, pričom zo
60 remesiel v meste bolo 41 majstrov evanjelického náboženstva. Keďže
v kategórii remeselníckych tovaríšov a učňov bolo zastúpenie evanjelikov
nižšie, medzi remeselníkmi mali podiel 34,76 %. Najnižšie percento zaujali
evanjelici v nižších sociálnych skupinách, ako boli sluhovia (9,7 %), chudáci
v chudobinci (10,35 %), slúžky (15,5 %), nádenníci (13,85 %) a nádenničky
(14,2 %).⁴² Uvedené údaje poukazujú na to, že evanjelici boli najmä mešťan-
mi, príp. boli zastúpení v ďalších vyšších sociálnych skupinách.

V takomto stave bola evanjelická a. v. cirkev a jej dva predmestské zbo-
ry v čase takmer desaťročného pobytu Johanna Samuela Kleina v slobod-
nom kráľovskom meste Prešov. V roku 1774 zaujal Klein miesto profesora
a subrektora miestnej evanjelickej školy. Škola sa od roku 1715 nachádzala
v drevenej budove na západnom predmestí, vedľa dreveného kostola
a obidvoch fár. Obidva cirkevné zbory, nemecký aj slovenský, ju používali
spoločne. Napriek snahe prešovských evanjelikov o pokračovanie v tradícii
kolégia, mohla byť škola v zmysle zákonov iba triviálnou. Keďže pôvodná
predmestská stavba v polovici storočia už technicky ani kapacitne potre-

³⁹ Ako učiteľa Martina Husa a slovenského farára Mateja Bahila.

⁴⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy č. 2121: *Matricula seu Receptaculum Concivitate donatorum civium*, in *Libera Regiaeque Civitate Eperies 1730 – 1756* (1810).

⁴¹ Tamže.

⁴² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov B-11 *Minutae 1701 – 1783: Tabella Vonscriptionis animarum in Libera Regia Civitate Eperiesensis 1779*.

bám obidvoch zborov nepostačovala, postavili si evanjelickí mešťania r. 1750 s povolením panovníčky novú, rovnako drevenú školskú budovu.

Prešovská predmestská škola ostávala aj v tomto období najvýznamnejšou evanjelickou vzdelávacou inštitúciou na území celej Šarišskej stolice. V prvých desaťročiach 18. storočia sa však aj ona musela vyrovnávať s mnohými problémami. V dôsledku dlhotrvajúceho nedostatku výučbových priestorov prišla škola o väčšinu vidieckych žiakov a jej prestíž značne utrpela degradáciou z Vysokej školy, Kolégia hornouhorských stavov na (základnú) farskú školu. V dôsledku spoločenskej diskriminácie evanjelikov značne poklesla majetková úroveň študentov, na čo vedenie školy muselo reagovať zriadením alumnea, poskytujúceho úplne alebo čiastočne bezplatne stravu či ubytovanie najchudobnejším z nich. Vzhľadom na novú situáciu obidvoch mestských zborov, konfiškáciu majetku a pokles počtu študentov zamestnávala škola opäť iba troch učiteľov: rektora, konrektora a subrektora. Tým sa štruktúrou vrátila do čias pred reformáciou.

Kvôli mnohým problémom, zlej materiálnej situácii a nízkym platom bola v škole veľká fluktuácia učiteľov. Prvým rektorom predmestskej školy bol ešte posledný rektor kolégia Samuel Matthaeides, ktorý zastával aj miesto slovenského farára. Potom ako peštianska náboženská komisia zakázala protestantom súbežné vykonávanie dvoch úradov, zriekol sa r. 1721 rektorátu a na jeho miesto nastúpil dovtedajší konrektor Peter Pavol Toperczer. Po jeho predčasnej smrti si zvolili Prešovčania r. 1726 za rektora Eliáša Miletza, ktorého však už v nasledujúcom roku vystriedal Juraj Ihnáthy. V roku 1731 sa stal rektorom Daniel Sartorius, avšak už r. 1732 nastúpil na jeho miesto dlhoročný subrektor a konrektor Ján Longay.⁴³

Mimoriadny význam pre ďalší rozvoj predmestskej školy malo pôsobenie potiského superintendenta Juraja Ambrózyho, ktorý si uvedomoval dôležitosť školy a takisto jej hlboký úpadok v uplynulých rokoch. Jeho príčinou bola aj žalostná finančná situácia ústavu, keďže už tridsať rokov nedostával príspevky od žiadnej vidieckej farnosti a dokonca ani od prešovského slovenského zboru. Superintendent v roku 1742 na šarišskom evanjelickom konvente dosiahol prísľub pomoci pre školu od viacerých zemanov a mešťanov. Po rokovaní s obidvoma predmestskými zbormi nielen dosiahol záväzok slovenského zboru podporovať školu, ale zároveň obnovil funkcie hlavného dozorcú, dozorcov a inšpektorov kolégia (školy) zo šľachtického a meštianskeho stavu. Ústrednú pozíciu medzi nimi zaujal donátor školy plukovník Tomáš Szirmay, disponujúci kontaktmi na panovníckom dvore. Superintendent vykonal aj vizitáciu školy, kde vtedy pôsobilo päť vyučujúcich. Okrem štyroch učiteľov (rektor, konrektor a dvaja učители) na nej vyučovali takisto kantori obidvoch zborov. Superintendent Ambrózy nielen (podľa možností) zvýšil biedne platy učiteľov, ale zaviedol aj ďalšie moderné

⁴³ HÖRK, J. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, s. 96 – 98.

prvky vo vyučovaní. Nariadil minimálne raz týždenne konanie konferencie učiteľského zboru a takisto dvakrát ročne skúšky študentov.⁴⁴

Po Longayovej smrti sa na miesto rektora dostala ďalšia významná osobnosť evanjelickej cirkvi, známy pedagóg Gregor Fábry. Táto zmena, spolu s reformnými krokmi superintendenta znepokojili mestskú radu, ktorá r. 1749 zakázala reformovaným študentom návštevu školy a v nasledujúcom roku získala od Miestodržiteľskej rady príkaz na jej redukovanie na triviálnu a odchod rektora s konrektorom i ich žiakmi.⁴⁵

Evanjelici sa však rozhodli bojovať za svoje záujmy vo Viedni, k čomu využili svojich šľachtických dozorcov a patrónov. V roku 1750 sa im podarilo dosiahnuť povolenie nielen na stavbu novej školskej budovy, no takisto i na vyučovanie tzv. vyšších, gymnaziálnych predmetov.⁴⁶ V druhej polovici storočia sa na prešovskej evanjelickej škole prednášala aj matematika, teológia a filozofia, čím sa opäť začala blížiť k charakteru lýcea.⁴⁷ Zároveň sa do školy vrátili rektor s konrektorom.

V novej situácii venovali šľachtickí i meštianski patróni škole rôzne vysoké sumy, čím jej základiny vzrástli o niekoľko tisíc zlatých, spolu s naturáliami a niekoľkými nehnuteľnosťami.⁴⁸ V roku 1751 panovníčka nariadila mestu zdržať sa akéhokoľvek porušovania práv evanjelickej školy. Vzhľadom na posilnenie pozície prešovskej školy bola r. 1758 povýšená na dištriktuálnu školu. Mesto navštívil superintendent Eliáš Fischer, ktorý pretvoril školu na sedemtriednu a stanovil pre ňu nový školský poriadok. V 60. rokoch pôsobilo v škole už sedem učiteľov a študovalo viac ako dvesto žiakov, popri samostatnej dievčenskej škole. Platy učiteľov vzrástli viac ako dvojnásobne.⁴⁹ V roku 1766 sa stal rektorom Eliáš Chrastina a Gregor Fábry zaujal miesto riaditeľa.

V roku 1770 navštívil školu spoluvládca Márie Terézie a budúci cisár a kráľ Jozef II. Živo sa zaujímal o jej materiálne podmienky, obsah vyučovania i vzdelanostnú úroveň učiteľov. Panovník si počas návštevy vytvoril pozitívny vzťah k prešovským evanjelikom, čo sa prejavilo už o tri roky, keď sa mestská rada rozhodla predať tri domy vo vnútornom meste, patriace k základinám školy. To jej znemožnil práve priamy zásah Jozefa II. V októbri 1770 opustil školu rektor Eliáš Chrastina a za nového rektora bol zvolený Ján Carlovsky.

⁴⁴ HÖRK, J. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, s. 100 – 102.

⁴⁵ HÖRK, J. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, s. 103.

⁴⁶ KORABINSKY, J. M. *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg 1786, s. 159.

⁴⁷ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, Knihy č. 2481: *Visitatio canonica A. 1775*.

⁴⁸ Iba Samuel Pulszky jej daroval 4 000 zlatých a Adam Szirmay viac ako 1 000 zlatých.

⁴⁹ HÖRK, J. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, s. 107.

Začiatkom nasledujúceho roku, po smrti Leopolda Scheidera zaujal miesto subrektora Ján (Johann) Samuel Klein. Do úradu bol slávnostne uvedený 14. februára, pričom predniesol inauguračnú prednášku o tom, prečo je v krajine tak málo protestantských škôl. Keď o niekoľko mesiacov odišiel konrektor Pavol Juraj Meczner, nahradil ho začiatkom nasledujúceho roku Michal Zemiány. V čase Kleinovho pôsobenia stál na čele ústavu ako hlavný dozorca Samuel Pulszky a školu viedol rektor Ján Carlovsky. Pôsobili v nej ešte traja riadni profesori: konrektor Michal Zemiány, subrektor Ján Samuel Klein a učiteľ v gramatickej triede Ján Molitoris. Počet všetkých žiakov v nižších i vyšších triedach bol (v polovici 70. rokov) 330. V roku 1776 sa od školy oddelili dievčenské triedy s osobitným dievčenským učiteľom.⁵⁰

Na sklonku 70. rokov sa naďalej posilňovalo postavenie prešovskej školy a podľa údajov súpisu z r. 1779 mala osem profesorov a iba vo vyšších ročníkoch študovalo 213 žiakov (205 chlapcov a 8 dievčat). Vďaka tomu bola najväčším vzdelávacím ústavom v meste, počtom žiakov o tretinu prevyšujúcim katolíckej gymnázium.⁵¹ Výrazne sa zlepšila aj spoločenská klíma voči protestantom a vonkajšie podmienky existencie školy. Keď bola r. 1773 rozpustená Spoločnosť Ježišova, prešovskí evanjelici nielen prišli o jedného zo svojich najväčších odporcov v meste, ale došlo k uvoľneniu budovy kolégia a bývalého maďarského evanjelického a. v. chrámu na námestí, ktoré dočasne prevzal erár. Ešte počas pôsobenia J. S. Kleina, v októbri 1781 vydal Jozef II. známy Tolerančný patent, ktorý sa stretol v radoch prešovských evanjelikov s obrovským ohlasom a začiatkom februára nasledujúceho roku usporiadali na jeho počesť všetky šarišské zbory pompézne oslavy v Giraltovciach. V tom istom roku, r. 1782 pripravovali šľachtickí patróni školy podmienky pre dražbu budovy kolégia, používaného od rozpustenia Spoločnosti Ježišovej ako armádny sklad. V čase zakúpenia kolégia za 6 000 zlatých r. 1783 a jeho následného odovzdania škole však už Klein v Prešove prítomný nebol. Po jeho odchode na bardejovskú faru zaujal miesto subrektora Daniel Wallenthner.⁵²

Ján (Johann) Samuel Klein patrí medzi pozoruhodné postavy evanjelickej a. v. cirkvi druhej polovice 18. a začiatku 19. storočia, ktorá svojím významom ďaleko prevyšovala regionálny, cirkevný i národnostný rámec svojho pôsobenia. Ako kňaz úspešne pôsobil v úrade farára v troch veľkých nemeckých zboroch v slobodných kráľovských mestách: v Prešove, Bardejove a Košiciach. Vrcholom jeho kňazskej dráhy bolo dlhoročné vykonávanie seniora Seniorátu siedmich spišských banských miest. Podobne ako ďalší evanjelickí kňazi a učители tej doby, aj on sa venoval literárnej činnosti. Napísal a knižne vydal viac ako desať kázní, teologických, cirkevno-histo-

⁵⁰ HÖRK, J. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, s. 114 – 119.

⁵¹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, B-11 Minutae 1701-1783: tabela Conscriptio Animarum in Libera Regia Civitate Eperiessiensis 1779.

⁵² HÖRK, J. *Az Eperjesi Ev. Ker. Collegium története*, s. 122.

rických a didaktických prác. Nesporne najvýznamnejším bolo však jeho monumentálne štvorzväzkové dielo o živote a diele evanjelických a. v. kazateľov v celom Uhorsku od 16. do 18. storočia, obsahujúce biografie takmer štyristo evanjelických kňazov, pôsobiacich od reformácie až do Kleinovej súčasnosti. Toto dielo obsahuje obrovské množstvo cenných údajov nielen o dejinách evanjelickej a. v. cirkvi, ale napriek nedostatkom ostáva dodnes významným prameňom pre výskum cirkevných, spoločenských a kultúrnych dejín Uhorska v 18. storočí.

**BARÓN UNGERN-ŠTERNBERG ALEBO BOHOVIA
VOJNY A POSVÄTNÉ ŠIALENSTVO.
K SPOROM O EURÁZIJSŤVE**

Ján ŠAFIN

Baron Ungern-Sternberg or the gods of war and sacred madness. To dispute about Euro-Asia

This study is devoted to the issue of history of Russia, Asia, Europe, the West and the East, the birth of the Euro-Asian movement and to the attempt of historical incarnations of one of the possible approaches in the marvelous history of Baron Roman Ungern-Sternberg. The Euro-Atlantic civilization on the one hand, but Euro-Asia on the other hand have been formed as the two streams of civilization direction and their connection, mutual penetration but still more frequent conflicts of geo-political and culturally-religious interests are represented. Just at a time when in Europe the theoretical base of the future Euro-Asian movements among Russian emigration has been shaped, in the Far East, deep in Asia independently of this rather saloon-intellectual mainstream, Baron Roman Unger Sternberg has started to implement a similar idea of Eurasian monarchy in practice. Life of this adventurer and scholar was dedicated to monarchism or even rather panmonarchism composed of various elements that were affected by his endless love for the Orient.

Key words: *Ungern-Sternberg, Euro-Asia, Russia, Asia, monarchy, monarchism.*

***Jedine hudba môže zastaviť krvipreliať, ktoré sa stáva clivou
prízemnosťou, keď prestane byť posvätným šílenstvom.***

Alexander Blok

Keď hovoríme o Rusku, pokiaľ nezastagnujeme na primitívnych úvahách o tejto krajine a bolševizme, totalitarizme a pod. väčšinou sa aj pri menšej intelektuálnej úprimnosti dostaneme k téme Ruska a Európy, respektíve Ruska a Západu. Teda k-protikladu medzi Východom, prirodzene kresťanským, a okcidentálnym svetom euroatlantickej civilizácie. Je to tiež protiklad materiku a oceánu. Oveľa menej a predovšetkým oveľa zriedkavejšie uvažujeme nad témou Ruska a Ázie. Akoby tento protiklad ani neexistoval. A je to prirodzené. Veď oveľa väčšia časť Ruska sa nachádza na ázij-

skom kontinente, hoci Rusko zároveň zostáva teritoriálne i demograficky najväčšou európskou krajinou. Napriek tomu úvahy na tému Ruska a Ázie sú zriedkavé. Určite teda zriedkavejšie ako Ruska a Európy. Prečo je tomu tak, nie je ťažké pochopiť. Boli to hlavne spory medzi pravoslávnyim Ruskom a „heretickým“ Západom, ktoré po stáročia symbolizovali a ešte stále symbolizujú rozdelenie kresťanov na minimálne východných – ortodoxných a západných – rímskych katolíkov a protestantov rozličných odnoží, a zároveň jedného zo základných geopolitických rozdelení sveta. Tento spor je fundamentom civilizačného sporu, povedané slovami Arnolda Josepha Toynbeeho, ortodoxnej či pravoslávnej civilizácie na strane jednej a okcidentálnej, ktorá sa stratou pôvodného náboženstva stala expanzívnu, na druhej. Rusko ako dedič Východorímskej ríše tento spor nevyprodukovalo, ani nestálo pri jeho zrode. Iba nastúpilo do už rozbehnutého vlnu sporov, ktoré bytostne poznamenávali vzťahy medzi západnou Európou a Byzanciou, a to minimálne od čias sv. Fótia, konkrétne od roku 861. Veľká schizma v r. 1054, križiacke avantúry medzi rokmi 1096 – 1296, palamistické spory v 14., a únijné koncily v 15. storočí vzťahy medzi „Východom“ a „Západom“ ešte zhoršili. Byzancia v r. 1453 padla pod náporom osmanských vojsk a jej dedičstvo definitívne prešlo na Svätú Rus, ešte stále sa v tej dobe boriacu sa s tatárskym nebezpečenstvom, ktorého sa už ale čoskoro má striasť. Doba Tretieho Ríma mohla začať! Lenže začala doba nielen Tretieho Ríma, ale nastal tiež čas Kazane! Pokiaľ o Petrovi Veľkom hovoria, že prerúbal okná do Európy, potom o Ivanovi IV. zvanom Hrozný zasa platí, že ich otvoril do Ázie. Na tomto tvrdení, nech už vyzerá akokoľvek literárno-romanticky, sa určite dá nájsť kus pravdy, hoci isté, v našom prípade dosť stručné vysvetlenie je tiež namieste. Ono totiž spočíva v tom, že najprv Kyjevská a neskôr Moskovská Rus bola vo veľmi tesných, aj keď nechcených kontaktoch s ďalekým Orientom minimálne od prvej polovice 13. st. Všetko sa to začalo zdrvivším náporom Mongolov, ktorý viedol k vyplieneniu a zničeniu Kyjeva, Rjazane a ďalších miest, a postupnému porobeniu ruskej zeme, ktoré v podstate trvalo až do roku 1480. **„Vojakmi Antikrista, ktorí prišli zať svoju desivú úrodu,“** nazval mongolské hordy ktorýsi učenec 13. storočia. Tento strašlivý mongolský víchor sa prihnal na svet v r. 1206. Viedol ho negramotný vojenský génius Temučin, predtým nikomu neznámy vodca neveľkého plemena, ktorého sláve bolo súdené takmer zatieniť slávu Alexandra Veľkého. Do čítaniek dejín vošiel pod svojím oveľa známejším menom Džingischán a sníval o tom, že si pokorí celý svet, pretože veril, že bol k tomu vyvolený Božstvom. Počas nasledujúcich tridsiatich rokov sa to jemu a jeho nástupcom takmer podarilo. Na vrchole moci sa ich impérium rozprestieralo od pobrežia Tichého oceánu po poľskú hranicu. Zaberalo takmer celú Čínu, Perziu, Afganistan, súčasnú Strednú Áziu, časť severnej Indie a Kaukaz. No pre naše rozprávanie je oveľa dôležitejšie to, že zahŕňalo rozsiahle oblasti Ruska a Sibíri.

V tej dobe sa Rusko skladalo z viac ako tucta kniežatstiev, ktoré často medzi sebou bojovali. To bola jedna zo základných príčin, prečo sa medzi rokmi 1219 až 1240 nedokázali zjednotiť a spoločnými silami postaviť obecnému nepriateľovi. A tak jedno kniežatstvo za druhým padalo pod neľútostnou vojenskou mašinériou Mongolov.

Takmer dve a pol storočia „**ázijského**“ jarma či jarma Zlatej Hordy, ako sami seba nazývali títo obchodníci so smrťou,¹ sa celkom prirodzene muselo podpísať pod ďalšiu podobu ruskej štátnosti. Na jednej strane tu bolo duchovné dedičstvo Byzancie, na druhej nezanedbateľný, i keď násilím vnútený, vplyv Mongolov. Ázijské metódy vládnutia ako aj iné východné obyčaje ľahli na existujúci byzantský systém. Tento fakt viedol už pred takmer dvesto rokmi, konkrétne v r. 1826 k tomu, že ruská Akadémia vied predložila učencom úlohu, ktorá znela: **„Aké následky malo panstvo Mongolov v Rusku a hlavne, aký malo vplyv na politické vzťahy štátu, na spôsob vládnutia a na jeho vnútorne riadenie, rovnako ako aj na osvietenie a vzdelanie národa.“** Termínom pre dodanie odpovede bol 1. január 1829...²

Za zbavenie sa mongolského jarma sú Rusi zaviazaní Ivanovi III., známemu skôr pod menom Ivan Veľký, vtedy Veľkému kniežatu moskovskému. V čase prvého nájazdu Mongolov bola Moskva malým a nevýznamným provinčným mestečkom, ktoré paradoxne práve počas jarma Zlatej Hordy postupne rástlo, naberalo na sile a zväčšovalo sa, čo do rozpätia. Mongoli zaujatí vlastnými vnútornými rozbrojmi si ani nevšimli, na akú hrozbu tentoraz pre nich sa zmenilo Moskovské kniežatstvo.

Precitnutie prišlo v r. 1480. Dejiny hovoria, že Ivan III. v návale hnevu rozšliapal portrét vládcu Zlatej Hordy Ahmed-Chána a prikázal uväzniť jeho poslov. Avšak jednému z nich sa podarilo ujsť a ten priniesol zvest' o nepredstaviteľnej drzosti Ivana svojmu vladárovi. Rozhodnúc sa potrestať vzbúrenca a dať mu nezabudnuteľnú príučku, Ahmed-Chán pohol svojou desivou armádou proti Moskovskému kniežatstvu. Na svoje nemalé prekvapenie na ďalekom brehu rieky Uhra, 200 kilometrov od Moskvy, uvidel očakávajúcu ho veľkú a dobre vyzbrojenú armádu Rusov. Niekoľko týždňov obe armády pozerali na seba cez rieku a zdalo sa, že ani jedna z ich sa nechystá prekonávať vodnú prekážku. No s priblížením sa zimy začínalo primrzáť. Krutý boj sa zdal byť na dosah.

Avšak práve vtedy sa stalo čosi, čo nikto nečakal. Bez akéhokoľvek varovania a upozornenia sa obe armády náhle zdvihli a odišli preč. Rusi pochopili, že mongolskému jarmu je navždy koniec! Strašlivá vojenská mašinéria Mongolov – Tatárov za sto rokov od bitky na Kulikovom poli v r. 1380 po „**Stojanie na Ugru**“ stratila povest' neporaziteľnosti. Ich centrálna moc

¹ Pomenovanie „**Zlatá Horda**“ pochádza od veľkého stanu na zlatých stĺpoch či pilieroch, v ktorom bol umiestnený generálny štáb ich západného impéria.

² ВЕРНАДСКИЙ, Г. В. *Монгольское иго в русской истории*. In *Евразийский временник*. Кн. 5. Париж 1927, s. 153.

na Západe krachla, ponechajúc posledné úlomky kedysi mocného impéria Džingischána a jeho nástupcov v podobe troch izolovaných kaganátov – chánstiev: Kazaňského, Astrachaňského a Krymského. Hoci všeobjímajúca moc Mongolov bola zvrhnutá, tri zostávajúce pevnosti či základne stále v sebe skrývali istú nielen potenčnú hrozbu. Aby sa Rusi mohli definitívne cítiť bezpečne, bolo potrebné ich paralyzovať alebo zničiť.

Za úlohu jedného z nástupcov Ivana III., známeho Ivana IV. Hrozného pripadlo ovládnuť prvé dve z týchto troch bášt a pripojiť ich k rýchlo sa rozrastajúcemu Tretiemu Rímu – Moskovskému cárstvu. Túžbou po pomste zachvátené vojská Ivana IV. v r. 1553 útokom zobrali pevnosť Kazaň na horných tokoch Volgy, aby si niečo podobné zopakovali o dva roky neskôr na Astrachaňskom chánstve, rozkladajúcom sa na mieste, kde Volga ústi do Kaspického mora. Zatiaľ sa ešte držal Krym, posledná zostanúca tatárska reduta, aj to vďaka záštite Ottomanskej Porty, ktorá na Krymské chánstvo hľadela ako na cenné nástupisko a základňu proti Rusom. Takýmto spôsobom, pokiaľ nebudeme brať do úvahy viac-menej náhodné útoky krymských Tatárov, mongolská hrozba bola navždy zlikvidovaná. Toto otvorilo cestu jednému z najväčších koloniálnych podnikov v dejinách – ruskej expanzii na Východ, do Ázie.

Prvá fáza tohto zámeru spočívala v pohybe moskovských „pionierov“, vojakov a obchodníkov na 4 000 míľ cez nedozernú Sibír s jej mohutnými riekami, ľadovými pustatinami a nepreniknuteľnými lesmi. V mnohých parametroch zrovnateľné s kolonizovaním Západu prvými americkými usadlíkmi, trvalo viac ako storočie a bolo zakončené až vtedy, keď Rusi dosiahli pobrežie Tichého oceánu a založili tam svoje prvé sídla. Nezachádzajúc do jednej z najväčších epopejí v dejinách ľudstva, a to histórie pokorenia Sibíri, regiónu, ktorý ležal ďaleko od civilizačných centier človečenstva no zároveň na „osi zeme“, tento fakt prebehol na Západe takmer nepovšimnuto. Hádám len Angličania v Indii mohli pociťovať isté obavy z rozrastajúceho sa Moskovského cárstva. Ruské „**Drang nach Osten**“, o akom napríklad Hitler mohol iba snívať, sa skončilo až vtedy, keď sa Tretí Rím stal najväčšou dňžavou sveta a pre Angličanov sa zmenil na skutočnú hrozbu práve kvôli Indii...

Či je potom Rusko historickou krajinou? Táto podivná otázka sa vnucuje ako záver z tvrdenia, že Rusko je Eurázia, t. j. z objasnenia zmyslu a idey Ruska skôr cez geografiu, než históriu. Možno je tomu tak aj preto, lebo jeden zo zakladateľov eurázijského hnutia Georg Vernadsky, ktorý svojho času počúval prednášky filozofa Henricha Rickerta, si osvojil centrálnu ideu svojho nemeckého učiteľa, ktorá sa dá zhrnúť do tvrdenia, že existuje autonómia historického poznania. Pre Rickerta, hneď za Windelbandom, existuje totiž principiálny rozdiel medzi náukami o prírode (nomotetickými) a náukami o kultúre (idiografickými), používajúcimi a využívajúcimi rôzne logické štruktúry a spôsoby konceptuálneho rozpracovania

v princípe jediného poznávateľného materiálu. Eurázijstvo ako istý geograficko-geozofický prúd by malo mať zákonite bližšie k náukám o prírode, než o ľudskej spoločnosti a jej dejinách.

A možno je tomu tak aj preto, lebo storočie pred eurázijcami ruský „západniar“ Peter Čaadajev nariekal, že Rusko sa nachádza mimo histórie, že nie je ničím viac ako geografickým pojmom. Vtedy jeho slová zneli ako krajná medza národnej sebakritiky. Niektorí eurázijci obrátili tento „**geografizmus**“ na národnú cnosť, vyhlásiac boľševické Rusko ako odvrhnuté Rusko petrovské, za plného a absolútneho nasledovníka Džučievho ulusu, apelujúc okrem iného aj na faktor priestoru: tie isté rozmery, tie isté kočovné priestory. A to isté nepriateľstvo k „romano-germánskej Európe“, žijúcej predovšetkým v systéme časových, nielen priestorových koordinátov. Zdalo sa, že Rusko sa vytrhlo za hranice historického rozvinutia. „**Postačuje žiť zákonom, daným Adamom a Evou**“ – vyhlasoval prvý poet revolúcie Vladimír Majakovskij. Erenburg v románe „**Trust D. E.**“ zobrazoval rozpad Európy a pohyb hladných revolučných hord z Ruska na Západ s heslom „**Dáš Európu!**“, završujúc román obrazom vyžitého, zničeného európskeho priestoru, ktorý sa hodí tak akurát na presun kočovníkov. „**Naši sotva vychladnutí kočovníci**“³ – nazýval Sergej Jesenin sovietske Rusko. Je možné, že v básni „**Sumerki svobody (Súmraky slobody)**“ (1918) jej autor Osip Mandelštam, inak poet európskeho ducha a zloženia, tragickejšie ako ostatní pocítil situáciu konca dejín: **V kom je srdce – ten musí počuť, čas, ako tvoj koráb klesá ku dnu...** Takže eurázijská apoteóza „**princípu hordy**“ akoby korunovala obraz „**zahynutia západnej civilizácie**“. Civilizácie, ktorá podľa Vladimíra Kantora vypestovala históriu a upevnila vo svete pátos historického rozvinutia. Tuná ešte stojí za zmienku, že v traktovaní sudby Ruska u Sergeja Michajloviča Solovjeva dôležitú úlohu zohrával pojem „**vnútornej Stepi**“. Písal, že po víťazstve nad „**vonkajšou Stepou**“, t. j. Tatáro-mongolmi, budujúcu sa a civilizujúcu sa Rus zrážali z tejto cesty vzbury, inými slovami, povstania „vnútornej Stepi“. Takže po víťazstve v októbri 1917 národného, „**skytského**“ živlu bolo prirodzené spomenúť si na katastrofu, ktorá postihla Kyjevskú Rus ako výsledok tatárskeho nájazdu. V „**Prekliatych dňoch**“ o tomto s hrôzou písal Bunin (1917 – 1918), spomínajúc, že už v šestnástom roku (r. 1916), predvídal niečo podobné: „**Hľa, povstane besom posadlých boj. A, ako Mamaj, sa celou Rusou preženie...**“

Na druhej strane, značná časť inteligencie – ešte od dôb Herzena – bola pripravená privítať, dokonca aj vítať „**prichádzajúcich Hunov**“ „**uvítacím hymnom**“ (Valerij Brusov). No aj pre týchto „**vítajúcich**“, pokračujúcich v línii „**pokánia inteligencie pred národom**“ víťazstvo „**Hunov**“ znamenalo zánik akejkoľvek kultúrnej činnosti („**mudrci aj básnici**“ sa ukrývajú „**do katakomb, do púšti, do jaskýň**“) a pokračuje odchod národa z dejín.

³ ЕСЕНИН, Се. *Собрание сочинений*. В 5-ти т. Москва 1962, Т. 5, с. 18.

Po nálete takýchto živelných síl „**história prerušuje svoje plynutie**“ (Saltykov-Ščedrin v „**Dejinách jedného mesta**“). O tomto hovoril aj Puškin: „**Úcta k tomu, čo sa odohralo – hľa, to je črta, ktorá odlišuje vzdelanosť od divokosti; kočujúce plemená nemajú ani históriu, ani šľachtu.**“⁴ Zato eurázijci, presnejšie povedané istá ich časť, prijala zničenie petrovsko-puškinovskej civilizácie s nadšením a pokúsili sa odôvodniť príčiny svojho nadšenia. Má zmysel ešte raz sa zapozerať do týchto odôvodnení, pretože takmer bez zmien prešli do lexikónu a argumentácie súčasných neoeurazijcov.

Prvé, o čom treba hovoriť v tomto aspekte, je ignorovanie, ešte presnejšie, preškrtyvanie eurázijcami národných svätých a podaní. Máme na mysli vzťah národa k tatárskemu nájazdu, ako sa tento odrazil v letopisoch, bylinách, rozprávaniach a piesňach a ako bol tento nájazd traktovaný eurázijcami. „**V tom istom roku prišli z východných krajín... bezbožní Tatári... Veľa svätých odovzdali ohňu, i monastiere spálili, aj dediny, a odvšadiaľ zobrali bohatú korisť... Starých mníchov a mníšky, i popov, i slepých, aj chromých, i hrbatých, i chorých, a všetkých ľudí zabili, a mladých mníchov a mníšky... odviedli do svojich stanov... A biskup Mitrofan, kňažná Juria s dcérou, so snachami, i s vnúcatami, i druhí, kňažná Vladimíra s deťmi, i mnohé množstvo bojarov i prostých ľudí, sa zavrelo do chrámu svätej Bohorodice. I boli tuná bez milosti spálení... Tatári... vykradli všetky monastiere i ikony postrhávali a iné rozrúbali, a niektoré si zobrali spolu s ctenými krížmi a posvätnými nádobami, a knihy potrhali, i rozkradli odevy blažených prvých kniežat, ktoré títo zavesili do svätých chrámov na pamätanie na seba... Porátali sa Tatári so všetkými... A bolo strašné a s chvením vidieť, ako v kresťanskom rode strach, a pochybnosti, i nešťastie sa rozširovali.**“⁵ Charakteristické sú tiež pomenovania letopisov 13. – 15. st., všetky rozprávajú o tragédii národa: „**Slovo o zahynutí Ruskej zeme**“, „**Povešť o spustošení Rjazane Batutom**“, „**Rozprávanie o zabíí v Horde kniežaťa Michaila Černigovského a jeho bojara Feodora**“, „**Rozprávanie o veľkej bitke na rieke Piane**“, „**Rozprávanie o bitke na rieke Voža**“, „**Zadonština**“, „**Letopisné rozprávanie o Kulikovskej bitke**“, „**Rozprávanie o veľkej krvavej bitke s Mamajom**“, „**Povešť o nájazde Tochtamyša**“, „**Povešť o Temir Aksake**“, „**Rozprávanie o nájazde Edigeja**“ atď., atď. Výpočet je nekonečný. Jedna z najpoetickejších a najsmutnejších ruských legend – „**Legenda o meste Kitež**“, je taktiež spojená s nájazdom Batuta a rozpráva o tom, ako spustošené a vykradnuté, kedysi nádherné, prekvitajúce a civilizované mes-

⁴ ПУШКИН, А. *Собрание сочинений в десяти томах*, Том седьмой. История Пугачева, Исторические статьи и материалы, Воспоминания и дневники. Moskva – Leningrad 1951, s. 225.

⁵ *Памятники литературы Древней Руси: XIII век*. (Редакторы: Дмитриева Л.А., Лихачева Д.С.). Moskva : Chudožestvennaja literatura 1981, s. 135 – 139.

to na brehu jazera Svetlojar sa stalo neviditeľným „až do (Druhého) Kristovho príchodu“, ⁶ vtedy sa vráti na Rus ako symbol ruského mesta, kedysi zničenej mestskej kultúry. Všetky ruské byliny hovoria o zápase so Stepou ako hlavnou úlohou ruských bohatierov a bylina „Od akej doby boli premiestnení víťazi na Svätej Rusi“ opisuje posledný boj znamenitých bohatierov – s tatárskym vojskom, fixujúc koniec ruského bohatierstva, ruského rytierstva s príchodom Mongolov. Takáto smutná značka zostala v národnom vedomí, spojená s takmer tristoročným ázijským jarmom.

Poznamenajme, že na pozadí neustáleho zápasu so Stepou sa ani raz – do bojov sv. Alexandra Nevského s Nemcami a Švédmi, ktorých porazil „s neveľkou družinou“ – ani raz v ruských letopisoch a bylinách nehovorí o hrozbe zo Západu. Navyše, tieto boje sa odohrali už po obsadení Rusi Tatáro-mongolmi, čo na druhej strane ale poukazuje na ignorovanie ťažkej situácie na Rusi, strádajúcej pod „Aziatmi“, pričom práve slobodný Novgorod, neobsadený Hordou, by sa mal stať korisťou „kresťanského, bratského“ Západu. No Eurázijci vychádzajú z apriórneho presvedčenia, že Rus bola predurčená na to, aby sa stala žertvou nejakého dobyvateľa, a preto bolo pre ňu za daných okolností prospešné, že sa dostala pod nadvládu Tatárov. „Je veľkým šťastím Rusi,“ písal Savickij, „že v momente, kedy kvôli vnútornému rozkladu musela padnúť, sa dostala Tatárom, a nie niekomu inému. Tatári... Tatári nezatemnili čistotu národnej tvorby.“ ⁷ „Pre eurázijcov od Petra Savického po Leva Gumileva, s hrdosťou rozprávajúceho o tom, ako pil na pamiatku Džingischána, bol tatársky nájazd veľkým úspechom ruského národa, pretože vďaka niekoľkým storočiam otroctva na teritóriu niekdajšieho tatárskeho impéria vznikol mocný vojenský štát, nemajúci za nič život a slobodu svojich poddaných (väčšina boli nevoľníci), zato mimoriadne vplyvný na medzinárodnej aréne. Pretože hlavne vonkajšia moc, a nie duchovné rozvinutie, nie rast životnej úrovne ľudí dominujú v koncepcii eurázijcov.“ ⁸ Slová dosť zjednodušené, ale aj pravdivé.

Avšak o zahynutí Európy, o jej zániku eurázijci nehovorili ako prví. Pravdepodobne po prvých kontaktoch s Európou vzdelaní Rusi (Fonvizin, slavianofili, Herzen a i.), opierajúc sa o európsku sebakritiku, ktorá bola vždy ostrá a nemilosrdná (Rousseau, romantici, Marx s Engelsom a i.), globalizovali túto sebakritiku; nachádzajúc sa na inej „geografickej polohe“, v iných zemepisných šírkach, obrátili ju do kritiky s kategorickým

⁶ Памятники литературы Древней Руси: XIII век., s. 219. Myslí sa tým Druhý Kristov príchod – Parusia.

⁷ САВИЦКИЙ, П. Н. Степь и оседлость. In На путях: Утверждение евразийцев. Россия между Европой и Азией: Евразийский соблазн. Moskva : Rossijskaja akademija nauk 1993, s. 124.

⁸ КАНТОР, В. К. „...Есть европейская держава“. Россия: трудный путь к цивилизации: Историософские очерки». Moskva : Rosspen 1997, s. 85 – 86.

rozsudkom o nevyhnutnej skorej smrti európskej kultúry, kladúc seba za jej nasledovníkov. A ako netrpezliví dediči myšlienkového popoháňali definitívny koniec. U eurázijcov je iný odtieň neprijatia. Vidiac rozpad Ruska, ocitnúc sa v moci „katastrofických“ naladení, báli sa „úskočného Západu“ – starca, ktorý prežil svojich potenčných dedičov. Veľmi vhod im do toho prišiel Spenglerov rozsiahly traktát o „**Zániku Európy**“: „**Der Untergang des Abendlandes**“, ktorý len medzi rokmi 1918 až 1920 bol publikovaný nemenej ako tridsaťkrát!!! Spenglerovo dielo malo napriek všetkým kritikám veľký vplyv na svetovú historiozofiu. A svojou ideou polykultúrnosti svetového historického procesu, zanechalo nesporný vplyv aj na eurázijcov, ktorí však podobné myšlienky mohli čerpať z oveľa starších diel svojich ruských predchodcov M. Danilevského a K. Leontjeva. Možno práve preto neradi hovorili o oboznámenosti sa so Spenglerovým dielom, hoci dodávali, že k svojim ideám došli súčasne s nemeckým filozofom. Podstatné je prirodzene to, že samotný Spengler vyjadroval antieurópske naladenie ako predstaviteľ okrajovej, menej západnej krajiny, než boli iné európske štáty, a bol jedným z inšpirátorov možno posledného pokusu Nemecka ísť svojou osobitou, „nemeckou“ cestou. A jeho neprijatie „Západu“ nebolo o nič menšie ako u eurázijcov. Všetko ostrie spenglerovskej kritiky je nasmerované proti idei europocentrizmu. Prijmúc jeho mnohé predstavy, eurázijci – no zďaleka nie všetci – pozreli na Európu a na „svet histórie“ z pohľadu „sveta prírody“, postavil proti „logike času“ „logiku priestoru“: všetky historické zmeny, podľa ich názoru, nič neurčujú, všetko určuje „zemepisné rozvinutie“, bod daného miesta, čo je podľa spomínaného Vladimíra Kantora idea plne pohanská. A taktiež antihistorická, pretože západná Európa sa stala Západom v historiozofickom zmysle tohto slova – na tom istom mieste, kde kedysi existovali barbarské a kočovné kmene, ale aj kde kedysi prekvitali provincie Rímskej ríše.

Aj preto sa „**Orient nevyhnutne musí zraziť so Západom. Biela kultúra, ktorá priviedla európske národy k revolúcii, je sprevádzaná vekmi všeobecnej nivelizácie, pokračujúcim úpadkom aristokracie, podlieha rozpadu a zámene žltou, východnou kultúrou, vytvoriacou sa tri tisícročia späť a doposiaľ sa zachovávajúcej v nedotknutosti,**“⁹ tieto slová už nepatria petersburskému básnikovi, ale človeku celkom inej letory – „**šialenému barónovi**“ a samovládcovi pustiny Nikolajovi Róbertovi Maxovi Baronovi von Ungern-Sternbergovi (1886 – 1921), známejšiemu pod o niečo jednoduchším menom Roman Ungern-Šternberg, ktorý sa ako prvý pokúsil realizovať niektoré eurázijské idey v praxi.

Roman Ungern-Šternberg pochádzal zo starého rodu porušených nemeckých pobaltských grófov a barónov, ktorí sú uvádzaní vo všetkých šľachtických matrikách troch pobaltských krajín. Jeho veľkolepý rodokmeň

⁹ ЮЗЕФОВИЧ, Л. А. *Самодержец пустыни. Феномен судьбы барона Р.Ф. Унгерн-Штернберга*. Moskva : Ellis Lak, 1993, s. 235.

siaha hlboko do minulosti. Rod pochádzal od Hansa von Ungerna, ktorý bol v r. 1269 vazalom arcibiskupa z Rigy a údajne narátava až osemnásť rodových kolien späť. A to nie hocakých – boli medzi nimi odvážni rytieri, bojujúci po boku znamenitého Richarda Levie Srdce pod stenami Jeruzalema a v bitke pri Gruenwalde, členovia Rádu „mečenoscov“ (*Fratres militiae Christi de Livonia, Bratstvo vojakov Kristových*), morskí piráti aj stredovekí alchymisti. Rod, podľa jeho vlastných slov, vynikal sklonom k mystike a asketizmu. Počas rozhovoru s poľským ministrom, inžinierom, bádateľom, pútnikom, novinárom, spisovateľom, finančným radcom admirála Alexandra Kolčaka – má veľa prívlastkov – Ferdinandom Ossendovským, ktorý sa mal odohrať ktorýsi jarný deň roku 1921, mu Ungern-Šternberg povedal: **„Rodina barónov Ungern-Šternbergov patrí k rodu, ktorý vedie svoj pôvod od čias Attilu. V žilách mojich predkov prúdi krv Hunov, Germánov a Maďarov. Jeden z Ungernov bojoval po boku Richarda Levie Srdce a bol zabitý pod stenami Jeruzalema. Dokonca tragická križiacka výprava detí sa nezaobišla bez našej účasti: počas nej zahynul Ralph Ungern, jedenásťročný chlapec. V 13. st., keď sa Rád vojakov Kristových objavil na východnej hranici Germánie, aby viedol boj proti pohanom – Slovanom, Estóncom, Lotyšom, Litovcom nachádzal sa medzi nimi aj môj priamy predok, barón Halza Ungern-Šternberg. V bitke pri Gruenwalde padli dvaja z našej rodiny. Toto bol veľmi bojovný rod rytierov, so sklonom k mystike a askéze, s ich životom je spojených nemalo legiend. Henrich Ungern-Šternberg, nazývaný Sekera, bol putovným rytierom, víťazom turnajov vo Francúzsku, Anglicku, Nemecku a Taliansku. Zahynul v Cadixe, kde našiel dôstojného protivníka – Hispánca, ktorý mu rozrúbal helmu spolu s hlavou. Barón Ralph Ungern bol pirátom, hrozbou lodí v Baltskom mori. Barón Peter Ungern, taktiež rytier – pirát, vlastník zámku na ostrove Dago, zo svojho lúpežného hniezda panoval nad celým morským obchodom v Pobaltí. Na začiatku 18. st. bol známy istý Wilhelm Ungern, zaoberajúci sa alchýmiou a nazvaný Bratom Satana. Morským lupičom bol aj môj dedo: bral daň od anglických kupcov v Indickom oceáne. Anglická vláda ho dlho nemohla chytiť, no nakoniec ho polapili, a vydali ruskej vláde, ktorá ho poslala do Zabajkalska...“** Pre samotného Ungerna, veriaceho v metempsychózu, takáto veľkolepá minulosť jeho rodiny iba v ňom utvrdzovala presvedčenie, že sa do neho vtelil duch niektorého z jeho hrozných predkov. A v skutočnosti objavenie sa baróna Ungerna v Zabajkalsku a mongolských stepiach je možné porovnať iba s objavením sa livonského rytiera alebo conquistadorov typu Lope de Agirre („Agirre hnev Boží“). Takto ho približne vnímali a brali jeho súčasníci. Barón Ungern-Šternberg akoby stál na hranici takmer geniality a šialenstva, radiac sa medzi najväčších idealistov a blúznivcov všetkých čias, ktorý sa podľa slov Juzefoviča objavil tak, ako keď si predstavíme náhle sa odvaliace more, na mieste čiernych hlbín, ktorého „by

ľudia uvideli strašlivé, fantastické obludy; takto spod vln občianskej vojny sa vynorili akési paleontologické typy, dovtedy ukryté v hĺbinách života“.¹⁰

Roman Ungern-Šternberg je doslova materializovaným videním ruského filozofa Vladimíra Sergejeviča Solovjeva (1853 – 1900) alebo ešte skôr Alexandra Bloka, hrdinom Carlyla, Leontjeva, Nietzscheho – „človekobohom“ mimo dobra a zla, vitálnym hrdinom so šialenou energiou, prevyšujúcou ľudské možnosti, usilovný čitateľ Biblie, zvlášť Apokalypsy, čitateľ Danteho, Dostojevského, Leonarda da Vinciho, prečítajúci množstvo filozofických a teozofických kníh, napriek tomu hlboko opovrhujúci akoukoľvek „literatúrou“ a „inteligenciou“, askéta, dokonalo ľahostajný k vonkajším podmienkam, mystik, obklopiaci sa prorokmi a veštkyňami, fatalista s povestnou amor fati, človek, ktorého somnambulická chrabrosť sa spájala s rovnako neuveriteľnou krutosťou, fanatický monarchista, nenávisťník žien a judofób, „bič Boží“, ohňom a mečom vykoreňujúci hriechy „padnúceho človečenstva.“

V jeho svetonáhľade sa premiešali idey, ktoré sa na prvý pohľad zdali nespojiteľné. No taká bola epocha aj geografia – Ďaleký Východ dôb Občianskej vojny, kde rozkvitlo svojho druhu „mystické eurázijstvo“, v ktorom sa zmiešalo naozaj mnohé: panmongolizmus Solovjeva a nenávisť k „priemernému Európanovi“ Leontjeva, „prichádzajúci Húni“ Brjusova aj „skýťstvo“ Bloka a Ivanova-Razumnika, Zarathustra Nietzscheho a evanjeliové „Ex Oriente Lux (Svetlo z Východu)“, mýty o Agarthe a Šambale, proroctvá Nostradama a predpovede Spenglera, idey Blavackej, Rerichovcov a Gurdžijeva, „protokoly sionských mudrcov“ a mongolská legenda o budúcom spasiteľovi Mongolov „barónovi Ivanovi“. Toto všetko sa skryto i zjavne prapodivne prekrížilo a premiešalo v charizme baróna Ungerna, pokiaľ aj nie v reálnom človeku, ktorým on bol, potom aspoň v tom, kým by si on sám prial byť, akého by chcel sám seba vidieť.

Ako opísať Ungerna-Šternberga v takýchto kategóriách? Všetko sa tuná pletie: „samovládca púšte“ je nesporný „Skýť“, absolútny maximalista, no súčasne aj „mongolista“ – čitateľ tradičného a nemenného Orientu. Je jedným z iniciátorov „svetového požiaru“, iba že s opačným znakom, požiaru, v ktorom musia zhorieť všetky európske revolúcie spolu so zrodiacom ich Európou, aby mohla byť obnovená tradičná spoločnosť, zachovávajúca sa iba v Oriente.

Podobné charakteristiky nie sú len literárnym cvičením a hrou so slovíčkami. Druhá polovica 19. st., počínajúc Nietzsche, zrodila typ intelektuálneho marginála, ktorý sa neskôr veľmi rozšíril a ktorý realizoval nie sociálnu, ale metafyzickú „vzburu proti súčasnému svetu“, proti humanizmu, demokracii, plutokracii, progresu, „sentimentálnemu dobru“, typ, ktorý vychvaloval vitalitu, mužnosť, vôľu, riziko, archaiku, vojnu, zlo, smrť... Tento typ bol predstavený mnohými vynikajúcimi ľuďmi – rytiermi budúce-

¹⁰ Ibid. s. 12 – 13.

ho „nového stredoveku“, ktorý napriek všetkému ani v 20. storočí neprišiel na tento svet. Vo väčšine prípadov zďaleka neboli až takí hrozní, ako sami seba chceli predstaviť, a to o to skôr, že realita života dávala málo šancí pre uskutočnenie infernálnych a heroických cností. Avšak Ungernov meč bol až príliš skutočný, navyše barón bol absolútne vážny, somnambulicky vážny a ako svedčia jeho súčasníci, nebola v ňom ani štipka príchute teatrálnosti, hry, maškarády, absolútne sa nestaral o to, aký dojem vyvolal. O tomto hovorí aj spomínaný Ferdinand Ossendovský, autor vo svojej dobe veľa šumu narobiacej knihy „Aj zvieratá, i ľudia aj bohovia“, kde je podaný jasný, hoci trochu romantický portrét Romana Ungerna-Šternberga. V besedách s Ossendovským, ktoré prebiehali v Urge a jej okolí, v mongolskej púšti, barón porazil spolubesedníka svojimi znalosťami – citoval „Sväté Písmo, budhistické knihy, náučne teórie, umelecké diela...“, porovnávajúc vedec-ké teórie Európy a religiózne názory lamaistov. Jeho reč preskakovala raz z ruštiny do francúzštiny, inokedy z nemčiny do angličtiny“. ¹¹ Katastrofické udalosti tej doby barón prijímal ako predzvesť Armagedonu – posledného zápasu síl svetla so silami tmy: „V budhistických a starých kresťanských knihách sa hovorí o dobe, kedy vypukne vojna medzi dobrými a zlými duchmi... Svet bude porazený „prekliatím“, ktoré zničí kultúru, morálku a učí-ní nemožnou ľudskú existenciu... Zbraňou tohto prekliatia je – revolúcia!... A hľa, prišlo toto „prekliatie“, predpovedané Kristom, apoštolom Jánom, Budhom, prvými kresťanskými mučeníkmi a predvídené Dantom, Leonardom da Vinci, Goethem a Dostojevským... Veľký duch sveta postavil pri prahu nášho života Karmu, ktorá nepozná ani lásku, ani zľutovanie... Zúčtovanie bude urobené v plnosti, a výsledkom bude hlad, deštrukcia a smrť kultúry, slávy, cti a ducha... uprostred nespočetných strádání... Vidím tieto desivé nočné mory rozpadu ľudskej spoločnosti...“ ¹²

Z apokalyptických monológov Ungerna-Šternberga veje charakteristická pre začiatok 20. st. teozofická synkretizácia a zmiešanina úplne všetkého: v luteránovi vzdelaním (dal sa prekrstiť za pravoslávneho) a možno budhistovi presvedčením („celý život som zasvätil vojne a štúdiu budhizmu“, ako o tom povedal Ossendovskému) sa preplietla eschatológia Apokalypsy s „nemilosrdným duchom Karmy“, kalvínska predestinácia ¹³ s vyložene východným fatalizmom. Ako píše barónov biograf, otázka jeho konfesionalnej príslušnosti je v podstate nezmyselná sama o sebe: „Od iných religii sa budhizmus odlišuje výnimočnou náboženskou toleranciou a ako poznamenaná jeden z jeho bádateľov, „skutočný budhista ľahko môže byť súčasne luteránom, metodistom, presbyteriánom, kalvinistom, šintoistom, môže vyznávať katolicizmus alebo taoizmus, byť stúpencom Mohameda

¹¹ ОСЕНДОВСКИЙ, Ф. И *ЗВЕРИ, И ЛЮДИ, И БОГИ*. Riga 1925 (nové vydanie Moskva : Pilgrim 1994), s. 174.

¹² ОСЕНДОВСКИЙ, Ф. И *ЗВЕРИ, И ЛЮДИ, И БОГИ*, s. 174.

¹³ Predurčenosť jedných k spásu, druhých k zatrateniu.

alebo Mojžiša...“ Barón sa „v živote pridržiaval starého princípu: Boh je jeden, viery rozličné. V Ázijskej divízii bol zavedený každodenný či presnejšie každovečerný rituál: pri západe slnka sa zoradili všetky stotiny, sformované podľa národného príznaku a každá chórovo čítala svoje modlitby. Podľa slov očividca bolo to „prekrásne a najveľkolepejšie predstavenie“.¹⁴

Vlastný svetonáhľad Romana Ungerna-Šternberga môžeme nazvať „panmonarchizmom“ a „panaziatizmom“. Proti internacionále Lenina a Trockého a „internacionále“ liberálnej demokracie chcel postaviť svojráznu „monarchistickú internacionálu“ – ideu reštaurácie monarchie od Vladivostoku až po Atlantik, v ktorej by hlavná úloha pripadla „neskazenej“ žltej rase. O tomto svedčí aj emblém čínskeho samostatného oddielu jeho Ázijskej divízie – fantastické spojenie draka s dvojhlavým orlom, ktorý akoby symbolizoval jednotu osudov dvoch v tej dobe zrútiacich sa veľkých impérií. Pritom pád monarchie a revolúcia v Rusku vyvolali u baróna rozčarovanie v životaschopnosti svojej otčiny, teda Ruska. Nemôžeme ho nazvať presvedčeným ruským patriotom, ako je tomu v prípade väčšiny vodcov bieleho hnutia. „V Rusku je... roľníctvo negramotné, divoké, hrubé, a preto nenávidí všetkých a všetko, nevediac si odpovedať, že vlastne kvôli čomu...“ hovoril Ossendovskému. Ruská inteligencia celú svoju dušu odovzdala zdanlivým ideálom, nemajúcich žiadne šance na realizáciu. Rusí inteligenti vládnu schopnosťou kritiky, ale nie tvorivosti... Nemajú žiadnu vôľu a len hovoria, hovoria, hovoria... Ich láska, ich pocity – sú jedinou fantáziou...“¹⁵ No želajúc si vidieť seba ako reštaurátora tradície, Ungern-Šternberg nebol o nič menej deštruktorom, odplatou, idúcou po stopách Attilu a Džingischána, zanechávajúcim po sebe totálne spálenisko. Ohňom a mečom sa „šialený barón“ pokúšal vykoreniť všetky hriechy, nedostatky, chyby súčasného sveta: úpadok mravov, prostitúciu, špekuláciu, opilstvo – cudzoložstvo bolo v jeho divízii kruto trestané, prostitútky a ich klienti neľútostne prenasledovaní. Súčasníci baróna, hovoriac o jeho okultných sklonoch, jeho asketizme, plnej ľahostajnosti k podmienkam života a vonkajšiemu výzoru, súčasne hovoria nielen o tom, že u neho nevybádali žiaden záujem o ženy, ale aj o otvorenej nenávisti k ženám. Jeho vyjadrenia o nežnom pohlaví sú početné: „barón takmer nepoznal ženy,“ hoci ako aristokrat bol v ženskej spoločnosti obľúbený, no „pri rytierskych manieroch navonok“ zároveň pozeral na ženy s veľkou nevráživosťou.¹⁶

Podobne ako v prípade judofóbie ide o podstatný element jeho názorov, čo sa dá koniec-koncov vybádať vo všetkých svetonáhľadoch podobného typu. Toto pripomína nielen a nie natoľko názory Nietzscheho a Weininger, za ktorých nenávisťou voči ženám sa skrýval tajný strach pred ženou ako nekonečne sa meniacou a nestálou bytosťou – v prípade Nietzscheho

¹⁴ ЮЗЕФОВИЧ, Л. А. *Самодержец пустыни. Феномен ...*, s. 146.

¹⁵ ОССЕНДОВСКИЙ, Ф. И *ЗВЕРИ, И ЛЮДИ, И БОГИ*, s. 178.

¹⁶ ЮЗЕФОВИЧ, Л. А. *Самодержец пустыни. Феномен ...*, s. 59 – 60.

aj sklamanie z nerealizovanej lásky k Lou Andreas-Salome – nakoľko idey Nikolaja Fiodorova, vidiaceho v žene nový pohanský idol – modlu kapitalistickej civilizácie. Nenávisť Ungerna-Šterberga k buržoázii, obchodu, špekulácii a rozkoši ho priviedla k tomu, že po dobytí Urgi bola na istú dobu zlikvidovaná akákoľvek „špekulácia“ a „obchod“, čím aspoň na krátky dejinný moment zrealizoval Leontjevov predsmrtný blúznivý sen – feudálno-monarchistický socializmus. Fiodorov sa nie celkom bezdôvodne domnieval, na rozdiel od Maxa Webera a Wernera Sombarta, že kapitalistická industrializácia nie je zrodená protestantskou etikou ani judaistickou teológiou, ale zvráteným erosom, túžbou vlastniť, mať, vládnuť, „strojom túžby“.¹⁷ Obvyklá predstava o západnej civilizácii ako civilizácii fallokratickej, kedy je úloha ženy extrémne ambivalentná – ona je pohanskou modlou, symbolom slávy a úspechu, objektom uctievania, inokedy bábikou, otrokyňou, hetérou, objektom manipulácií – sa tuná prevracia, transformuje. „Neprijatie súčasnej európskej civilizácie mohol Ungern preniesť na svoj vzťah k žene,“ píše barónov biograf. „Zdala sa mu byť personifikáciou predajnosti a pokrytectva, pozlátenou modlou, ktorú Západ v hynúcom oslepení vyzdvihol na piedestál, zvrhnúc stadiaľ vojaka a hrdinu. V tradičnej antinómii Východ – Západ nie je prvou, ako zvyčajne, ale poslednou, asociujú si ju so ženským princípom, zrodiacim chiméru revolúcie ako apokalyptickú variantu telesného pokušenia. Víťaz nad drakom, rytier a askéta sa teda musel objaviť na opačnom konci Eurázie.“ Preto nie je udivujúce, že čas od času na základe barónovho príkazu „sa začínali perzekúcie prostitútok, kedy ženy vojakov a dôstojníkov Ázijskej divízie sekali kvôli mravnému rozkladu, manželskej nevere či dokonca, ako rozprávali, kvôli klebetám.“¹⁸

Barón bol krutý, ako môže byť krutý jedine askéta – tento názor jedného zo súčasníkov baróna je charakteristický. Rytiersky-asketická krutosť Ungerna sa podivným spôsobom vpisovala do atmosféry vyložene „orientálnej krutosti“, kde na rozdiel od európskeho humanizmu, osoba nie je absolútnou, bezpodmienečnou hodnotou. Osoba je nereálna, iluzórna, je to reťaz nekonečných inkarnácií a hodnota jej ďalšieho a ďalšieho pozemského vtelenia je veľmi relatívna. Preto nevýznamný, na prvý pohľad, prehrešok, narúšajúci božské ustanovenie, môže byť potrestaný obludne, pre Európana úplne šokujúcim spôsobom...

Mongolská epopeja baróna Ungerna-Šternberga trvala len niečo cez rok. V máji roku 1920 spolu so svojou ázijskou divíziou, majúcou menej

¹⁷ „Najvyššie, základné európske umenie je umenie odievať sa, umenie pohlavného zápasu, pohlavného výberu, ktoré vytvorilo priemyselný štát... Pretože žena, využívajú všetky výrobky fabrik a závodov pre zvädzanie mužov, donucuje aj tých posledných využívať diela tých istých fabrik a závodov, aby zasa cestou vzájomného súperenia pôsobili na nich...“ Poz. ФЕДОРОВ, Николай Фёдорович. *Сочинения*, Moskva – Mysl' 1982, s. 446 – 447.

¹⁸ ЮЗЕФОВИЧ, Л. А. *Самодержец пустыни. Феномен ...*, s. 61, 225.

ako tisíc jazdcov, odchádza od atamana Semenova a v októbri prechádza mongolskú hranicu. Mnohým sa už vtedy zdalo byť barónovo ťaženie úplným šialenstvom. Biele dielo bolo prakticky prehrané, no pre generál-poručíka v mongolskom chanáte s výložkami to nebolo podstatné ani dôležité. Slová Apokalypsy „buď verný až do smrti“ mali pre neho absolútne sakrálny význam: človek nie je cieľom sám o sebe, on musí priniesť seba ako žertvu tomu, kto je nad ním... O niekoľko týždňov neskôr sa Ázijská divízia náhle objavila pod stenami Ugri, obsadenej čínskou armádou, ktorá donútila vzdať sa vlády Bogdo-gegena – duchovného a svetského vládcu Mongolska. Obliehanie Ugri bolo zo začiatku neúspešné, pretože čínska posádka takmer desaťkrát (!) počtom prevyšovala Ungernovu divíziu. No koncom januára 1921 pomocou vybranej tibetskej stotiny (ako sa tradovalo, Ungernovi ju mal poslať samotný Dalajláma XIII.) realizovali odvážne únos lamaistického arcikňaza, ktorého na jeho dvorci strážilo približne tisíc vojakov, morálna prevaha prešla na stranu obliehajúcich, Mongoli videli v Ungernovi mesiáša, oslobodiaceho ich spod čínskej nadvlády. V prvých dňoch februára bola Urga po krvavom útoku dobytá, niekoľkotisícová čínska posádka bola rozprášená a vyhnaná z mongolského hlavného mesta. Ako za Džingischána, mesto bolo vydané na vyrabovanie a koncom februára bol uvedený na trón Bogdo-gegen. Mongolsko jasalo... Potom nasledovalo rozdrvenie ešte dvoch silných armád čínskych republikánov (barón neprestával zdôrazňovať, že nebojuje proti starému národu, teda Číňanom, ale proti „hamidom“ – čínskym revolucionárom) a Mongolsko sa takmer úplne ocitlo pod kontrolou Ázijskej divízie. Pričom barón, neustále stojaci na čele útokov, vychádzal zo všetkých bojov a zrážok celučičky-celý a nezranený, doslova akoby ho jeho mystická charizma vopred chránila, ako sa mohlo zdať, pred nevyhnutnou smrťou. Ako na Mongolov, tak aj na Číňanov to urobilo ohromujúci dojem.¹⁹

Takto bola teokrácia v Mongolsku obnovená. Teraz bolo na rade znovuustanovenie dynastie Romanovcov a Tsi-nej v Rusku aj „Ríši stredú“. „Za posledné roky zostali na svete konvenčne vzaté dvaja králi, a to v Anglicku a Japonsku,“ hovorí Ungern-Šternberg v listoch z tej doby. „Teraz sa nebo akoby zmlovalo nad hriešnymi ľuďmi a opäť sa znovuzrodili králi v Grécku, Bulharsku a Maďarsku, a tretieho februára bol znovuustanovený Jeho Svätosť Bogdo-chan... Viem, že iba návrat kráľov zachráni Západom skazené ľudstvo. Ako nemôže byť zem bez Neba, tak ani štáty nemôžu byť

¹⁹ Spreádzajúci Ferdinanda Ossendovského kozáci mu vyrozprávali, že keď v čase boja barón, podľa zvyku, sám odcválal do útoku, Číňania ho spoznali, spustili na neho dobre mierenú paľbu. Potom v sedle, sedlových brašnách, postroji, chaláte a sandáloch Ungerna našli stopy po asi sedemdesiatich strelách, no on nebol ani len ranený. Týmto zázrakom, podľa slov Ossendovského, si jeho spolubesedníci vysvetľovali barónov ohromný vplyv na Mongolov.

bez kráľov.“ A ďalej, v inom liste: „Osobne nič nepotrebujem. Rád zomriem za obnovenie monarchie hoci by aj nie svojho štátu, ale iného.“²⁰

V tomto momente sa Ungern-Šternberg nachádzal na vrchole slávy, avšak jeho koniec bol už vopred rozhodnutý, rovnako ako neúspešný pochod do Ruska, ktorý sa začal v máji r. 1921 s oddielom dokopy tritisíc jazdcov...²¹ Absolútny fatalista, ktorým bol, takýto vývoj aj sám predvídal a cítil. Ossendovsky reprodukuje ešte jeden polobláznivý monológ Ungerna pred začiatkom pochodu, po predpovedaní veštby o jeho smrti za stotridsať dní: „Zomriem... Ja zomriem... No to nie je nič!... Nič!... Dielo sa už začalo a nezomrie. Poznám cestu, po ktorej pôjde. Plemená potomkov Džingischána sa prebudili. Nikto neuhasi oheň, vzbĺknuci v srdciach Mongolov. V Ázii vzniká ohromný štát od Tichého a Indického oceánu až po Volgu!“²²

Za fantastickou geopolitikou s démonickou príchutou a nepochybne „fašistickým diskurzom“ v osobe Ungerna pociťujeme čosi iné – chorobe-netunajšie, somnambulické, transcendentné. Jeho fanatická nasmerovanosť k *Inému* nevyhnutne rodila nadľudské opovrhovanie pozemským, všedným, človečenským, jeho šialenú a nezmyselnú surovosť až krutosť. Nesporne pociťoval prítomnosť akýchsi pomyselných okien, „trhlín vo svetovej stene“, ako sa svojho času vyjadroval René Guenon, a tieto trhliny mučivo hľadal. Človek sa narodí, dospieva, získava vzdelanie, nadobúda skúsenosti, dosahuje zrelosť, no stále viac a viac pociťuje, že niečo podstatné, hlbinné nie je v ňom odhalené: jeho duch drieme a on sám je polomŕtvy, marionetka, podobný na tisíce obklopujúcich ho mŕtvol. Apropo barón neustále opakoval slová Georgia Gurdžijeva, ktorého neviditeľný tieň sa vznášal okolo jeho epopejí, podľa ktorých sa človek v sne rodí, v sne žije a v sne zomiera. „Zo všetkého najťažšie je ocitnúť sa vo svojom vlastnom inobytí,“ – nie je známe, či tieto slová skutočne patria „samovládcovi pustiny“, no tak či onak, zlievajú sa s mýtom jeho života... Keď v lete roku 1921 vyčerpaná z bojov s niekoľkokrát ich počtom prevyšujúcou červenou armádou Ázijská divízia ustupuje späť, do Mongolska, u baróna vzniká ešte jeden neuveriteľný a pravdepodobne ním už dávno predkladaný plán: pohnúť sa k tisíce kilometrovému prechodu cez v lete absolútne nepreniknuteľnú púšť Gobi do „srdca Ázie“ – do Tibetu, do Agarthy a Šambaly – do prarodiny veľkej árijskej civilizácie, existujúcej niekoľko tisícročí späť... Tento nerealizovateľný zámer mal aj plne konkrétne vysvetlenie: barón,

²⁰ ЮЗЕФОВИЧ, Л. А. *Самодержец пустыни. Феномен ...*, s. 225, 226.

²¹ V Ázijskej divízii, vyčerpanej v bojoch s oveľa početnejšou armádou červených, vzniká sprisahanie, ktorého výsledkom bolo vydanie Ungerna do zajatia skôr, než by barón stihol ukončiť život samovraždou. Po súdnom procese, zinscenovanom bolševikmi bol barón von Ungern-Šternberg s neuveriteľnou pompou – a na základe osobného rozhodnutia Lenina – v septembri 1921 popravený. Mimochodom, ako žalobca pri procese vystúpil Emelian Jaroslavskij.

²² ОССЕНДОВСКИЙ, Ф. *И ЗВЕРИ, И ЛЮДИ, И БОГИ*, s. 191 – 192.

už si uvedomujúc beznádejnosť vlastných úsílí, sa chcel dostať do Tibetu, aby vstúpil do služby k Dalajlámovi XIII... Bol posadnutý ideou obetného slúženia najvyššiemu ideálu, poslaniu, Božstvu... a s obscesnou krutosťou nútil slúžiť jej všetkých, ktorých postretol na svojich cestách (o „obetnom slúžení“ ako základnom princípe organizácie eurázijského ideokratického štátu budú zakrátko veľa písať eurázijci v emigrácii).²³ V tomto zmysle je Ungern v čistej podobe „ontologický hrdina“, realizujúci blúznivé snívanie „skytstvujúcich symbolistov“ a zlejúci „život a tvorbu do jediného celku“... Na rozdiel od mnohých básnikov a filozofov cesta baróna Romana Ungern-Šternberga nebola cestou brahmana, ale cestou kšatria, vojaka, a táto cesta je nutne obmývaná riekami krvi...

Začiatok mongolskej epopeji baróna Ungerna v jeseni roku 1920 sa zhoduje s objavením sa v ďalekej Sofii v Bulharsku knihy vtedy ešte takmer nikomu neznámeho jazykovedca kniežaťa Nikolaja Sergejeviča Trubeckého, nazvanej „Európa a človečenstvo“; a keď sa už barónova hviezda skláňala k západu, v tej istej Sofii sa objavil zborník statí P. N. Savického, P. P. Suvčinského, N. S. Trubeckého a G. V. Florovského „Exódus na Východ: predtuchy a naplnenia. Tvrdenie eurázijcov“, ktorý položil základ eurázijskému hnutiu v emigrácii... Toto bola už nová etapa: pod zložitými, mučivými vzťahmi Ruska so svojím „európskym dvojníkom“, so svojím Druhým ja v „osobe“ Európy, katastrofa r. 1917 zvýraznila črtu. Pokiaľ na začiatku 20. st. pokusy samopoznania cez svoje východné Druhé, skrze ázijského dvojníka, pokusy nájsť iný energetický a filozofický diskurz boli stále úplne marginálne, tak eurázijci sa v plnosti pokúšali zmeniť orientácie kultúry a prevrátiť kultúrne intuície básnikov a umelcov na základnú dominantu...

Hlavná úloha eurázijstva je lákavá a ambiciózna: je to túžba uskutočniť „kopernikovský obrat“ v geopolitike, historiozofii, geografii, prekrojiť zaužívané hranice kontinentov, zjednotiť to, čo sa zdá byť nezjednotiteľným, premiestniť postavenie „svetových centier“ a vytvoriť model nového kontinentu, ktorému bude súdené zohrávať hlavnú úlohu v budúcich dejinách. Inými slovami, toto bol zámer akejsi „kozmickej transmutácie“, povolanej zmeniť podobu zemegule, takže v tomto ohľade eurázijci plne môžu byť zapísaní v zozname „ruského kozmizmu“. Súčasne v eurázijstve od počiatku zaznieva idea veľkého impéria, idea univerzálnej syntetickej kultúry, taká drahá srdcu Dostojevského a Vl. Solovjeva.

Avšak kultúra je pevná na Západe, v Rusku je – katastrofická; všetko je nestabilné, vratké, všetko sa prepadáva. V emigrácii ruská clivota po svetovej (presnejšie, opäť po európskej) kultúre je zamieňaná hlbokým rozčarováním práve zo západnej kultúry. Román so Západom sa končí pocitom oklamania, horkosti krivdy. Vo vzťahu k Západu za posledné dve storočia toto nebol vzťah k druhému, dvojníkovi, ako skôr k Otcovi – osvietiteľovi,

²³ Пор. САВИЦКИЙ, П. Н. *Подданство идеи*. In *Евразийский временник* 1923, kn. 3.

učiteľovi, ktorého poučenia sa ukázali byť lživými. Pociťovanie „svetového sirotstva“ je pre ruskú tradíciu fundamentálne – z tohto pocitu vzniklo mnohé; z tohto stavu vzniká eurázijstvo, tým skôr, že emigrácia je dvojnásobným osirotením. Eurázijské hnutie sa nutne rodí v emigrácii ako odstraňovanie sa, ako protest, vzbura proti oklamúcemu Otcovi. No zároveň je to hľadanie novej, inej genealógie. Je to pokus o oslobodenie sa od pocitu osirelosti, je to návrat k „pramatke Ázii“, hľadanie úkrytu, pravých materinských útrobov.

Existuje vznešený ideál, no jeho realizácia a inkarnácia v chaose svetového života je veľmi mučivá a ťažká, pretože v extrémne polarizovanej kultúre niet medzistupňov, prechodnosti, prostredníctva, niet úrovni a spojení, zjednocujúcich „vrcholy“ a „najspodnejšie časti“, závrtnú výšinu a nočnú moru neusporiadanej, chaotickej každodennosti. A pohľadanie relatívnym, prechodným, humanistickým sa kruto vypomstieva ako v dejinách, tak aj vo všednodennosti. Vzniká bludný kruh: ten istý človek tuná neznesie lož, špinu, poníženie, vykorenenosť ním samotným vytvoreného životného štýlu a uteká, odchádza zo sveta „ležiaceho v zle“ do inobytia absolútnych hodnôt, negujúc dejiny a kultúru.

Eurázijci verili, že „duchovia revolúcie“ ovládli Rusko kvôli dvojstoročnej lživej orientácii štátnosti a kultúry. Pád, katastrofa a emigrácia sa im pomohli vyslobodiť zo zajatia európskeho osvietenectva a pozrieť na svet inými očami. No cena bola príliš vysoká... Z akýchsi príčin ruský človek stále žije iným, druhým, vzdialeným až ďalekým: v Rusku zbožšťujú Európu, v Rusku odhaľujú Áziu, nakoniec oceňujú aj vlastnú krajinu.

Láska k ďalekému a neuskutočniaca sa „všeľudskosť“ sa opäť škaredo zahrali s ruskou inteligenciou: oslobodenie od jednej formy zajatia priviedlo, koniec-koncov, k druhej – k zajatiu, spútaniu vlastnými ideokratickými konštrukciami; večná choroba intelektuálov – ideománia – priviedla k neuveriteľnej ideologizácii mnohých presných ideí a intuícii, k hriešnemu pádu v politike, k pochybným hrám s GPU – NKVD, k rozkladu a zrúteniu sa eurázijského hnutia...

**REAKCE POLITICKÝCH STRAN NA USTAVENÍ CÍRKVE
ČESKOSLOVENSKÉ (HUSITSKÉ) V ROCE 1920¹**

Pavel MAREK

Reaction of political parties to the establishment of the Czechoslovak (Hussite) Church in 1920

The issue of a stance of political parties towards the Czechoslovak Hussite Church belongs to important and so far not very explored topics within the history of this church. The author in this framework focuses on a question of chosen Czech and Slovak political parties and their reaction to the establishment of the Church in 1920. Civilian as well as socialist political subjects faced up the new Church with hesitation. They did not see any reason for the establishment and they noticed its insufficient adjustment. They were afraid that the establishment raised a religious contest within a society which led to both inner and international status of the Czechoslovak Republic constituted in 1918. As a positive side of the establishment was considered a weakening of the Catholic church. Czech and Slovak political catholicism fundamentally distanced itself from the Czechoslovak church.
Key words: political party, national Church, religious crisis.

Úvod

Bez ohledu na skutečnost, že česká církevní historiografie, především historikové a teologové přímo nebo nepřímo navázání na život církve, věnuje problematice zpracování dějin Církve československé husitské (dále ČČS) relativně značnou pozornost,² se současným stavem poznání její minulosti nelze vyslovit plnou spokojenost. Kvapem se blíží výročí sta let od vzniku tohoto církevního společenství (1920) a přesto dosud postrádáme fundovanou vědeckou syntézu jeho dějin. Nelze za ni považovat ani jedno

¹ Příspěvek vnikl v rámci vědecko-výzkumné činnosti autora na Katedře historie Filozofické fakulty Katolické univerzity v Ružomberoku.

² Chceme upozornit na soupis nejnovější historiografické produkce o dějinách ČČS, pocházející z pera historika Martina Jindry. Srov. JINDRA, M. *Výběrová bibliografie ČČSH z let 2001–2014. Církev československá husitská mezi světovými válkami a v období nesvobody*. http://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCcQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.ccsch.cz%2Fdokumenty%2F1940-bibliografie-souhrn-ccsh-a-obdobi-nesvobody-zpracoval-mgr-martin-jindra-16-10-2014.docx&ei=UXSbVbGNOszUr_EqJgL&usq=AFQjCNEGt_g1CXV7wSRqZg9MZboGERzvag staženo 7. 7. 2015.

ze dvou vydání práce³ německého badatele Rudolfa Urbana (1910–1985).⁴ V žádném případě ji nemohou nahradit jakkoliv čtenářsky úspěšné jubilejní sborníky přinášející víceméně popularizující příspěvky komunikující s širší veřejností věřících.⁵ Mnohé na tomto poli suplují faktograficky bohaté a objevené monografie patriarchů Františka Kováře (1888–1969) a Miroslava Nováka (1907–2000)⁶ pocházející z pera Jaroslava Hrdličky (nar. 1959), ale nakonec zájemci nezbývá, než aby hledal poučení ve studiích, článcích a knihách pojednávajících o dějinách církve dílčím způsobem.⁷ V dějinách CČS zůstává řada „bílých míst“, jež je třeba doplňovat analytickými příspěvky týkajícími se jednotlivých etap dějin církve nebo medailony osobností, jež významně ovlivnily život církve.

Domníváme se, že do této kategorie patří také téma poměru politických stran vůči CČS, které můžeme sledovat od jejího vzniku v časovém průřezu takřka celým 20. stoletím. Z tohoto obsáhlého záběru jsme pro náš příspěvek vybrali rozbor bezprostřední reakce hlavních českých a slovenských politických stran, resp. jejich tiskových orgánů, na ustavení CČS.⁸ Neprošli jsme sice všechna periodika, jež se nabízela, nicméně se domníváme, že předložený výsledek výzkumu má přesto reprezentativní charakter.

Vznik Církve československé

Nejprve uvedeme několik poznámek na okraj založení CČS. Historický výzkum fenoménu reformního hnutí katolického duchovenstva,⁹ které

³ URBAN, R. *Die slawisch-nationalkirchlichen Bestrebungen in der Tschechoslowakei*. Leipzig : Market und Petters, 1938. 325 s.; URBAN, R. *Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche*. Marburg – Lahr : Herder Institut, 1973. 327 s.

⁴ Srov. k tomu hodnocení HRDLIČKA, J. Dva němečtí badatelé a CČS(H). In *Církve 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Pavol Mačala – Pavel Marek – Jiří Hanuš. Brno : CDK, 2010, s. 406–410.

⁵ Srov. např. dvojí vydání sborníku k 90. výročí založení církve *90 let Církve československé husitské*. Zdeněk Kučera a Tomáš Butta. Praha : CČSH, 2010. 408 s.

⁶ HRDLIČKA, J. *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*. Brno : L. Marek, 2007. 523 s.; HRDLIČKA, J. *Patriarcha Dr. Miroslav Novák. Život mezi svastikou a rudou hvězdou*. Brno : L. Marek, 2010. 296 s.

⁷ K historiografii srov. starší hodnocení literatury J. L. H. K literatuře o Církvi československé. In *Křesťanská revue*. 1932/3, roč. 5, s. 246–249. Nové, kvalitní a přehledné zhodnocení literatury srov. KRŠKO, J. Pokus o začlenění české starokatolické církve do Církve československé v roce 1920. In *Semper idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám*. Zdeněk Radvanovský. Ústí nad Labem : Pedagogická fakulta UJEP, 2003, s. 46–47.

⁸ Oficiální stanoviska ke vzniku CČS vedení politických stran, s výjimkou Československé strany lidové, nezaujala.

⁹ K reformnímu hnutí českého katolického duchovenstva srov. např. WIERER, R. Der Einfluss des Josephinismus in der kirchlichen Auseinandersetzung der

se objevilo na rozhraní mezi koncem první světové války a vznikem první Československé republiky, a svým způsobem navazovalo na snahy a návrhy kněží formulované od dob osvěcenství, jednoznačně ukazuje, že založení Církve československé nebylo dílem celé stavovské organizace kněžstva, Jednoty českého katolického duchovenstva, jež se postavila do čela úsilí o prosazení určitých změn v katolické církvi v Československu, ale poměrně úzkého okruhu kněží vyvíjejících své aktivity na levém křídle reformního proudu. Jeho existence je zpravidla ztotožňována s činností dvou organizací vytvořených na půdě Jednoty, tzv. Ohniska a Klubu reformních kněží. Z celkového počtu asi osmi tisíc kněží působících v českých zemích vstupem do Jednoty myšlenku reformy katolické církve podpořilo asi 2 600 duchovních.¹⁰

Rozhodnutí o založení Církve československé přijala schůze důvěrníků Klubu reformních kněží 27. listopadu 1919 pod tlakem represivních opatření vydaných českým katolickým episkopátem, který jimi reagoval na provádění reformy v církvi tzv. cestou *via facti*. Jednalo se však pouze o postoj kněží tvořících jádro radikálního proudu reformistů a lidé kolem vůdčí osobnosti Karla Farského (1880–1927)¹¹ si dobře uvědomovali, že učinili pouze první krok a ten bude třeba oprít v první řadě o souhlas členské základny sdružení a posléze pro záměr získat sympatizanty, resp. laickou

tschechoslowakischen Republik von 1918–1938. In *Zeitschrift für Ostforschung*. 1957, roč. 6, S. 388–400; RABAS, J. Reformbestrebungen im tschechischen katholischen Klerus. In *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien*. 1973, č. 3, S. 254–280; HUBER, K. A. Klerusverbände in den böhmischen Ländern, 2. In *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien*. 1989, č. 10, S. 7–57; HUBER, K. A. Klerusverbände in den böhmischen Ländern. Die tschechischen Priestervereine. In *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien*. 1990, č. 11, S. 7–48; SCHULZE WESSEL, M. Tschechische Nation und katholische Konfession von und nach der Gründung des tschechoslowakischen Nationalstaates. In *Bohemia*. 1997, roč. 38, S. 311–327; KUDRYS, M. Hnutí katolického kléru a jeho program v letech 1918–1921. In: *Marginalia Historica. Sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu PdF UK*, Praha : PdF UK 1999, s. 217–253; MAREK, P. České schisma. Olomouc – Rosice : Gloria, 2000. 333 s.; MAREK, P. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*. Brno : L. Marek, 2005. 335 s.; FRÝDL, D. *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky*. Brno : L. Marek, 2001. 219 s.

¹⁰ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské (dále ÚAMCCSH) Praha, f. K 40/1101 – rekapitulace reformního hnutí.

¹¹ K osobnosti Karla Farského srov. *Sborník Dra Karla Farského. Kniha vzpomínek, dojmů a úryvků z díla a života zakladatele církve československé*. František Pokorný. Praha : Družstvo CČS, 1928. 288 s.; *Dr. Karel Farský. O životě a díle prvního čs. patriarchy církve československé*. Miloslav Kaňák. Praha : Blahoslav, 1951. 123 s.; RUTRLE, O. – MÁNEK, J. – TRTÍK, Z. *Patriarcha Dr. K. Farský, novodobý hlasatel Ježíše Krista*. Praha : Ústřední církevní nakladatelství, [1954]. 234 s.; LAHODNÝ, S. *Farský a naše dny*. Praha : Ústřední církevní nakladatelství, 1955. 98 s.; KADERÁVEK, V. – TRTÍK, Z. *Život a víra ThDr. Karla Farského*. Praha : Ústřední církevní nakladatelství, 1982. 199 s.

veřejnost. Proto přelom let 1919 a 1920 byl vedle dalších událostí poznamenán také organizační přípravou valného shromáždění členů Klubu svolaného na 8. leden 1920 do malého sálu Národního domu v Praze na Smíchově. Členskou základnu sdružení tvořilo 465 kněží, kteří věděli dopředu, že hlavním posláním schůze bude zvážít rozhodnutí důvěrníků a buď je potvrdit, nebo zamítnout. Byli si vědomi závažnosti jednání, vnímali, že se přiblížila hodina pravdy. Uvědomovali si, že musí slova odhodlání a deklarovaný pevný postoj vůči reformám potvrdit činem. Analýza prezenčních listin ukázala, že mezi tři stovky účastníků přišlo pouze 211 příslušníků Klubu;¹² někteří členové své hlasovací právo delegovali na plnomocníky.¹³ Jádro přítomných duchovních tvořilo 59 kaplanů, 54 farářů a 41 katechetů.

Veřejné shromáždění Klubu a jeho hostů 8. ledna 1920, na němž došlo k ustavení ČČS, poznamenalo váhání a nerozhodnost. Proto málokdo z přítomných čekal, že hlasování o založení církve nakonec vyzní kladně. Z 211 odevzdaných hlasovacích lístků bylo 140 pro, 66 proti a pět z nich sčítací komise neuznala za platné pro formální chyby.

Bez ohledu na význam schůze 8. ledna 1920 jako konstituanty Církve československé,¹⁴ jako revolučního kroku radikálně orientovaného proudu reformního hnutí českého duchovenstva, nelze zakrývat jisté rozpaky, který tento akt vyvolává.

Už dobovým pozorovatelům vadilo, že ustavení nové církve přicházející na scénu s ideály dokonalosti a ambicemi oslovit široké spektrum věřících doma i za hranicemi, mělo formální rysy shromáždění typického pro vznik dobově tak četných spolkových a politických subjektů. Marně pátráme po nějakém projevu, který by dokumentoval skutečnost, že jde o sněm duchovenstva uvažujícího o založení církve. Rozhodnutí o jejím vzniku přítomní oslavili národní hymnou. Jedině zpěv svatováclavského chorálu může tuto výtku oslabit. Na církevní půdě se celá akce ocitla až s mírným časovým skluzem 11. ledna 1920. Tehdy proběhla v pražském chrámu sv. Mikuláše na Staroměstském náměstí slavnostní bohoslužba,¹⁵ v jejímž

¹² V. Růžička identifikoval na prezenčních listinách 198 osob, z nichž někteří nebyli členy Klubu. Současně však se prý někteří členové Klubu nepodepsali. RŮŽIČKA, V.: 8. leden 1920. In *Náboženská revue ČČS*. 1954, roč. 25, č. 1, s. 27.

¹³ KOVÁŘ, F. Nad historickou památkou. In *Český zápas*. 1940, roč. 23, č. 1, 4. 1., s. 4.

¹⁴ Historik ČČS(h) David Frýdl chápe její vznik jako vyvrcholení staletého boje duchovenstva: „*Církev československá je výslednicí po staletí trvajících českého zápasu za pravdivější uchopení Božího slova, tak jak k nám promlouvá ve všech svých dějinných souvislostech. 8. leden 1920 byl jenom dovršením...*“ FRÝDL, D.: *Reformní náboženské hnutí*, s. 143.

¹⁵ Bohoslužba Československé církve. In *Právo národa*. 1920, roč. 3, č. 2, 15. 1., s. 8.

rámci Emil Dlouhý-Pokorný (1867–1936)¹⁶ přečetl svolání nazvané „*Národu československému*“ a datované o den dříve.¹⁷

Deklarace pocházející z tvůrčí dílny Karla Farského nepatří k příliš zdařilým dokumentům. Můžeme ji sice chápat jako závěrečné usnesení uzavírající jednání, avšak rozhodně nebyla v souladu s vědomím významu chvíle, která nastala a na niž se církevní reformátoři z dlouhodobého i momentálního pohledu připravovali. Formálně postrádá jasnou strukturu a systém, svou mnohmluvností, resp. neurčitostí stylizace bez ohledu na nevelký rozsah problematizuje interpretaci. Spíše vytváří prostor pro dedukci a identifikaci dílčích hodnot a zásad, k nimž se hlásí jako k heslům. Důležitá je v první řadě distance od Říma¹⁸ a jeho pojetí věrouky viděné jako nástroj k dosažení světovlády. Chce ji očistit návratem k prvotní církvi, k evangeliu Kristovu. Přeje si prodchnout novou církev myšlenkami křesťanství, zbožnosti a služby Bohu. Staví na zásadách mravnosti, demokracie a zejména náboženské svobody, resp. svobody svědomí a náboženského přesvědčení, která zaručuje každému jedinci možnost vlastního výkladu věrouky. Ideálem nové církve není pouze podoba prvotní církve, ale také církev reformovaná, husitská a českobratrská. Proto se hlásí k myšlenkovému odkazu sv. Cyrila a Metoděje, Jana Husa a Jana Amose Komenského a interpretaci národních dějin v duchu pojetí Františka Palackého a Tomáše G. Masaryka. V duchu staletých tužeb náboženské duše českého národa v dějinné chvíli bere na sebe odpovědnost a cítí povinnost sloužit českému národu, lidu, Československé republice pro jejich blaho, v zájmu udržení víry, mravnosti a sociálního povznesení. Vyvrcholením dokumentu je výzva k opuštění katolické církve a k přechodu do nového společenství.

Pokud jde o přijatý model církve, ČCS se deklarovala jako samostatná, protiřímsky orientovaná katolická církev. Od římskokatolické se chtěla odlišit v oblasti organizace. Předpokládala demokratizaci vnitřních struktur zapojením laiků do svého chodu. V oblasti liturgie bohoslužby, nyní s dobrovolnou účastí věřících, měly probíhat v mateřském jazyce, českém nebo

¹⁶ MAREK, P. *Emil Dlouhý-Pokorný. Život a působení katolického modernisty, politika a žurnalisty*. Brno : CDK, 2007. 372 s.

¹⁷ ÚAMCČSH Praha, f. K 40/965 – verze přetištěná ve *Venkově*. 1920, roč. 25, č. 10, 11. 1., s. 3–4. Jeho text byl připraven už před 8. lednem 1920. Materiál přetiskuje např. SPISAR, A.: *Je církev československá církví pravoslavnou?* In *Český zápas*. 1924, roč. 7, č. 20, 15. 5., s. 5; SPISAR, A. *Ideový vývoj církve československé. (Nástin)*. Praha : ÚR ČCS, 1936, s. 327–329; PRÁŠEK, F. *Vznik československé církve a patriarcha G. A. Procházka*. Praha : Ústřední rada ČCS, 1932, s. 65–66; CINEK, F. *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925. K ideovému vývoji církve československé. Hnutí pravoslavné v Československu. K situaci českobratrského protestantismu*. Olomouc : Lidové tiskařské závody, 1926, s. 28–29; *Národu československému!* In *Národní listy*. 1920, roč. 20, č. 11, 11. 1., s. 3.

¹⁸ PETRÁČEK, T. *Sekularizace a katolicismus v českých zemích. Specifické rysy české cesty od lidové církve k nejateističtější zemi světa*. Ostrava : Moravapress, 2013. 134 s.

slovenském. Za zásadní lze prohlásit korekce ve věroučné oblasti. Vědomým odklonem od katolicismu byla proklamace nároku na „svobodu svědomí“, což se však ukázalo v plné šíři teprve dodatečně. V daném okamžiku takto obecně prezentovaná zásada nemohla být veřejností zřejmě plně vyhodnocena a pochopena. Patrně nebyla jasná ani v řadách radikálního reformního proudu. Skutečnost, že „*ideová stránka*“ je slabinou nové církve, si Karel Farský uvědomoval a také tuto skutečnost uznal. Současně však zaujal apologetický postoj tvrzením, že je to stejné, jako by kritikové vytýkali ČSR, že neměla v okamžiku svého ustavení své vlastní zákony. Analogie není příliš zdařilá. Deficit omlouval tím, že o věrouce musí demokratickou cestou rozhodnout její budoucí sněm, nemůže jít o dílo jednotlivce. Proto CČS na přechodnou dobu adaptovala pro sebe katolickou věrouku.¹⁹

S odstupem času je třeba akceptovat dobový názor hodnotící situaci po vzniku církve konstatováním, že její existenci zachránili vlastně laikové. Část veřejnosti rozcházející se s katolicismem („matrikoví katolíci“) novou církev podpořila a umožnila její etablování, nesporný vzestup a také úspěch. Jednalo se převážně o jedince, kteří nechťeli zůstat bez vyznání a v novém církevním společenství viděli východisko z vlastního náboženského hledání. Jeden z dobových činitelů se vyjádřil v tom smyslu, že CČS je vlastně zachránila před ateismem.

Reakce na založení Církve československé

Názory na vznik CČS musíme označit za různorodé a také za rozporné. Na jedné straně se mnohým ulevilo, neboť po týdnech váhání o založení nové církve padlo konečně rozhodnutí. Vůdčí postavy se mohly chopit velké výzvy. Přestup asi 200 000 lidí do nové církve ve velmi krátkém období po 8. lednu 1920 svědčí o existenci nadšení. Na druhé straně zjišťujeme skepsi ústící do přesvědčení, že církev se dlouho neudrží. Největší frekvenci však měly kritické postřehy hodnotící vznik církve jako velký zásah do společnosti, který má svou vnitřní i vnější dimenzi, a svými důsledky ohrožuje stabilitu státu. Přibližuje nebezpečí vyvolání náboženských bojů. Převážná většina autorů článků v tisku analyzovala církevně-náboženský rozměr ustavení nové církve. Rozebírala momentální postavení katolické církve s reflexí posledního půl století vývoje, ale věnovala se také analýze a evokaci českých náboženských tradic. Přímo nebo nepřímo do komentářů pronikala problematika doby husitské a českobratrské a autoři hledali souvislosti mezi založením CČS a českou reformací. Jen výjimečně se objevily komentáře všímající si politických okolností a dopadů vzniku nové církve. Byla interpretována jako akce směřující k oslabení politického katolicismu. Autoři za jejím ustavením identifikovali vlivy dvou liberálně orientovaných politických stran, agrární a národně demokratické.

¹⁹ FARSKÝ, K. Církev československá. In *Zvon*. 1920, č. 20, s. 277–278; Feuilleton o feuilletonu. In *Čech*. 1920, roč. 45, č. 51, 21. 2., s. 2–3.

Vznikla tisková kampaň proti arcibiskupu Františku Kordačovi. Kritici ho téměř demonizovali a vydávali za hlavního viníka schismatu. Antikordačovskou náladu výstižně ilustrují slova Jana Herbena napsaná do Národních listů: „[...] *Katolická církev je spíše politickou, nežli náboženskou organizací. [...] Papež poslal na toto pokorné a zákonité kněžstvo bič – arcibiskupa Kordače. Muže, který od středověkého ducha církve neustoupí na krok a z prostředků kázně římské nesleví ani litery. Muže, který hnutí kněžské má prostě zlomit, zašlápnout. [...] Jmenování dr. Kordače arcibiskupem pražským a jeho první pastýřský list staly se signálem k roztržce duchovenstva.*“ Agrární Venkov ho srovnával s jeho předchůdcem: „*Zdá se, že pan Kordač počíná rádití hůře než pověstný Huyn.*“ Časté bylo spojování arcibiskupa s politikou Československé strany lidové.

Denní tisk reagoval na ustavení církve většinou zpravodajsky, čtenáře převážně pouze informoval převzetím zpráv z pražských ústředních titulů, a komentáře lze označit za výjimečné. Jiná situace byla v novinách, které měly nějakou vazbu na církevní nebo náboženskou sféru.

Postoj Slovenské ľudové strany

Podle názoru olomouckého katolického *Našince* katolická inteligence reagovala na vytvoření ČČS zdrženlivě a liberálně orientované vzdělanostní vrstvy obyvatelstva záležitost vůbec nezajímala.²⁰ Jiný pisatel v tomto periodiku vyjádřil názor, že z rozkolu mají naopak radost čeští Němci, protože v něm vidí krok doplňující politický a sociální rozvrat nového československého státu.²¹ Jednalo se nepochybně o jednostranné hodnocení.

²⁰ Pražské schisma a česká veřejnost. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 9, 13. 1., s. 2.

²¹ Radost Němců z pražského rozvratu. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 9, 13. 1., s. 3.

Zklamání a rozhořčení bylo cítit ze slovenské strany. Předseda Jednoty katolického duchovenstva na Slovensku²² Jozef Buday (1877–1939),²³ tehdy čelný politik Slovenské ľudové strany vedené Andrejem Hlinkou (1864–1938), podepsal prohlášení přijaté na sjezdu duchovenstva 12. a 13. ledna 1920 v Žilině, v němž se přítomní distancovali od činu několika „zbloudilých kněží“ a protestovali proti tomu, aby se nové církevní společenství hlásilo svým názvem ke Slovensku, neboť žádný Slovák, ani kněz, ani laik, se „k žalostnému pohybu nepripojí“.²⁴ Pražský deník Čech obsírně citoval

²² Jednota katolického duchovenstva slovenského se sídlem v Žilině, působící na území Slovenska pod ochranou sv. Benedikta (Beňadika) – mučedníka, byla ustavena na půdě františkánského kláštera v Žilině 10. 9. 1919 za účasti asi stovky kněží. Hlavní slovo na schůzi měl farář J. Buday, ovšem duší organizace byl tehdejší mladý nitranský spirituál ThDr. Jozef Tiso (1887–1947). Jako hosté se dostavili zástupci Jednot duchovenstva z Čech a Moravy František J. Krohier, František Krchňák a Josef Pospíchal. Zatímco Krohier přijel se záměrem slovenské kolegy získat pro ideu založení celostátní Jednoty s ústředím v Praze, moravští kněží doporučovali vytvořit zemskou organizaci. Přitom se ukázalo, že několik slovenských kněží je v Praze už registrováno. Krohier referoval o výsledcích mise pražské Jednoty v Římě a analyzoval program Jednoty. Přítomní prý s ním vesměs vyslovili souhlas, ovšem jeho slova o zrušení kněžského celibátu vyvolala tak bouřlivý nesouhlas, že svůj projev ani nedokončil. Z těchto informací a skutečnosti, že autor referátu se o programu slovenské Jednoty nezmiňuje, lze usuzovat, že zájem české strany o spolupráci nebyl akceptován. ČČS tak pronikala na Slovensku prostřednictvím jednotlivců českého původu. Jedním z prvních byl bývalý duchovní Karel Mašek, působící tehdy jako tajemník Slovenské rolnické jednoty v Bratislavě. Byl v písemném kontaktu s E. Dlouhým-Pokorným a ve svém působišti připravoval půdu pro založení náboženské obce. Usiloval o přestup duchovního ve Vajnorech do ČČS a pracoval mezi učiteli, kteří přišli na Slovensko z českých zemí. Náboženskou obec v Bratislavě se podařilo vytvořit až v roce 1922, ovšem nesměla až do roku 1925 vystupovat na veřejnosti. Jejím prvním duchovním byl od roku 1924 Slovák Rudolf Biringier. Do roku 1932 vzniklo na Slovensku 15 náboženských obcí a podle sčítání lidu z roku 1930 na Slovensku a na Podkarpatské Rusi žilo 12 200 příslušníků ČČS. První bohoslužby měl na Slovensku vykonat v roce 1922 v Bratislavě K. Farský, ovšem už dříve, na moravsko-slovenské pomezí (do Trenčianskych Teplic, Skalice, Trenčianske Teplo) jezdil z Uherského Brodu vypomáhat O. Malý. ÚAMCCŠH Praha, f. Korespondence E. Dlouhého-Pokorného, sig. A IV-07, i. č. 398 – dopis Karla Maška E. Dlouhému-Pokornému, 6. 6. 1920; KRCHŇÁK, F. Jednota duchovenstva na Slovensku. In *Věstník Jednot*. 1919, roč. 12, č. 10, s. 127–129; BABULA, R. Vznik a vývoj ČČS na Slovensku. In *Palcát*. 1931, roč. 10, č. 23, 11. 6., s. 3; BIRINGER, R. 10 ročné jubileum založenia náboženskej obce cirkvi čsl. v Bratislave. In *Český zápas*. 1932, roč. 15, č. 50, 14. 12., s. 403. – Jedním z prvních slovenských kněží, kteří přešli do duchovní správy ČČS v českých zemích, byl v září 1920 Ján Pálka z Krupiny. Krátce působil v Cholině na Litovelsku. Z Choliny. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 220, 28. 9., s. 3.

²³ *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Odp. redaktor J. Pašteka. Bratislava : LÚČ, 2000. Heslo Buday Jozef, s. 162.

²⁴ Zprávy denní. Slovenské katolícké kněžstvo. In *Čech*. 1920, roč. 45, č. 21, 21. 1., s. 7; Slovenské katolícké kněžstvo. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 17, 23. 1., s. 2.

„*Protest Slováků proti rozkolu*“, který přijalo duchovenstvo slovenské části ostríhomské arcidiecéze v Trnavě: „[...] v mene našom a v mene našich veriacich z celého srdca odsudzujeme a zavrhuje vyššpomínany zločin tých niekoľkých českých kňazov, ktorí v tejto našej republike katolícku cirkev chcú poslabiť, preto hriechom zaslepením odtrhli sa od samospasiteľnej cirkvi. [...] Vo svojom útočnom rozkole nič iného nemajúc väčšmi pred očami, ako svoju hriechu smilnu náruživosť vyplniť. Úplne zatracujeme ďalej tu bezochybnosť tých českých kňazov, že svoj český rozkol opovážia sa 'československou cirkvou' nazvať. [...] Dávame celému svetu na vedomie, že tento rozkol môže sa menovať výlučne len českým, ale na žiaden pád nie československým.“²⁵ Stejně nesmlouvavě zamítavý postoj zaujal slovenský politický katolicismus a jeho vůdce A. Hlinka. List *Slovák* nešetřil silnými slovy: „*Našlo sa do 150 kňazských atheistov, judášov v Čechách... [...] Veriaci s hnusom sa odvrátili od týchto judášov, ale všetky neverecké, protináboženské živly tou najväčšou ochotou podporujú týchto vyobcovaných hrobárov českého národa.*“ Nerozumíme tomu, že katolickou církev mohou na ministerstvu školství zastupovat nevěřící odpadlí kněží Bohumil Zahradník-Brodský a dr. Karel Farský. „*Ubohý národ, celý štát do záhuby, do hrobu rúti táto neverecká lúza.*“²⁶

Zdá se však, že v jeho řadách paralelně existoval také názorový proud, který byl sice ideově stejně pevný, ale méně rigorózní v tom, že připouštěl existenci problémů v katolické církvi a reformní úsilí českého kněžstva zcela neodmítal. Návrhy na změny považoval za potřebné a vyjádřil přesvědčení, že i samotné vedení církve během času dospěje do stadia, kdy nutnost jejich provedení uzná. „*Každý rozumný človek vie, že i v Ríme staly a stávajú sa chyby, ale základom jednoty a všeobecnosti bol a vždy aj bude Rim.*“²⁷ Mluvčím této frakce byl tehdejší nitranský župan a katolický kněz **Ludovít Okánik** (1869–1944).²⁸ Založení ČČS odmítl a jejím vůdcům položil řečnickou otázku: opravdu si myslíte, že vás zachrání národní církev s vlastní liturgií a ženatým kněžstvem? A současně jim vzkázal: „*Katolícky ľud na Slovensku o národnú cirkev nestojí, taký experiment si môžete dovoliť snáď u vás v Čechách a na Morave.*“²⁹

Postoj národně demokratické strany

Daleko složitější je pravdivě vyložit reakci politických stran, neboť s výjimkou Československé strany lidové vyjádření publikovaná v tisku jsou ví-

²⁵ Protest Slováků proti rozkolu. In Čech. 1920, roč. 45, č. 66, 7. 3., s. 3.

²⁶ Československá církev. In *Slovák*, 27. 5. 1920, cit. podle *Slovák*. In Český zápas. 1920, roč. 3, č. 21, 11. 6., s. 8.

²⁷ Ještě dva hlasy o nové církvi. In Čech. 1920, roč. 45, č. 42, 12. 2., s. 4.

²⁸ *Lexikón katolíckých kňazských osobností Slovenska*. Odp. redaktor J. Pašteka. Bratislava : LÚČ, 2000. Heslo Okánik Ludovít, s. 1003.

²⁹ Ještě dva hlasy o nové církvi. In Čech. 1920, roč. 45, č. 42, 12. 2., s. 4.

ceméně postoji jednotlivců. Redakce Čecha označila jejich vztah vůči CČS celkově za nepříteliš vstřícný³⁰ a Ferdinand Prášek v roli historizujícího glosátora za rozpačitý.³¹

Podívejme se nejprve na postoje národně demokratické strany. Historik R. Urban analyzoval stanoviska filozofa Františka Mareše (1857–1942), který tvrdil, že vznik CČS v řadách jeho strany vyvolal velké sympatie a podporu, byť bezprostředně byli členové pod vlivem názoru francouzského historika, protestanta Ernesta Denise (1849–1921).³² Ten předvídal, že nové církvi se podaří získat nanejvýš deset procent národa, neboť „*zde není víra*“.³³ Mareš zaujal postoj dost vypočítavý údajným výrokiem: „*Pracujte, tvořte a ukažte nám, co dovedete. A když se vám dílo podaří, jest jisté, že k vám také třeba přijdem...*“³⁴ Předseda strany Karel Kramář (1860–1937) měl vůdce církve přivítat otázkou: Co to děláte...? K národní demokracii inklinující *Národní politika* otiskla Pekařovu kritiku CČS. *Národní listy* dávaly prostor postojům konvertity, protestanta Jana Herbena (1857–1936). Ten v souvislosti s „Vancovou aférou“³⁵ CČS podpořil. Uznával sice, že reformisté zatím předložili ryze církevní a organizační požadavky, ale od nich prý je pouze krok k celkové náboženské reformě. Sliboval, že „*myšlenkový obsah*“ dá církvi její sněm, který vytvoří nové náboženství. „*Je-li to cesta k náboženství živému, vřelému a opravdu českému, jest ovšem ještě otázkou.*“ Svou obhajobu CČS spojoval s natolik tvrdou kritikou katolické církve, že katolický tisk jeho výroky ztotožnil s takovými pojmy, jako

³⁰ Pražské schisma a česká veřejnost. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 9, 13. 1., s. 2.

³¹ PRÁŠEK, F.: *Vznik československé církve*, s. 76.

³² *Biografický slovník českých zemí, sešit 12*. D-Die. Odp. redaktor P. Vošahlíková. Praha : Historický ústav AV ČR, 2009. Heslo Denis Ernest, s. 174–175.

³³ URBAN, R.: *Die slawisch-nationalkirchlichen Bestrebungen*, S. 51. – Kolem tohoto výroku byla následně vedena polemika, jak to vlastně myslel, zda se výrok vztahoval k CČS, nebo k českému prostředí. Srov. Drs. Denis a československá církev. In *Náboženská revue CČS*. 1931, roč. 3, s. 143–144.

³⁴ PRÁŠEK, F.: *Vznik československé církve*, s. 76.

³⁵ V roce 1920 pozdější westminsterský kanovník John G. Vance reagoval na článek Farského v *Národních listech*, který se velmi neuctivě vyjádřil o arcibiskupu Kordačovi v souvislosti s vydáním pastýřského listu před Vánocemi 1919. Napsal protestní dopis do redakce *Národních listů*, která ho předala J. Herbenovi. Vance levé křídlo reformního hnutí označil za zrádce svaté věci Kristovy. Herben Vancův dopis v novinách 14. ledna otiskl a připojil k němu komentář, v němž Farského vyjádření schválil a Vancův dopis označil za trapný a jeho názory za patřící do středověku. Vše vyvolalo pochopitelně ostrou slovní přestřelku v tisku. HERBEN, J. Věci církevní a náboženské. In *Národní listy*. 1920, roč. 60, č. 14, 14. 1., s. 1; Soud cizince nad lidmi, kteří založili novou církev. In *Lid*. 1920, č. 11, 16. 1., s. 2; Národní archiv (dále NA) Praha, f. VAMZV, i. č. 1221, kart. 2463 – Zásady československé církve. Československá republika 13. 1. 1920 (výstřižek).

je žurnalistická nepoctivost, nevěrohodnost a šlendrián.³⁶ Divil se vedení národně demokratické strany, že propůjčuje stránky svých novin projevům, jako jsou Herbenova předpojatá stanoviska.³⁷ Moravský agrární tisk viděl národně demokratickou stranu dokonce v čele všech obhájců ČČS. Kritizoval, že bez ohledu na drtivou většinu nábožensky indiferentní členské základny ji podporuje. Cítil, že využívá popularity hnutí za českou bohoslužbu pro své politické záměry. Národní demokraty obviňoval z vyvolání „*pseudočeského klerikalismu*“, který se prý nyní sváří s římským klerikalismem a společně ohrožují stabilitu státu. Nakonec mentoroval: „*Ne, tak se choulostivá otázka náboženská řešiti nemůže a nesmí.*“³⁸ Herben své straně přikazoval, že reformní kněze v jejich situaci nesmí opustit. Jednak proto, že jí to předepisuje program, jednak proto, že „*mnozí*“ z nich jsou přímo členy strany. Tvrdil: varování před náboženskými boji v národě jsou „*jaksi součástí našeho folklóru*“.³⁹ Ptal se: existuje jediný doklad, že někdo chtěl náboženskou válku?

Olomoucký *Pozor* své čtenáře o ČČS informoval fakticky celý leden 1920 a jeho redakci se zdálo, že není důvodu, aby byla přijata veřejností s nedůvěrou, byť teprve musí ukázat, kterým směrem se vydá a co je možné od ní očekávat. Všechny reformy, které prý dosud navrhla, jsou přijatelné a dobré, neboť „*znamenalí odtržení od římského imperialismu*“. Jejím nejsympatičtější rysem je však podle *Pozoru* její zásada svobody svědomí: „*Odstranit samospasitelnost a vrátiti člověku svobodu v plném slova smyslu, svobodu těla i ducha, bude hlavním úkolem našeho schismatu.* [...] Český katolík, který touží po svobodném náboženském přesvědčení, vystoupí z církve římsko-katolické a stane se členem církve československé. Tímto činem nezrazuje své víry, ale osvobozuje se od pokrytectví a mravní neupřímnosti. Svým vstupem do nové církve získává příležitost, aby spolu s ostatními pomáhal tvořiti její základy a učení, budoval její organizaci a posiloval její postavení. Povinností ostatních Čechů jest, aby novou církev podporovali svou důvěrou a nedovolili, aby na své svobodě a rovnoprávnosti a jinými náboženskými společnostmi byla omezována.“⁴⁰ Přes obhajobu církve si však pisatel přece jen ponechával jistou rezervu: je však nyní na jejích tvůrcích, aby ukázali hloubku jejího reformního základu, protože hlavní choroba nynějšího náboženského života spočívá v planém dogmatismu a zastaralosti nauk nesrovnávajících se s pokrokem moderního ducha. Tím, čím se dosud prezentovali, lidi hlubšího náboženského citu ani nepřáte-

³⁶ Herbenovština. In Čech. 1920, roč. 45, č. 23, 23. 1., s. 5–6.

³⁷ Zastánce rozkolu. In Čech. 1920, roč. 45, č. 15, 15. 1., s. 1.

³⁸ Náboženský boj mezi Čechy započal. In *Hlas republiky*. 1920, roč. 38, č. 60, 20. 5., s. 1.

³⁹ HERBEN, Jan: Věci církevní a náboženské. In *Národní listy*. 1920, roč. 60, č. 18, 18. 1., s. 1.

⁴⁰ Československá církev. In *Pozor*. 1920, roč. 27, č. 22, 25. 1., s. 1.

le náboženské lhostejnosti ke své církvi nepřipoutají. Usnesení o založení církve je zklamáním...⁴¹

Postoj socialistů

Sociální demokraté byli podle Urbana vůči CČS indiferentní, což vysvětloval jejich postojem k náboženské otázce – považovali ji za soukromou věc každého jedince, proto vznik nové církve zůstal na okraji jejich zájmu. Toto tvrzení však neznamená, že se nad jejím ustavením nezamýšleli a svůj názor si nechali pro sebe. Socialistický deník *Ráno* nebyl ustavením nové církve překvapen, neboť mu prý bylo od převratu jasné, že k tomu muselo dojít. Její založení urychlila neústupnost papeže. Pisatele komentáře potěšilo vytyčené heslo nové církve: svoboda svědomí – „*nyní se může klidně věřit, kdo chce v cokoliv*“. Lidé už nepotřebují pro vztah k Bohu žádného prostředníka. Chválil její znárodnění, svéprávnost a neodvislost, domníval se však, že váhu jí může dát jenom lid. V této oblasti však jsou její výhledy malé. Ani tato reforma nemá sílu sblížit lidové vrstvy s kněžstvím, neboť lidé právem v duchovních vidí vykořisťovatele – „*ani tato krásná obálka neskryje přežilý obsah*“. Tímto obsahem totiž není víra, ale majetek. Autor stati vyslovil naději, že kněží konečně přestanou žít na úkor národa a spokojí se s příjmy od státu.⁴² V *Severočeském deníku* nacházíme následující vyjádření: „*Dělnictvo sociálnědemokratické nevidí v nově utvořené církvi docela nic nového – pokrokovějšího, ano přesvědčilo se o [...] povrchním vlastenčení, štvání a nemorálním tlachání na všech schůzích a táborech touto pořádaných. [...] Novou československou církev je nutno považovati za stejného druhu době neodpovídající a pokrokovosti nebezpečný klerikalismus. Církev jako církev. Nezáleží přeci na vnější stránce – nátěru – záleží na hodnotě, a církev československá jako církev (rozumějte dobře) je církev římskokatolická, s jiným však nátěrem. [...] Není naprosto žádným mostem mezi klerikalismem a pokrokovostí. Je stejným nebezpečím jako každá jiná církev, a proto je nutno i vůči ní zaujati krajně rozhodné a stejně přísné stanovisko, jako vůči církvi katolické. [...] Pokrokový občan, inteligent, dávno již zúčtoval se všemi církvemi – je bezvěrec ...*“⁴³ Ústřední orgán strany *Právo lidu* tuto interpretaci pohledu na CČS podpořilo výrokem „*byl by to zkrátka římskokatolický pánbůh červenobíle opentlený*“, své vnímání ustavení církve vtělilo do názvu jednoho ze svým komentářů Římskokatolická bouře ve sklenici vody, avšak mělo jasno: z části se jedná o vzpouru mladých a hladových proti starým a sytým, z části je to hnutí za odstranění celibátu. Největším lákadlem je však možnost obsadit vlivná místa v církvi. Ideové motivy jsou velmi chu-

⁴¹ Československá církev. In *Pozor*. 1920, roč. 27, č. 12, 13. 1., s. 2.

⁴² Českoslovenští katolíci odtrhli se od Říma. In *Ráno*. 1920, roč. 2, č. 9, 10. 1., s. 1.

⁴³ Naše stanovisko k československé církvi. In *Severočeský deník* (Teplíce). 1922, roč. 25, č. 19, 4. 3., s. 1.

dé. Vlastně existuje jen jediný: zavedení české liturgie.⁴⁴ Záhy, v souvislosti s hledáním vazby ČČS na srbskou pravoslavnou církev, list ještě přitvrdil: tato náboženská sekta hledá východisko ze své osiřelosti v přimknutí se k pravoslaví, a ty tam jsou její slibné počátky. Bude církevníckou jednotkou a tím se stane brzdou pokroku jako „*nacionalistický a socialismu pro své maloměšťáctví krajně nebezpečný element, s kterým se pracující lid brzo octne v otevřeném zápasu*“.⁴⁵ Jistým paradoxem však byla skutečnost, že do ČČS přešla řada sociálních demokratů. Proto v každodenním životě strany zápasí doporučení distance od ČČS s výzvou k její podpoře.⁴⁶

Národně socialistická a agrární strana se podle Urbanova názor chovaly pragmaticky, protože se prý nechtěly dostat do konfliktu s mocnou katolickou církví.⁴⁷ Zdá se, historikův postřeh není v tomto případě zcela výstižný.

Čeští socialisté v lednu 1920 k nové církvi zaujali stejný postoj jako jejich internacionálně orientovaní kolegové: „*Nová církev československá je v našich očích pouze novou firmou pro starý katolicismus*“, bez ohledu na to, že její zakladatelé tvrdí, že jdou proti Římu.⁴⁸ Neuznáváme žádnou církev, proto jsme i proti ČČS. Nicméně, když už vznikla, říká její politik a poslanec František Salesius Frabša (1887–1956),⁴⁹ máme povinnost dohlížet na její vývoj a směřování, „*aby byla spíše společností nábožensky citících lidí, nežli církví ve staré formě, jež náboženství zneužila a neužívá*“.⁵⁰ Už 11. ledna 1920 České slovo informovalo o přípravě zákona o zrovnoprávnění ČČS s katolickou a jakmile prý přejde padesát procent členů římskokatolické církve do československé, obdrží vše, co dosud patřilo římským katolíkům.⁵¹ Když pak v roce 1922 Ferdinand Prášek (1886–1971) získal poslanecký mandát, ČČS v něm získala muže angažujícího se pro ni v politických kruzích. Na druhé straně tisk strany se netajil výhradami vůči církvi – také mu vadila honba za ženěním kněžstva, nedostatek ideovosti a poškozování pověsti státu v zahraničí. Vykríkovat o schismatu ve 20. století se České demokracii

⁴⁴ Církev československá. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 9, 13. 1., s. 1.

⁴⁵ Podle: Hlasy novin. In *Čas*. 1921, roč. 31, č. 5, 8. 1., s. 2.

⁴⁶ ÚAMCČSH Praha, f. K 40/1467; Ještě dva hlasy o nové církvi. In *Čech*. 1920, roč. 45, č. 42, 12. 2., s. 4; NA Praha, f. VAMZV, i. č. 1221, kart. 2463 – Římskokatolická bouře ve sklenici vody. *Právo lidu*, 10. 1. 1920 (výstřížek).

⁴⁷ URBAN, R.: *Die slawisch-nationalkirchlichen Bestrebungen*, S. 52.

⁴⁸ Paběrky z novin. In *Čech*. 1920, roč. 45, č. 29, 29. 1., s. 7.

⁴⁹ *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, díl 1. A–G*. Odp. redaktor V. Forst. Praha: Academia, 1985. Heslo Frabša František Salesius, s. 734–735.

⁵⁰ Církev československá. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 9, 13. 1., s. 1 – komentář k Frabšovu článku Co s novou církví otištěnému ve večerním Českém slovu 9. 1. 1920. ÚAMCČSH Praha, f. K 40/ 996.

⁵¹ Před kulturním bojem. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 8, 11. 1., s. 1; České slovo o českém schismatu. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 13, 18. 1., s. 2.

jevilo jako zbytečný návrat o pár století zpět a založení církve považovala za projev anarchismu a důkaz o nepochopení tradice české reformace.⁵²

Postoj Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu

Ústřední tiskový orgán agrární strany v Čechách *Venkov* ve vztahu k ČČS plnil především roli pečlivého zpravodajce. Čtenáře o jejím vzniku informoval relativně podrobně, ale z faktografického hlediska přece jen účelově, hned 9. ledna 1920.⁵³ Chválil skutečnost, že přítomný poslanec strany František Staněk (1867–1936)⁵⁴ přivítal, že církev nehodlá měnit věrouku, ale pouze zavést do bohoslužeb češtinu. Se sympatiemi přijal promluvu tehdejšího evangelíka Josefa Ladislava Stěhule (1875–1946), slibujícího nové církvi podporu a pomoc.

Z první reakce tiskového mluvčího agrární střední Moravy *Hlas republiky* (pozdějších *Selských listů*) by se dalo usuzovat na podporu ČČS – noviny ji oznamovaly jako „*následek nerozumného chování biskupů a neprozíravého postupu Říma*“.⁵⁵ Tento náznak však již v dalším čísle výrazně potlačil jeden z hlavních komentátorů listu Jan Janča (1866–1928)⁵⁶ konstatováním, že „*věc, o které se dá mluvit a jednati*“, její zakladatelé znehodnotili svým neuváženým, lehkomyšlným a ukvapeným postupem. Demonstruje ho už svolání ČČS k národu – je naplněno frázemi a postrádá věcnost. Jančovi se zdálo, že obsahuje nejen nepřeklenutelný rozpor, který nedovolí, aby se zformovala jednotná, pevná a smysluplná církev,⁵⁷ ale v té podobě, v jaké vznikla, je schopna vyvolat v zemi náboženský boj.⁵⁸ Tento základní postoj noviny zafixovaly nejméně na půl roku i pod vlivem událostí, jež Olomouc zažila počátkem května 1920 v souvislosti s první českou mší na náměstí v kapličky sousoší Nejsvětější trojice na tehdejší Masarykově náměstí a následnou přednáškou v Národním domě, kterou přednesl K. Farský. Redaktorův popis slavnosti v sobě nesl nádech ironie vyplývající z vnější pompy, každodennosti a absence duchovna: „*Pravá mračna lidí zatopila náměstí – ale zbožnosti tu bylo velmi málo!*“ Zvědavost, zábava, reklama,

⁵² Paběrky z novin. In Čech. 1920, roč. 45, č. 29, 29. 1., s. 7.

⁵³ Valný sjezd Klubu reformního duchovenstva. In *Venkov*. 1920, roč. 25, č. 8, 9. 1., s. 3.

⁵⁴ MALÍŘ, J. a kol. *Biografický slovník poslanců moravského zemského sněmu v letech 1861–1918*. Brno : CDK, 2012. Heslo Staněk František, s. 647–651.

⁵⁵ Církev československá. In *Hlas republiky*. 1920, roč. 38, č. 6, 13. 1., s. 3.

⁵⁶ KRAUS, B. Z rodu „tribuna lidu“. In *Stráž lidu* (Prostějov). 1969, roč. 17, č. 11, 19. 3., s. 4; *Lexikon české literatury, díl 2, svazek 1*. H-J. Odpovědný redaktor V. Forst. Praha : Academia, 1993. Heslo Janča Jan, s. 450; JILÍK, J. Jan Janča. Der tschechische Marat. In *Malovaný kraj*. 1979, roč. 15, č. 6, s. 18; JILÍK, J. Jan Janča a Vlčnov. In *Malovaný kraj*. 1995, roč. 31, č. 3, s. 23; VŠETIČKA, F. Prošli branami Olomouce. In *Střední Morava*. 2007, č. 25, s. 121–125.

⁵⁷ JANČA, Jan: Československá církev. In *Hlas republiky*. 1920, roč. 38, č. 7, 15. 1., s. 1.

⁵⁸ Náboženský boj mezi Čechy započal. In *Hlas republiky*. 1920, roč. 38, č. 60, 20. 5., s. 1.

obchod. Muži při mši kouřili doutníky a cigarety, prodávala se zmrzlina, lidé v diskusních kroužcích se bavili. Smetanovy sady zaplnily nepřehledné zástupy lidí, probíhala promenáda, všude plno krojů a květin.⁵⁹

Jančova skepse vůči ČČS vyplývala z toho, jak tvrdil, že zakladatelé církve se přihlásili k duchovnímu odkazu sv. Cyrila a Metoděje, Jana Husa a Českých bratří, přičemž tyto ideály postavili do jedné roviny. Kritik píše: „Zde jest hluboký vnitřní spor. Chce-li se pracovati na základech cyrilometodějských, pak se musí pracovati s Římem tak, jak to povoloval již papež Lev XIII. a jak to zejména na Moravě hlásal a psal v nesčetných článcích olomoucký vikář P. Ignát Wurm.⁶⁰ Chce-li pracovati na základech Husových, pak musí se postaviti proti Římu. Zakladatelé nové církve neuvědomili si, že církev cyrilometodějská nezná roztržky s Římem, nýbrž ochranu Říma, kdežto církev Husova je boj s Římem. [...] A tu pravím jako laik zcela veřejně: v této církvi není možno spojití římanství s protiřímanstvím. Buď jedno, nebo druhé.“⁶¹ Připadalo mu, že spojení třech odkazů do jednoho celku je pouhou frází: „Dělati frázemi i církevní politiku pokládám přímo za hřích.“ Jejich působení bylo přece různorodé a odlišné, ba dokonce protichůdné: „Že ta jména [...] jsou populární, že jsou mi drahá, to ještě neznamená, že jimi smím propagovati nebo krýti počin, na něž by oni – kdyby byli na živu – nehleděli stejně.“⁶²

Ve druhé polovině května 1920, zřejmě už pod vlivem diskusí o věroučné orientaci ČČS, se Janča k problému nové církve na stránkách agrárního periodika vrátil ještě jednou, když svůj příspěvek nadepsal charakteristickým titulem „Plní se o církevních věcech předpovědi vikáře P. Ig. Wurma.“⁶³ Tvrdí: pokud církevní reformátoři uvažují o vytvoření nové církve, pak je pro český národ žádoucí pouze slovanská, cyrilometodějská církev. Kdyby ČČS akceptovala cyrilometodějské dědictví, našla by na Moravě, snad i ve Slezsku a jistě i na Slovensku, připravenou půdu. V Čechách by to lidé možná nepochopili, ale my na Moravě zase nepochopíme, jak se mohou v Čechách zakladatelé současně odvolávat na tradici sv. Cyrila a Metoděje, Jana Husa a Českých bratří.

⁵⁹ Olomoucko. In *Hlas republiky*. 1920, roč. 38, č. 59, 18. 5., s. 3.

⁶⁰ P. Ignát Wurm (1825–1911). POKORNÝ, V. P. *Ignát Wurm. Vlastenec, kněz, politik* : bakalářská diplomová práce. Olomouc : Univerzita Palackého, 2013. 76 s.

⁶¹ JANČA, J. Československá církev. In *Hlas republiky*. 1920, roč. 38, č. 7, 15. 1., s. 1.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Plní se o církevních věcech předpovědi vikáře P. Ig. Wurma. In *Hlas republiky*. 1920, roč. 38, č. 61, 22. 5., s. 1.

Postoj politických živnostníků

Novou církev v kontextu analýzy českých církevních dějin podpořila Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská vedená Rudolfem Mlčochem (1880–1948) a Josefem Václavem Najmanem (1882–1937).⁶⁴ V jejích pražských řídicích strukturách se jako významná postava pohyboval zejména velkořezník Bohuš Rodovský (1874–1962), první předseda rady starších v Holešovicích. Ústřední orgán strany Československý deník chtěl věřit, že CČS vyplní to, o čem snili lidé, kteří se s římskokatolickou církví rozešli: bude čistou, mravnou, poctivou hlasatelkou víry v lepší boží ideál na zemi – „*snad umožní pak návrat k Bohu těm, kteří zhnuseni Římem vystoupili z církve*“. Obával se sice, že „Řím nám vypoví boj nejen interdiktů a anathemat, ale politickou agitací“, ale toho se netřeba zaleknout – stejné to prý bylo před půl tisíciletím – a jak to dopadlo? Ústí, Německý Brod, Domažlice... Vznik CČS je posledním krokem českého duchovenstva, které už dávno bylo svědomím a srdcem daleko od Říma.⁶⁵

Postoj českého politického katolicismu

Nyní se budeme podrobněji věnovat postojům politického katolicismu v celé jeho šíři, zahrnujícím jak samotnou Československou stranu lidovou, tak její složky v podobě satelitních organizací a stranického tisku. Širší výkonný výbor ČSL 22. ledna 1920 založení CČS odmítl z ohledů na vnitřní i zahraniční politiku státu.⁶⁶ Skutečnost, že mezi angažovanými příslušníky reformního hnutí byla řada lidovců, nehrála žádnou roli. Vedení strany stálo za arcibiskupem Kordačem a apelovalo na duchovní, aby provedení reforem přenechalo episkopátu a respektovalo jeho autoritu. Současně však na biskupy, resp. biskupskou konferenci apelovalo ve jménu výkonného výboru, klubu poslanců a klubu duchovenstva strany, aby „*učinil všechny možné kroky, aby legitimní reformní požadavky duchovenstva nebyly odmítnuty*“.⁶⁷ Výkonný výbor strany nechtěl do vzájemného poměru mezi episkopátem a duchovenstvem zasahovat, neboť prý ČSL není organizací konfesní, ale politickou, avšak současně deklaroval připravenost vzít duchovenstvo do ochrany v případě, kdyby došlo k omezení jeho občanských práv.

Po založení CČS proběhla řada schůzí lidových jednot, na nichž vůdčí straničtí funkcionáři hovořili o příčinách schismatu. Přijímaná usnesení

⁶⁴ MAREK, P. K politickému profilu Josefa Václava Najmana. In *Východočeské listy historické*. Vladimír Wolf. Hradec Králové : Ústav historických věd PdF VŠP, 1997, s. 35–43.

⁶⁵ Československá církev. In *Československý deník*. 1920, roč. 2 (16), č. 12, 13. 1., s. 1.

⁶⁶ Lidová strana o nábožensko-politických poměrech v republice. In *Národní listy*. 1920, roč. 60, č. 25, 25. 1., s. 2.

⁶⁷ Tamtéž.

vyjadřovala politování nad rozkolem, deklarovala věrnost katolické církvi a odsuzovala vnášení neklidu do církevního a náboženského dění.⁶⁸ Ve stejném duchu byly koncipovány závěry výročních valných hromad přidružených organizací, např. nejvlivnějšího satelitu Katolického spolku českých zemědělců.⁶⁹ Jednatelská zpráva Klubu duchovenstva ČSL za rok 1920 obsahuje výčet stanovisek asi 1 500 duchovních organizovaných ve straně, reagujících na jednotlivé události z reformního hnutí z let 1919 a 1920. V členské schůzi Klubu 27. května 1920 se kněží od založení CČS distancovali a prohlašovali: budiž před dějinami konstatováno, že to byli většinou duchovní z jiných politických stran, nikoliv kněží lidoví, kteří „*zasili símě rozvratu mezi české duchovenstvo*“. My jsme zůstali věrni sv. Otci, biskupům a zejména svému katolickému lidu. V době, kdy se služby a dělníci dali pro své katolické přesvědčení vyházet z práce a mládež krvácela, hrstka kněží (mimo lidovou stranu) spolupracovala s nepřáteli církve a v cizích službách se dopracovala ke schismatu, zradě církve a stavu.⁷⁰

Pohled do českého a moravského ústředního katolického tisku potvrzuje předpoklad, že noviny základní postoj vůči CČS, zformulovaný církevními elitami, pouze prohlubovaly a v propagandistické rovině rozvíjely do šířky. Proto by bylo zbytečné znovu je opakovat. Zvýrazníme pouze několik skutečností. Mnoho článků spojovalo tvrzení, že rozkol inspirovali nepřátelé církve, bezvěrci a protestanté, kterým šlo o rozštěpení římskokatolické církve⁷¹ a o oslabení katolicismu, aby ze situace pak mohli těžit pro sebe. Závažná obvinění byla adresována do řad zakladatelů církve. Zatímco seriózní *Hlídká* se s nimi vypořádala výrokem „*o vůdcích škoda mluvit*“,⁷² na jiných místech narážíme na adresnější výroky týkající se jak Karla Farského, tak Bohumila Zahradníka-Brodského. Protože autoři článků neviděli pro nutnost zakládat novou církev žádné závažné důvody, neboť požadavky reformního hnutí jsou prý „*malicherné*“⁷³ a navíc pominula doba, kdy byla církev v českých zemích záměrně poněmčována a odstrkována z politických důvodů Habsburky,⁷⁴ vznik CČS interpretovali jako dílo ura-

⁶⁸ Srov. např. Dr. Hruban v Nákle. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 10, 14. 1., s. 1–2; Sjezd lidové strany v Konici. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 20, 27. 1., s. 1; Okresní sjezd lidové strany v Jevíčku. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 28, 6. 2., s. 1.

⁶⁹ Dvacátá valná hromada Katolického spolku českých zemědělců. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 70, 27. 3., s. 1.

⁷⁰ Zpráva jednatelská, přednesená na valné hromadě Klubu dne 31. srpna 1920. In *Sursum*. 1921, roč. 1, č. 2, únor, s. 35.

⁷¹ Cestou k schismatu? In *Čech*. 1920, roč. 45, č. 6, 6. 1., s. 3–4;

⁷² Rozhled náboženský. In *Hlídká*. 1920, roč. 37, č. 1, s. 34.

⁷³ Provolání pražské Jednoty. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 7, 10. 1., s. 1.

⁷⁴ Československá církev. In *Čech*. 1920, roč. 45, č. 136, 18. 5., s. 5.

žené pýchy, ješitnosti a slavomamu několika ctižádostivých kněží.⁷⁵ Pražský konzervativně orientovaný Čech v jejich chování dokonce identifikoval „slepou vášeň a zášť proti arcipastýři“ a nechal se unést k výroku, že kdo zná Farského, ví, že zneužívá náboženství ve svůj prospěch a zisk, a obchoduje s lidskou nevědomostí.⁷⁶ Zatímco drtivá většina článků za vznikem ČČS identifikovala intencionální jednání, ojediněle je její ustavení označováno za výraz „zmatení mysli mnohých duchovních“ domnívajících se, že nadešel čas, kdy „dlouhověkovou tradici církve“ budou moci zvrátit hesly.⁷⁷ Katolický tisk hned od počátku poměrně ostře napadal také úvodní prohlášení ČČS o jejím věroučném směřování a tato kritika týden od týdne rostla s tím, jak do veřejnosti pronikaly zprávy o jejích aktivitách a projevech vůdčích osobností. Vedle zásadní výtky „popření zákonodárné moci církve“, označovaného za herezi,⁷⁸ se autoři pozastavovali nad tím, jak se ČČS může hlásit ke katolicismu, když některé jeho zásadní principy popírá: „Přijímají věrouku, jež téměř celá spočívá na autoritě 'vivi magisterii'⁷⁹ a bohoslužebný řád, jež toto magisterium vytvořilo, a přitom hlásati, že tohoto magisteria nadále nebudu poslouchati – tomuto domyslení, přiznávám se – dobře nerozumím.“ Necháпали důvod přijetí katolické bohoslužby, když došlo k popření zvláštních schopností kněze při proměňování – mši vnímali jako modloslužbu a travestii.⁸⁰ Pozastavovali se nad tápáním v oblasti principu apoštolské posloupnosti.⁸¹ S nelibostí zaznamenali posuny ve vnímání Ježíše, Matky Boží, svaté Trojice,⁸² zařazení Jana Husa a Jana A. Komenského za svaté se současným vyřazením Jana Nepomuckého. Nejvíce se však obávali toho, že všechny tyto výkyvy jsou „otevíráním starých ran na těle národa“ a hrozí vyústit ve „vzplanutí náboženských bojů“, které by se už nikdy nezahojily.⁸³ Když na sklonku roku 1920 *Našinec* v pověstném článku nazvaném *Církvíkáři* předložil velmi kritickou bilanci prvního roku v životě ČČS, připojil k ní skeptickou prognostickou vizi: „Luzný sen Brodského a Farského o převedení československého národa z jednoty obecné církve do rozkladu sektářství zůstal a zůstane nenaplněn.“ Církev československá zůstane do budoucna bezvýznamnou, historicky opožděnou církví a útočištěm pochybných a přeběhlických charakterů. Utone v protestantismu stejně, jako utonulo husitství v luteranismu. Církev vyniká protiřím-

⁷⁵ Církvíkáři. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 288, 19. 12., s. 1.

⁷⁶ Cestou k schismatu? In *Čech*. 1920, roč. 45, č. 6, 6. 1., s. 4.

⁷⁷ Ze života církevního. In *Lid*. 1920, č. 31, 10. 2., s. 2.

⁷⁸ Rozhled náboženský. In *Hlídka*. 1920, roč. 37, č. 1, s. 34.

⁷⁹ Nejvyššího.

⁸⁰ Komedie s tzv. českou mší. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 116, 23. 5., s. 1.

⁸¹ Porada československé církve. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 136, 18. 6., s. 3.

⁸² Církvíkáři. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 288, 19. 12., s. 1.

⁸³ Národní církev. In *Lid*. 1920, č. 4, 8. 1., s. 1.

ským fanatismem a žije z povrchních frází agitátorů Farského a Zahradníka-Brodského, aniž by národu nabídla něco ideově a nábožensky nového. Kolísá mezi vírou a nevírou a není ničím jiným, než produktem „*frivolního schismatu*“.⁸⁴

V této souvislosti nebude na škodu věci, pokud katolické publicistice nastavíme zrcadlo a ukážeme, jak ji hodnotili autoři z řad ČČS. Zpočátku se jim zdálo, že katolicky orientované noviny jsou vznikem nové církve dezorientovány a vyčkávají, jak se situace vyvine. Když však prý se ujala a rychle rostla, začal „*neomalený, téměř vesměs osobní a vpravdě nekřesťanský boj, vlastně ne boj, nýbrž zákeřné špinění spojené s předpovědí, že už už se nová církev rozpadá a hyne*“.⁸⁵ Signál k tomuto tónu údajně vyslali profesori Josef Pekař (1870–1937) a Josef Šusta (1874–1945), přičemž jejich vystoupení s ohledem na to, že vyšla v tiskových orgánech stran, jež ustavení ČČS vítaly, natropila mnoho škod a zpomalila vývoj ČČS. Kriticky poukazovali na invektivy a jízlivosti adresované zakladatelům organizace, kteří jsou podceňováni, označováni za bezvýznamné osoby a je jim upírána víra. „*Zuřivý politik*“ František Hrachovský (1879–1943)⁸⁶ je prý dokonce označil za Jidáše. Necháпали, proč zhruba od poloviny roku 1920 se katolický tisk začal systematicky věnovat problematice záboru kostelů a informace o fyzických srážkách vnímali jako „*silně přehnané*“. Jan Lomoz (1890–1957)⁸⁷ přehled o referování katolického tisku z roku 1920 uzavřel konstatováním: Přes všechny útoky a předpovědi ČČS žila dál, mohutněla a zapouštěla pevné kořeny v národě. Ovšem čím více rostla a sílila, tím více sílily i útoky, pomluvy, štvance a ostouzení proti ní – ale marně.⁸⁸

Ještě poznámku ke shora zmíněné osobnosti F. Hrachovského. Je pravdou, že ČČS měla v tomto knězi se zázemím v Matici cyrilometodějské v Olomouci⁸⁹ velmi ostrého kritika. Jako redaktor a autor řady pojednání uveřejněných na stránkách *Věstníku Matice cyrilometodějské* se netajil názorem, že nová církev je zbytečná, neboť s výjimkou požadavku zrušení celibátu kněží jsou prý postuláty jejích tvůrců shodné s představami celého

⁸⁴ Církevníkáři. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 288, 19. 12., s. 1.

⁸⁵ ÚAMCČSH Praha, sig. K 40/887 – J. Lomoz: Jak psal klerikální tisk o „nové církvi“.

⁸⁶ *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*. Odp. redaktor. E. G. Faruggia. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2010. Heslo Hrachovský František, s. 381.

⁸⁷ JINDRA, M. Jan Lomoz, jeden ze sabotérů České ligy proti bolševismu. In: *Paměť a dějiny*. 2010, roč. 4, č. 1, s. 79–92; <http://www.ustrcr.cz/cs/jan-lomoz-1890-1957> – ověřeno 17. 3. 2015.

⁸⁸ ÚAMCČSH Praha, sig. K 40/887 – J. Lomoz: Jak psal klerikální tisk o „nové církvi“.

⁸⁹ Maticе cyrilometodějská fungovala v letech 1900–1950, a po obnovení v roce 1990 pracuje i v současné době, jako katolický spolek, nakladatelství a školská maticе. Založil ji ThDr. Augustin Štancl. Srov. NĚMEC, V. *Augustin Štancl. Kněz, katecheta, školský pracovník a průkopník salesiánského díla na Moravě*. Uherské Hradiště : Historická společnost Starý Velehrad, 2014. 203 s.

stavu.⁹⁰ Proto odtrhnout se od katolické církve nebylo nezbytné. Správným postupem byla cesta zákona. Do bojové nálady ho však dostávala deklarace zásady svobody svědomí. V roce 1920 ve východní polovině Moravy rozvinul proti ČČS širší agitační kampaň a jako hlavní řečník absolvoval množství schůzí nabitých napětím mezi přívrženci a odpůrci nového společenství a po jejich ukončení pak v tisku hájícím zájmy ČČS sklízel žeň za svá nehledaná slova. Např. v Uherském Brodu způsobila v sále „*velký hluk*“ jeho údajná prognóza budoucnosti ČČS: „*Proto se k této církvi nové nepřihlásí žádný věřící křesťan, nýbrž jen keťasi, nevěřící pokrokáři, zloději a cizoložníci a těmto podobní kumpáni.*“⁹¹ Na rozdíl od většiny ostatních komentátorů, kteří viděli vznik ČČS jako projev vypjatého dobového nacionalismu, Hrachovský považoval její ustavení za důsledek austrokatolicismu a starorakušáctví, za výsledek nevhodného systému výchovy kněžského dorostu, který produkoval část „*méně hodnotných kněží*“, kněží bez disciplíny a kněží hledajících především své lidské pohodlí. Vinu připisoval biskupům přicházejícím do země z cizího prostředí – české neznali a nesžili se s ním. Nebyli schopni včas zasáhnout a nepříznivé trendy zastavit: „*nebyli apoštolové lidu.*“⁹²

Závěr

Recepce ČČS českou a slovenskou společností nebyla v okamžiku jejího založení příliš příznivá. Toto skutečnost dokládá a ilustruje i naše případová studie přinášející přehled prvotních reakcí vybraných periodik prezentujících názory některých českých a slovenských politických stran. Protagonisté církve byli touto skutečností zaskočení a mnozí prožívali i zklamání. Očekávali, že jejich úsilí přinese úspěch a ČČS zaujme ve velmi krátké době v českém prostředí takové postavení, jaké měla dosud římskokatolická církev. ČČS na zmíněnou situaci reagovala v podstatě dvojím způsobem.

První odpověď bychom označili za apologetickou. Hlavním mluvčím církve se stal Karel Farský. Zásady, s nimiž ČČS 8. ledna 1920 vystoupila na veřejnost, bránil. Obhajoval zejména prozatímní převzetí řádu římskokatolické církve. Tvrdil, že ČČS zůstává nadále katolickou církví v nejvlastnějším slova smyslu. Netrhá se od světového křesťanství a chce být ve společenství a dobrých vztazích se všemi křesťanskými církvemi, včetně katolické. Dokumentoval to na vlastním návrhu, kdy chtěl, aby se nové společenství nazývalo Československou katolickou církví. Změny, ke kterým ČČS sáhla, vydával za dílčí odchylku, která církev pouze přibližuje původnímu křesťanství. Zdůrazňoval, že věroučný a mravoučný zákon ČČS není hotov, a protože církev přijala princip demokracie jako jednu ze svých stě-

⁹⁰ HRACHOVSKÝ, F. V čem se lišíme od československé církve? In *Věstník MCM*. 1920, roč. 4, č. 8–9, s. 13.

⁹¹ Z Uherského Brodu. In *Věstník MCM*. 1920, roč. 4, č. 1, s. 6.

⁹² Tamtéž.

žejních zásad, nemůže ho předložit jedinec, ale bude ho koncipovat církevní sněm. Do té doby se nebudou měnit ani dogmata, ani mravouka, ani liturgie, pokud ovšem jsou pro ČČS přijatelná a „*neodporují nejprimitivnější zkušenostem věd exaktních*“. Tento posun připouštěl proto, že díky lpění na nich „*dospěla výchova katolíků do katastrofálního bankrotu*“.⁹³

Farského prvotní pojetí ČČS jako „novokatolické“ církve⁹⁴ se v argumentační rovině stalo základem pro formulaci požadavků pro zajištění materiální existence církve – protože od katolické církve převzala část věřících, a jejich stávající počet do budoucna poroste, očekává, že stát jí bude vyplácet poměrnou část z finančních příspěvků adresovaných katolické církvi a dojde také k dělení majetku a sakrálních prostor.

Druhý typ reakce ČČS na málo vřelé přijetí českou a slovenskou společností, včetně její politické složky, bychom označili za akční: je nesporné, že stoupenci nové církve, kněží i lidé, kteří do ní vstoupili, prožívali euforii a kritika je spíše burcovala, než odrazovala od práce ve prospěch své nové církve. V ulicích měst, např. ve výkladních skříních obchodů, se objevily plakáty a letáky vyzývající k odchodu z římskokatolické církve a k přestupu do ČČS. Ústředí církve věnovalo pozornost organizaci propagačních schůzí, podporovalo místní aktivity a vysílalo do jednotlivých lokalit zapálené řečníky, jakými byli K. Farský, B. Zahradník-Brodský, E. Dlouhý-Pokorný aj. Akce byly obvykle spojeny s liturgií konanou v českém jazyce a se založením náboženské obce. Zprávy o jejich průběhu, plné vzletných slov a vyznání, zmíněné nadšení lidí plně potvrzují. Radovaly se ze „*zlomení okovů cizí církve*“ a skutečnosti, že vzniklo společenství těch, „*kdož zahořeli v srdcích k víře otců a kdož žíznil, jako v dobách Mistra po čistém slově Božím*“. V některých lokalitách se podařilo získat pro podporu církve samosprávu.

Do redakce Českého zápasu chodily dopisy nadšenců, kteří se radovali nejen z „červánků, jež se ukázaly na obzoru“, děkovali zato, že je ČČS „*odvedla od Říma, který dusil pravý život křesťanský a pěstoval pobožnůstkářství a kněze uvedl sám v posměch svým perverzním konzervatismem*“, ale také radili, čeho se má církev vystříhat a na co má položit důraz, aby byla lepší, než římskokatolická.

Nejúčinnější odpovědi ČČS na kritiku se stalo budování vlastní organizace. Ústředí podporované stoupenci církve zdola k němu přistoupilo odhodlaně, současně však bez zkušeností a s představami, které teprve vzni-

⁹³ FARSKÝ, K. Církev československá. In *Zvon*. 1920, č. 20, s. 278.

⁹⁴ Srov. GORAZD-PAVLÍK: K dnešnímu stavu církve československé. In *Za pravdou*. 1924, roč. 4, č. 18, 1. 5., s. 105; GORAZD-PAVLÍK: Ještě k dnešnímu stavu církve československé. In *Za pravdou*. 1924, roč. 4, č. 20, 15. 5., s. 117; LEIXNER, J. *Všeobecné dějiny církevní*. Praha : Metropolitní rada pravoslavné církve, 1957, s. 171; BAUER, K. *Myšlenkové proudy v československé církvi*. Olomouc : vl. n., 1924, s. 11, 56; KAŇÁK, M. *Na přelomu generací*. Praha : Ústřední církevní nakladatelství, 1956, s. 10–11; KADERÁVEK, V. – TRTÍK, Z.: *Život a víra Karla Farského*, s. 63–67.

kaly, a realita prověřovala jejich nosnost. Kolektivní vedení církve ve svých řadách soustředilo duchovní a laiky lišící se od sebe nejen rozhledem, profesí a zájmy, ale také představami o podobě církve. Byli mezi nimi lidé ambiciózní i věrní služebníci, lidé kvalifikovaní i nekompetentní. Proto bylo obtížné dospět k názorovému konsensu, registrujeme vznik chyb a omylů, realita se opožďovala za očekáváním. Na druhé straně však tito lidé byli inspirováni a spojeni přesvědčením, že dílo, na němž pracují, je velké: *„Naše hnutí náboženské má nesporně veliký význam kulturní a národní pro budoucnost naší republiky, a jak můžeme bezpečně tvrditi, rozsah našeho hnutí den po dni roste.“*⁹⁵ Byli přesvědčeni, že prohlášením svobody svědomí církev ocitla na začátku nové české reformace.⁹⁶ *„České kněžstvo reformní vystupuje z církve římské a zakládá církev novou a činí tak na ochranu a na obranu mravnosti. Dějinná příčina se opakuje, neboť husitské hnutí bylo vyvoláno rovněž rozhořčením nad nemravným svatokupčením s odpustky. [...] České reformní kněžstvo hájí tedy v principu věc, která je svatá nejen každému opravdovému Čechu, pokrokovému a dobrému občanu republiky – ale také každému skutečnému věřícímu, jemuž věřiti znamená cosi více, než smekati před kříží a bít se do prsou při pozdvihování. Může proto býti jisto plnou podporou uvědomělé české inteligence i uvědomělých českých lidí vůbec, neboť jeho boj je bojem – alespoň ve smyslu formálním – o demokracii a uplatnění svobody i tam, kde dosud vládl nejobsburnější středověk. [...] Každý, kde je Čechem opravdovým, půjde cestou, kterou jde české reformní kněžstvo, poněvadž mu tak velí jeho svědomí.“*⁹⁷

⁹⁵ ÚAMCČSH Praha, f. sig. A I-2, i. č. B 1 Ba, kopie dopisu Karla Farského a Josefa Šlapáka prezidiu ministerské rady, 22. 7. 1920.

⁹⁶ Z Uherského Brodu. In *Našinec*. 1920, roč. 56, č. 68, 24. 3., s. 3.

⁹⁷ Církev československá. In *Pramen*. 1920, roč. 1, č. 2, s. 82.

KONFESIONÁLNA SKLADBA ŠTUDENTOV ZO SLOVENSKA
NA NEMECKEJ VYSOKEJ ŠKOLE TECHNICKEJ V BRNE
V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ¹

Libor BERNÁT

Confessional composition of students from Slovakia at the German Technical University in Brno in the interwar period

In the study we start from archival sources, particularly „personal data“ - the student register. We find in it how many students and whose professional (faculty) the German Technical University in Brno has been reported to some confessions.

Detail, we focused to three most numerous confessions - Roman Catholic, evangelic and Jewish. The problem of research is that we have no other source except „the registers“, under which we could find out confessions students. The results are compared with the information obtained at the Czech Technical University in Brno in the period. To comprehensively processed the issue will need further processing Czech Technical University and the German Technical University in Prague, as well as other universities in Czechoslovakia at that time.

Key words: *students, religious denominations, the German Technical University of Brno inter-war period.*

V predchádzajúcej štúdii sme sa venovali náboženskej štruktúre študentov zo Slovenska na Českej vysokej škole technickej (ďalej ČVŠT) v Brne v medzivojnovom období.² V tejto štúdii sa sústredíme na poslucháčov zo Slovenska na Nemeckej vysokej škole technickej (ďalej NVŠT) v Brne a porovnáme dosiahnuté výsledky.

Štúdium na NVŠT v Brne záležalo tiež na jazykových znalostiach. Ako sme už konštatovali, študenti z chudobnejších vrstiev dávali prednosť ČVŠT v Brne aj z toho z dôvodu, že im veľmi často bolo odpustené školné a mohli dostať štipendium, hoci tých bolo zúfalo málo. Na NVŠT sa v záznamoch

¹ Veľká časť zberu materiálu pre článok vznikla v rámci projektu KEGA č. 206STU-4/2012 „Študenti zo Slovenska na pražských a brnianskych technických vysokých školách v medzivojnovom období“, počas autorovho vedenia projektu a pôsobenia na MTF STU v Trnave. Ďakujeme riaditeľke MZA v Brne PhDr. Kateřine Smutnej za ústretovosť pri bádani.

² BERNÁT, L. Konfesionálna skladba študentov zo Slovenska na Českej vysokej škole technickej v Brne v medzivojnovom období. In *Historia ecclesiastica*. ISSN 1338-4341, 2013, roč. 4, č. 2, s. 152 – 164.

veľmi často stretávame so zápisom „výškrtnutý pre nezaplatenie školného“ – „Gestrichen wegen Nichtzahlung des Unterrichtsgeldes im...“.

NVŠT v Brne nadviazala na stavovskú akadémiu založenú v roku 1752 v Olomouci, ktorú preložili do Brna v roku 1894 a zmenili na technické inžinierstvo (Technische Lehranstalt). V roku 1873 sa definitívne zmenila na Vysokú školu technickú – Technische Hochschule. V období Rakúsko-Uhorska prosperovala NVŠT v Brne aj vďaka migrácii profesorov na nemecky hovoriacich vysokých technických školách – v Prahe, vo Viedni a v Štajerskom Hradci. Po 1. svetovej vojne sa situácia radikálne zmenila. Zatiaľ čo ČVŠT sa vnímala ako škola českého (československého) národa, NVŠT sa chápala ako škola nemeckej národnosti (menšiny).³

NVŠT v Brne sa členila na odbory (oddelenia, súčasné fakulty):

1. stavebné inžinierstvo (Abteilung für Ingenieurbauwesen) „A“ a „B“, a zememeračské inžinierstvo (Abteilung für Vermessungsingenieurwesen);
2. pozemné staviteľstvo a architektúra (Abteilung für Hochbau und Architektur);
3. strojnícne inžinierstvo (Abteilung für Maschinenbau);
3 a. elektrotechnické inžinierstvo (Abteilung für Elektrotechnik);
4. chemické inžinierstvo (Abteilung für Technische Chemie);
5 a. kurz poistnej techniky (Versicherungstechnischer Kurs);
5 b. prednášky pre učiteľov stredných škôl (Vorlesungen für Kandidaten des Mittelschullehramtes).

Postavenie NVŠT v Brne sa zmenilo po vzniku Protektorátu Čiech a Moravy, keď sa NVŠT stala súčasťou ríšskych vysokých škôl. Úplne novým a vynúteným opatrením bolo zriadenie funkcie kurátora, ktorý mal na starosti ekonomicko-správne a personálne záležitosti. Podliehal mu v týchto kompetenciách rektor a celá akademická obec. Vysoká škola sa členila na fakulty. Ďalšia významná zmena nastala po tom, ako nacisti 17. novembra 1939 nariadili zatvoriť všetky české vysoké školy. O poslednom období máme dosť málo informácií. Nemôžeme sa oprieť o protokoly zo zasadnutí profesorského zboru a zachované materiály neprinášajú pre našu prácu veľa informácií. V apríli 1945 bola NVŠT z Brna preložená do Prahy a potom do Innsbrucku.⁴ Dekrétom prezidenta republiky z 18. októbra 1945 sa zrušili nemecké technické vysoké školy v Prahe a Brne symbolicky

³ BOEHM-PILSEN, J. Die deutschen technischen Hochschulen in Prag und Brünn. In *Österreichische Ingenieur-und Architekten-Zeitschrift*. ISSN 0721-9415, 1990, roč. 135, č. 5, s. 233.

⁴ Podľa záznamu číslo jednacie 798/82, presťahované boli aj niektoré pramene, vrátane „nacionálie“ z obdobia 2. svetovej vojny. *B 34 Německá vysoká škola technická v Brně 1849 1945 : inventář*. Brno : 1950, s. 3.

s účinnosťou od 17. novembra 1939. Vedecké ústavy aj so zariadením a celým majetkom pripadli českým technickým vysokým školám.⁵

V štúdiu vychádzame z „Nationálii“ (záznamu študujúcich) NVŠT v Brne, ktoré sa odlišovali svojou formou od „nationálii“ ČVŠT. „Nationálie“ NVŠT mali predtlačený formulár vo formáte A3, popísaný len na jednej strane pre riadnych študentov (Ordentlicher Hörer) a mimoriadnych študentov (Außordentlicher Hörer).⁶ Všetky položky v obidvoch formulároch boli rovnaké. Skladali sa z dvoch častí: hlavičky a zo zoznamu skúšok. Hlavička obsahovala hornú časť s číslom a dňom imatrikulácie (Matrikel-Nr. – Tag der Immatrikulation) a číslo katalógu (Kat. – Nr.) a ročník štúdia (Jahrgang).

Ďalej nasledovali položky: odbor štúdia (Fachabteilung), meno a priezvisko (Vor – und Zuname), adresa v Brne (Wohnungsadresse in Brünn), dátum a miesto narodenia (Geboren am – zu – in), údaje o otcovi alebo poručníkovi (Name, Stand und Wohnort des Vaters oder Vormundes), potom dôležité demografické ukazovatele – náboženstvo (Religion), národnosť (Nationalität) a materinský jazyk (Muttersprache). Vo vzťahu národnosť a materinský jazyk dochádza často k problematickým výsledkom. V uhorských cenzoch sa určovanie národnosti zakladalo na materinskom jazyku. Ten bol definovaný ako reč, ku ktorej sa sčítaná osoba priznáva ako ku svojej, a ktorou najradšej hovorí. Bolo možné, že dieťa podľa cenzu malo inú národnosť ako jeho matka, ak si príslušnú reč osvojilo v škole.⁷

Ďalšími položkami bol záznam o poslednom štúdiu (Zuletzt besuchte Lehranstalt), maturitné vysvedčenie (Grundlage, auf welcher die Immatrikulation erfolgte), zápis o štipendiu a úľavách (Steht im Genusse eines), štátne skúšky (Staatsprüfung – Doktorat).

Zoznam skúšok obsahoval číslo predmetu (Nummer des Lehrgegenstandes), názov predmetu (Lehrfächer), potvrdenie návštevy (Bestätigung des Besuches), výsledok skúšky (Studienerfolg bei der Prüfung), obdržanie dokladu (Erhielt ein Zeugnis) a poznámku (Anmerkung).⁸ „Nationálie“ sú

⁵ *Česká technika : czech technical university*. 2. preprac. vyd. Praha: ČVUT, 2004, s. 99.

⁶ Mimoriadnym študentom mohol byť študent „prozatimní“, ktorý nedoložil všetky náležitosti. Len čo ich doplnil, bol zapísaný ako riadny študent. Tiež to boli študenti, ktorí navštevovali aj inú vysokú školu.

⁷ ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. Národnostné zloženia obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období podľa výsledkov sčítania ľudu z rokov 1919, 1921, 1930. In *Slovenská štatistika a demografia*. ISSN 1338-4341, 2009, roč. 19, č. 3, s. 3.

⁸ Zápisy pražskej NVŠT boli usporiadané inak – po štyroch študentoch na dvojstranách. Na ľavej strane boli údaje o študentovi: poradie (Fortlaufende Zahl), meno, priezvisko a bydlisko študenta (Vor – und Zuname und Wohnung des Hörers), dátum narodenia (Alter), náboženstvo (Religionsbekenntnis), miesto narodenia, okres, krajina a národnosť (Geburtsort, Kreis, Land und Nationalität), údaje o otcovi alebo poručníkovi (Namen, Stand und Wohnort des Vaters oder Vormundes), predbežné vzdelanie (Vorbildung),

usporiadané abecedne, najskôr riadni a potom mimoriadni študenti. Niekedy študijné oddelenie nechalo prázdne formuláre, čakajúce, že sa študent ešte zapíše. Niektoré formuláre sú len čiastočne vyplnené.

Z ostatných archívnych materiálov, napr. výkazoch o prvej a druhej štátnej skúške, sa nedá zistiť konfesionálna skladba študentov. Nie je teda možné doplniť a verifikovať zistené údaje. Na druhej strane ale niet dôvod spochybňovať validitu údajov. Zapísaný údaj nemohol byť zneužitý a prihlásenie sa k náboženskému vyznaniu záviselo od slobodnej vôle poslucháča. Religiozita sa zisťovala ako deklaratívny znak. Na rozdiel od výsledkov zistených na ČVŠT v Brne sa nemôžeme oprieť o empirický výskum profesora Dobroslava Krejčího a jeho žiakov.⁹ Ich **výskum** mapoval len pomery českého študentstva.

Za študentov zo Slovenska pre účely tohto článku považujeme Slovákov a študentov bývajúcich na území Slovenska podľa krajinského zriadenia z rokov 1928 – 1939. Podobne do súboru nie sú zaradení študenti, u ktorých niektorý z rodičov býval na území Slovenska, ale študenti tu nemali domovskú obec, ani neuvádzali miesto bydliska na Slovensku.

V súbore študentov zo Slovenska nie sú tiež zahrnutí študenti z Čiech a Moravy, ktorí neskôr pracovali na území Slovenska. Medzi študentov zo Slovenska počítame len tých, ktorí na NVŠT v Brne študovali aspoň jeden semester. Nezapočítavame tam študentov, ktorí tu absolvovali len niektorú štátnicovú skúšku. Pod pojmom študent kvôli zjednodušeniu rozumieme aj štrnásť poslucháčok na NVŠT.¹⁰ Je to veľmi malá skupina, ktorej budeme venovať sekundárnu pozornosť.

Cieľom štúdie je zistiť konfesionálnu skladbu študentov zo Slovenska na NVŠT v Brne v medzivojnovom období. Náboženská štruktúra obyvateľstva patrí medzi dôležité charakteristiky obyvateľstva. Na Slovensku v skúmanom období bola relatívne ustálená. Vo výklade postupujeme podľa konfesií s najväčším počtom študentov. Zisťujeme odlišnosti v rámci jednotlivých odborov. Zaoberáme sa tak religiozitou vysokoškolských študentov technického zamerania, vo veku od 18 rokov, predovšetkým mužského pohlavia, tiež z hľadiska územného rozloženia a podielu jednotlivých vierovyznaní. Výsledky porovnávame so študentmi zo Slovenska na ČVŠT

odbor (Fachabteilung) a či išlo o riadneho alebo mimoriadneho študenta (Ordentlicher oder außerordentlicher Hörer). Na pravej strane sa nachádzal zoznam predmetov (Lehrgegenstände), výsledok skúšok a seminárov (Erfolg, Gegenstand, Übungen) a poznámka (Anmerkung).

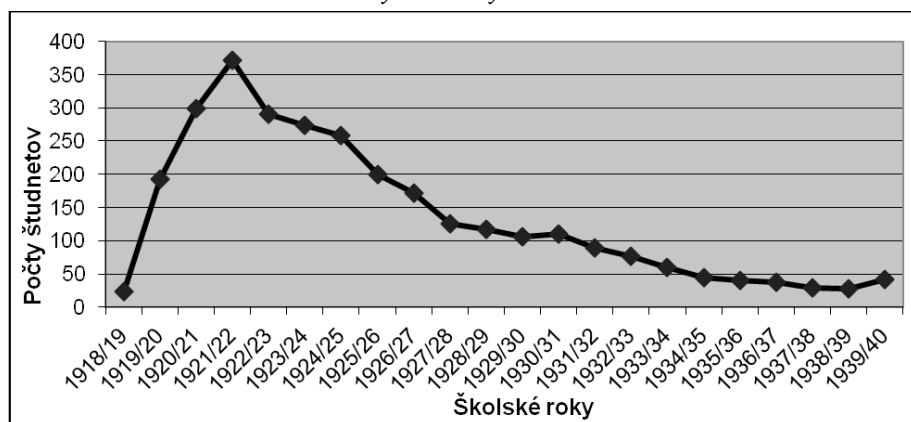
⁹ KREJČÍ, D. a jeho žáci *Sociální poměry studentstva českých vysokých škol brněnských podle výsledků statistického šetření z let 1921/2 a 1922/3*. Praha : V. Horák a spol., 1924.

¹⁰ O štúdiu študentiek pozri BERNÁT, L. Študenti zo Slovenska na strojníckej a elektrotechnickej fakulte Českej vysokej školy technickej v Brne v medzivojnovom období. In *Slovenská statistika a demografia*. ISSN 1338-43, 2013, roč. 23, č. 2, s. 51.

v Brne v medzivojnovom období. Je nutné ale zdôrazniť, že na Slovensku existovali výrazné regionálne disproporcie.

Na všetkých odboroch NVŠT študovalo v medzivojnovom období celkom 942 študentov zo Slovenska. Až 32 študentov (3,2 %) navštevovalo dva odbory alebo počas štúdia prestúpili z jedného odboru na druhý, len študent V. Szlovenský navštevoval tri odbory – architektúry a pozemného staviteľstva, zememeračského inžinierstva a poistnej techniky. To znamená, že na NVŠT v Brne študovalo celkom 909 študentov zo Slovenska v medzivojnovom období. Počet poslucháčov nebol vysoký, ale je nutné si uvedomiť, že ešte v roku 1921 bolo až 15 % obyvateľstva negramotných.¹¹

Graf č. 1: Študenti zo Slovenska na NVŠT v Brne v medzivojnovom období v jednotlivých školských rokoch

Ako vyplýva z grafu, tak návštevnosť študentov zo Slovenska na NVŠT v Brne predstavuje takmer Gausovú krivku. Dĺžka štúdia bola v jednotlivých odboroch rôzna od troch až po päť rokov. Až 247 študentov tu študovalo len jeden školský rok, príp. semester. Dvaja študenti (F. Austin, A. Széll) navštevovali NVŠT v Brne až 15 rokov.

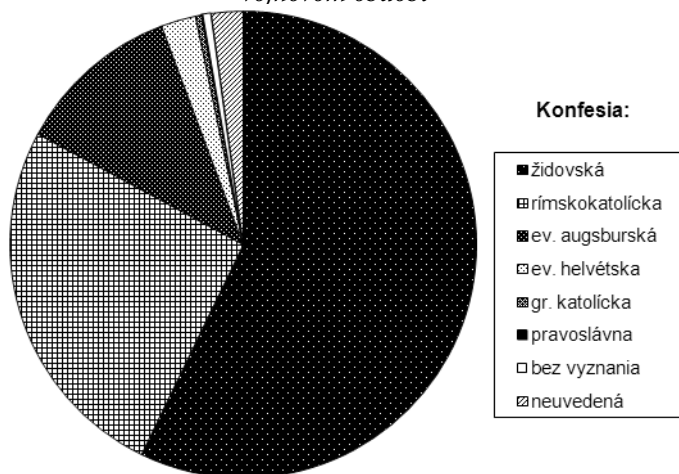
V školskom roku 1918/19 tu študovalo len 23 študentov, čo je pochopiteľné vzhľadom k vojnovým udalostiam, neistým pomerom na Slovensku a konštituovaniu Československej republiky. Niektorí študenti narukovali a ešte neboli demobilizovaní. Potom dochádza k nárastu počtu študentov. Najviac študentov navštevovalo NVŠT v Brne v školských rokoch 1920/21 (299 študentov) 1921/22 (372 študentov) a 1922/23 (290 študentov). K zvýšenému počtu študentov napomohol tiež prechod niektorých študentov z VŠT v Budapešti, o čom ešte pojednáme. Bol to trend nielen na NVŠT v Brne, ale aj na ostatných vysokých školách v Československu. Rastúci po-

¹¹ *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921. I. díl. Československá statistika sv. 9, řad VI., sešit 1. Praha : Státní úřad statistický, 1937.*

čet študentov prinútil ministerstvo školstva a národnej osvety, aby znižoval počty zahraničných študentov, tým, že im zvýšil študijné poplatky.¹²

Počet študentov postupne klesal a mierne stúpol v školskom roku 1930/31 (110 študentov) a 1939/40 (41 študentov).

*Graf č. 2: Konfesionálna skladba študentov zo Slovenska na NVŠT v Brne v medzi-
vojnovom období*

Ak študent zmenil konfesiю, tak ho evidujeme podľa posledného prihlásenia. Z 909 študentov zo Slovenska navštevujúcich NVŠT v Brne v medzi-vojnovom období sa nepodarilo zistiť, resp. neuvedli konfesiю, 20 študenti, t. j. 2,2%. Väčšinou išlo o poslucháčov navštevujúcich vysokú školu jeden semester.

Dôvody neuvedenia konfesiie nepoznáme. Ako už bolo uvedené, daný údaj sa nedal zneužiť. Skôr mohlo ísť o zabudnutie zápisu, príp. laxnosť k viere. Na ČVŠT v Brne v skúmanom období to bolo 16 študentov, ale tvorili až 2,4% všetkých študentov zo Slovenska.¹³

Konfesiю neuvedli desiaty študenti z odboru strojníckeho a elektroinžinierstva, z odboru stavebného inžinierstva piati študenti (E. Demián, J. Hoja, E. Lieblích, S. Marchfeld, F. Sebök), pričom E. Demián, J. Hoja navštevovali odbor zememeračského inžinierstva, z odboru chemického inžinierstva piati (F. Cantor, H. Horn, Š. Ligacs, P. Rusznyák, E. Steiner), z odboru architektúry a pozemného staviteľstva E. Demián. Z piateho odboru všetci uviedli konfesiю. Študent E. Demián navštevoval dva odbory, preto je tu

¹² ŠIŠMA, P. *Matematika na německé technice v Brně* [on line]. 2002, s. 211. [cit. 2015-05-24]. Dostupné na internete <<http://www.math.muni.cz/~sisma/dthb/dthb1.pdf>>.

¹³ Vďaka údajom získaným z „nacionálií“ NVŠT v Brne môžeme spresniť informácie o študentoch, ktorí prešli na ČVŠT v Brne. A. Erdélyi sa hlásil k evanjelickej cirkvi helvétskeho vyznania a O. Hiller, A. Puskás, J. Singer k židovskej konfesií.

uvedený dvakrát. Študent nemusel uviesť konfesiu. Nepodarilo sa nám ju zistiť u E. Demiána, O. Meyera aj napriek tomu, že študovali aj na ČVŠT. Opäť v „nationáliách“ zostala položka o náboženstve nevyplnená.

Študenti zo Slovenska na NVŠT v Brne sa hlásili k siedmim konfesiám vrátane uvedenia zápisu „bez konfesie“, čo je o dve konfesie menej ako na ČVŠT v Brne. Najviac študentov až 520 sa hlásilo k židovskej konfesii, t. j. až 57,2 % všetkých študentov zo Slovenska. Zo 14 študentiek ich až dvanásť uvádzalo židovskú konfesiu. Na Slovensku sa k židovskej konfesii hlásilo necelých 5 % obyvateľstva.¹⁴ Počet obyvateľstva židovského náboženstva v medzivojnovom období stagnoval.

Druhou najpočetnejšou konfesiou bola rímskokatolícka konfesia s 233 študentmi, t. j. 25,6 %. K rímskokatolíckej konfesii sa hlásili aj dve študentky M. Porjeszová a W. Sandnerová. Pritom na Slovensku sa k rímskokatolíckej viere hlásilo 70 – 74 % obyvateľstva.¹⁵

Treťou najpočetnejšou konfesiou bola evanjelická cirkev augsburského vyznania so 104 študentmi, t. j. 11,4 %. Na Slovensku v medzivojnovom období to bola druhá najpočetnejšia konfesia, s vyše 12 % obyvateľstva.¹⁶

Štvrtou najpočetnejšou konfesiou bola evanjelická cirkev helvétskeho vyznania 22 študentov, t. j. 2,4 %. Pritom obyvateľstvo hlásiace sa k tomuto vyznaniu tvorilo na území Slovenska menej ako 5 %.¹⁷ Ich nižší počet bol daný tiež odchodom na štúdiá do Budapešti, nielen z národnostných a jazykových dôvodov.

Ďalej nasleduje konfesia „bez vyznania“ – celkom päť študentov (t. j. 0,6 %, M. Bedö, F. Neubauer, F. Stark, P. Weil, P. Weisz). Ku gréckokatolíckej konfesii sa hlásili štyria študenti (t. j. 0,4 %, G. Magócsy, I. a J. Sósokvi, Š. Timko), zatiaľ čo na Slovensku bol podiel gréckokatolíkov asi 6,5 % obyvateľstva.¹⁸ Jeden študent B. Piskun uviedol, že patrí k pravoslávnej cirkvi.

Študenti židovskej konfesie

V položke „Religion“ zapisovali buď „israel“ alebo „mos.“. Len v ôsmich prípadoch študenti I. Engel, E. Ertler, M. Freund, A. Grossmann, A. Grün, A. Kremer, Š. Szedő, E. Weisz. vždy neuviedli konfesiu. Vysoký počet študentov židovskej konfesie bol daný tiež dôrazom mnohých židovských rodín na vzdelanie a ich hmotným postavením. Mnohí študenti sem prešli z budapeštianskej techniky, kde bol stanovený numerus clausus na počet študentov hlásiacich sa k židovskej viere.

¹⁴ ŠPROCHA, B., TIŠLIAR, P. Náčrt náboženskej štruktúry obyvateľstva Slovenska v medzivojnovom období. In *Slovenská štatistika a demografia*, 2010, roč. 20, č. 3, s. 36.

¹⁵ Tamtiež.

¹⁶ Tamtiež, s. 37.

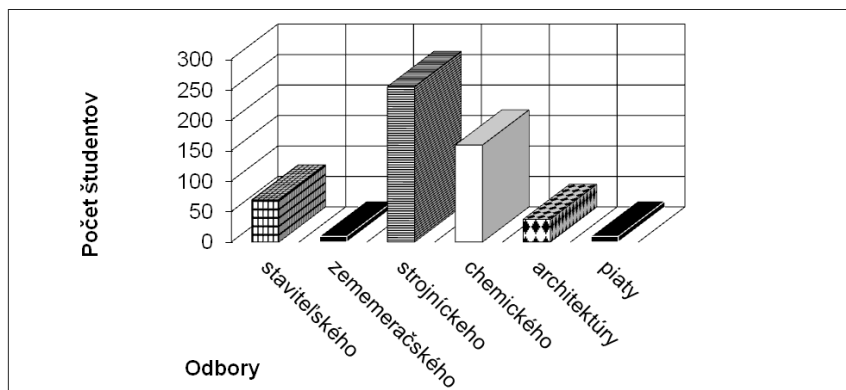
¹⁷ Tamtiež.

¹⁸ Tamtiež, s. 36.

Aj na technických vysokých školách v Čechách zazneli hlasy pre stanovenie numerus clausus kvôli preplnenosti škôl. Centrom študentských búrok bola Praha, ale tiež v Brne sa ozývali hlasy pro et contra. Nešlo len o vylúčenie židov, ale tiež cudzincov. Protižidovské demonštrácie boli intenzívnejšie na NVŠT, predovšetkým z iniciatívy spolku Deutsche Studentenschaft, ale pripojilo sa aj niekoľko stoviek českých študentov. Žiadosti pre numerus clausus pre študentov židovského pôvodu neboli vypočuté, s výnimkou nacifikujúcich sa nemeckých technických vysokých škôl.

Nenašli sme záznam, že by došlo ku konverzii k židovskej konfesii. Zo zápisu však nedokážeme určiť, či sa poslucháči hlásili k ortodoxnému alebo neologickému smeru. Ako už bolo uvedené, niekedy zapisovali študenti aj zamestnanie otcov, prípadne vdov. Ani jeden zápis však neobsahuje zamestnanie otca rabín, kantor alebo šames.

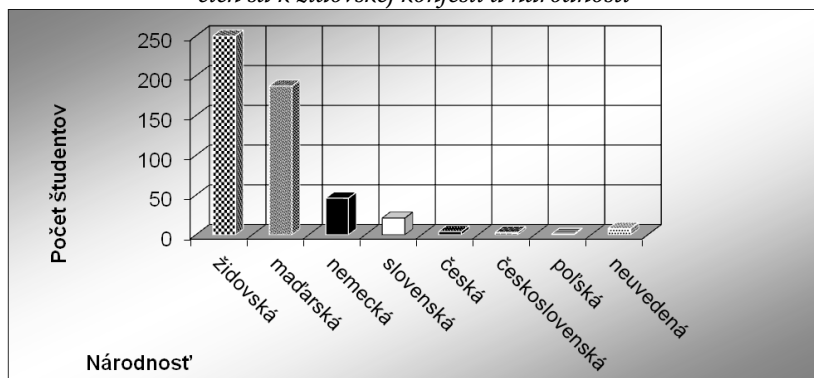
Graf č. 3: Študenti zo Slovenska na NVŠT v Brne v medzivojnovom období hlásiaci sa k židovskej konfesii podľa jednotlivých odborov

Študenti židovskej konfesie tvorili najväčšie percento v odbore chemického inžinierstva 69,7% (159 študentov), potom v odbore stavebníctva 62,2% (69 študentov) a v strojníckom a elektrotechnickom odbore 53,9% (255 študentov) a v odbore architektúry a pozemného stavebníctva 48,7% (37 študentov). Len v odboroch zememeračského inžinierstva a piateho odboru bolo viac študentov rímskokatolíckej konfesie ako židovskej konfesie. V obidvoch odboroch študovalo po deväť študentov židovskej konfesie, v odbore zememeračského inžinierstva tvorili t. j. 34,6% a v piatom odbore 31,0%.

Veľmi zaujímavé výsledky dostaneme, keď zisťujeme, ku ktorým národnostiam patria študenti hlásiaci sa k židovskej konfesii.

Graf č. 4: Študenti zo Slovenska na NVŠT v Brne v medzivojnovom období hlásiaci sa k židovskej konfesii a národnosti

Z celkového počtu 520 študentov židovskej konfesie zo Slovenska študujúcich na NVŠT v Brne v medzivojnovom období len osem študentov (t. j. 1,5%, A. Frankl, I. Fritz, E. Gál, J. Grossmann, L. Poól, F. Somogyi, V. Szilágyi, L. Zempler) neuviedlo národnosť. Študenti uvádzali sedem národností, ale niekedy dochádzalo k zmene národnosti. Napr. V. Farkas uvádzal v školskom roku 1920/21 československú národnosť, v školských rokoch 1921/24 maďarskú, v školskom roku 1924/25 neuvádzal národnosť a 1925/26 židovskú národnosť. Alebo P. Löwy uvádzal národnosť najskôr nemeckú, potom slovenskú a nakoniec maďarskú.

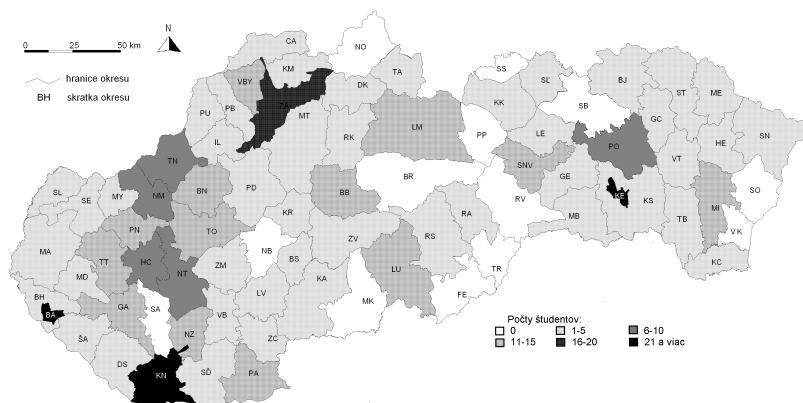
Najviac študentov 250 (t. j. 48,0%) uvádzalo židovskú národnosť, čo je pochopiteľné, pretože väčšina z nich spájala konfesiou s národnosťou. Tu sa premietala tiež otázka konfesie a koncepcie vyvoleného židovského národa. Už v prvom oficiálnom sčítaní v Československu v 1919 bola možnosť zapísania židovskej národnosti.

Obyvatelia židovskej konfesie sa potom ešte hlásili k národnosti československej (zloženej z dvoch vetiev českého a slovenského), nemeckej, maďarskej a ruskej (rusínskej národnosti). Druhou najpočetnejšou národnosťou v židovskej konfesii bola uvádzaná maďarská národnosť 187 študentov (asi 36 %), nemecká národnosť 46 študentov (8,8%) a slovenská národnosť 21 študentov (t. j. 4,0 %). Ostatné tri národnosti nepresiahli jedno percento. K českej národnosti sa hlásili štyria študenti (t. j. 0,8%, L. Fischer, A. Grossmann, B. Haas, A. Mauer), k československej traja študenti (t. j. 0,6%, M. Herzka, K. Stein, E. Stern) a k poľskej národnosti jeden študent (0,2%, J. Gutfreund).¹⁹ Zaujímavé je, že ani jeden študent sa neprihlásil k rusínskej (ruskej) národnosti. Nízky počet študentov židovskej konfesie hlásiaci sa k slovenskej, českej a československej národnosti bol spôsobený tým, že väčšina židov sa nestotožnila s Československom. Odráža to situáciu

¹⁹ Jakub Gutfreund sa narodil v Nowom Sączu v Poľsku.

po vzniku Československa, kedy bola snaha vytvoriť z osôb židovského vyznania osobitnú národnostnú skupinu. Ako vyplýva aj z uvedených údajov, oslovilo to len asi polovicu veriacich.

Mapa č. 1: Miesta narodenia študentov židovskej konfesie zo Slovenska na NVŠT v Brne v školských rokoch 1918/19 – 1938/39²⁰

Až 149 študentov zo všetkých študentov zo Slovenska, hlásiacich sa k židovskej konfesii (t. j. 28,7 %), sa narodilo mimo územia terajšieho Slovenska, z nich 111 v Maďarsku, jedenásť v Rumunsku a sedem v Poľsku. V ostatných krajinách (Bulharsko, Čechy, Juhoslávia, Morava, Nemecko, Podkarpatská Rus, Rakúsko, Sliezsko) sa nenarodilo viac ako päť študentov.

Na území terajšieho Slovenska sa narodilo 371 študentov (t. j. 71,3 %) zo skúmanej vzorky. Pri 13 študentoch sa nepodarilo zistiť okres, v ktorom sa

²⁰ BA – Bratislava mesto, BB – Banská Bystrica, BH – Bratislava vonkov, BJ – Bardejov, BN – Bánovce nad Bebravou, BR – Brezno nad Hronom, BS – Banská Štiavnica, CA – Čadca, DK – Dolný Kubín, DS – Dunajská Streda, FE – Feledince, GA – Galanta, GC – Gíraltovec, GE – Gelnica, HC – Hlohovec, HE – Humenné, IL – Ilava, KA – Krupina, KC – Kráľovský Chlmec, KE – Košice mesto, KK – Kežmarok, KM – Kysucké Nové Mesto, KN – Komárno, KR – Kremnica, LE – Levoča, LM – Liptovský Svätý Mikuláš, LU – Lučenec, LV – Levice, MA – Malacky, MB – Moldava nad Bodvou, MD – Modra, ME – Medzilaborce, MI – Michalovce, MK – Modrý Kameň, MT – Turčiansky Svätý Martin, MY – Myjava, NB – Nová Baňa, NI – Nitra, NO – Námestovo, NM – Nové Mesto nad Váhom, NZ – Nové Zámky, PA – Parkan, PB – Považská Bystrica, PD – Prievidza, PN – Piešťany, PO – Prešov, PP – Poprad, PU – Púchov, RA – Revúca, RS – Rimavská Sobota, RU – Ružomberok, RV – Rožňava, SA – Šaľa, SB – Sabinov, SD – Stará Ďala, SE – Senica, SI – Snina, SL – Skalica, SĽ – Stará Ľubovňa, SN – Spišská Nová Ves, SO – Sobrance, SS – Spišská Stará Ves, ST – Stropkov, ŠA – Šamorín, TA – Trstená, TB – Trebišov, TN – Trenčín, TO – Topoľčany, TR – Tornaľa, TT – Trnava, VB – Vrable, VBY – Veľká Bytča, VK – Veľké Kapušany, VT – Vranov nad Topľou, ZA – Žilina, ZC – Želiezovce, ZM – Zlaté Moravce, ZV – Zvolen.

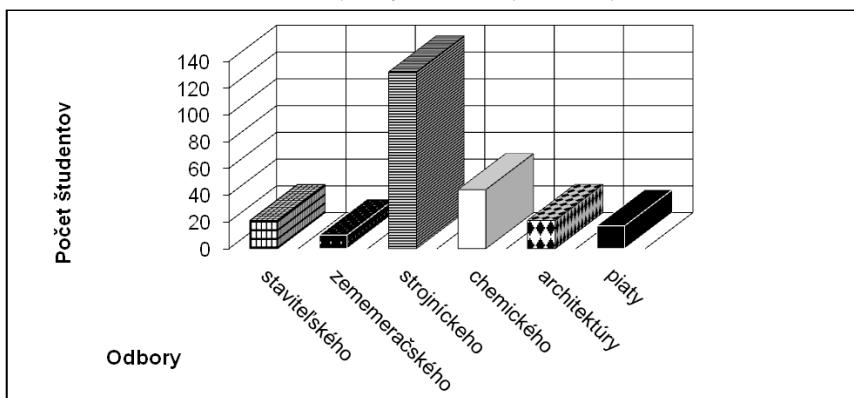
študenti narodili. Najviac študentov hlásiacich sa k židovskej konfesii sa narodilo v okrese Košice (25 študentov, t. j. 4,8 %). Je to pochopiteľné, pretože v medzivojnovom období sa koncentrovalo obyvateľstvo **židovskej konfesie** na východnom Slovensku.

Ďalšími okresmi s najvyšším počtom študentov židovskej konfesie boli Bratislava (23 študentov, t. j. 4,4 %), Komárno (21 študentov, t. j. 4,0 %) a Žilina (20 študentov, t. j. 3,8 %). Viac ako desať študentov sa narodilo v okresoch Nové Mesto nad Váhom (15 študentov, t. j. 2,9 %), Nitra (14 študentov, t. j. 2,7 %), Hlohovec, Prešov (po dvanástich študentoch, t. j. 2,3 %), Trenčín (jedenásť študentov, t. j.) a Topoľčany (desať študentov, t. j. 1,9 %). Tzn., že tu neboli zastúpené okresy Michalovce, Humenné, Medzilaborce, Bardejov, Kráľovský Chlmec, kde bol najvyšší podiel obyvateľstva židovskej konfesie. Až v 13. okresoch sa nenarodil ani jeden študent zo Slovenska hlásiaci sa k židovskej konfesii, študujúci na NVŠT v Brne v medzivojnovom období.

Študenti rímskokatolíckej konfesie

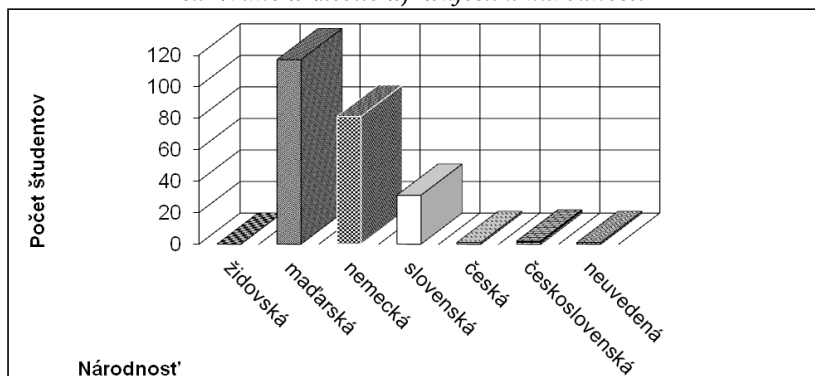
Druhá najpočetnejšia konfesia rímskokatolícka neprekročila ani v jednom odbore tretinu všetkých študentov zo Slovenska. Ani v jednom prípade sme nezaznamenali, že by niekto zo študentov konvertoval k rímskokatolíckej viere.

Graf č. 5: Študenti zo Slovenska na NVŠT v Brne v medzivojnovom období hlásiaci sa k rímskokatolíckej konfesii podľa jednotlivých odborov

V odbore strojníckeho a elektrotechnického inžinierstva dosiahla 27,9 % (132 študentov), v odbore architektúry a pozemného stavebníctva 27,6 % (21 študentov), v odbore chemického inžinierstva 19,3 % (44 študentov) a v odbore stavebného inžinierstva 18,9 % (21 študentov).

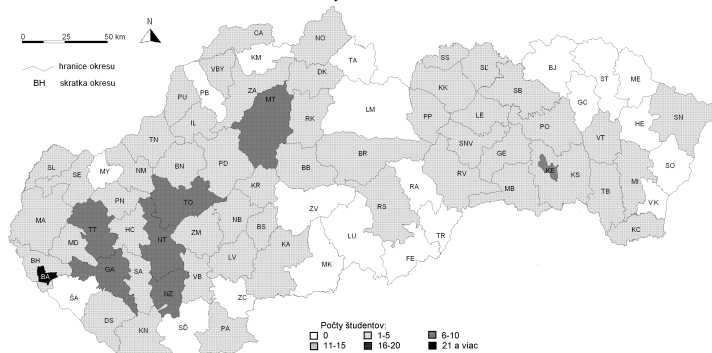
Graf č. 6: Študenti zo Slovenska na NVŠT v Brne v medzivojnovom období hlásiaci sa k rímskokatolíckej konfesii a národnosti

Len v prípade G. Benyovského sa nepodarilo zistiť, ku ktorej národnosti sa prihlásil. Opäť aj v tejto konfesii poslucháči uvádzali počas štúdia viacero národností – napr. T. Lukovich v školských rokoch 1931/35 uvádzal národnosť maďarskú, v nasledujúcom školskom roku československú národnosť a nakoniec v školskom roku 1937/38 opäť maďarskú národnosť.

Najviac študentov zo Slovenska študujúcich na NVŠT v Brne v medzivojnovom období, hlásiacich sa k rímskokatolíckej konfesii sa hlásilo k maďarskej národnosti – až 117 študentov (t. j. 20,2 %). Druhou najpočetnejšou národnosťou bola nemecká národnosť 81 študentov (t. j. 34,8 %) a až potom nasleduje slovenská národnosť – len 31 študentov (t. j. 13,3 %). K československej národnosti sa hlásili len dvaja študenti (J. Bojkovszky, M. Pongrácz,²¹ t. j. 0,9 %) a k českej len L. Stefanek (0,4 %). Ani jeden študent sa nehlásil k židovskej národnosti.

Mapa č. 2: Miesta narodenia študentov rímskokatolíckej konfesie zo Slovenska na NVŠT v Brne v školských rokoch 1918/19 – 1938/39

²¹ M. Pongrácz v školských rokoch 1920/24 uvádzal národnosť maďarskú, v školskom roku 1924/25 nemeckú národnosť a v školskom roku 1925/26 a 1928/29 opäť maďarskú.

Z 233 študentov zo Slovenska hlásiacich sa k rímskokatolíckej konfesii navštevujúcich NVŠT v Brne v medzivojnovom období sa pri troch študentoch (J. Jakubík, L. Szelepcsényi, J. Veszely) nepodarilo zistiť miesto, resp. okres narodenia. Len 31 študentov (t. j. 13,3 %) sa narodilo mimo územia terajšieho Slovenska. Najviac jedenásť študentov (t. j. 4,7 %) sa narodilo v Maďarsku, šiesti študenti (t. j. 2,6 %) v Rakúsku (A. Gettmann, M. Klobuczky, K. Pálffy, M. Pongrácz, L. Rigele, P. Sztránský), po troch na Morave (t. j. 1,3 %, P. Fuchs, W. Haselböck, A. Lang), v Nemecku (H. Hirt, L. Hirtl, H. Stark), po dvoch v Čechách (t. j. 0,9 %, O. Charvat, H. Pilny), v Rumunsku (J. Pós fay, E. Széga), v Sliezske (L. Dömök, F. Krautmann) a po jednom v Poľsku (t. j. 0,4 %, V. Minarech) a v USA (K. Majtányi).

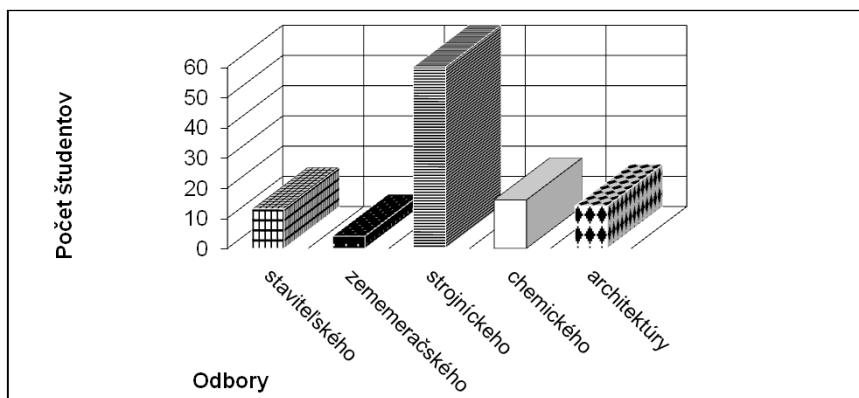
Celkom 202 študentov (t. j. 86,7 %) sa narodilo na území terajšieho Slovenska. Najviac sa ich narodilo v okrese Bratislava (48 študentov, t. j. 20,6 %), až potom nasleduje okres Košice (dvanásť študentov, 5,2 %). V ostatných okresoch sa narodilo menej ako desať študentov. Až v 20 okresoch sa nenarodil ani jeden študent. Neprekvapia okresy, kde bol nízky počet rímskokatolíkov, ako napr. Myjava (necelých 7 %) alebo severný Zemplín, kde dominovalo obyvateľstvo rusínskej a ruskej národnosti, hlásiace sa ku gréckokatolíckej cirkvi.

Ale aj v okresoch, kde žilo takmer 100 % obyvateľstva rímskokatolíckej konfesie, ako napr. okresy Kysucké Nové Mesto alebo Trstíná, nebol ani jeden študent na NVŠT rímskokatolíckej konfesie. Buď študovali na ČVŠT v Brne, prípadne v Prahe, alebo si nemohli ich rodiny štúdium dovoliť.

Študenti evanjelickej cirkvi augsburského vyznania

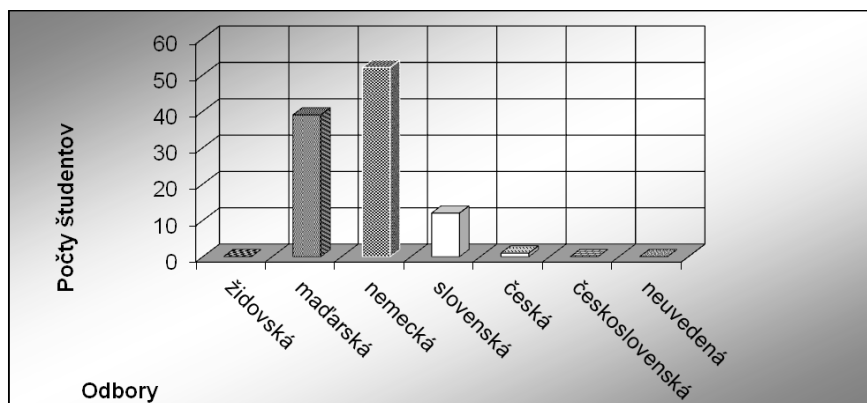
Študenti hlásiaci sa k evanjelickej cirkvi augsburského vyznania nepresiahli viac ako jednu pätinu všetkých študentov zo Slovenska. Štyria študenti boli potomkami evanjelických duchovných (K. Fábry, Š. Hornyanszky, A. Nemes, I. Reich) a ôsmi študenti boli synmi pedagógov (J. Bacsányi, A. Baer, V. Figusch, V. Krkoš, T. Loisersbeck, J. Mikolík, L. Thern, M. Tremka). Počet bude pravdepodobne vyšší, pretože v deviatich zápisoch absen tuje záznam o ich zamestnaní, pri niektorých je uvedené, že otec (otčim) je penzista, ale nedá sa zistiť, aké povolanie vykonával. Mnohí evanjelickí duchovní a pedagógovia vytvárali intelektuálne prostredie vo svojich rodinách a ich synovia a dcéry, ktorí sa nevydali na cestu duchovných alebo učiteľov, smerovali na štúdiá na technické vysoké školy.

Graf č. 7 Študenti zo Slovenska NVŠT v Brne v medzivojnovom období hlásiaci sa k evanjelickej konfesii augsburského vyznania podľa jednotlivých odborov

Najviac poslucháčov študovalo na odbore strojníckeho a elektrotechnického inžinierstva 56,1 % (60 študentov), v odbore chemického inžinierstva 15,0 % (16 študentov), v odbore architektúry a pozemného stavebníctva 13,1 % (14 študentov), potom v odbore stavebníctva 12,2 % (13 študentov) a najmenej 3,7 % (štyria študenti). Piaty odbor nenavštevoval ani jeden študent zo Slovenska hlásiaci sa k evanjelickej konfesii augsburského vyznania.

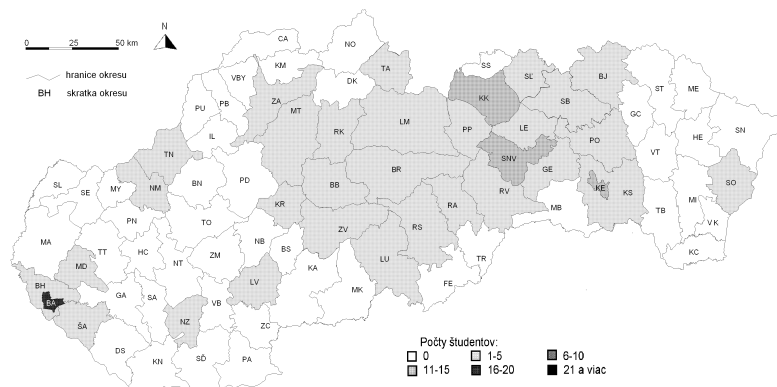
Graf č. 8: Študenti zo Slovenska NVŠT v Brne v medzivojnovom období hlásiaci sa k evanjelickej cirkvi augsburského vyznania a národnosti

Na rozdiel od predchádzajúcich konfesií všetci študenti evanjelickej cirkvi augsburského vyznania uviedli národnosť. Najviac sa ich hlásilo k nemeckej národnosti 53 študentov (50,5 %), k maďarskej národnosti 39 študentov (37,1 %), len dvanásť študenti k slovenskej národnosti (t. j. 11,4 %) a J. Kopecký k českej národnosti.

Zo 104 študentov sa len desiat študenti (t. j. 9,6%) narodili mimo územia terajšieho Slovenska, štyria v Maďarsku (G. Antony, A. Baliga, J. Gašparík, M. Matray), po dvoch študentoch v Rakúsku (t. j. 2,9%, A. Baer, G. Baer) a v Rumunsku (t. j. 1,9%, K. Fischer, E. Koch) a po jednom študentovi (asi 1%) v Juhoslávii (V. Figusch) a v Sliezsku (G. Margótsy).

Mapa č. 3: Miesta narodenia študentov evanjelickej cirkvi augsburského vyznania zo Slovenska na NVŠT v Brne v školských rokoch 1918/19 – 1938/39

Najviac študentov až 18 študentov (t. j. 17,3%) sa narodilo v okrese Bratislava. V ďalších okresoch sa narodilo menej ako desať študentov, najviac v okresoch Kežmarok a Spišská Nová Ves po deviatich študentoch (t. j. 8,7%), až potom nasleduje okres Košice so šiestimi študentmi (t. j. 5,8%, O. Bittelmeyer, J. Kopecký, M. Michl, R. Michl, R. Oeschläger, V. Szlovenszký). Patrili sem tiež okresy Spiša (Kežmarok, Spišská Nová Ves), ktorý bol nábožensky veľmi pestrý.²²

V 46 okresoch sa nenarodil ani jeden študent evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Pritom sú to aj okresy, kde dominoval alebo bol vysoký počet obyvateľstva evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, ako napr. Myjava, Senica, Dolný Kubín a iné.

Študenti ostatných konfesií

Z 22 študentov evanjelickej cirkvi helvétskeho vyznania až dvanásť študentov (t. j. 54,6%) navštevovalo odbor strojníckeho a elektrotechnického inžinierstva, štyria študenti (t. j. 18,2%, R. Barla-Szabo, F. Geröfi, M. Lönart, V. Tóth) navštevovalo odbor stavebného inžinierstva, traja študenti (t. j. 13,6%, I. Csiba, V. Dömök, A. Nemes) navštevovali odbor chemického in-

²² Pozri tiež BERNÁT, L. Študenti zo Spiša na technických vysokých školách v Brne v medzivojnovom období. In *Z minulosti Spiša*. ISBN 978-80971553-1-5, 2014, roč. 22, s. 65 – 84.

žinierstva, dvaja študenti odbor zememeračského inžinierstva (t. j. 9,0 %, A. Erdélyi, I. Nemeth) a Z. Tóth navštevoval odbor architektúry a pozemného stavitelstva. Piaty odbor nenavštevoval ani jeden študent. V tejto skupine až traja študenti pochádzali z rodín pastorov (I. Csiba, A. Nemes, E. Soos) a jeden (R. Barla-Szabo) z učiteľskej rodiny. To znamená, že tvorili až 18,2 % zo študentov hlásiacich sa k evanjelickej cirkvi helvétskeho vyznania. V prípade evanjelickej cirkvi augsburského vyznania bolo percento nižšie – len 11,4. Väčšina obyvateľstva sa hlásila k maďarskej národnosti. V rokoch 1910 – 1921 asi 13 tisíc kalvínov opustilo v medzivojnovom období Československo.

Len pri študentovi A. Erdélyiovi sa nepodarilo zistiť jeho národnosť. Dvaja študenti (R. Barla-Szabo, M. Lönnart) uvádzali nemeckú národnosť a 19 študenti sa prihlásili k maďarskej národnosti. Väčšinou pochádzali z južných prihraničných oblastí.

Na Slovensku, na rozdiel od Čiech a Moravy, len malé percento obyvateľstva uvádzalo v zázname, že sú bez konfesie. To sa prejavilo aj v počte študentov zo Slovenska na NVŠT v Brne. Najviac dvaja študenti P. Weil a P. Weisz navštevovali odbor architektúry a pozemného stavitelstva, po jednom na odboroch stavebného inžinierstva len F. Stark, chemického inžinierstva F. Neubauer a v piatom odbore študent poistnej techniky M. Bedö. Len v prípade posledného menovaného sa podarilo zistiť, že predtým sa hlásil k židovskej konfesii.

Mimo územia Slovenska sa narodili piati študenti – štyria v Budapešti (E., F. a J. Geröfiovi, Z. Tóth) a jeden v Juhoslávii (I. Nemeth). Študenti sa narodili v okresoch, kde dominovalo obyvateľstvo maďarskej národnosti – Komárno (A. Erdélyi, L. Mikes, A. Ratz), Košice (L. Horváth), Levice (A. Tatár), Parkan (I. Csiba, E. Soos), Rimavská Sobota (V. Tóth, K. Valyi), Šamorín (A. Nemes), Tornaľa (K. Czako) a Zlaté Moravce (J. Veres). Ostatní sa narodili v okresoch Bratislava (L. Anda, M. Lönnart, L. Richon), Levoča (R. Barla-Szabo) a Trnava (V. Dömök).

Zaujímavú skupinu tvorili študenti uvádzajúci v položke náboženstvo, že sú „bez vyznania“. Navštevovali odbor stavebného inžinierstva (M. Bedö, F. Stark), architektúry a pozemného stavitelstva (P. Weil, P. Weisz) a chemického inžinierstva (F. Neubauer). S výnimkou F. Neubauera, ktorý tu študoval dva roky, ostatní navštevovali NVŠT len jeden rok. S výnimkou P. Weila buď prestúpili z inej vysokej školy, alebo odišli na inú vysokú školu – P. Weisz na Technickú vysokú školu do Berlína.

Všetci študenti hlásiaci sa ku gréckokatolíckej konfesii navštevovali odbor strojnického a elektrotechnického inžinierstva. Pochádzali z východného Slovenska. Buď uvádzali maďarskú národnosť (G. Magócsy, I. Sóska a Š. Timko), alebo nemeckú národnosť (J. Sóska). Narodili sa v Prešove (Magócsy, I. a J. Sóska) a v Košiciach (Š. Timko). To len potvrdzuje tézu, že nie je

správne spájať obyvateľstvo Slovenska hlásiace sa ku gréckokatolíckej cirkvi s rusínskou či ruskou národnosťou.²³

B. Piskun sa ako jediný hlásil k pravoslávnej cirkvi, narodil sa v Rusku a národnosť uvádzal ruskú. Podobne aj na ČVŠT v Brne sa všetci štyria študenti zo Slovenska, hlásiaci sa k pravoslávii, narodili v Rusku.²⁴ Celkovo študenti hlásiaci sa k pravoslávnej konfesii tvorili na českých vysokých školách v Brne v medzivojnovom období tretiu najväčšiu skupinu. Bolo to dané prílivom emigrantov z Ruska po revolúcii a občianskej vojne. České prostredie ponúkalo okrem kvalitnej výučby aj blízky slovanský jazyk a toleranciu, oproti napr. Poľsku. Československo sa v 20. rokoch stalo centrom ruskej emigrácie v strednej Európe.²⁵

Hoci v „nacionáliách“ sa objavujú aj stúpenci islamu, budhizmu alebo iných náboženstiev, nikto zo skúmaného súboru nekonvertoval na inú vieru. V Čechách v medzivojnovom období vykonávali aktívnu misionársku činnosť mnohé cirkvi a denominácie ako napr. svedkovia Jehovovi, armáda spásy, unitári, atď., ale ich vplyv na študentov zo Slovenska sme nezaznamenali.

Záver

O náboženskom živote študentov z dokumentov NVŠT v Brne vieme veľmi málo. Nevieme, či sa zúčastňovali náboženského života, navštevovali bohoslužby, aký bol vlastne ich náboženský život. Nie všetci z tých, čo sa hlásili k niektorej cirkvi, sa považovali za veriacych. V ďalšom bádani bude nutné komparovať a doplniť výsledky výskumu so zisteniami z iných technických škôl v Československu – NVŠT v Prahe, ČVUT v Prahe, s univerzitami v Čechách aj v zahraničí. K doplneniu informácií iste napomôžu aj denníky alebo spomienky študentov, resp. využitie biografickej metódy.

²³ Pozri tiež Štatistický lexikón obcí v krajine Slovenskej. Praha : Státní úřad statistický, 1936.

²⁴ BERNÁT, L. Konfesionálna skladba študentov zo Slovenska na Českej vysokej škole technickej v Brne..., s. 158.

²⁵ FRANĚK, O. *Dějiny české vysoké školy technické v Brně*, s. 192.

KONFESIONALNA SKLADBA ŠTUDENTOV ZO SLOVENSKA NA NEMECKEJ
VYSOKEJ ŠKOLE TECHNICKEJ V BRNE V MEDŽIVJOJNOVOM OBDOBI

Obr. 1. Zápis v „nationaliách“ NVŠT v Brne študenta odboru strojnického inžinier-
stva Štefana Kelemena

Matrikel-Nr. 27
Tag der Immatrikulation 25. Sept. 1923.

Kat.-Nr.
Jahrgang IV

Ordentlicher Hörer.

Fachabteilung: <i>Maschinenbau</i>		Vor- und Zuname: <i>Kelemen Stephan</i>						
Wohnungsadresse in Brünn <i>Žitkovice 11</i>		Geboren am <i>18./12.</i> <i>1885</i> zu <i>Banská Bystrica</i> in <i>Slav.</i> zuzünftig nach " "						
Name, Stand und Wohnort des Vaters oder Vermundes <i>H. Josef K., Advokat, Banská Bystrica</i>		Religion <i>mos.</i> Nationalität <i>ungar.</i> Muttersprache Zuletzt besuchte Lehranstalt <i>D. T. H.</i> in <i>Brünn</i> Grundlage, auf welcher die Immatrikulation erfolgte <i>11.</i>						
Sieht im Genusse eines Stipendiums jährl. K Erl. v. / 19 Z.		Staatsprüfung abgelegt: Doktorat						
Entrichtete die Aufnahmegebühr pr. K am / 19 - Versicherungsprämie - K h / 19 das Kollegiengeld Winter-Semester 1923 Sommer-Semester 1924 für das am / 19 mit K am / 19 mit K Laboratoriumstaxe am / 19 mit K am / 19 mit K Vom Unterrichtsgehalt befreit befreit		I. am <i>8. 11. 1928</i> am <i>Brünn</i> II. <i>Brünn</i> Repräsentiert am						
Nummer des Lehr- gegen- standes	Lehrfächer	Be- urteilung des Besuches	Studienerfolg bei der				Erreicht ein Zeugnis	Anmerkung
			ordentlichen		wiederholten			
			Prüfung					
			Beste	Note	Beste	Note		
	<i>K. Abw. zu Maschinenbau I</i>	<i>11.</i>		<i>gut</i>			<i>1/2</i>	<i>angewandt</i>
	<i>" " " " I a</i>	<i>11.</i>		<i>gut</i>			<i>1/2</i>	<i>angewandt</i>
	<i>" " " " I b</i>	<i>11.</i>		<i>gut</i>			<i>1/2</i>	<i>angewandt</i>
	<i>" " " " I c</i>	<i>11.</i>			<i>gut</i>		<i>1/2</i>	<i>angewandt</i>
	<i>" " " " II a</i>	<i>11.</i>						
	<i>" " " " II b</i>	<i>11.</i>						
	<i>El. Praktikum I</i>	<i>11.</i>		<i>1/2</i>	<i>gut</i>		<i>1/2</i>	
	<i>Elektroph. u. Brückenbau</i>	<i>11.</i>						
	<i>Mechan. Technol. II a</i>	<i>11.</i>						
	<i>" " II b</i>	<i>11.</i>						
	<i>Maschinenbau II c</i>	<i>11.</i>		<i>1/2</i>	<i>gut</i>		<i>1/2</i>	
	<i>" " II c</i>	<i>11.</i>		<i>1/2</i>	<i>gut</i>		<i>1/2</i>	
	<i>" " II a</i>	<i>11.</i>						
	<i>" " I Abw. im Modellbau</i>	<i>11.</i>						

Akademisches Verhalten *vollkommen gemäß* am *6. 10. 24.* *H. Richter* *angew.*
der Rektor

Lag.-Nr. 32. — J. KBr. Brünn, XII-24. 1900.

Obr. 2. Zápis vo výkaze o druhej štátnej skúške NVŠT v Brne odboru chemického inžinierstva v školskom roku 1927/28

Ausweis über die Absolventen,

welche im Studienjahre 19^{27/28} ihre Studien durch Ablegung der II. Staatsprüfung (Fachprüfung) vor der Prüfungskommission für (Fach-) Chemische Fach beendigt haben.

Beilage zur G. Z. vom Jahre 19²⁸ Beilage zum Form. B. Deutsche techn. Hochschule in Prüfen

Laufende Zahl	Des Absolventen				Fachprüfung			An- merkung
	Vor- und Zuname	Geburtsort und -jahr	Heimats- zuständigkeit	Nationalität	praktische in den Tagen	mündliche am	Schluß- kalkul	
1.	Johann Brick	Litke	Low.	d.	9-18/11. 27.	3/12. 27.	best.	
2.	Paul Eimer	Prin	Mhr	y	7-20/6. 27.	y	best.	
3.	Karl Kusche	Drifles	y	y	18-24/6. 27.	y	best.	
4.	Rudolf Koydl	Prin	y	y	9-18/6. 27.	y	y	
5.	Paul Kuv	Prin	Low.	mg.	10-19/11. 27.	y	y	
6.	Johann Nichta	Stor Launz	y	y	10-18/11. 27.	y	mg.	
7.	Max Prenstein	Prin	Prin.	jüd.	9-20/6. 27.	y	best.	R.
8.	David Salomon	Marianopol	Prin	y	9-17/11. 27.	y	y	R.
9.	Alf Seläfer	Römer- stadt	Mhr.	d.	18-27/5. 27.	y	y	
10.	David Steinhaus	Prin	Prin	jüd.	9-17/11. 27.	y	y	R.

Übersicht der Absolventen:

Zusammen: 38 Männer, — Frauen; hievon Ausländer*): 19 Männer: — Frauen.
 Hievon: 6 — befähigt mit Auszeichnung aus sämtlichen Gegenständen.
25 — befähigt mit Auszeichnung aus einigen Gegenständen.
 — sehr befähigt.
 — befähigt mit Stimmenmehrheit.
 — reprobirt.
 — zurückgetreten.

VEDENIE MAĎARSKEJ REFORMOVANEJ CIRKVI
A OTÁZKA PÔDY V DRUHEJ POLOVICI HORTHYOVSKÉHO
OBDOBIA

PÜSKI Levente

The leadership of the Hungarian Reformed Church and the issue of land in the second half of the Horthy period

The question of agrarian reform belonged to the central themes in the public life of Hungary in the period between the two world wars and this is highly true also for the Hungarian Reformed Church. In the present study we are looking for the answer to the question how the religious organizations, printing – especially a magazine titled ReformátusÉlet – as well as the head of church officials were coped with this question. Further, what factors have contributed to the fact that the competent circles of the Church have been strengthened by the camp of the land reform supporters since the half of 30th years, in spite of a different extent.

Key words: Reformed Church, land reform, “one child”, settlement, large possessions, small possessions.

V druhej polovici 20. rokov 20. storočia sa zdalo, že konsolidačná politika, viažuca sa k ministerskému predsedníctvu Štefana Bethlena, bude úspešná a na politickom, hospodárskom a spoločenskom poli prinesie pre Maďarsko dlhšiu stabilitu a rozmach.¹ Svetová hospodárska kríza v rokoch 1929 až 1933 však spôsobila v Maďarsku nielen zhoršenie hospodárskej situácie, pokles životnej úrovne a istú všeobecnú pauperizáciu, ale zároveň aj spochybnila výsledky politiky Bethlena. Súčasťou toho bolo, že sa vo verejných diskusiách rýchlo zovšeobecnil názor, že v záujme zlepšenia situácie sedliakov sú potrebné hlboké reformy, k čomu neoddeliteľne patrila aj premena štruktúry statkov. Ešte aj Július Szekfű, ktorý bol voči Bethlenovej vláde pomerne tolerantný, sa vyjadril vo svojej známej práci s názvom „*Három nemzedék és ami utána következik*“, publikovanej v roku 1934, nasledovne: „*Vieme, že otázka pozemkovej reformy nevyhasla, ale tlie tam pod popolom, ktorým ho prikryla neobaroková mierumilovnosť. Aj v spisoch a rečiach mladých sa ukazuje, ako najurgentnejšia úloha národnej politiky.*“²

Za daných okolností sa ani maďarská reformovaná cirkev nemohla vyhnúť tomu, aby zaujala stanovisko k danej otázke. Existovalo mnoho spoločenských organizácií a tlačových orgánov, ktoré ponúkali možnosť cir-

¹ ROMSICS, I. *Bethlen István*. Budapest 1991, s. 207.

² SZEKFÜ, GY. *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest 1989, s. 423.

kevným predstaviteľom alebo inteligencií, aby vyjadrili svoj názor. Z tohto hľadiska predstavovala veľmi dôležité fórum cirkevná tlač a v rámci nej hlavne časopis s názvom *Református Élet* (v preklade *Reformovaný život*). Tento časopis vznikol v roku 1934 po zrušení, resp. spojení dvoch ďalších časopisov a čo sa týka obsahu, venoval sa súčasnej situácii a vnútorným záležitosťami cirkvi a spoločenským otázkam, ktoré boli považované za aktuálne.³ Jeho zodpovedným redaktorom bol Július Muraközy a hlavným redaktorom Ladislav Ravasz, teda dve osobnosti, ktoré patrili k prominentným osobnostiam cirkvi v horthyovskom období. Muraközy vykonával okrem farskeho povolania množstvo spoločenskej a cirkevno-organizačnej práce, zároveň bol publicisticky aktívny.⁴ Ravasz bol ako biskup Podunajského dištriktu už v 20. rokoch 20. storočia považovaný za jednu z najvplyvnejších vedúcich osobností reformovanej cirkvi, ktorej váha sa po roku 1936 – po smrti biskupa Zatikého dištriktu Dezidera Baltazára – stala nespochybniteľnou.⁵ Okrem nich sa do čela časopisu dostala aj redakčná komisia a úlohu vydávania vzala na seba Reformovaná tlačová spoločnosť. Redakčná komisia a vydavateľstvo zahŕňali prominentné cirkevné osobnosti, tiež aj známych a vplyvných predstaviteľov inteligencie a odborníkov. Časopis sa nestal takým celoštátnym vplyvným a mienkotvorným tlačovým orgánom, ako to chceli jeho zakladatelia,⁶ mal však orientačnú úlohu: na základe článkov sa maďarskí reformovaní veriaci mohli dozvedieť, aký postoj majú vedúce osobnosti cirkvi vo vzťahu k rôznym spoločenským otázkam.

V 20. rokoch 20. storočia bolo jednoznačné iba to, že medzi požiadavkami agrárnych reforiem zo strany rôznych reformovaných hnutí figurovalo prijatie myšlienky delenia pozemkov, ktoré však detailne nebolo určené. Krajinský reformovaný spolok farárov (ORLE) prijal v roku 1925 na verejnom zhromaždení, konajúcom sa v meste Kecskemét, program, ktorý obsahoval požiadavky, aby bolo umožnené roľníkom dostať sa k pôde, aby boli cirkevné statky dané do nájmu za malú pozemkovú rentu a aby boli viazané statky – v prvom rade rodové ordinácie – obmedzené.⁷ Dezider Baltazar rozmýšľal vo všeobecnejšom rámci. Keď sa v roku 1929 pokúsil založiť novú, opozičnú politickú organizáciu, v jej programe figurovalo len toľko, že vo vládnej politike v každej dobe sa musí odzrkadliť to, že Maďarsko je

³ ABLONCZY, B. *A Református Élet hetilap és a budapesti reformátusság /1934 – 1944).* In KÓSA L. (eds.) *Reformátusok Budapesten*. 2. kötet. Budapest 2006, s. 1212 – 1213.

⁴ KISS, R. *Társadalmi kérdések – egyházi válaszok: Muraközy Gyula lelkipásztori tevékenysége.* In KÓSA L. (eds.) *Reformátusok Budapesten*. 1. kötet. Budapest 2006, s. 592 – 597.

⁵ KISS, R. *Ravasz László püspöki működése.* In KÓSA L. (eds.) *Reformátusok Budapesten*. 1. kötet. Budapest 2006, s. 537.

⁶ ABLONCZY, B. *A Református Élet hetilap és a budapesti reformátusság*, s. 1223.

⁷ CSOHÁNY, János. *Református reformprogram.* In *História*, 1991/5 – 6. s. 10 – 12.

agrárna krajina a problematiku preľudnenia poľnohospodárstva je potrebné vyriešiť „*plánovaným vyvlastnením príliš veľkých statkov*“.⁸

V prvej polovici 30. rokov 20. storočia sa však situácia sedliactva stala zdôrazňovanou témou vo verejnom živote a aj v rámci reformovanej cirkvi. Predovšetkým nižšie kňazstvo a mladí preukazovali značnú chápanosť vo vzťahu k problematike a čoraz silnejšie sa dožadovali zrealizovania pozemkovej reformy. Zvlášť aktívny bol spolok mládeže Soli Deo Gloria, ktorý na konferencii v roku 1934 podporil realizáciu radikálnej pozemkovej reformy, pričom ich tlačový orgán s názvom *Magyar Út* (v preklade *Maďarská cesta*) neustále naliehal na premenu maďarskej spoločnosti a na realizáciu sociálnych opatrení.⁹ V roku 1934 sformulovalo podobné požiadavky Krajinské reformované spoločenstvo za blahobyť (ORJÓ) a aj spomenutý spolok ORLE. Zhromaždenie ORJÓ bolo dôležité aj preto, lebo sa na ňom ozvali aj vedúce osobnosti cirkvi. Dezider Baltazár prízvukoval, že to, ako sa roľnícke robotníctvo má dostať k pozemkom, je potrebné spojiť s presídlením dotýčnych roľníkov. Tento názor podporil aj druhý biskup Štefan Farkas, ktorý dodal, že veľkostatok ani prinajmenšom nemá maďarský charakter.¹⁰ V novembri 1934 odznali ďalšie prореformné názory na zhromaždení Podunajského dištriktu. Dokonca viacerí z rečníkov poukázali na potrebu zrušenia veľkých rodových ordinácií. Verejnú náladu dobre odzrkadľovalo aj to, že väčšina sa odvolávala na údaje Mateja Matolcsyho, ktorý v tom čase, okrem skutočnosti, že bol známym ekonómom, čoraz horlivejšie naliehal na nové delenie statkov.¹¹

V tom, že cirkevné kruhy preukázali značnú chápanosť voči otázke pozemkov, zohrávalo úlohu viacero faktorov. Predovšetkým fakt, že reformovaná cirkev – na rozdiel od katolíckej – disponovala pozemkami s pomerne obmedzenou veľkosťou, a tak prípadné rozdelenie veľkostatkov by na ňu nevplyvalo príliš vhodne. Podľa údajov z roku 1925 bolo 5,7 % územia krajiny, teda územie s rozlohou 915 587 katastrálnych jutár v rukách cirkví. Prevažnou väčšinou tohto územia disponovala katolícka cirkev (93,5 %), kým reformovaná cirkev mala v rukách iba 47 880 jutár, čo tvorí pomer iba 5,23 %.¹² Na tento rozdiel otvorene poukázal aj jeden z rečníkov na spomenutom podujatí Podunajského dištriktu, keď akoby vyzval katolícku cirkev, aby namiesto pôdy investovala finančné statky do niečoho iného.¹³

⁸ LEEL-ÖSSY, L. *Baltazár Dezső püspök élete és munkássága*. Esztergom 2000, s. 92.

⁹ BUCSAY, M. *A protestantizmus története Magyarországon 1521 – 1945*. Budapest 1985, s. 244 – 245. SALAMON, K. *A harmadik út kísérlete*. Budapest 1989, s. 73 – 76.

¹⁰ *Református Élet*, 1934. október 6., s. 323.

¹¹ *Református Élet*, 1934. november 17., s. 1 – 2.

¹² KÓNYA, I. *A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája a Horthy-korszakban*. Budapest 1967, s. 66.

¹³ *Református Élet*, 1934. november 17., s. 1 – 2.

V súvislosti s tým poukázal aj jeden z článkov časopisu *Református Élet*, ktorý vyšiel koncom júna 1934, na to, že „*maďarská reformovaná cirkev je zväčša cirkvou malých statkárov*“ a je otázkou, či jej vedenie pre nich urobí dostatočne veľa.¹⁴

Už na konci 19. storočia viacerí upozorňovali, že v jednotlivých oblastiach Maďarska – v prvom rade v stolici Baranya – drasticky klesol počet novonarodených detí. V sedliackych rodinách sčasti kvôli tomu, aby zabránili deleniu svojich majetkov, vychovávali len jediné dieťa. V roku 1929 uverejnil reformovaný farár Ľudovít Fülep v budapešťanskom časopise sériu článkov, ktorá však nemala väčší ohlas. V roku 1933 vydal Július Illyés, ktorý bol v tom čase iba na začiatku svojej spisovateľskej kariéry, v literárnom časopise s názvom *Nyugat*, subjektívny cestopis, v ktorom sa snažil namieriť pozornosť verejnosti na túto problematiku. Jeho práca vyvolala neočakávane veľký ohlas.¹⁵ Do polovice 30. rokov 20. storočia sa otázka „jedného dieťaťa“ stala jednou z centrálnych tém verejných diskusií, nie náhodou. V tomto období sa totiž vo verejnom živote objavila nová, stredná generácia inteligencie. V ich chápaní spoločnosti nedominovalo liberálno-konzervatívne zmýšľanie z obdobia dualizmu. Mladá inteligencia, aj keď bola zástancom rôznych názorov, napriek tomu jednotne a tvrdo kritizovala politiku Bethlena. Hospodárska kríza ich utvrdila v tom, že v záujme posilnenia maďarskej spoločnosti sú potrebné zásadné a mnohostranné zmeny a bez zveličenia je možné tvrdiť, že v prvej polovici 30. rokov 20. storočia začala v maďarskom verejnom živote panovať istá reformná verejná mienka. Reformovaná mládež reagovala na túto otázku zvlášť citlivo, keďže pokles počtu obyvateľstva v kruhu sedliactva v stolici Baranya postihol v prvom rade miestnych reformovaných veriacich.¹⁶ Zvýšenú pozornosť voči tomuto javu posilnilo aj to, že viacero cirkevných osobností – v prvom rade Gejza Kiss, farár v obci Kákics v južnej časti stolice Baranya – sa s veľkou odhodlanosťou snažilo upriamiť pozornosť reformovanej verejnej mienky na vzniknuté spoločenské problémy. Samotný pokles počtu obyvateľstva bol tiež negatívnym javom, ktorého aktuálnosť zdôraznilo to, že v súvislosti s touto témou sa snažili rečníci poukázať na jednoznačný súvis medzi počtom detí a nedostatkom pôdy. Konkrétne spájali výchovu len jedného dieťaťa s nedostatkom pôdy a s prekypujúcimi veľkostatkami a riešenie videli v rozdelení statkov veľkých panstiev medzi bezzemkov a sedliakov s trpasličími statkami. Začiatkom roku 1934 usporiadali farári Gejza Kiss a Ľudovít Fülep menšiu schôdzu na túto tému, na začiatku podujatia

¹⁴ *Református Élet*, 1934. június 23., s. 1.

¹⁵ BABUS, A. Illyés Gyula és Fülep Lajos az egyke ellen. In (eds.) GÖRÖMBEI, A. *Illyés Gyula. Studia Litteraria, A Debreceni Egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének Kiadványa*, Tomus XL. Debrecen 2002, s. 26 – 34.

¹⁶ K najnovším výsledkom výskumu k tejto otázke: KOLOH, G. Demográfiai válság az Ormánságban. In *Korall*, 54. (2013.), s. 104 – 117.

došlo k prijatiu memoranda. Podľa memoranda je v prvom rade potrebné dôkladné preskúmanie problematiky, následne môže dôjsť ku konkrétnym krokom v záujme zlikvidovania tohto javu. V rámci konkrétnych opatrení vyzdvihli pozemkovú reformu a prijatie nového dedičného zákona, ktorý by pomáhal väčším rodinám.¹⁷ Približne podobné predstavy boli sformulované aj na oveľa dôležitejšom fóre z cirkevného hľadiska, na verejnom zhromaždení Podunajského dištriktu, ktorý sa konal na konci novembra 1934. Tu sám biskup, Ladislav Ravasz, vyhlásil, že záležitosť „jedného dieťaťa“ je pre maďarskú reformovanú cirkev jednou z najväčších výziev. Účastníci zhromaždenia rozhodli o zostavení zvláštnej komisie, ktorej úlohou bola analýza javu a vypracovanie konkrétnych návrhov riešenia.¹⁸

Medzi dôvodmi toho, že sa otázka pôdy dostala do popredia zohrali svoju úlohu aj politické hľadiská. Cirkevné osobnosti totiž vyjadrili svoje názory uvedomujúc si, že vládna politika je tiež otvorená pre riešenie uvedených sociálnych problémov. Je známym faktom, že sa Július Gömbös ihneď po jeho poverení ministerským predsedníctvom zaviazal širokej, aj keď bližšie nedefinovanej vládnej politike. Skutočné opatrenia síce nechali na seba čakať, ale zatiaľ vyvolal v reformovaných kruhoch pozitívny ohlas aj ten fakt, že vláda bola ochotná rokovať o tejto téme. Časopis *Református Élet* nezabudol vyzdvihnúť, že v roku 1934 na zasadnutiach ministerskej rady viackrát figurovala otázka výchovy viacerých detí, záležitosť rodových ordinácií a pozemková reforma medzi hlavnými programovými bodmi.¹⁹ Zo strany reformovaných však mali od začiatku jasno v tom, že v jednotlivých obciach nie je dostatok pôdy na rozdelenie, preto proces pridelenia pozemkov sedliactvu je potrebné zrealizovať v spojení s veľkolepou politikou presídľovania. Druhé spomenuté znamenalo to, že časť roľníkov z preľudnených oblastí Dolnej zeme je potrebné presídliť do Zadunajska, kde je oveľa viac pozemkov k dispozícii. Keďže aj vláda premýšľala primárne o presídľovaní, zdalo sa, že medzi reformovanou cirkvou a vládou Gömbösa je vo veci pozemkovej reformy značný súlad.

Uvedené potvrdzuje aj to, že na začiatku roku 1935, keď už vo vládnej strane prebiehal ostrý boj medzi Bethlenom a Gömbösom, vyšiel v časopise *Református Élet* veľkolepý článok z pera Júliusa Muraközyho.²⁰ Muraközy akoby zhrnul všetky proreformné myšlienky, ktoré predtým odzneli na viacerých fórach. Podľa neho je reformovaná cirkev postavená na malých roľníkoch, otázka pozemkov nemôže zostať vo vtedajšom stave, ba je potrebné radikálne prerozdelenie pôdy. Čo sa týka spoločenského pozadia a realizá-

¹⁷ *Református Élet*, 1934. február 24., s. 64.

¹⁸ *Református Élet*, 1934. november 24., s. 379.

¹⁹ SZABÓ, A. F. Pusztulás, egyke, földbirtokviszonyok. In *Magyar Szemle*, 1994/10, s.1042. *Református Élet*, 1934. szeptember 1., s. 1.

²⁰ *Református Élet*, 1935. január 12., s. 438.

cie rozdelenia, zaviazal sa popri programe Mateja Matolcsyho. Ten totiž v roku 1934 prezentoval svoje názory vo zvláštnom zväzku, ktorý vyšiel pod názvom *Agrárno-politické úlohy v Maďarsku (Agrárpolitikai feladatok Magyarországon)* vo vydání spolku Soli Deo Gloria.²¹ Autor v tomto diele – okrem iných opatrení – naliehal na rozdelenie územia s rozlohou 1,6 miliónov jutár, v spojení s presídľovaním, resp. so založením 280 nových obcí. Pri takýchto okolnostiach nie je prekvapujúce, že na jeseň 1935 uzreli svetlo sveta návrhy vlády Gömbösa o rodových ordináciách a o presídlení a sprvoti vyvolali pozitívny ohlas v reformovaných kruhoch.

Vo vnútri cirkvi neexistovala otvorená a jednoznačná opozícia voči tomu, že v súvislosti s vyššie uvedenými témami sú potrebné zmeny. Vedúce osobnosti reformovanej cirkvi sa snažili skôr rezervovaným správaním vyjadriť, že v tomto prípade ide o tému, ktorá rozdeľuje maďarský politický a verejný život. Tí, ktorí sa vyjadrili proreformne, dávali pozor, aby reformy podporili iba príležitostne a vo všeobecnosti. Iní zas poukazujúc na nebezpečenstvá jednostrannosti, zaobalene dávali najavo svoje pochybnosti. Na stránkach časopisu *Református Élet* vzal na seba túto úlohu agrárny publicista Gustáv Serényi a vo viacerých článkoch, ktoré vyšli v časopise, poukázal na to, že problematika agrárnej chudoby je oveľa zložitejšia ako otázka pôdy. Podľa neho by maďarské poľnohospodárstvo potrebovalo aj trhy a lepšie možnosti odbytu, bola by potrebná daňová reforma a problém predstavuje to, že malý statok pri investovaní veľkej pracovnej sily produkuje menšie priemery úrody ako veľkostatok.²² Eugen Balogh, hlavný kurátor Podunajského dištriktu, disponujúci veľkou autoritou – niekdajší spolubojovník Štefana Tiszu – zas prívržencov radikálnych reforiem nabádal k opatrnosti a miernosti. V septembri 1934 na verejnom zhromaždení dištriktu vyhlásil, že v záležitosti „jedného dieťaťa“ by bolo potrebné počkať na návrhy vlády.²³ O dva roky neskôr – zaobalene síce, ale jednoznačne – vyhlásil, že „*cirkev musí podporiť každé jedno také snaženie, ktoré smeruje k zásadnej premene spoločenského a hospodárskeho poriadku, ktoré sa však realizuje pokojne a postupne.*“²⁴ Takýto postoj na pomedzí sa najlepšie ukázal v auguste 1935 na jubilejnom verejnom zhromaždení Predtiského reformovaného dištriktu. Podľa hlavného kurátora Gejzu Farkasa, ktorý vystúpil, netreba „násiľm“ vyžadovať pôdu, postačilo by použiť statky, ktorými disponovali banky. Biskup Štefan Farkas zas vyhlásil, že je zástancom „zdravej“ pozemkovej reformy, následne dodal, že odsudzuje obe krajnosti: rovnako ako nadmerné rozdávanie pôdy, tak aj to, keď niekto v minulosti mohol dostať pozemok

²¹ MATOLCSY, M. *Agrárpolitikai feladatok Magyarországon*. Budapest 1934. A munkáról lásd: ROMÁNY, P. Föld-sors-politika. Dr. Matolcsy Mátyás sorsa és könyve és az akkor elmaradt földreform. In *Magyar Tudomány* 2008/1, s. 70 – 77.

²² *Református Élet*, 1936. január 4., s. 438.

²³ *Református Élet*, 1934. szeptember 29., s. 306.

²⁴ *Református Élet*, 1936. október 17., s. 367.

za vlastizradu.²⁵ Na konci svojho prejavu sľúbil to, že v hornej snemovni bude iniciovať akciu za komplexné usporiadanie situácie v poľnohospodárstve, k tomu však nedošlo. V konečnom dôsledku sa objavilo mnoho takých vyhlásení a deklarácií – aj na stránkach časopisu *Református Élet* –, ktoré na spoločenskom poli požadovali silné zmeny, ale nedošlo k tomu, že vedúce osobnosti cirkvi by bojovali spoločne a dôsledne v záujme niektorej konkrétnej reformnej myšlienky. Samozrejme je výstižné, že kým v hornej snemovni maďarského snemu sedeli prominentné postavy reformovanej cirkvi – medzi nimi traja biskupi a traja kurátori –, v roku 1936, keď prebiehala diskusia o návrhu zákona o rodových ordináciách a o presídleniach, ani jeden z nich sa neprihlásil o slovo.²⁶ Túto rezervovanosť posilňovalo aj to, že biskup, disponujúci širšími politickými kontaktmi, musel dbať na to, aby pozoroval činnosť vlády nielen cez pozemkovú reformu, ale v širšom rámci. A to už počas rokov 1935/36 názor na politiku Gömbösa výrazne rozdelil účastníkov politického života.

Aj napriek uvedeným faktom, skupiny reformovanej cirkvi, požadujúce sociálne reformy, sa obracali smerom k vláde s pozitívnymi očakávaniami, čo narušili iba menšie konflikty. Z nich najväčší prípad bol z novembra 1935, keď redakcia časopisu *Református Élet* vyslovila nespokojnosť s tým, že ministerstvo vnútra nebolo ochotné podporiť zľavou cestovanie železnicou na misijnú cestu do stolice Baranya, ktorá bola zorganizovaná v záujme preskúmania otázky „jedného dieťaťa“.²⁷ Podľa uvedených údajov nie je prekvapujúce, že po smrti Gömbösa, charakterizoval Július Muraközy zosnulého ministerského predsedu ako reformného politika, ktorý sa snažil lavírovať medzi krajnosťami. Podľa neho Gömbösa poháňala „ľudová myšlienka“ a „jeho práca bola heroickým pokusom o to, aby vybudoval nové Maďarsko bez väčších otrasov.“²⁸

Po Gömbösovi sa do kresla ministerského predsedu dostal menej markantný politik Koloman Darányi, ktorý bol známy opatrnou a nekonfliktnou povahou. Od tejto zmeny očakávali mnohí isté upokojenie situácie. Ostrosť boja politických strán skutočne prechodne poklesla, avšak na poli širšieho verejného života nedošlo k podobnej zmene. V tlači a na rôznych spoločenských podujatiach boli reformy aj naďalej centrálnou témou. Diskusia sa točila okolo takých tém, ako napr. aké ďalšie zmeny sú ešte potrebné na poli posilnenia sily národa, obnovy spoločnosti a pozdvihnutia nižších vrstiev. V súvislosti s tým ďalšiu otvorenú otázku predstavovalo rozhodnutie, kde je hranica medzi potrebnými reformami a radikálnou revolučnosťou, kto-

²⁵ <http://mol.arcanum.hu/mti> MTI könyomatos, magyar országos Tudósító, 1935. augusztus 22., s. 9 – 10.

²⁶ Eugen Balogh reagoval len na jeden zo skorších príhovorov a nepredniesol ucelenú reč.

²⁷ *Református Élet*, 1935. november 9., s. 362.

²⁸ *Református Élet*, 1936. október 10., s. 352.

rá má byť odmietnutá. Tento jav posilňoval aj fakt, že reformy Gömbösa – hlavne zákon o rodových ordináciách a o presídleniach – v konečnom dôsledku spôsobili sklamanie. Tieto zákony boli pomerne umiernené a ani zďaleka neuspokojili tých príslušníkov inteligencie a publicistov, ktorí požadovali zmeny v širšej a väčšej miere. V reformovaných kruhoch hodnotili ako neúspech, že vo dvoch najdôležitejších otázkach nevideli skutočný pokrok. Ešte v apríli 1936 pripravila svoje hlásenie komisia Podunajského dištriktu v záležitosti „jedného dieťaťa“. V tomto požadovali viac pozornosti pre obyvateľstvo na samotách, kde bola úmrtnosť detí zvlášť vysoká. Podľa ich návrhu prostredníctvom rôznych krokov – reformou dedičného práva alebo pri obsadzovaní verejných úradov – by bolo potrebné pomôcť rodinám s viacerými deťmi a naliehali aj na vytvorenie vyšetrovacích výborov vo viacerých stoliciach v záujme posilnenia boja proti „jednému dieťaťu“. Pravdou je, že vo všeobecnosti spomenuli aj rozdelenie pôdy, zdôrazňujúc to, že zvyšovanie počtu „malých existencií“ je národnou úlohou.²⁹ Memorandum komisia predostrela vládny orgánom, ale odpovede sa nedečkala. Vo vydaní časopisu *Református Élet* z 29. mája 1937 pocity viacerých sprostredkoval Gejza Marjai, keď upozornil na to, že zákon o presídlení sa minul účinkom, a práve pre najchudobnejšie vrstvy nepredstavuje pomoc. Upozornil na tú časť reformy, ktorá stanovuje, že k pozemkom sa mohli dostať iba tí, ktorí dokázali časť kúpnej ceny zaplatiť v hotovosti.³⁰

V dôsledku toho zostali v rámci cirkvi rovnako aktívne sily, ktoré si želali sociálne reformy a tiež aj nové premyslenie vzťahu cirkvi a spoločnosti. Boj proti „jednému dieťaťu“ sa v reformovanej tlači znova a znova dostal do popredia a vyvolal intenzívne protesty, keď známy spisovateľ Žigmund Móricz načrtnol aj zodpovednosť cirkvi v súvislosti s danou otázkou.³¹ Rovnako tak sa zachovala aj dominancia proreformného pohľadu. Časopis *Református Élet* na konci júla 1937 privítal vydanie realizačného nariadenia zákona o presídlení, zároveň však prezentoval aj svoje obavy, podľa ktorých bolo otázne, či sa umiernený zákon presadí v praxi.³² V druhej polovici desaťročia sa namiesto Mateja Matolcsyho, ktorý sa na poli politiky postupne zradikalizoval, stal jedným z uznávaných odborníkov na danú tému Michal Kerék. Od roku 1937 systematicky uverejňoval svoje články v časopise *Református Élet*, v ktorých zaujal stanovisko k pokračovaniu a rozšíreniu pozemkovej reformy. V článku, publikovanom v januári 1937, postupne vymenoval

²⁹ *Református Élet*, 1936. április 10., s. 150.

³⁰ *Református Élet*, 1937. május 29., s. 222.

³¹ *Református Élet*, 1938. január 22., s. 29. lásť még: *Református Élet*, 1937. október 30., s. 416.

³² Pravdepodobne názor redakcie odzrkadľovalo ironické vyhlásenie, že zákon „šikovne premostuje protiklad medzi majetkovými nárokmi troch miliónov chudobných maďarských roľníkov a úctou voči súkromnému majetku.“ *Református Élet*, 1937. július 31., s. 297.

možnosti, prostredníctvom ktorých by bolo možné znížiť prebytok pracovnej sily v poľnohospodárstve a dospel k záveru, že nič nemôže nahradiť takú hlbokú pozemkovú reformu, počas ktorej by sa k pozemkom dostalo pol milióna rodín, ktoré by sa stali maloroľníkmi.³³ V apríli 1938 písal o zákone o rodových ordináciách a o presídlení ako o zastaraných veciach. Existenciu veľkých latifundií zas priamo charakterizoval ako sociálne a národné nebezpečenstvo.³⁴ Za takýchto okolností nie je prekvapujúce, že aj Ladislav Ravasz sa angažoval za premenu majetkových pomerov. Vo februári 1937 sa na jednej konferencii vyjadril, že je lepšie, keď sa služobníctvo zruší a pozemky vo veľkosti 10 až 30 jutár budú v rukách roľníkov, ktorí nesú na ramenách piliere autonómie cirkvi.³⁵

Otvorenú opozíciu ani naďalej nemal proreformný tábor, stalo sa iba to, že niekoľkí – najmä už spomenutí Gustáv Serényi a Eugen Balogh – nabádali mladých k opatrnosti a k zváženiu rôznych faktov a záujmov.³⁶

Prirodzene, objavuje sa otázka, aký výsledok mohlo mať neustále naliehanie na uskutočnenie sociálnych reforiem. Teoreticky bolo možné očakávať, že zo strany reformovaných sa pokúsia vyvinúť na vládu tlak, avšak takáto možnosť nepatrila k reálnym alternatívam. Po smrti Dezidera Baltazára v roku 1936 nejestvovala taká vedúca osobnosť cirkvi, ktorá by spochybnila zásadu, podľa ktorej mala byť cirkev oddialená od priamej politickej činnosti. Podľa Ladislava Ravasza bolo potrebné vytvoriť rozdiel medzi sociálnou citlivosťou a politickou činnosťou. Na začiatku roka 1938 vyslovil nasledovné myšlienky: „*maďarská reformovaná cirkev ... musí byť politickým svedomím národa, bez toho, aby zasiahla do politických bojov*“.³⁷ Okrem toho aj aktuálno-politické hľadiská diktovali rezervovanosť. Koloman Darányi totiž, ktorý bol v rokoch 1936 – 1938 ministerským predsedom, pochádzal z reformovanej rodiny, navyše bol považovaný za dobrého znalca záležitostí „jedného dieťaťa“,³⁸ a tak bolo možné od neho očakávať, že časom urobí konkrétne kroky, aby sa tento jav dostal do úzadia. Urobilo sa teda to, že zo strany reformovaných bolo niekoľko otázok na dennom poriadku, a tým sa cirkev snažila ovplyvniť smer verejných diskusií. Zároveň polemizovali s tými, ktorí spochybnilí potrebnosť hlbokých sociálnych reforiem. Články vydané v časopise *Református Élet* znovu zdôraznili, že žiadať radikálnu pozemkovú reformu nie je krajnou revolučnou myšlienkou.³⁹

³³ *Református Élet*, 1937. január 30., s. 46.

³⁴ *Református Élet*, 1938. apríl 9., s. 142.

³⁵ KISS, R. *Ravasz László püspöki működése*, s. 555 – 556.

³⁶ *Református Élet*, 1937. október 23., s. 408. 1937. december 4., s. 466.

³⁷ KÓNYA, I. *A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája*, s. 71.

³⁸ KEREPESZKI, R. *„tépeldő gentleman” Darányi Kálmán (1886 – 1939)*. Pécs – Budapest 2014, s. 51 – 53.

³⁹ *Református Élet*, 1937. december 18., s. 489.

V súvislosti s témou „jedného dieťaťa“ znovu argumentovali, že to nie je iba úzkou vnútornou záležitosťou reformovanej cirkvi, ale celospoločenským problémom. Aj v časopise *Református Élet* boli vydané anotácie zväčša pozitívneho charakteru o rôznych sociografických dielach ľudových spisovateľov. Tak napr. v októbri 1937 napísal hodnotenie Michal Kerék na knihu Františka Erdeiho s názvom *Futóhomok*.⁴⁰ Je však pravdou, že za uznaním sa skrývalo aj trochu kritiky. Július Muraközy napr. poukázal pri anotácii na knihu Gejzu Féju s názvom *Viharsarok* na to, že autor úplne ignoruje pomocnú prácu, ktorú cirkev vykonáva v kruhu dedinskej chudoby.⁴¹ Časopis sa viackrát pustil do diskusie s takými osobami a organizáciami, ktorých považoval za prekážky reformnej politiky. Takto bol kritizovaný arciknieža Albrecht Habsburský, ktorý súril emigráciu poľnohospodárskych pracovníkov do Južnej Ameriky alebo člen hornej snemovne, Eugen Szontagh, ktorý útočil na kňazstvo kvôli jeho agitácii proti veľkostatkom.⁴² Ideologicky významnou udalosťou bolo podujatie Spolku Jána Kalvína 18. januára 1938 s názvom *Tvárou k dedine (Arccal a falu felé)*, ktoré kládlo dôraz na uvedomenie si, že cirkev musí venovať oveľa viac pozornosti sedliactvu ako dovtedy. Pravdepodobne na tomto podujatí sa konala prednáška Ladislava Ravasza, ktorý vysvetľoval, že iba maďarská a v prevažnej miere reformovaná gazdovská spoločnosť môže byť tou spoločenskou bázou, na ktorej je možné zakladať vývoj Maďarska.⁴³

Reformovaná cirkev v druhej polovici 30. rokov 20. storočia bola nútená postaviť sa zoči-voči niekoľkým dôležitým spoločenským otázkam. Bola medzi nimi aj otázka vývoja životných podmienok chudobného sedliactva, hlavne dedinskej chudoby, aj keď nikdy sa jej nevenovala zvláštna pozornosť. Pravdou je, že cirkev nemala jednotnú a dôkladne zrealizovanú koncepciu ohľadom otázky pôdy, avšak väčšina farárov a mladej inteligencie mala sklon k radikálnej reforme a vedúce osobnosti neoponovali, vystúpili iba rezervovane. Politický vplyv vyhlásení, článkov a podujatí, urgujúcich zmeny na sociálnom poli je možné považovať za silno obmedzený, avšak nie za zanedbateľný. Keď bola totiž vláda pripravená na nejaké reformy, mohla počítať s tým, že zo strany reformovanej cirkvi sa jej dostane skôr povzbudenia a podpory, než kritiky. Túto situáciu je možné pomerne dobre sledovať od konca 30. rokov 20. storočia.

Ministerský predseda Vojtech Imrédy sa 4. septembra 1938 na zhromaždení roľníkov v meste Kaposvár postavil pred verejnosť s veľkolepými reformnými predstavami, v ktorých okrem iného hovoril aj o potrebe

⁴⁰ *Református Élet*, 1937. október 2., s. 374.

⁴¹ *Református Élet*, 1937. júnus 5., s. 234.

⁴² *Református Élet*, 1937. november 27., s. 457. 1938. május 14., s. 193.

⁴³ *Református Élet*, 1938. január 22., s. 33. RAVASZ, L. *Legyen világosság*. III. kötet. Bp. 1938, s. 281 – 283.

nových pozemkovo-politických, rodiny chrániacich a iných sociálnych krokov. V znamení realizácie sľubov na začiatku ďalšieho roka došlo k predstretiu návrhu zákona v parlamente, ktorý plánoval odovzdať sedliakom poldruha milióna jutár pôdy v podobe večného prenájmu. Navyše 10 rokov od začiatku uvedenia zákona do platnosti bolo predpísaných ročne 100 000 jutár na využívanie.⁴⁴ Tieto dve udalosti pôsobili mobilizačne na proreformné sily v rámci cirkvi, čo bolo znásobené tým, že návrh malých pozemkových rent vzal na seba aj Imrédyho nástupca vo funkcii, Pavol Teleki a z návrhu sa, síce trochu oneskorene, v roku 1940 predsa len stal zákon. Účastníci spoločného kongresu vládnuou politikou nadchnutého Zväzu farárov a Zväzu presbyterov v auguste 1939 jednohlasne naliehali na novú pozemkovú reformu.⁴⁵ Zvlášť aktívny bol časopis *Református Élet*, v čom mohlo zohrať významnú úlohu aj to, že na konci 30. rokov 20. storočia sa do redakcie časopisu dostal radikálny odporca veľkostatkov, farár Gejza Kiss, ktorý bol jedným z čelných bojovníkov proti javu „jedného dieťaťa“. Na tejto situácii nezmenilo nič ani to, že v inštitucionálnom pozadí a v štruktúre časopisu nastali početné zmeny.⁴⁶ Nešlo iba o to, že v záležitosti javu „jedného dieťaťa“ a v tematike pozemkovej reformy sa zvýšil počet článkov, urgujúcich k aktivite, ale aj samotný štýl sa stal o niečo dôraznejším. Veľa článkov jednoznačne útočilo na tzv. mamutie statky, ba dokonca – úplne neopodstatnene – ich označili za najhoršie fungujúce jednotky výroby.⁴⁷ V súvislosti s tým, smerom k vládnej politike, sa hlavným kritériom stala efektivita a nie je náhodné, že Július Muraközy videl súvis medzi úspechmi Mateja Korvína a medzi jeho diktátorským riadením štátu.⁴⁸ Ďalším novým prvkom bolo to, že časopis *Református Élet* sa pokúsil podporiť aj konkrétnymi akciami záležitosť pozemkovej reformy. Časopis zorganizoval zbierku a z vyzbieranej sumy v roku 1940 dokázal zabezpečiť pre dvoch roľníkov bezzemkov dom a pozemok. Ideový odkaz týchto akcií sa zvlášť viditeľne preukázal v prípade Jána Gergelya. Reformovanému Gergelyovi, majúcemu veľkú rodinu, ktorý bojoval na frontoch svetovej vojny, za 2 500 pengő kúpili menší statok, ktorý sa však iba vtedy mohol stať úplne jeho majetkom, až na jeho životosprávu z morálneho a cirkevného hľadiska „nebude žiadna sťažnosť“.⁴⁹

Proti vyhláseniam proti veľkostatkom v tomto období už nebojoval Serényi, ale od neho oveľa autoritatívnejší a vplyvnejší odborník, Štefan Ber-

⁴⁴ *Képviseletőházi Irományok*, 1935 – 1939. XII. kötet. s. 433 – 445.

⁴⁵ KISS, R. *Ravasz László püspöki működése*, s. 556.

⁴⁶ ABLONCZY, B. *A Református Élet hetilap*, s. 1223 – 1224.

⁴⁷ *Református Élet*, 1939. augusztus 20., s. 314 – 315., szeptember 23., s. 349., október 21., s. 373.

⁴⁸ *Református Élet*, 1940. február 24., s. 1 – 2.

⁴⁹ *Református Élet*, 1940. szeptember 7., s. 3.

nát. Aj on však mohol uverejniť svoje príspevky len tak, že redakcia časopisu *Református Élet* dala najavo, že jej názor sa odlišuje od názorov Bernáta. Konzervatívny agrárny politik uznal, že myšlienkou pozemkovej reformy sa verejná mienka stále zaoberá, čo je sčasti prirodzené, ale sčasti „*je možné sa za to poďakovať istým jednotlivcom, ktorí sa kochajú v rozvrate*“. Podľa neho sa v diskusiách venuje málo pozornosti cenovej politike, zadlženiu výrobcov, bezmocnosti poľnohospodárstva voči obchodu a existencii znalostí potrebných k hospodáreniu.⁵⁰ Hoci verejná nálada sa v rámci reformovanej cirkvi jednoznačne presunula smerom k radikálnej pozemkovej reforme, najvyšší predstavitelia sa aj naďalej zdržiavali toho, aby detailne vyjadrili svoj názor k danej téme. V parlamentnej diskusii o malej pozemkovej rente sa ako jediný prihlásil o slovo Gejza Farkas, ale aj on spomenul iba jednu bezvýznamnú záležitosť.⁵¹ Aj Ladislav Ravasz sa uspokojil s tým, že sa vo všeobecnosti zaviazal za pozemkovú reformu, ale túto jeho činnosť neuvádza ani vo svojich pamätiach.⁵² Alexander Makkai síce v rozsiahlom príspevku súri veľkú pozemkovú reformu,⁵³ avšak v tom období už nepôsobil ako biskup, ale ako univerzitný pedagóg. Predsa však možno vidieť, že pre redakciu časopisu *Református Élet* a hlavne pre Muraközyho predstavovali vzor jednoznačne názory Michala Keréka, hlavne tie, ktoré prezentoval vo svojej knihe v roku 1939.⁵⁴

Kerék, ktorý sústavne publikoval v časopise *Református Élet*, mal veľké očakávania od zákona o malej pozemkovej rente a ešte aj v roku 1941 naliehal na jeho realizovanie.⁵⁵ Nebol sám, ktorý takto rozmyšľal, lebo aj Zväz farárov sa znovu postavil za ideu rozdelenia pôdy,⁵⁶ situácia sa však rýchlo zmenila. Vládna politika musela čeliť stále väčšiemu množstvu nových výziev a úloh a najmä vstup Maďarska do druhej svetovej vojny bol príležitosťou, ktorá ponúkala možnosť na oddialenie realizácie spomenutého zákona. Eugen Balogh, ktorý aj dovtedy prezentoval skôr svoje výhrady, na začiatku roku 1943 vyhlásil, že za daných okolností sú najdôležitejšími úlohami ochrana rodín a vojnová opatera.⁵⁷ Časom Michal Kerék aj sám uznal, že „*kým vojna trvá, na realizovanie väčšej reformy nie je možné ani myslieť*“, právom však

⁵⁰ *Református Élet*, 1939. szeptember 16., s.344. szeptember 23., s. 350.

⁵¹ *Felsőházi Napló*, 1939 – 1944. I. kötet. s. 172.

⁵² Ravasz v súvislosti s predmetným obdobím vyzdvihol hlavne židovskú otázku. RAVASZ, L. *Emlékezéseim*. Budapest 1992, s. 212 – 216.

⁵³ *Református Élet*, 1941. március 30., s. 1 – 2.

⁵⁴ KERÉK, M. *A magyar földkérdés*. Budapest 1939. *Református Élet*, 1940. augusztus 20., s. 314 – 315.

⁵⁵ *Református Élet*, 1941. május 24., s. 1 – 2.

⁵⁶ KÓNYA, I. *A magyar református egyház felső vezetésének politikai ideológiája*, s. 158.

⁵⁷ *Református Élet*, 1943. január 2., s. 1.

vyčítal, že neprebiehajú žiadne podstatné prípravy.⁵⁸ Za takýchto okolností sa čoraz viac stal uznávaný názor, že otázka premeny majetkových pomerov sa posunie až na obdobie po skončení svetovej vojny, čo odzrkadľovali aj články v časopise *Református Élet*.

Zhrnutie: V maďarskej reformovanej cirkvi už v 30. rokoch 20. storočia považovali otázku pozemkovej reformy za dôležitý spoločenský problém. Zohral v tom dôležitú úlohu fakt, že v rámci cirkvi, ktorá nemala veľkostatky, patrila prevažná väčšina veriacich k malým statkárom a sedliakom bezzemkom. Aj preto sa snažili naliehať na to, aby dedinská chudoba získala pozemky, lebo dúfali, že sa tým posilní ochota sedliakov vychovať viac ako jedno dieťa. Kým sa mladá cirkevná inteligencia a farári zaviazali pri radikálnej pozemkovej reforme, vedenie cirkvi bolo opatrnejšie. Biskupi a kurátori spočiatku mlčali o tejto téme, neskôr sa snažili zamedziť radikálnym snaženiam a radšej len vo všeobecnosti podporili reformné snahy. Časopis *Református Élet* sa od konca 30. rokov 20. storočia jednoznačne angažoval popri metóde rozdelenia pôdy vykladanej prostredníctvom agrárneho odborníka Michala Keréka.

⁵⁸ *Református Élet*, 1942. február 14., s. 1 – 2.

MAĎARSKÝ SLAVISTICKÝ VÝSKUM
O JÁNOVI KOLLÁROVI

Viera ŽEMBEROVÁ

Hungarian Slavic Studies Research about Ján Kollár

Historiographical, ethnographic and literary research of the 19th century in the context of European culture has been initiated at present by both globalization processes and searching in the distant past for contact points in national cultural communities as a natural developmental consequence of former social and political life. On the other hand, Slavic Studies researches are interested in specific manifestations accompanying national, cultural and social processes as a contribution to the formation of national identity. In the century that is being followed, an important role was played by confessional and spiritual lives establishing themselves also in the national culture of European communities. That was also the case in the national and ethnic communities that lived in the Monarchy. The nineteenth century was the century of geopolitical changes, industrial advancement, economy reflecting the technical transformation of economic life and all of that was accompanied by a significant emancipatory movement tending towards the creation of national states. The Slavic world in the European space attracted the attention of literary history by its cultural otherness and also because it focused on education and the national language. In the Slavic world, the personality and work of Ján Kollár is compared to Goethe's contribution to German and European culture regarding the relevance and timelessness.

Key words: Ján Kollár, Slavic studies, literature, 19th century.

Kollár bol veľkým a zložitým zjavom našej minulosti.

Andrej Mráz

Národné obrodenie, v jeho vývinovom rámci má kollárovsý výskum v slovenskej aj českej literárnej vede (najmä otázka dvojdomosti) latentné a neoslabujúce sa výrazné výskumné zázemie, ktoré sa odvíja od porozumenia dobe a osobnosti. Návraty k osobnosti a názorom Jána Kollára sa opakovanne v spoločenských vedách sústreďujú na výklad kontextu, pritom nastupujúce generácie výskumníkov inovujú svojim poznaním spravidla aktualizované objasnenia početných rozporností tak v jeho činoch, ako vo výrokoch. Prirodzená vývinová a generačná postupnosť vyrovnávania sa s ideovým a tvorivým zázemím Jána Kollára zaujíma predovšetkým literárnych historikov a neobišli ho ani komparatisti. Vstup Jána Kollára

do genézy a formovania moderných dejín slovenskej spoločnosti sa viaže na otázku etnicity, národného povedomia a jazyka. Kollárova zložitá osobná a profesijná situácia spôsobila, že sa dostával do názorových napätí s osobnosťami svojej generácie,¹ ale aj s nastupujúcou generáciou literárnych romantikov nielen v otázke spisovného jazyka, ale aj pri zapojení sa romantikov do revolúcie 1848: „No, len choďte s Bohom a robte či dobre, či zle, len nech vedia, že Slováci žijú“.²

Literárnohistorický výskum sústreďuje záujem o svoj predmet jednak genézou, potom náročnosťou a serióznosťou výskumu, ale najvýraznejšie metodologickou dôslednosťou. Opodstatnenosť literárnohistorického výskumu sa zvyrazňuje i tým, že sa navrstvuje pôvodný podnet štúdia o nové aj ďalšie spresnenia dotýkajúce sa konkrétneho problému či javu, čím sa doteraz známe a dostupné výskumné reálie doplnia o interpretačne viacznačné, ale predovšetkým podnetné tým, čím sa hlbší výskumný záujem o osobnosť alebo jav „pohne dopredu“.

Najskôr takýto odborne premyslený záujem postretne aj publikáciu Róberta Kiss Szemána *Slovanský Goethe v Pešti*, ktorá sa venuje osobnosti Jána Kollára a jeho pôsobeniu v uhorskej Pešti. Podľa zverejnenej informácie na prebale vydania: „Bouřlivé 19. století je také obdobím utváření moderních slovanských národů ve střední Evropě. Národní aspekt prostoupil tehdy všemi oblastmi života, umění i vědy. Zrodila se koncepce národního emblematismu Slovanů, kterou do života uvedl její tvůrce Ján Kollár, a jejíž sílu jsme poznali během formování středoevropských dějin a kultury uplynulých dvou století. Současně se zobrazením eroze Kollárova díla formuje autor také myšlenkou, že přirozeným důsledkem zrození moderního národa je také jeho zánik“.

Mrázov biografický výklad príčin Kollárovho rozhodnutia usadiť sa vo veľkomestskej, kultúrnej a spoločensky rozvinutej Pešti na poste kňaza po slovensky hovoriacej evanjelickej komunity súvisí s jeho odmietnutím života na uhorskom vidieku, s túžbou využiť vedomosti získané v Jene, postupne sa vyrovnáť s nerealizovanou túžbou cestovať po Poľsku a Rusku a s faktom, že sa zahľadel do pedagogickej práce vychovávateľa a rodinného učiteľa.³ Ku Kollárovmu vytrvalému precizovaniu spoločenských kvalít svojej osobnosti, k vzdelaniu a otvorenosti voči európskym pohybom vo vede a v umení sa nie raz vracal Tomáš G. Masaryk, čo Andrej Mráz ob-

¹ Odkazujeme na publikácie archívnych dokumentov, ktoré spracoval AMBRUŠ, J. *Listy Jána Kollára*. Martin : Matica slovenská, 1991. ISBN 80-7070-207-8. (1. zväzok). V roku 1958 sa Kollárovej práci s rozpracovaným programom slovanskej vzájomnosti venoval Karol Rosenbaum, v deväťdesiatych rokoch sa ku Kollárovi výskumne vrátil Peter Liba.

² Prevzaté z Mrázovej práce Ján Kollár (s. 35), Mráz cituje z Vlastného životopisu Jána Francisciho (s. 87).

³ MRÁZ, A. *Ján Kollár. Literárna štúdia*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1952. 120 s.

jasňuje takto: „Podľa Masaryka nemecká literatúra dala Kollárovi hlavnú a mocnú prostriedku pro jeho filosofii Slovanstva“.⁴

Szemánov literárnohistorický projekt utvorený predovšetkým z podnetov maďarského slavistického výskumu pre jeho materiálovú šírku, rozvinutý slovanský aj slovenský kontext a novým výskumom relativizujúci prínos dostupného poznania aspoň sprostredkovane možno upraviť ako informáciu pre tých, ktorí zo zázemia dejín európskej spoločnosti, kultúry a oslovených národných literatúr sa sústreďujú na podnety obsiahnuté v publikácii o Slovanskom Goethem z Pešti s podtitulom Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů.

Z tematického rozpätia európskej slavistiky sa v minulom storočí sústreďovaná pozornosť slovenskej literárnej histórie výskumne⁵ venuje osobnosti, tvorbe, pôsobeniu a postojom Jána Kollára (1793 Mošovce – 1852 Viedeň). Slovenská literárna veda svoj výskum komparuje prostredníctvom materiálového a interpretačného vyrovnávania sa s osobnosťou a širším kultúrnym pôsobením Jána Kollára v areálovom aj v medziliterárnom pôdoryse európskej slavistiky.

České vydanie publikácie *Róberta Kissa Szemána* (1962) s atraktívnym názvom *Slovanský Goethe v Pešti* aj s jeho kontextovým spresnením Ján Kollár a národní *emblematicismus středoevropských Slovanů*⁶ sleduje uhorskú/maďarskú líniu života a tvorby Jána Kollára, ktorá zaplňa viac ako tri desiatky rokov jeho pôsobenia na postoch evanjelickej cirkvi v peštianskej, jazykovo rozčlenenej pospolitosti.⁷

Ján Kollár zachytil toto obdobie svojho života, ktoré ho po jenských štúdiách priviedlo do Pešti v práci z roku 1863 *Paměti* z mladších let života

⁴ MRÁZ, A. *Ján Kollár. Literárna štúdia*, s. 14.

⁵ Jedinečné poslanie naplnili pri štúdiu Kollárovho pôsobenia v uhorskom kultúrnom, literárnom a duchovnom živote v 19. storočí predovšetkým dve pracoviská, Matica slovenská, jej Archív literatúry a umenia a Literárnovedný ústav SAV. Výstupy, ktoré zúročili archívny, materiálový, literárny dokument spojený so životom a činnosťou Jána Kollára, sa do odbornej verejnosti dostali vo viacerých, žánrovo odlišných výstupoch v dejinách slovenskej literatúry, encyklopédiách, autorských slovníkoch, vedeckých zborníkoch, v spracovaní viacväzkovej komentovanej korešpondencie, ale aj s uznaním prijatom prebásnení Kollárovej Slávy dcery/Dcery Slávy. Spravidla sa k štúdiu archívnych kollárovských materiálov a k jeho pôsobeniu v literárnohistorickom kontexte pripomínajú výskumy Jozefa Ambruša, Ladislava Čúzyho, Dionýza Ďurišina, Michala Eliáša, Pavla Koprdu, Cyrila Krausa, Augustína Maťovčíka, Jána Vladimíra Ormisa, Karola Rosenbauma, Márie Vytvalovej/Lubomíra Feldeka a ďalších.

⁶ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus středoevropských Slovanů*. Praha : Akropolis, 2014. 240 s. ISBN 979-80-7304-175-5.

⁷ Kollárov prvotný kontakt a mnohoročné zložené pôsobenie medzi peštianskymi evanjelikmi objasňuje kapitola Kollárova anamnéza duchovného pastýře, vëdce, umělce, s. 14 – 64.

Jána Kollára *sepsaný od neho samého*.⁸ Zložité vzťahy v peštianskom evanjelickom zbore majú viacero príčin, medzi nimi neprehliadnuteľná je otázka jazyka pri vykonávaní kňazského povolania, no „Kollár však navzdory tomu u své náboženské obce přes veškeré útoky, které byly proti jeho osobě v Pešti vedeny, kupodivu vytrval. Neodešel ani na jiné místo do jiného města Uher, ani do Ruska, přestože mu souhrou Osipa Miximoviče Boďanského a Michala Petroviče Pogodina byla roku 1839 nabídnutá katedra na univerzite v Moskvě“.⁹ Rané roky Kollárovo pôsobenia v Pešti sa popri spoločenských a jazykových nedorozumeniach – „Emancipační národní snahy Slováků v Pešti byly proto počátkem 20. let bržděny uvnitř sboru především organizační, materiální a početní převahou německé komunity“¹⁰ – spájajú s kázňami, v ktorých sa stretajú Kollár kňaz s Kollárom básnikom a svoje kázania sústreďuje na „dobré vlastnosti slovanského národa“.¹¹

Tenzia, ktorá sa ukotvila v jazykovej netolerantnosti nemeckých evanjelických kazateľov, navodila Kollárovu reakciu odvíjanú v jeho kázňach od mravnej a národnej otázky. Posilnený Herderovými úvahami o slovanskom spoločenstve v čase, keď sa sen o slobode stane skutočnosťou, primäli Jána Kollára rozvinúť vo svojich kázňach učenie o cnostiach slovanského spoločenstva v geografickom, etnickom a etickom priestore utvorenom z cností: „nábožnosť“, „pracovitost“, „nevinne veselosti“, z „milování své řeči“ a „se snášenlivosti naproti jiným národům“.

V Szemánovom výklade, ktorý rekonštruujeme a nekonfrontujeme sa neobjavuje aktuálny slovenský literárnohistorický výskum s jeho východiskami či závermi, Kollárova autorská dielňa intenzívne žije počas jeho peštianskeho pôsobenia, čo naznačuje skutočnosť, že : „[...] vytvoril Kollár moderní slovanskou variantu antického toposu bukoliky“.¹²

Publikácia sústredená na Jána Kollára, popri Kollárovej anamnéze „duchovního pastýře, vědce, umělce“, pojala do svojho výkladu popri dobrých vlastnostiach Slovanov aj zaujímavú komparáciu „šedá eminence Kollárova života: István Horváth a Anamnézu umělce – Slovanský Goethe, čtyři další tematické bloky sa venujú Dcere Slávy, Slovanskému/slovenskému Peklu, Poutnímu zastavení slovanského národního exodu a uzatvára ju Vídeňský epilog – Dohra a eroze Kollárova díla. Azda práve v tejto súvislosti

⁸ Publikácia vyšla nákladom kníhkupectva I. L. Kobera v Prahe 1863, pozri Szemánovu poznámku č. 8 na s. 15.

⁹ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 24. Informáciu spresňujú poznámky číslo 41 a 42.

¹⁰ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 26

¹¹ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 27.

¹² KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 27 – 29. Vyňaté z poznámky číslo 120, zo zápisu Andreja Lanštyáka Drobnosti zo života Kollárovoho v Pešti.

treba aktualizovať Kollárovo presvedčenie: „Mňa Pešť Kollárom učinila!“,¹³ čím odmietavo reagoval na ponuku získať „výnosnejšiu faru“ na vtedajšom Slovensku a prejavil svoju osobnú, profesijnú a umeleckú zžitosť s peštianskym kultúrnym prostredím aj so svojou schopnosťou riešiť tie osobné aj profesijné starosti, ktoré ho v Pešti sprevádzali.

Vzdelanie, ktoré Ján Kollár získal na štúdiách v Kremnici, Banskej Bystrici, v Bratislave a v Jene ho posilnilo v ambíciách uplatniť svoje služby spoločnosti, ale i v tom, že svoje zázemie vzdelanca upevňoval svojimi znalosťami antickej, nemeckej a slovanských kultúr, zorientovaný bol v lektúre nemeckej, ruskej, poľskej a francúzskej literatúry, a „zasiahli ho aj účinky začínajúceho sa európskeho romantizmu, vyrovnáva sa nielen s Byronom a byronizmom, ale živo reaguje i na tvorbu Puškinovu a Miczkiewiczovu. Pritom v zmysle dobových záujmov vracia sa k Shakespearovi, a najmä k Dantemu a Petrarkovi (...).“¹⁴

Súčasníkom Kollárovho pôsobenia v Pešti je János Horváth. Autor publikácie upozorňuje na to, že jeho výskum prináša pohľad aj na tie „faktory, ktoré odborná literatúra doposud nebrala v potaz“,¹⁵ teda „V súvislosti s tým se počala maďarská slavistika zabývať odhalovaním pramenů, jež pojednávají o Kollárově poměru k uherskému/maďarskému kulturnímu životu“.¹⁶ V tejto súvislosti aktualizuje publikované výstupy László Sziklay (Maďarské styky Jána Kollára v Pešti, 1965), István Fried (Ján Kollár a maďarská literatúra, 2004), kolektívny projekt Eugena Gála, Tamása Berkesa a Simony Kolmánovej (Ab imo pectore, 1995).¹⁷ János Horváth publikoval v roku 1817 v Tudományos Gyűjtemény štúdiu O náboženských a mravných stádiách dávnych Maďarů,¹⁸ v ktorej v desiatich častiach sa venuje mikrotémam: dobré a zlé vo svojej podstate, udatnosť ako hlavná cnosť, nábožnosť, pravdivosť, domáce afekty, milovníci čistoty, pohostinnosť a neviazanosť, spôsob správania sa k iným národom, pýcha, túžba po peniazoch a divokosť. Horváthovo premýšľanie o danostiach maďarského národa tak zaujalo Kollára, že aj on sa vydal cestou vymedzenia dobrých a zlých vlastností slovanského spoločenstva, pritom nezaprel zdroj svojej inšpirácie, ale, paradoxne, nevenoval vo svojom výklade pozornosť uhorskej štátnosti, čo vysvetľuje jeho „víra v národní vymanění, v odchod z tohto státního rámce“.¹⁹

¹³ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 49.

¹⁴ MRÁZ, A. *Ján Kollár. Literárna štúdia*, s. 40 – 41.

¹⁵ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 31.

¹⁶ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 32.

¹⁷ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 32, pozri poznámku číslo 65.

¹⁸ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 33.

¹⁹ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 35 – 36.

Autor publikácie v tejto súvislosti spresňuje kontext Kollárovej úvahy takto: „Toto vymanění, tento odchod bazíroval totiž na faktu daném rozkládající se stavovskou státností, jejíž limity byly většinou moderních národů žijících v Uhrách chápány jako příliš těsné. V těchto limitech však etabloující se národ maďarský jiná národní práva kromě svých vlastních neuznával.“²⁰

V Pešti sa Ján Kollár dostal do kontaktu s Istvánom Horváthom (1784 – 1846) a práve on je v publikácii označený za sivú eminenciu Kollárovho života.²¹ „Když mladý Kollár přijel roku 1819 do Pešti, byl Horváth již velmi váženým mužem duchovního života tohoto města.“²² István Horváth sa v Pešti usadil v roku 1799, aby na univerzite pokračoval v štúdiách filozofie a práva. Rovnako významné miesto v Kollárovom spoločenskom a literárnom živote v Pešti patrí Ferencovi Kazinczymu, ktorý v tom čase bol: „[...] ústřední postavou maďarského obrození.“²³ Tejto vzťahovej problematike, upozorňuje na to Róbert Kiss Szemán, sa vo zverejnenom výskume venovali predovšetkým Jan Jakubec, Jaroslav Ludvíkovský a naposledy Tatiana Ivantyšinová v roku 2006, keď pripravila materiál Ján Kollár a slovanská vzájomnosť.²⁴ Do okruhu vymedzovania národných cností sa dostalo aj Kollárovo odmietnutie Horváthovho názoru, podľa ktorého chvastavoť, vystavovanie sa, vraj patrí medzi národné vlastnosti Slovanov.²⁵ Do tohto obdobia patrí aj objasňovanie genézy termínu Slovania, odvíja sa vraj od koreňov lexém sláva a slovo.²⁶

Exkluzívne vytvorené podobenstvo medzi Kollárom a Petrarkom, ale aj medzi Kollárom a Goethem objasňuje Szemán²⁷ jednak ústretovosťou Kollárovej poézie voči genológii a žánrom lyriky, osobným kontaktom s nemeckým básnikom a jeho iniciáciou, aby sa Kollár venoval slovanskému folklóru, čo – popri iných podnetoch – viedlo k rozpracovaniu slovanskej literárnej vzájomnosti: „Kollárova spisovateľská činnosť vykazuje s Goetheovou i tu príbuznosť, že svou mnohožánrovostí, rozvrstvením a rozsahem vystupuje z obvyklých rámců – a svůj vliv rozšiřuje do středoevropských i východoevropských národních kultur a literatur“.²⁸ V tejto súvislosti aktualizuje publikované výstupy László Sziklay (Maďarské styky Jána Ko-

²⁰ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 37.

²¹ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 42: Šedá eminence Kollárova života: István Horvát.

²² KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 45 – 46.

²³ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 42 – 43.

²⁴ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 42 – 43, pozri poznámku číslo 91.

²⁵ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 45.

²⁶ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 45.

²⁷ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 58 – 60.

²⁸ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 59.

llára v Pešti, 1965), István Fried (Ján Kollár a maďarská literatúra, 2004), kolektívny projekt Eugena Gála, Tamása Berkesa a Simony Kolmánovej (Ab imo pectore, 1995).²⁹

Andrej Mráz sa takisto pristavil pri básnickom kontakte medzi Kollárom a Goethem a komentuje ho takto: „pred Goetheho dielom má úctu, ale opätovne Goetheho odsudzuje pre jeho nezodpovedný vzťah k občianskej morálke a ani pri posudzovaní iných autorov nepúta ho dôraznejšie charakter ich diela, ale často momenty druhoradé, neraz i vykonštruované, najmä v neskorších časoch to, aký pomer mali k slovanstvu, ale sám literárne vyhraňoval sa samostatne, nepodľahol jednoznačnejšie vplyvom iných spisovateľov a nenasledujúc príklad cudzí“.³⁰

Pravdepodobne pre nadšencov rekonštruje Szemán autorskú biografiu Jána Kollára od vydania „Básní Jána Kollára (1821) až po svazek Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvých. S přídawkem basní drobnějších. Wydání obnovené a rozmnožené (1852), ktorý Kollár nikdy nedržal v rukách. Taký bol aj osud jeho spisu Staroitalia slavjanská aneb objevy a důkazy živlů slavských [...] (1853)“,³¹ ktorý v dedikácii čitateľom dopĺňa informácia, podľa ktorej je autor profesor Cisársko-kráľovskej viedenskej univerzity a mnohých ďalších európskych spoločenských a vedeckých ustanovizní v Prahe, Záhrebe, Odese, vo Viedni aj v Krakove a Belehrade.

Ústredná pozornosť maďarského „bohemistu a slavistu“ Róberta Kiss Szemána sa spája s vertikálnym vyrovnávaním sa s genézou a premenami Kollárovoho textu Slávy dcera, ktorú predkladá v kapitole s názvom Dcera slávy³² a v tematizovaných podkapitolách Soustředěné kružnice básníkov a životního odkazu, Od nářku Uher k nářku Slávie, Matka Sláva, „v jejímž království slunce boží nikdy nezapadá“ a uzatvára ju Národní emblematismus Slovanů.

Kollárovo nadšenie a neskôr presvedčenie korigujúce objektívne geografické reálie slovanského sveta v Európe obsiahne popri prozaických žánroch aj pre neho závažnejší problém, je ním termín emblematicizmus, ktorý Szemán preberá z odbornej lektúry a zdôvodňuje ho takto: „Souhrnný termín národní emblematicizmus je pojem pro všechny vědní oblasti, které se zabývají moderními národy a jejich zeměpisnými, přírodovědeckými, historickými, jazykovými a dalšími specifickými. Odborná literatura pro ně používala především dosud vžitý pojem symbolický zeměpis/symbolic-

²⁹ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicizmus ...*, s. 32, pozri poznámku číslo 65.

³⁰ Andrej Mráz, 1952, s. 41.

³¹ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicizmus ...*, s. 62.

³² KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicizmus ...*, Dcera slávy, s. 65 – 99.

ká geografie“.³³ Szemán upozorňuje na Kollárove zdroje, ktorými národný emblematicizmus organizoval, boli to dobové filologické vedomosti, tradície jednotlivých slovanských národov, ale aj početné a odlišné národné mytológie.³⁴ V tejto súvislosti si treba povšimnúť motív matky Slávy, „[...] jednoho z ústredných motívov Kollárova básnictví, alegorické postavy ženy lkajúcej nad osudom svojho ľudu, toposu Querela Hungariae/Pannonie“³⁵.

Výstupy Kollárovho štúdia alebo jeho názorové zárodky znova rekonštruuje básnikovou autorskou biografiou a konkrétnymi titulmi, v ktorých našiel podľa neho relevantné stopy po genéze alebo rozvíjaní národného emblematicizmu od roku 1821 v zbierke Básne až po viedenské vydanie Slávy dcery v roku 1852: „Viedeňské edice Slávy dcery z roku 1852 jako nejúplnější vydání Kollárova básnického idkazu a současně nejlepší odraz nejvzrálější podoby jeho myšlenkového světa“.³⁶ Slovenskú a českú národnú emblematicku podporil svojráznym výkladom geografie a vedomosťami z národopisu, pritom zisťuje, že ju najvýraznejšie predstavujú Tatry a Dunaj (slovenskí romantici v štyridsiatych rokoch 19. storočia aktualizovali Váh a Hron), po nich nasleduje enumerácia českých prírodných zemepisných miest a ich znakov,³⁷ neskôr do svojho konceptu zapojil aj geografické reálie iných historických miest európskeho kontinentu, čo súviselo s jeho neobhájiteľným výkladom slovanskej historicity na kontinente.³⁸

Problém emblematicity Slovanov rozpracoval Kollár do národného zákonníka a do súpisu výkonu trestov:³⁹ „Úsilím emblematicismu bylo využití a vstřebání tradic jednotlivých slovanských národů, jejich dějin, kultúry, literatury, národopisu apod. Tento druh slovanské národní mytologie, jejímž vzniku a rozšíření Kollár svými díly a činností významně napomohl, absolvoval literární, jazykové, historické, národopisné, zeměpisné a jiné poznatky v celé jejich rozvětvenosti“.⁴⁰

Jedinečnosť slovanského sveta v jeho celostnosti aj etnickej a kultúrnej štruktúrovanosti ako následku dejinnej skúsenosti vyústila do toho, na čo

³³ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 86, prevzaté z poznámky číslo 230, tá odkazuje na článok Sorin Antohi: *Od „bovarismu“ k etickej ontológii z roku 2000*.

³⁴ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 86.

³⁵ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 86 – 87.

³⁶ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 87.

³⁷ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 88.

³⁸ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 88 – 98.

³⁹ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 105 – 140. V publikácii je súpis „Hříchů Slovanů“, ktoré rozčlenil na národné hriechy a hriechy nábožensko-mravnej povahy, ktoré autor publikácie dokladá ich umiestnením do Kollárovej básnickej tvorby.

⁴⁰ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematicismus ...*, s. 105 – 106.

Kollára pôvodne nasmeroval nemecký básnik, do spracovania konceptu slovanskej literárnej vzájomnosti.⁴¹ Európske udalosti rokov 1848 – 1849 zhoršili Kollárovu pozíciu v Pešti: „Za osobní tragédií Kollárova života je třeba pokládat především to, že nezavršil národní exodus Slováků do imaginární zaslíbené země slovanské kulturní vzájemnosti, která na novou cestu k jazykové a národní nezávislosti vykročila pod novým vůdcem“.⁴²

V politicky aj vojensky rušných časoch prijal Ján Kollár pozvanie cisárskoho dvora a presídlil sa do Viedne, čo urobil v marci 1849: „příčemž v Pešti zanechal jak svou rodinu, tak svou knihovnu a podle fámy tam odjel schovaný v seně na žebřiňáku.“⁴³

Szemán uzatvára svoju zaujímavú publikáciu venovanú Jánovi Kollárovi pointou, ktorú nelimituje čas ani priestor: „[...] pokud nemáme jasno v existenci národní hlubinné psychologie a jejího funkčního mechanismu, není pánem ve svém domě ani naše národní vědomí“,⁴⁴ a to sa odvoláva na podnet z psychoanalýzy.

Akokoľvek sa bude v odbornej praxi pristupovať k publikácii *Slovanský Goethe v Pešti*, azda vždy napokon pôjde o zvažovanie roly aj funkcie aktuálnej či tendencie aktualizovanej literárnohistorickej výzvy pre súčasné výskumné zámery, teda so serióznym akceptovaním ambícií moderného slavistického výskumu a jeho možností na uplatnenie sa v diferencujúcom sa slavistickom poznávacom a kultúrnom prostredí.

Literatúra

KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematismus středoevropských Slovanů*. Přeložila Marcella Husová. Odborní recenzenti Dalibor Tureček, Peter Zajac. Praha : Akropolis, 2014. ISBN 979-80-7304-175-5.

⁴¹ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematismus ...*, s. 151, poznámka číslo 427 odkazuje na vydanie *O literární vzájemnosti mezi rozličnými kmeny a nářečím slovanského národa* od Jána Kollára, ktoré na vydanie v roku 1929 pripravil Miloš Weingard. Slovenské vydanie spisu z roku 1956 pripravil a doplnil literárnohistorickým komentárom Karol Rosenbaum.

⁴² KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematismus ...*, s. 166.

⁴³ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematismus ...*, s. 166 – 167.

⁴⁴ KISS SZEMÁN, R. *Goethe v Pešti. Ján Kollár a národní emblematismus ...*, s. 172.

SOMEF 2015
BERICHT ÜBER DIE SOMEF – KONFERENZ IN PRAG
3.7 - 5.7.2015

Karl W. SCHWARZ

Report of the SOMEF Conference in Prague 3.-5. July 2015

The abbreviation SOMEF stands for South-East-Central European Day of Protestant Theological Faculties. This event has several years of tradition and it was established in 1996 to mark the 175-year anniversary of the Faculty of Protestant Theology in Vienna. The event aims to promote research and joint projects of students and university teachers. This paper provides detailed information about the event from 2015.

Key words: *SOMEF, Conference, Protestant Theological Faculty, Theology, Prague.*

1.

Die Abbreviation SOMEF steht für den „Süd-Ost-Mittel-Europäischen Fakultätentag für evangelische Theologie“. Dieser wurde als Arbeitsgemeinschaft theologischer Ausbildungsstätten reformatorischer Tradition aus Anlass des 175-Jahr-Jubiläums der Wiener Evangelisch-theologischen Fakultät im Jahre 1996 gegründet¹ - als eine Plattform, um die Fakultäten und Hochschulen im Donau- und Karpatenraum in einen engeren Diskurs zu ziehen, den Studenten- und Dozentenaustausch anzuregen und gemeinsame Projekte zu betreiben. Die Wiener Fakultät war die einladende Stelle, weil sie seit ihrer Gründung als Protestantisch-theologische Lehranstalt (1821) eine besondere Verantwortung gegenüber den protestantischen Gemeinden und Kirchen dieser südostmitteleuropäischen Kulturlandschaft wahrgenommen hat² und sich einer weiter bestehenden Verpflichtung

¹ Wiener Jahrbuch für Theologie [WJTh] 1, Wien 1996, S. 39-60 mit Beiträgen von Falk Wagner, Tibor Fabiny, Jakub S. Trojan und Gustav Reingrabner.

² SCHWARZ, K. Evangelische Theologie zwischen kultureller Nachbarschaftshilfe und volksdeutschem „Sendungsbewusstsein“. Die Wiener Protestantisch-theologische Lehranstalt / Fakultät und ihre Bedeutung für den Donau- und Karpatenraum. In

unter geänderten Bedingungen durchaus bewusst ist. Der damalige Wiener Systematiker *Falk Wagner* (1939-1998) stand an der Wiege des SOMEF und hat mit seiner Dynamik die Gründungsphase gestaltet.

Folgende theologische Ausbildungsstätten, Fakultäten oder Kirchliche Hochschulen waren und sind daran beteiligt³: Die beiden Prager Theologischen Fakultäten, die 1919 als Hus-Fakultät gegründet wurden⁴ und seit 1989 an der Karlsuniversität inkorporiert sind, nämlich die Evangelisch-theologische Fakultät⁵ und die Hussitische Fakultät, sodann die Evangelisch-theologische Fakultät in Bratislava/Pressburg⁶, die 1990 der Comenius-Universität angegliedert wurde, weiter das Theologische Institut Johannes Calvin in Komorn/Komárno/Komárom, das als Reformierte theologische Fakultät 2004 in die ungarisch-sprachige János-Selye-Universität inkorporiert wurde, auf dem Gebiet Ungarns die Lutherische Theologische Universitätseinrichtung in Budapest (Evangélikus Hittudományi Egyetem)⁷, welche die Arbeit der seinerzeitigen Fakultät in Ödenburg/Sopron fortsetzte⁸, die

Danubiana Carpathica 1 ,2007, S. 89-112; SCHWARZ, K. „... ein vollständiges protestantisch-theologisches Studium – getrennt von der Universität“. Zur Geschichte der Wiener Lehranstalt / Fakultät und ihrer Bedeutung für den Donau- und Karpatenraum. In K. Lengyel Zs. – Nagy, J. Zs. – Ujváry, G. (Red.). Österreichisch-ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Hochschulwesens / *Osztrák – magyar felsőoktatási kapcsolatok*. Székesfehérvár-Budapest, 2010, S. 141-160.

- ³ Vgl. dazu die von Robert Schelander gestaltete Home-page des Fakultätentages: <http://somef.univie.ac.at>
- ⁴ SCHWARZ, K. W. Tomáš Garrigue Masaryk und die tschechoslowakische evangelische Hus-Fakultät in Prag, In Lášek, J.B. - Veverková, K. - Vogel, J. (Hg.). *Gratia autem Dei sum id quod sum et gratia eius in me vacua non fuit. Festschrift zum 85. Geburtstag von Professor Zdeněk Kučera*. Prag 2015, S. 103-117.
- ⁵ FILIPI, P. *Zwischen Vergangenheit und Zukunft: Evangelisch-theologische Fakultät der Karlsuniversität in Prag*. Prag 1993.
- ⁶ KIŠŠ, I. -Daniel, D. Die Evangelisch-Theologische Fakultät der Comenius-Universität in Bratislava. In *Lutherische Kirche in der Welt = Jahrbuch des Martin-Luther-Bundes [JMLB]* 51, 2004, S. 115-124; PROSTREDNÍK, O. – HANUS, R. – ŽITŇAN. Faculty of Evangelical Theology. In Dúbrava, M. (Hg.). *Comenius University. 90 Years of University, Education and Research in Slovakia*. Bratislava 2009, S.173-181.
- ⁷ CSEPREGI, Z. Die Ausbildung lutherischer Pfarrer in Ungarn. Zur Geschichte und Gegenwart der theologischen Akademie [mit Universitätsrang] in Budapest, In *JMLB* 47, 2000, S. 93-101.
- ⁸ Gábor Viktor Orosz, Soprotól Sopronig: evangélikus hittudományi kar az egyetemen – <http://teol.lutheran.hu/?lap=4> (Zugriff 8.12.2011); SCHWARZ, K. W. Theologie und Universität in laizistischen Zeiten. Der Untergang der Donaumonarchie und seine Auswirkungen auf die protestantisch-theologischen Ausbildungsstätten in Prag, Pressburg, Ödenburg und Wien. In Švorc, P. - Heppner, H. (Hg.). *Veľká Doba v Malom Priestore. Zlomové zmeny v mestách stredoeurópskeho priestoru a ich dôsledky 1918-1929 / Große Zeit im kleinen Raum. Umbrüche in den Städten des mitteleuropäischen*

Theologische Fakultät der Reformierten Gáspár-Károli-Universität in Budapest⁹, die Reformierte Theologische Hochschule Sárospatak¹⁰, die Reformierte Theologische Fakultät in Debrecen, die Reformierte Theologische Hochschule in Pápa¹¹, auf dem Gebiet Rumäniens endlich das Protestantisch-theologische Institut mit Universitätsrang in Klausenburg/Cluj-Napoca/Kolozsvár¹² sowie die dortige Theologische Fakultät der Babeş-Bolyai-Universität und das Theologische Institut in Hermannstadt/Sibiu, das 2006 in die Lucian-Blaga-Universität inkorporiert wurde¹³, schließlich die Evangelisch-theologische Fakultät der Universität Wien, von der die Initiative zur Gründung dieser Arbeitsgemeinschaft ausgegangen war¹⁴.

Diese Lehranstalten repräsentieren kein konfessionell verengtes Verständnis des Protestantismus, sondern jenes erweiterte, wie es auch der Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa (GEKE) zugrunde liegt, die lutherische, reformierte, unierte und vorreformatorische (hussitische) und methodistische Kirchen umfasst¹⁵. Im SOMEF sind neben profiliert lutherischen und reformierten Ausbildungsstätten auch eine hussitische Fakultät (Prag) und innerhalb des Protestantisch-theologischen Instituts in Klausenburg eine unitarische Abteilung berücksichtigt.

Raumes und deren Wirkungen. Prešov 2012, S. 311-326.

- ⁹ KARASSZON, I. Die Wiedereingliederung Evangelisch-Theologischer Fakultäten in den universitären Zusammenhang. In Szagun, A.K. (Hg.). *Die religiöse Dimension (in) der Gesellschaft und die Aufgabe der Theologischen Fakultäten.* Rostock 1997, S. 47-53.
- ¹⁰ GYÖRI, I. Theologische Akademie Sárospatak. In *Glaube in der Zweiten Welt [G2W]* 2007/3, 30 f.; GYÖRI, I. Die Reformierte Theologische Akademie in Sárospatak. In *G2W* 2011/6, 28 f.; DIENES, D. – UGRAI, J. *History of the Reformed Church College in Sárospatak.* Sárospatak 2013.
- ¹¹ *G2W* 1998/9, 10 f.
- ¹² Református lekipásztorképzés Gyulafehérvár (1622-1662) – Nagyenyed (1662-1895) – Kolozsvár (1895-1995), Kolozsvár 1995; KOVÁCS, L. A. Ungarische protestantische Pfarrerausbildung in Siebenbürgen. In *JMLB* 49, 2002, S.131-138.
- ¹³ KLEIN, H. Evangelische Theologie in Hermannstadt. In *JMLB* 49 , 2002, S. 139-153; KLEIN, H. Bericht des Dekans über das Studienjahr 2005/06. In *Konfluenzen* Nr. 6/2006, S. 9-12.
- ¹⁴ SCHWARZ, K. Zur Konstituierung des Südostmitteleuropäischen Fakultätentages für evangelische Theologie in Wien. In Klein, H. - Köber, B.W. - Schlarb, E. (Hg.). *Kirche – Geschichte – Glaube. Freundesgabe für Hermann Pitters zum 65. Geburtstag.* Erlangen 1998, 148 ff.
- ¹⁵ BÜNKER, M. „Versöhnte Verschiedenheit“. Die Gemeinschaft Evangelischer Kirchen in Europa. In ders. *Mit weitem Herzen. Glaube kreuz- und quergedacht.* Innsbruck-Wien 2008, S. 263-266.

2.

Seit 1996 haben neun Vollversammlungen stattgefunden, die vom Wiener Kirchenhistoriker *Wolfgang Wischmeyer* präsiert wurden. Er war nach dem plötzlichen Tod *Wagner* als Vorsitzender nachgefolgt. Vorbereitet vom Vorstand, in den jeweils ein Vertreter der gastgebenden Anstalt ko-optiert wurden, und den Generalsekretären *Karl W. Schwarz* (1996-2001) und *Robert Schelander* (seit 2001) wurden SOMEF-Konferenzen zu folgenden Themen veranstaltet¹⁶:

- 1996 Wien: „Zukunft des Protestantismus“;
- 1999 Budapest: „Die Bedeutung der Theologie - Erwartung und Kritik“;
- 2001 Klausenburg: „Bibel - Spiritualität - Gesellschaft: Die Bedeutung der Bibel und ihrer Auslegung für die heutige Gesellschaft im Umbruch“;
- 2003 Prag: „Konfession, Nation und europäische Demokratie. Herausforderungen an Theologie und Kirche“;
- 2005 Bratislava: „Theologische Ausbildung an protestantischen Fakultäten in Südostmitteleuropa“;
- 2007 Debrecen/Bereckfürdő: „Nicht unter dem Scheffel! Theologie heute“;
- 2009 Hermannstadt/Sibiu: „Die Bibel als Herausforderung von Kirchen und Gesellschaft. Der protestantische Beitrag in einem ostkirchlichen Umfeld“;
- 2011 Budapest/Révfülp: „Das Erbe des Sozialismus und die gegenwärtigen Herausforderungen einer theologisch-verantworteten Wirtschaftsethik“;
- 2013 Sárospatak: „Kirche und Universität seit der Wende“;
- 2015 Prag: Die Reformation und ihre Bedeutung für Reformatorische Fakultäten und Kirchen seit 1989.

Die Themen korrespondieren mit den besonderen religions- und christentumsgeschichtlichen Veränderungen in den jeweiligen Gesellschaften, wie es in den Statuten des Fakultätentages festgelegt wurde¹⁷. Die Veränderungen nach dem Fall der Mauer, die gerade für die theologischen Ausbildungsstätten von größter Relevanz waren, wurden stets sorgsam registriert, analysiert und diskutiert¹⁸, wobei die kirchliche Trägerschaft der theologischen Ausbildungsstätten in Ungarn besonderes Augenmerk verlangten¹⁹.

¹⁶ Siehe die Homepage <http://somef.univie.ac.at>

¹⁷ SCHWARZ, K. – WISCHMEYER, W. (Hg.). *SOMEF. Süd-Ost-Mittel-Europäischer Fakultätentag* für evangelische Theologie. Dokumentation der Kongresse 1999 und 2001. Wien 2002, S. 207-209.

¹⁸ SCHWARZ, K.W. Protestantische Theologenausbildung in mitteleuropäischer Perspektive (SOMEF). In Rees, W. - Roca, M.- Schanda, B. (Hg.). *Neuere Entwicklungen im Religionsrecht europäischer Staaten*. Berlin 2013, S. 667-686.

¹⁹ SCHANDA, B. Staatskirchenrechtliche Kontexte der theologischen Fakultäten in Ungarn. In Loretan A. (Hg.) *Theologische Fakultäten an europäischen Universitäten*.

Die Stellung der Theologie in dieser Zeit, ihr erst nach 1989 erworbener Stellenwert an der Universität²⁰, die Theologie im Chor der Wissenschaften, die Beziehung der Fakultäten/Hochschulen zu den Kirchen²¹, wie sie sich an der konfessionellen Bindung des Lehrkörpers konkretisiert, aber auch die Studienreform nach Bologna²², der neue Stellenwert des Religionsunterrichts und die Ausbildung der benötigten ReligionslehrerInnen, der biblisch-spirituelle Bezug der Theologenausbildung, die Bedeutung der Bibelauslegung für die heutige Umbruchsgesellschaft, die ökumenische Dimension, insbesondere vor dem Hintergrund einer orthodoxen Mehrheitsgesellschaft – alle diese Aspekte standen im Mittelpunkt der zahlreichen Vorträge.

3.

Die Prager SOMEF-Konferenz wurde von *Peter Morée* ganz vorzüglich vorbereitet und stand im Zeichen des Gedenkens an *Jan Hus* (1372-1415). Die Themenstellung „*Die Bedeutung der Reformation für die theologischen Ausbildungsstätten reformatorischer Prägung*“ nahm ausdrücklich die erste/böhmische Reformation auf und konfrontierte die Teilnehmer auch mit den Fragen des böhmischen Reformators. Dessen theologisches Profil, sein Wirken an der Alma Mater Carolina, aber auch seine Hinrichtung am Konzil von Konstanz 1415 bildete den Fokus der Konferenz und wurde in den heißen Tagen anfangs Juli durch Stadtrundgänge auf den Spuren der Hussiten und eine Exkursion nach Tabor entfaltet, wo der Leiter des dortigen Museums *Jakub Smrčka* die reichhaltigen musealen Schätze ausbreitete.

Münster 2004, S. 145-153; REUSS, A. Das Studium der Theologie im Spannungsfeld von Wissenschaft und Kirche. Herausforderungen, Grenzen und Chancen der theologischen Ausbildung in der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Ungarn nach der politischen Wende von 1989. In Hägglund, B. - Müller, G. (Hg.). *Kirche in der Schule Luthers. Festschrift für D. Joachim Heubach*. Erlangen 1995, 389 ff.

²⁰ KUČERA, Z. Die Situation der theologischen Fakultäten an der Universität. In *Communio Viatorum* 37, 1995, S. 205-213; KUČERA, Z. Die Situation der Theologischen Fakultäten. In Szagun, A.K. (Hg.). *Die religiöse Dimension (in) der Gesellschaft und die Aufgabe der Theologischen Fakultäten*. Rostock 1997, S. 55-62; TRETERA, J. R. – HORÁK, Z. Die theologische Ausbildung in der Tschechischen Republik. In Loretan, A. (Hg.). *Theologische Fakultäten an europäischen Universitäten*. Münster 2004, S. 155-161.

²¹ FILO, J. Erwartungen der Kirche an die Theologenausbildung. In Schelander, R. – Wischmeyer, W. (Hg.). *Dokumentation der Vierten SOMEF-Konferenz*. Wien 2005, S. 54-63; ADAM, G. Die Theologie als Wissenschaft in ihrer Bedeutung für die kirchliche Praxis. In *Ostkirchliche Studien* 58, 2009, S. 123-137; SCHELANDER, R. Evangelische Theologie im Spannungsfeld zwischen kirchlichen und schulischen Anforderungen und dem universitären Studienprogramm. In *Ostkirchliche Studien* 58, 2009, S. 152-168.

²² KRENGEL, L. J. *Die Evangelische Theologie und der Bologna-Prozess, ev.theol. Diss.* Münster 2011; GRETHLEIN, Ch. – KRENGEL, L. Auswirkungen des Bologna-Prozesses auf die Evangelische Theologie. In *Una Sancta* 66, 2011, 2, S. 103-112.

Die Theologie des Jan Hus wird an der Universitas Carolina Pragensis seit 1989 an zwei Fakultäten gelehrt, die beide an der Konferenz Anteil nahmen, der Dekan der Hussitischen Fakultät *Jan Lášek*, der in Vertretung des Rektors *Tomáš Zima* die Teilnehmer begrüßte und auf die besondere Herausforderung dieser Gedenktage für die Universität hinwies, der Dekan der Evangelisch-Theologischen Fakultät *Jiří Mrázek*, der ebenfalls ein gehaltvolles Grußwort an uns richtete. Den Eröffnungsvortrag hielt der emeritierte Systematiker *Jakub S. Trojan*, der ein Mitbegründer der kirchlichen Bewegung *Nova Orientace* war und zu den ersten Unterzeichnern der oppositionellen Charta 77 zählte, aber auch an der Gründung von SOMEF Anteil nahm²³. In seinem Eröffnungsvortrag thematisierte er den Wahrheitsbegriffs von Jan Hus, den dieser als Theologieprofessor und als regelmäßiger Prediger in der Bethlehemskapelle geschärft hatte – im Sinne der Bibel, wo Wahrheit ja nicht nur korrekte Information bedeutet, sondern zugleich Verlässlichkeit, Beständigkeit und Treue.

4.

Seit seiner Verurteilung als Ketzer und seiner Hinrichtung trotz freien Geleites leidet die Römisch-katholische Kirche an diesem Ereignis, das einen ganz besonderen Stellenwert in der tschechischen Geschichte beansprucht – und auch von *František Palacký* (1798-1876) in seiner Geschichte des böhmischen Volkes in Böhmen und Mähren als Höhepunkt der tschechischen Nationalgeschichte interpretiert wurde – sehr zum Ärgernis der Wiener Zensurbehörde, die Hus unmöglich als Glaubenshelden gelten lassen wollte, sondern darauf bestand, ihn als irrenden Ketzer zu diffamieren. Das Buchprojekt schien an dieser Frage zu scheitern, so diametral standen sich Autor und Zensur gegenüber. Eine differenzierte Formulierung in der deutschen und tschechischen Fassung konnte sich durchsetzen und ermöglichte Palacký, an seiner Hochschätzung festzuhalten. Er interpretierte, wie der kürzlich verstorbene Historiker *Jiří Kořalka* (1931-2014) gezeigt hat, den Hussitismus als den für die Geschichte der Tschechen entscheidenden Angelpunkt und verfestigte somit die These, dass die hussitische Reformation und Revolution „*die erste erfolgreiche Bresche in die unbeschränkte Herrschaft der römisch-katholischen Kirche in Mittel- und Westeuropa*“ gewesen sei²⁴. Mit dieser eindringlichen Sichtweise, dass die tschechischen Hussiten „*die Emanzipation des Menschengesistes von der mittelalterlichen Autorität*“ erbracht haben, indem sie „*das Recht der freien Forschung und Überzeugung in Sachen des Glaubens und der Religion in*

²³ TROJAN, J. S. Möglichkeiten und Erwartungen zu einer Zusammenarbeit der Ost-Mitteleuropäischen Fakultäten für Evangelische Theologie. In *WJTh* 1, 1996, S. 48-51.

²⁴ KOŘALKA, J. Protestantismus und tschechisches Geschichtsbewusstsein im 19. Jahrhundert. In Johannes Dantine, J. - Thien, K. - Weinzierl, M. (Hg.). *Protestantische Mentalitäten*. Wien 1999, S. 153-166, 157.

Anspruch“ nahmen²⁵, wurde er zum Begründer des „*Neohussitismus*“, der die österreichische Gesellschaft im 19. Jahrhundert, vor allem Kaiser Franz Joseph in gehörigen Schrecken versetzte. Seit einigen Jahren arbeitet eine hochrangige Kommission über eine Rehabilitierung von Jan Hus, die sozusagen die bereits mehrfach ausgesprochenen päpstlichen Entschuldigungsgesten auf den Punkt bringen sollten. Ein Ergebnis ist freilich noch nicht abzusehen.

5.

Die SOMEF- Tagung reichte inhaltlich von der neuen Paulusperspektive in der NT-Forschung in der Slowakei (*Ondrej Prostředník* / Bratislava) über die *Confessio Augustana Variata* von 1540 und deren Bedeutung für den evangelisch-reformierten Diskurs im Donau- und Karpatenraum (*Bernhard Kaiser* / Komárno), die Rezeption der reformatorischen Erkenntnisse durch Exponenten der slowakischen nationalen Erweckung (*Michaela Poschová* / Bratislava) bis hin zu den zeitgeschichtlichen Konkretionen der Wende 1989, die hauptsächlich von jungen Doktoranden der beteiligten Fakultäten gestaltet wurden. So untersuchte *Juraj Bándy* / Komárno den Einfluss der Wende 1989 auf die gemischtsprachige (slowakisch/magyarische) Kirchengemeinde in Šamorin/Sommerein/Somorja, *Kinga Szűcs* / Budapest das Umweltbewusstsein in der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Ungarn, *Jakub Ort* / Prag den Menschenrechtsdiskurs im Blick auf seine theologische Begründung und Anwendung in der kirchlichen Praxis in Tschechien. Eine gewisse Sonderstellung nahm das Referat von *Peter Morée* / Prag ein, der ein spannendes Szenario zur Identitätsfrage bei den tschechischen Protestanten in den 1990er-Jahren entfaltete, wobei das Verhältnis zum Staat vor und nach der Wende, zur Charta 77, zum Sicherheitsdienst, zur Römisch-katholischen Kirche vor dem Hintergrund einer propagierten Evangelisierung Europas, die mit der Kanonisierung des Gegenreformators Jan Sarkander (1576-1620) ihren Anfang nahm, die Faktoren eines äußerst schwierigen und nicht widerspruchsfreien Identitätsprozesses bildeten.

6.

Im Rahmen der Delegiertenversammlung wurde die Neuwahl des Vorsitzenden vorgenommen, da Prof. *Wischmeyer* nach seiner Emeritierung und nach neun präsierten SOMEF-Konferenzen nicht mehr für eine weitere Verlängerung zur Verfügung stand. Es wurde nur ein Kandidat vorgeschlagen, nämlich der Berichterstatter, der schon in den Anfangsjahren von SOMEF als Generalsekretär mitgearbeitet hatte und mit allen Mitgliedsfakultäten in einem engen fachlichen Kontakt stand und bis zur Stun-

²⁵ Palacký, Vorwort zum Band V/2 der Geschichte des böhmischen Volkes in Böhmen und Mähren (1867) – zitiert bei Kořalka, Protestantismus und tschechisches Geschichtsbewusstsein, 160.

de steht, insbesondere mit Bratislava, deren Lehrkörper er als Gastprofessor und ehrenamtlicher Direktor des Instituts für Kirchengeschichte des Donau- und Karpatenraumes / *Inštitút pre cirkevné dejiny v oblasti Dunaja a Karpát* angehört²⁶, aber auch mit den beiden Fakultäten in Prag, denn er wurde 2015 in den International Advisory Board der Karlsuniversität gewählt. Deshalb wurde die Wahl per acclamationem durchgeführt und erbrachte ein einstimmiges Ergebnis.

Es oblag dem neu gewählten Vorsitzenden, seinem Vorgänger *Wolfgang Wischmeyer* für seinen Einsatz zu danken. Er erinnerte an dessen erste Eröffnungsansprache in Budapest 1999, in der er über den Unterschied von Bindestrich und Gedankenstrich räsonierte und diesen Unterschied auf den Anspruch der reformatorischen Theologie und ihrer Bedeutung im Kontext der europäischen Integration applizierte. Mit wenigen Stichworten von der „Autonomie der Theologie“ und ihrer Bewährung im Umfeld einer säkularen Gesellschaft hat er damals das Programm von SOMEF auf den Punkt gebracht. Ein gehaltvoller Satz ist besonders haften geblieben²⁷:

Wenn unsere Tagung auch etwas mit sich bringt, das uns fragen lässt: „Was ist und wer ist der Mensch?“ wie der Psalmist, fragen wie Christus auf dem Weg nach Emmaus: „Was ist denn vor sich gegangen?“ – und „Was bedeutet die Dimension des Fragens?“ in den unvollkommenen Solidaritätsgemeinschaften, in denen wir als Unvollkommene leben, und das gleichzeitig in einer von der Idee der Perfektibilität bestimmten und umgetriebenen, ja perfektionsbesessenen Welt, - wenn da unser leises Fragen, jenes Fragen, das die Antwortlosigkeit riskiert, Mut bekommt, uns und anderen bewusst wird und zu einem Lerchenflügel – Bindestrich wird, dann meine ich, wird sich unser Beisammensein lohnen, dann hat unser Gedankenstrich mit den Lerchenflügeln sein eigentliches Schwergewicht gewonnen, und das wünsche ich uns allen.

Zwischen diesem Satz und der Prager Konferenz lagen 16 Jahre, in denen sich die Situation in der südostmitteleuropäischen Gesellschaft, richtiger wäre die Pluralform: in den südostmitteleuropäischen Gesellschaften - gründlich gewandelt hat, 16 Jahre, die auch in den theologischen Ausbildungsstätten für große Veränderungen gesorgt haben, 16 Jahre, in denen die beteiligten Fakultäten und Hochschulen aber auch näher zusamme-

²⁶ SCHWARZ, K.W. Solidarität und Einheit der Protestanten? Integration und Kooperation in den protestantischen Kirchen im Donau- und Karpatenraum – einst und heute. In Fata, M. - Schindling, A. (Hg.). *Luther und die Evangelisch-Lutherischen in Ungarn und Siebenbürgen. Augsburgisches Bekenntnis, Ethnie und Kultur vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Münster 2016 (im Erscheinen).

²⁷ WISCHMEYER, W. Eröffnungsansprache 1.7.1999. In Schwarz, K.W. / Wischmeyer, W. (Hg.). *SOMEF, 17-20*, hier 19 f.

nrückten und sich auf gemeinsames Fragen verständigten – auch auf jenes leise Fragen, das *Wolfgang Wischmeyer* in Budapest einforderte mit seiner riskierten Antwortlosigkeit angesichts schwieriger Konfliktsituationen, die immer wieder herausfordernd waren und zum Hinterfragen veranlassten. Dem Dank an den langjährigen Vorsitzenden schloss sich ein herzlicher Dank an die Organisatoren der Prager Tagung an, namentlich an *Peter Morée*, und der hoffnungsfrohe Ausblick auf die nächsten Tagungen in Budapest (2017) und Wien (2019), deren Vorbereitung in den Händen von *Dávid Németh*, *Robert Schelander* und jenen des Berichterstatters liegen wird.

Správa o SOMEF konferencii v Prahe 3.-5.7.2015

Skratka SOMEF znamená Juho-východo-stredoeurópsky deň fakúlt evanjelickej teológie. Toto podujatie má už niekoľkoročnú tradíciu a bolo založené v roku 1996 pri príležitosti 175-ročného výročia založenia Evanjelickej teologickej fakulty vo Viedni. cieľom podujatia je podporiť výskum a spoločné projekty študentov a vysokoškolských učiteľov. Tento príspevok prináša podrobné informácie o tomto podujatí z roku 2015.

JOHN MEYENDORFF:

ÚVOD¹

Ján ŠAFIN

(preklad)

John Meyendorff: An Introduction.

This introduced material is a translation of the piece of work written by John Meyendorff titled Byzantium and the rise of Russia. John Meyendorff was born in February 17, 1926 and was the head of theology of the Orthodox Church in the United States of America. At the same time he was known as a writer and a teacher, and he has served as a Dean of the Seminary of St. Vladimir until his death in June 30, 1992. The paper describes the role of Byzantine diplomacy in the emergence of Moscow as the capital of Russia in the 14th century and also the cultural, religious and political ties with the only Byzantine Orthodox community in Constantinople.

Key words: John Meyendorff, Byzantium, Moscow, Orthodox Church, Russia.

Historici neraz opisovali mnohopočetné kultúrne, politické, religiózne, ekonomické a geografické faktory, ktoré dovolili pôvodne nevýznamnému Moskovskému kniežatstvu stať sa v XIV. storočí centrom ruskej štátnosti. Úloha, ktorú v tomto procese zohrala hynúca Byzantská ríša môže byť hodnotená ako jeden z najdôležitejších momentov vplyvu Byzancie na históriu Európy. „**Zhromažďovanie ruských zemí**“ okolo Moskvy, súperenie medzi Moskvou a Tverom, vmiešavanie sa Zlatej Hordy, vojny s Litvou – všetky tieto aspekty povýšenia Moskvy, boli podrobne a čas od času aj vynikajúco opisované ruskými historikmi. Napriek tomu sa takmer všetci títo historici, aspoň v ranejších dobách, ohraničovali ruským materiálom a fakty, ktoré sa týkali spomínaných udalostí takmer výlučne skúmali ako epizódy histórie ruského národa. Až neskôr boli učené pokusy rozšíriť perspektívu a preskúmať zrod Ruskej ríše na širšom, minimálne východoeurópskom pozadí, berúc zvlášť do úvahy vonkajšiu politickú aktivitu Byzancie, to jest smerom do zahraničia, ako aj obchodné záujmy talianskych mestských republík Janova a Benátok.

Hoci prakticky všetky archívy cisárskej a patriarchálnej kancelárie Byzancie boli zničené – buď v čase dobytia Konštantínopolu IV. križiackou

¹ MEYENDORFF, J. *Byzantium and the Rise of Russia*. New York 1989. Introduction, p. 1 – 9.

výpravou v r. 1204, alebo v r. 1453, kedy ho obsadili a až dodnes vlastnia Turci. V dvoch rukopisoch, ktoré sú chránené vo Viedni, sú obsiahnuté dva zväzky oficiálnych dokumentov patriarchátu, obsahujúcich postavenia patriarchov (a čiastočne cisárov) počas obdobia rokov 1315 až 1402. Študujúc tieto dokumenty vo svetle im súčasnej politickej a kultúrnej histórie Byzancie, porovnávajúc ich so svedectvami iných byzantských, južnoslovanských a ruských prameňov, odhaľujeme posilnenú administratívnu aktivitu v oblastiach, ktoré bezprostredne vstupovali do cirkevnej jurisdikcie byzantského patriarchátu, a zvlášť na teritóriách bývalej Kyjevskej Rusi, k tej dobe politicky rozdelených medzi Poľskom, veľkým Litovským kniežatstvom a Mongolským impériom. Táto aktivita sa týkala nielen cirkevného zriadenia, ale aj politických disonancií, bezprostredne sa dotýkajúcich osobnosti a splnomocnenosti **„metropolitu kyjevského a celej Rusi“**, ktorého menovala Východorímska ríša – Byzancia a ktorý mal od r. 1308 svoju stálu rezidenciu v Moskve.

Dokumenty viedenských rukopisov, vydané ešte v r. 1860, boli špecialistom dávno známe. Napriek tomu ale vplyv byzantskej diplomacie na Rusi nie celkom dokázali správne oceniť, a to predovšetkým preto, že sa snažili, podľa slov Dmitria Obolenského, nevšímať **„byzantské vzájomné priateľstvo (spojenectvo)“** (The Byzantine Commonwealth), to jest nadnárodnú jednotu kresťanských národov, ktoré symbolicky boli vedené cisárom a **„ekumenickým patriarchom“** Konštantínopolu. Pokúsime sa ukázať, že bádatelia Byzancie, južných Slovanov a Rusi nielen môžu, ale aj musia skúmať hlavné udalosti východoeurópskej histórie XIV. storočia ako politicky a ideologicky spojené. Byzancia v rámci „vzájomného podporovania“ skutočne zohrávala úlohu svetového centra, analogického úlohe Ríma na latinskom Západe. No zatiaľ čo nespočetné pápežské listy a iné dokumenty pápežskej kúrie sa až dodnes zachovali, katastrofický koniec Byzancie veľmi sťažil skúmanie jej a nielen jej minulosti. Historická úloha Byzancie bola značne zatemnená nielen kvôli dobre známej antibyzantskej naladenosti západných historikov, ale aj kvôli nedostatočnosti objektívnych svedectiev. Avšak aspoň v tých otázkach, pri ktorých existuje historické svedectvo pramenného materiálu je potrebné formulovanie otázok minimálne poopraviť. Ide hlavne o priamu kánonickú moc byzantského patriarchátu nad ruskou Cirkvou a o pokračujúci duchovný vplyv Byzancie na slovanské krajiny. Aj jedno aj druhé v XIV. storočí paradoxným spôsobom zosilnelo. Paradoxným preto, lebo Byzancia sa ocitla v ťažkom položení, vo veľkej politickej slabosti. Príliv nových síl do byzantskej Cirkvi, odovzdávaný aj iným centráram „byzantského spojenectva (commonwelthu)“ bol spojený s mníšskym obrozením. Geografia a ekonomika podstatne vplývali na kontakty medzi Rusmi a východnými Rimanmi. Ba môžeme povedať, že od samotného počiatku ruskej štátnosti, od momentu zrodu ruského „gosudarstva“ a vzniku národnej spoločnosti nazývanej „Rusju“ tieto faktory zohrávali

neobyčajnú úlohu. Obchodná cesta „iz varjag v greki“, spájajúca Baltské a Čierne more, sa v IX. storočí, kedy vzniká ruská štátnosť, stala ekonomickou, politickou a vojenskou bázou štátu, riadeného dynastiou varjagského či škandinávského pôvodu, Rjurikovcami. Pod svojou kontrolou ho držali ruské pevnosti Kyjev a Novgorod. Význam cesty „z Varjagska do Grécka“, a teda aj ekonomického prekvitania kyjevskej Rusi bol spojený s arabským panstvom nad Stredomorím – H. Pirenne hovoril o tom, že Stredozemné more sa stalo arabským rybníkom. Severná cesta sa stala jednou z hlavných ciest, spájajúcich Byzanciu so západnou Európou.

V dobe preslávenej makedónskej dynastie (867 – 1056) Byzancia úspešne odrazila nájazdy Arabov a Bulharov, prekonala vnútornú ikono-boreckú krízu a vstúpila do obdobia konsolidácie a nebývanej expanzie. Na Strednom Východe, Balkáne a v Itálii táto expanzia nadobudla formu priameho vojenského obsadenia a anektovania bývalých teritórií Rímskej ríše. Do centrálnej Európy a na Rus byzantská kultúra prenikala ako nástroj kresťanskej blahej zvesti. V roku 867 svätý patriarcha Fótios oznámil svetu, že Rusi, ktorí ešte nedávno ako rozzúrený kanec ohrozovali oko ekumény – Konštantínopol – prijali pravoslávneho biskupa.

Počas nasledujúceho storočia Rus pre Byzanciu zostávala hlavným prameňom najdôležitejších artiklov – kožušín, vosku, medu, otrokov – a teda aj predmetom neustálej diplomatickej pozornosti, dobre opísanej imperátorom Konštantínom VII. Porfyrogenétom v jeho spise „O riadení ríše“ /*De administrando imperio*/. Napriek tomu pokojná, mierová diplomacia nestačila na to, aby trhovú cestu zostávala otvorená a aby dovoz surovín nebol prerušovaný; Rusi často silou presadzovali svoje podmienky a čas od času sa vyhrážali Konštantínopolu vojnou. Svjatoslavov pochod sa podarilo odraziť až po dlhej a krvavej „kampanii“ cisára Ioanna Cimiska (969 – 976).

No Konštantínopol nebol pre Rusov iba objektom vojenského vydierania a ekonomických chýtok. V X. storočí dosiahol vrchol kultúrneho a politického rozvinutia. „Nový Rím“ na Bospore sa stal nespochybniteľným centrom civilizovaného kresťanského sveta. Počet obyvateľov mesta sa blížil k miliónu; cisárske dvorce, „veľká cirkev“ Svätej Sofie dlhú dobu zostávala najväčším a najveľkolepejším chrámom raného stredoveku – týmto všetkým Byzancia robila na slovanských „barbarov“ dojem, ktorý nedokázalo vyvolať ani jedno kresťanské mesto na Západe. Preto spojenectvo so Slovanmi cisárstvo posilnilo nielen silou zbraní, ale aj schopnosťou presvedčiť ich, aby uznali prevahu pravoslávnej kresťanskej kultúry, koncentrovanej okolo Nového Ríma. Kňažná Oľga, matka Svjatoslava bola s úctou a ctou prijatá cisárom Konštantínom VII. (r. 957). Oľgin príklad nasledoval jej veľký vnuk sv. Vladimír, syn Svjatoslavov: nielen, že sám prijal krst, ale aj zavŕšil dlhý proces postupného pokresťančovania východných Slovanov, ktoré sa začalo ešte v dobách sv. Cyrila a Metoda, keď kresťanstvo učinil štátnym náboženstvom na Rusi. Tým ako by sa priblížil prvému kresťanskému cisárovi sv.

Konštantínovi Veľkému a slová, ktoré kedysi východorímsky cisár Michal III. adresoval sv. Rastislavovi na Veľkú Moravu, aby sa pripodobnil sv. Konštantínovi, práve Vladimír doslova napĺňa. Úspešne zamiešanie sa do občianskej vojny v Byzancii mu dovolilo stať sa zaťom jedného z najslávnejších cisárov makedónskej dynastie, samotného Bazila II. Bulharobijcu. Vladimír si zobral za manželku jeho sestru. Toto sa navyše stalo v dobe, kedy už existovali preklady Svätého Písma a byzantských liturgických obradov do slovienského jazyka: Rusi nemuseli prekonávať jazykovú bariéru, aby si osvojili novú relígiu. Navyše im ani nehrozilo nebezpečenstvo politického podmanenia Byzanciou, ako tomu bolo v prípade južných Slovanov, ktorí sa v XI. a XII. storočí ocitli v područí konštantínopolského dvora. Geografická poloha, už aj vtedajšia veľkosť ruskej zeme a určite tiež vojenská sila mladého ruského štátu sa pre Byzantíncov stali neprekonateľnou prekážkou. Našťastie pre oboch, Byzantínci boli dostatočne kultúrni na to, aby poznali aj iné prostriedky „získania“ iných národov ako len vojenské. Tým prostriedkom bola povestná byzantská diplomacia, v centre ktorej dominovala kresťanská blahá zvesť. No nech by to znelo akokoľvek vypočítavo, byzantský dvor sa v drvivej väčšine prípadov maximálne úprimne snažil pritiahnuť „barbarské“ národy do kresťanskej ekumény, pokiaľ by sa dalo jediného pravoslávneho cisárstva na čele so spravodlivým cisárom a Cirkvou chrániacou a šíriacou pravú vieru. Rus prijala byzantské kresťanstvo dobrovoľne, z vlastnej vôle. Na počiatku dlhého procesu pokresťančovania Rusi síce bola neobyčajná, mohli by sme povedať, zázračná udalosť pokorenia vlnami Bosporu hrdej ruskej flotily, ale aj následná schopnosť jej dvoch vodcov Askolda a Dyra pochopiť, že stalo sa čosi, čo prevyšuje ľudské chápanie. Oni obaja prijímajú v r. 860 z rúk sv. patriarchu Fótia krst a domov do Kyjeva sa síce nevracajú s plánovanou bohatou korisťou, ale zato ako kresťania. Ich príbuzným, poddaným a známym nezostalo nič iné, než hútať nad tým, čo sa vlastne stalo, čo privodilo onen obrat o stoosemdesiat stupňov oboch bojovných Varjagov. Nech by ich pohľady na obrátenie severských kniežat boli akékoľvek, nič to nezmenilo na fakte, že raz začatý proces christianizácie východných Slovanov sa už nedal zastaviť. V „**Povesti dávnych dôb**“, zostavenej v Kyjeve v XI. storočí a vojdúcej do všetkých nasledujúcich letopisných zbierok, mnohé pokolenia Rusov čítali o dojme ruských poslov, ktorý na nich zanechala bohoslužba v Hagii Sofii: **„Priviedli nás tam, kde slúžia svojmu Bohu, a my sme nevedeli či sme na nebi alebo na zemi: pretože niet na zemi takej krásy, a nevieme ako by sme ju opísali, jedine čo vieme, že tam Boh s ľuďmi prebýva.“** /Pozri...../ Táto znamenitá epizóda ilustruje univerzálnu silu a misionársku pôsobivosť pravoslávneho byzantského kresťanstva.

Po moslimskom obsadení Stredného Východu s jeho najstaršími kresťanskými negréckymi občinami a formovaním sa novej stredovekej latinskej podoby kresťanstva na Západe sa mohlo zdať, že byzantská Cirkev,

ohraničená grécky hovoriacimi oblasťami sa stane čisto národnou Cirkvou, ako tomu bolo napríklad v prípade Arménov, ktorí sa navždy uzavreli v hraniciach arménskej kultúry. Ale misionárska aktivita IX. a X. storočia rozšírila vplyv byzantského kresťanstva a kultúry nielen na Balkán, ale aj na celú východnú Európu až po Severný ľadový oceán. Týmto si zachovalo ekumenické (vselenske) či „katholícke“ uznanie pravoslávnej Cirkvi, rovnako ako aj svetový význam byzantskej kresťanskej kultúry.

V očiach Byzantíncov Rus tým, že prijala krst, sa stala súčasťou ríše. V určitom zmysle Rusi skutočne uznali princíp prvenstva konštantínopolského cisára nad kresťanským svetom. Napriek tomu ale Byzantínci a slovanskí neofiti nie vždy rovnako ponímali praktické dôsledky ich obecnej náležitosti k ortodoxnému katolíckemu kresťanstvu. V porovnaní s inými pravoslávnyimi Slovanmi – Bulharmi a Srbmi – Rusi boli viac oddaní Byzancii. Až po roztržku, ktorá nasledovala po florentskom únijnom koncile, teda po roku 1439, kedy sa grécky metropolita Izidor usiloval zatiahnuť Rusov do únie s Rímom, Rusi ako pravidlo pociťovali úctu ku Konštantínopolu a konštantínopolskému patriarchovi, uznávajúc, že tam sa nachádza prameň pravej kresťanskej viery, ktorú aj oni prijali, a tiež aj centrum najvznešenejšej kultúry v tomto pomínajúcom svete. Táto úcta bola iba občas narušovaná epizódnymi poznámkami o gréckom „lukavstve (úskočnosti)“, ktoré môžeme postretnúť aj v letopisoch.

Počas vlády Vladimíra a jeho vnuka Jaroslava Múdrehu Kyjev veľmi rýchlo prijal Byzanciu ako vzor svojho vlastného kultúrneho rozvinutia. Katedrál-ny chrám bol zasvätený Svätej Sofii – Premúdrosti Božej, pričom ho skrášlili mozaikami byzantského majstra (v rokoch 1037 – 1046). Pečersky monastier v Kyjeve prijal „ústavu (poriadok)“ konštantínopolského Studitského monastiera. Diela byzantskej jurisdikčnej, historickej a teologickej literatúry, ktoré neboli preložené v Bulharskej ríši, prekladali na Rusi.

Kultúrna a religiózna závislosť od Konštantínopolu, ktorou bola chápaná ako uznanie byzantského cisára za hlavu kresťanského „obývaného sveta“ (oikumene) v tomto ranom období nezabráňovala vojenským stretom s Byzanciou. V roku 1043, kedy grécki tvorcovia mozaík a ikonopisci skrášľovali Sv. Sofiu v Kyjeve, ruské koráby obliehali Konštantínopol rovnako, ako v tých dávnych dobách, kedy nad ruskou zemou vládli pohanské varjagské kniežatá. Vojna sa podľa všetkého začala kvôli obchodným záujmom. Rusi boli Grékmi porazení a stiahli sa späť. No napriek porážke nemuseli hovoriť o neúspechu, pretože bratská „zrážka“ sa nakoniec uzavrela sobášom Jaroslavovho najmladšieho syna s byzantskou princeznou, je celkom pravdepodobné, že dcérou Konštantína IX. Monomacha (r. 1046). Syn, ktorý z tohto manželstva vzišiel, Vladimír Monomach, neskôr zohral natoľko významnú úlohu, že jeho meno sa stalo symbolom cisárskej tradície, zdedenou Rusmi od východných Rimanov. Potom už Rusi viackrát nepodnikali priame útoky proti Novému Rímu. Je možné, že aj preto, lebo

po Jaroslavovej smrti v r. 1054 Kyjevská Rus stratila politickú jednotu. Krajina sa stále hlbšie borila do stavu sociálnej rozdrobenosti, rozdeľujúc sa na nezávislé kniežatstvá (údely), iba nominálne sa podriaďujúce „veľkému kniežatu“ kyjevskému. Sporadické zväzky medzi kniežatami boli striedané vzájomnými zápasmi. Vzťahy s Konštantínopolom sa značne skomplikovali potom, ako v XII. storočí nové kočovné kmene – Kumáni či Pečenegovia – vtrhli do južnoslovanských stepí a blokovali čiernomorský obchod. Na území kedysi jednotnej Rusi Vladimíra a Jaroslava sa vydělili tri kniežatstvá nezávislých politických centier: veľké kniežatstvo kyjevské (postupne strácajúce predchádzajúcu prestíž), severovýchodné suzdalské kniežatstvo a juhozápadné haličské. Za povšimnutie stojí, že medzi rokmi 1140 – 1150, počas doby vlády Manuela I. Komnena, ani Kyjev, ani Halič neboli Byzancii jednoznačne oddané a niekoľko raz uzavreli spojenectvo s Maďarskom – vtedy úporným nepriateľom Byzancie. Byzantskí historici poznamenávali, že severovýchodná Rus v čase týchto udalostí ostávala verná Konštantínopolu, čo mohlo byť predtuchou vzájomného ponímania a podpory, ktoré existovali aj neskôr, v XIV. st., medzi impériom a veľkým kniežatom.

Čas od času majstrovská politika Manuela I. a pocit patričnosti k jednému kresťanskému „*commenwelthu*“ prevládali ako v Kyjeve, tak aj na Haliči, no ani Byzantínci, ani Rusi nemohli predvídať blížiacu sa katastrofu, ktoré v XIII. storočí zničili základy byzantskej „ekumény“.

Vráťme sa k dôsledkom týchto tragických udalostí: Konštantínopol bol v r. 1204 dobytý armádou IV. križiackej výpravy, Kyjevskú Rus začali od r. 1223 postupne okupovať Tatári, pričom táto okupácia bola prakticky zakončená v r. 1240, kedy padol Kyjev. Mohlo sa zdať, že byzantský pravoslávny svet definitívne zanikol, a to tým skôr, že nezávisle Bulharsko a Srbsko – v krajnom prípade do roku 1220 – nie celkom pohrdali možnosťou zjednotiť sa s víťaziacim západným pápežstvom. Udalosti XIII. storočia stoja za opísanie, aby sa dala demonštrovať výnimočná pevnosť a sila kultúrnej a politickej solidárnosti pravoslávneho Východu, ktorá prežila všetky tie desivo vyzerajúce kataklizmy a udalosti XIV. storočia uvítala nie bez nových a veľmi hlbokých duchovných síl.

V r. 1261 Michael XIII. Palaiológ učinil koniec existencie Latinskej ríše v Konštantínopole, no nemohol v plnosti obnoviť niekdajšiu moc cisárov východorímskej ríše. Jeho nástupcovia na konštantínopolskom imperátorskom tróne neboli zaujatí expanziou, ale naopak, prežitím. A aj to bolo možné iba vďaka šikovnej diplomacii a niekedy jednoducho zhodou historických okolností, až kým v roku 1453 nenastal definitívny koniec Byzantského cisárstva.

V slovanských krajinách vo všeobecnosti a na Rusi osobitne Byzantská ríša si predsa len zachovala predchádzajúcu prestíž a vplyv, hoci zo slávnej minulosti zostal iba tieň, aj teritórium sa postupne stenčovalo do hraníc Konštantínopola a jeho okolia. V XIV. storočí sa niekdajšia kyjevská

štátnosť rozdelila medzi Rjurikovcov, ktorí boli donútení platiť daň všemocným cudzím suverénom: chánom Zlatej Hordy, veľkému kniežatu litovskému, a v Haliči po roku 1340 poľskému kráľovi.

Preto aj v našom prípade hlavnými objektmi skúmania bude postupne vzrastajúce Moskovské kniežatstvo, ktoré sa z bezvýznamného tatárskeho platcu dane zmenilo na potenciálne vodcovskú silu „byzantského commonwelthu“, vplyv, ktorý na jeho progres malo hesychastické hnutie v Byzancii a u južných Slovanov, a kríza v západnom kresťanstve, ktoré sa po ohromujúcom vzostupe v XIII. storočí ocitlo v rozkole, ktorý sa v rôznych podobách stal podstatnou súčasťou ďalšej histórie okcidentálneho sveta. Taktiež nesmieme zabúdať na úlohu Byzancie, ktorá bola významná hlavne pri povýšení metropolitu kyjevského a celej Rusi, ktorý stál na čele jedinej administratívnej štruktúry, zachvacujúcej celú Rus; problém rôznorodosti politického a kultúrneho rozvinutia severovýchodnej Rusi a južných i západných oblastí niekdajšieho Kyjevského štátu, čo časom aj priviedlo k rozdeleniu Rusi na Veľkorus, Malorus (dnešná Ukrajina) a Bielorus; rozšírenie byzantského kultúrneho a religiózneho vplyvu, spojené s mníšskym (či „hesychastickým“) obrozením v Byzancii, ktoré sa usilovalo prekonať miestne národné a politické rozdelenia. Podstatnou sa ukázala religiózna „horlivosť“, zrodiaca sa v Byzancii a južnoslovanských krajinách, a to ako svojím vplyvom na kultúru, literatúru a umenie krajín „byzantského commonwelthu“, tak aj vzťahom k iným kultúrnym vplyvom; je však otázne, či neskoršie moskovské cárstvo odpovedalo očakávaniam religióznych a intelektuálnych vodcov XIV. storočia alebo či sa jeho ideológia podstatne vzdialila byzantskému ideálu.

Nádejame sa, že komplexné preskúmanie všetkých týchto aspektov poskytne jasnejší a konkrétnejší obraz histórie východnej Európy na konci stredoveku a pomôže lepšie pochopiť tú oblasť sveta, ktorej vplyv na históriu človečenstva je faktom nielen minulosti, ale aj prítomnosti.

JÁN KVAČALA A JOSEF PEKAŘ VO SVETLE VZÁJOMNEJ KOREŠPONDENCIE

Libor BERNÁT

Ján Kvačala and Josef Pekař in the light of reciprocal correspondence

Slovak church historian and world-Comeniologist left behind copious correspondence contained in various archives and libraries. Documents his rich investigative scope and broad contacts with different personalities. J. Kvačala not lead a diary, he did not even have a kind of „Kopiar“ correspondence or those documents are retained. Therefore, it is sometimes difficult to navigate in its relations and correspondence. Kvačala's commemorative articles, which balances the life and scientific work, passed the filter of self-censorship and are very general. The researcher then has information from various scientific papers and studies complement correspondence. Very interesting chapter of Kvačala life are his contacts with Golla school. In this paper we focus on correspondence with one of the leading Czech historian of the 20th century - J. Pekař. Featuring two distinctly different personalities, but which had much in common, yet as we will show, but their relationship was different from that J. Kvačala to other members Golla school.

Key words: correspondence, Golla school, Czech Historical Review.

Ján Kvačala

J. Kvačala sa narodil učiteľovi J. Kvačalovi st. a T. Godrovej ako druhorodené dieťa 5. februára 1862 v Báčskom Petrovci. V tom čase mal Báčsky Petrovec približne 7 460 obyvateľov Slovákov, hlásiacich sa k augsburskému vyznaniu viery.¹ Slováci, ktorí žili v tejto oblasti, spolunažívali s ostatnými národnosťami Srbmi, Nemcami, Maďarmi, Židmi v relatívnom pokoji.

Evanjelickú ľudovú školu navštevoval v rokoch 1868 – 1872 vo svojom rodisku. V roku 1872 navštevoval židovskú školu v Petrovaci, aby sa trochu podučil nemeckému jazyku.² Ako 9-ročný bol svedkom osláv 200-ročného jubilea narodenia J. A. Komenského, ktorú usporiadali báčski slovenskí

¹ KMEŤ, J. Pôsobenie Petrovca ako ohniska slovenskej kultúry vo Vojvodine a hlavnej základne širšej slovensko-srbskej vzájomnosti v rokoch 1850-1918. In *Petrovec 1745 – 1995*. Ed. S. Boldocký. Báčsky Petrovec : Zhromaždenie obce Báčsky Petrovec, 1995, s. 72. Štatistický údaj je z roku 1861.

² MÁTEJ, J. *Ján Kvačala : život a dielo*. Bratislava : SPN, 1962, s. 10.

učitelia.³ Potom spolu so starším bratom Karolom odišiel na gymnázium v Sarvaši, ktoré navštevoval v rokoch 1872 – 1880. To bolo vtedy na Dolnej zemi jediné úplné gymnázium, samozrejme maďarské.

J. Kvačala býval u svojej príbuznej, tety „Nenike“. Žila od rána do večera v asketickom duchu a obetovala svoje finančné prostriedky na náboženské, slovensko-národné ciele a svojim príbuzným. Najskôr tam býval s bratom a po jeho odchode s tromi až štyrmi študenti gymnázia z Báčskeho Petrovca.⁴

Na škole ho najviac zaujali profesori Š. Koreň a D. Kiščka. Predovšetkým Š. Koreňa obdivoval ako pracovitého pedagóga, národovca a človeka s mnohými priateľmi z kultúrneho sveta. Kvačalov otec sa so Š. Koreňom poznal a nechával ho v listoch pozdravovať.⁵ J. Kvačala, ktorý bol primusom triedy, vynikal neobyčajným nadaním a pracovitosťou.⁶

Maturitu skončil s vyznamenaním a pred ním vyvstala otázka, čo ďalej. Ako vyplýva z listu J. Kvačalu st. J. M. Hurbanovi, syn Ján priveľmi netúžil študovať teológiu: „Osmelujem sa Dôstojnosti Vašej ešte oznamiť a spolu aj o radu prosiť, jakoby moj druhý syn Ján, ktorý maturitu excelentne v Sarvaši zložil, a ktorý by sa rad z toho tyranstva ducha vymaňiť – na Pražskej technike študovať mohol. Moje okolnosti a chudoba mi nedovolia, abych ho vydatne podporovať mohol. Ja som mu radil aby theologiu v Prešporku študoval, do toho ale veľkej chuti nemá.“⁷

J. Kvačala ml. sa napokon rozhodol pre štúdiá teológie v Bratislave, kde bol prijatý v roku 1880. Či ho v jeho rozhodnutí nejakou mierou ovplyvnil aj evanjelický farár v Báčskom Petrovci J. Mrva, sa nepodarilo zistiť.

Od septembra 1880 až do septembra 1883 študoval na Evanjelickej teologickej akadémii a súčasne na filologickom odbore akadémie v Bratislave. Z klasifikačných hárkov vyplýva, že obidve skúšky absolvoval s prospechom „výborný“.⁸ J. Kvačala, poznajúc údel dedinského učiteľa, na jeseň roku 1883 odišiel pokračovať v štúdiách teológie a filozofie na univerzitu do Lipska

³ MÁTEJ, J. *Ján Kvačala : život a dielo*, s. 9. Oslavy sa správne mali konať o rok neskôr, pretože Komenský sa narodil 28. 3. 1592.

⁴ KVAČALA, J. Z gymnázia na vysoké školy. In *Slovenský národný kalendár (Petrovac)*, 1925, s. 76.

⁵ List J. Kvačalu st. J. Kvačalovi ml. 13. 2. 1879, s. 2. Evanjelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského (ďalej EBF UK) v Bratislave, pozostalosť J. Kvačalu, neskatalogizované.

⁶ KRUMPHOLC, J. K sedmdesátce apoštola učitele národů – PhDra a ThDra Jana Kvačaly. In *Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského* (ďalej AJAK), 1932, roč. 13, s. 8.

⁷ List J. Kvačalu st. J. M. Hurbanovi z 10. 8. 1880, Slovenská národná knižnica Literárny archív (ďalej SNK LA), Martin, sign. M 23 E 4, s. 1.

⁸ OSUSKÝ, S. Š. Sedemdesiatka prof. dra Jána Kvačalu : životopisný a bibliografický nástin. In *Viera a veda* (ďalej VV), 1932, roč. 3, č. 1, s. 2.

(*Alma mater lipsiensis*, Universität Leipzig). Zatiaľ čo jeho starší brat Karol študoval v Erlangene, on dal prednosť Lipsku. Nemecké univerzity, okrem kvalitnej výučby, vedeckých kontaktov, knižníc ponúkali tiež slobodu „dýchania“,⁹ preto boli vyhľadávané slovenskými študentmi z Uhorska.

Po roku sa vrátil a v roku 1884 bol ordinovaný v Novom Sade za kaplána u báč-sriemského seniora G. Belohorského.¹⁰ Podrobnejšie správy o jeho ordinácii sme však nikde neobjavili. J. Kvačala sa vrátil do Lipska, kde absolvoval ešte štyri semestre a získal tu širší okruh priateľov. Aj druhý Kvačalov pobyt v Lipsku bol poznamenaný neustálymi finančnými problémami. Navštevoval prednášky z teológie u profesorov Ch. E. Luthardta, G. A. Frickeho, z pedagogiky u R. H. Hofmanna, M. W. Drobischa a z filozofie u W. Wundta. Zaujímavé je, že nikde neuvádza, že by počúval prednášky z histórie.

Od roku 1885 začal písať svoju dizertáciu o J. A. Komenskom *Über J. A. Comenius' Philosophie insbesondere Physik : Inauguraldissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde an der Universität Leipzig*. Dňa 27. mája 1886 bol J. Kvačala slávnostne promován za doktora filozofie. Dizertácia z filozofie dala Kvačalovi hlavný smer jeho ďalšiemu bádaniu. J. Kvačala sa však neuspokojil s dosiahnutými výsledkami. Tu môžeme nájsť typické črty jeho práce – bohatá heuristika, pozitivizmus, snaha o detailnú analýzu a filozofický nadhľad. Aj v ďalších historických prácach sa črtá postoj luteránskeho teológa. Už od 60. rokov 19. storočia, po páde Bachovho absolutizmu došlo v českom prostredí, a nielen v ňom, k obrozeniu záujmu o J. A. Komenského. J. Kvačala tak mal na koho nadväzovať. Objavili sa pokusy o rozsiahlejšie súborné edície,¹¹ ale tie vyvrcholili až v ďalšom diele J. Kvačalu.

Po návrate do vlasti sa stal najskôr výpomocným profesorom na lýceu v Bratislave, od 1. februára 1886 aj kaplánom po boku F. Trstenskeho. Evanjelické lýceum pôsobilo v duchu maďarizácie a J. Kvačala sa tomu musel prispôbiť.¹² J. Kvačala v roku 1888 získal diplom stredoškolského profesora klasickej filológie a 1. júla 1888¹³ sa stal riadnym profesorom na katedre

⁹ O. Koutský J. Kvačalovi 1. 9. 1884, s. 3, EBF UK v Bratislave, pozostalosť J. Kvačalu, neskatalogizované.

¹⁰ List L. Kvačalovej J. Janoškovi 11. 8. 1909 SNK LA, Martin 5 A 10, 2 s. Pozri tiež JANOŠKA, J. Dr. Ján Kvačala. In *Tranovský*, 1910, s. 58.

¹¹ KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský : poutník na rozhraní věků*. Ostrava : Amosium servis & nakladatelství Svoboda, 1992, s. 165.

¹² Pozri list J. Quindiána J. Kvačalovi z 2. 9. 1891, s. 2. EBF UK v Bratislave, pozostalosť J. Kvačalu, škatuľa C/XXXIV/53: „Nuž a prosím Ťa pekne, jako že sa mi máš, jako že sa cítiť v tom Prešporku a prostred ľudí, ktorú tak příkro stoja oproti Tebe, čo sa smýšľania národnostního týka? Dajú Ti pokoj? Neupodozrievajú Ťa?“

¹³ List L. Kvačalovej J. Janoškovi 11. 8. 1909, s. 2. SNK LA, Martin, fond Jur Janoška, sign. 5 A 10.

klasických jazykov a filozofie. Okrem toho učil aj nemčinu, maďarčinu a neskôr tiež slovenčinu. To ale už nepôsobil v cirkevnej správe. Bol zapisovateľom na konferenciách, knihovníkom, archivárom atď.¹⁴

Pokračoval aj v bádani v téme svojej rigoróznej práce o J. A. Komen-skom, čo nebolo v tej dobe vždy zvykom. J. Kvačala bádala aj v knižnici Mú-zea kráľovstva českého v Prahe a našiel vo fondoch mnoho nového, čo ne-objavil ani F. J. Zoubek, ani A. Gindely.

Josef Pekař

O osem rokov mladší J. Pekař pochádzal z Malého Rohozca pri Turnove, kde sa narodil 12. apríla 1870 Josefovi Pekařovi a Františke Anne Černej. Na rozdiel od J. Kvačalu pochádzal z rodiny sedliaka, vlastníaceho statok. Bol však druhorodeným synom a rodina bola veľmi zadlžená.¹⁵ Ako J. Kvačala, tak J. Pekař pochádzali zo skromných pomerov. J. Pekař navštevoval základnú školu od roku 1876 v Turnove. Podobne ako J. Kvačala bol nadaným a vnímavým žiakom. Gymnázium absolvoval v Mladej Boleslavi v rokoch 1880 – 1888. Teraz gymnázium nesie jeho meno. Ako sa poeticky vyjadřili F. Kutnar a J. Marek „Historicky hmotně ztvárněná krajina Českého ráje dala mu první impulsy romantického zájmu o dějiny“.¹⁶

Zatiaľ čo sa J. Kvačala venoval písaniu poviedok a hudbe, J. Pekař čítal literatúru romantizmu a spoločne so svojím priateľom J. V. Šimákom¹⁷ pracoval v mladoboleslavskom archíve.

Potom študoval dejepis a zemepis na filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Tu na neho pôsobil predovšetkým J. Goll a A. Rezek. J. Goll v duchu svojho učiteľa G. Waitza z Göttingenu zaviedol na fakulte semináre, kde učil svojich študentov kritike prameňov a historickej analýze. Na seminároch študenti vypracovávali seminárne práce, navzájom sa spoznávali, zbližovali alebo naopak vytváralo sa medzi nimi napätie až odpor. Z poslucháčov Gollových seminárov, čo boli výrazné individuality, sa potom vytvorila Gollova škola. J. Pekař sa už ako doktor filozofie zúčastňoval seminára v školskom roku 1892/93 ako hospitant, podobne ako M. Dvořák ml.¹⁸ J.

¹⁴ MARKUSOVSKÝ, S. *Poszonyi ág. htv. evang. lyceum története kapcsolatban...* Poszony : Wigand Könyvnyomdája, 1896, s. 679 – 680.

¹⁵ ŠMAHEL, F. Josef Pekař, husitství a smysl českých dějin. In PEKAŘ, J. *Žižka a jeho doba*. Praha : Odeon, 1992, s. V-VI.

¹⁶ KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 3. dopl. vyd. Praha : Lidové noviny, 1997, s. 490.

¹⁷ Josef Vítězoslav Šimák (1870 – 1941), český historik, profesorem UK v Prahe, člen Gollovej školy.

¹⁸ KALISTA, Z. *Josef Pekař*. 2. vyd. Praha : Torst, 1994, s. 240. Podobné semináře vedli aj iní profesori na filozofickej fakulte v Prahe.

Goll sa stal Pekařovým celoživotným priateľom a jediným mužom, ktorého uznával ako duchovného vodcu.¹⁹

Naproti tomu J. Kvačala vyrastal odborne sám, bez vplyvu akejkoľvek historickej školy alebo i historika. Pritom na univerzite v Lipsku, kde študoval, prednášalo niekoľko kvalitných historikov tej doby. On však dával prednosť odborníkom z filozofie, pedagogiky a teológie.

J. Pekař štúdium ukončil v roku 1892 a navštevoval ešte ako mimoriadny študent právo. Už počas štúdia sa vyjadril k pravosti Rukopisov v časopise *Athaneum* v štúdiu „Hrubá Skála“. Nadväzoval v nej na článok a postoje J. Golla. V roku 1893, teda o rok neskôr ako J. Kvačala, sa stal doktorom filozofie. V tom istom roku bol členom redakcie *Ottovho slovníku naučného*. V roku 1894 navštevoval semináre F. v. Bezolda v Erlangene a P. Scheffer-Boichhorsta v Berlíne.

Podobne ako J. Kvačala začínal ako stredoškolský profesor. Najskôr vyučoval v roku 1895 vo svojom rodnom gymnáziu v Mladej Boleslavi a potom v Prahe. Na rozdiel od J. Kvačalu nepôsobil v odnárodnenom pedagogickom zbore a nemusel skrývať svoje vlastenectvo.²⁰ Od roku 1896 bol zamestnaný v Strakovej akadémii, v nadačnom ústave pre mladých katolíckych šľachticov ako dočasný prefekt. Miesto získal vďaka podpore J. Golla a A. Rezka.²¹

O rok neskôr sa už habilitoval na filozofickej fakulte v Prahe na odbor rakúskych dejín prácou *Dějiny valdštejnského spiknutí (1603 – 1634) : kritický pokus*. J. Pekař v ňom ukázal prenikavú analýzu prameňov a zmysel pre sociálno-psychologické vysvetlenie osobnosti v dejinách.²² „Milý hoch“ alebo „korunní princ“, ako ho J. Goll označoval vo svojich listoch, potom už postupoval v priamej akademicknej kariére. Podľa svedectiev študentov bol učiteľom zaujímavým, jedinečným a obľúbeným. Podľa J. Pekařa mal prednášajúci na konkrétnych príkladoch z histórie ukázať, ako sa v historickej vede postupuje, ako riešiť historické problémy. Treba učiť historickej vede, a nie historickým údajom.²³ Po odchode A. Rezka do Viedne na ministerstvo bolo ponúknuté J. Pekařovi miesto vedúceho Historického seminára.

¹⁹ NOVÁK, A. *Josef Pekař : jeho cesta domovem a životem*. Turnov : Müller a spol, 1938, s. 19.

²⁰ HANZAL, J. *Josef Pekař : život a dílo*. Praha : Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2002, s. 55.

²¹ *Pekařovské studie*. Praha : Academia, 1995, s. 52.

²² KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, s. 491. Druhé, prepracované vydanie vyšlo v roku 1934.

²³ HANZAL, J. *Josef Pekař...*, s. 59.

Kvačala – Pekař

Pravdepodobne počas bádania v Múzeu kráľovstva českého v Prahe sa dostal do styku s členmi Gollovej školy. J. Kvačala sa s nimi stretával počas bádateľských pobytov v Prahe, Berlíne, Viedni, v Ríme či v iných mestách.

Začiatkom roku 1896 komunikoval ohľadom posielania časopisu a uverejňovania príspevkov v ňom s J. Kvačalom A. Rezek.²⁴ J. Kvačalovi vyšla v druhom ročníku ČČH obsiahlejšia správa na dielo G. Löscheho „Johanes Mathesius“ (s. 48). Po Rezekovom odchode na jeseň 1896 do Viedne pozval J. Goll k spoluredaktorstvu V. Novotného a neskôr bol členom redakčnej rady aj J. Pekař. ČČH prezentoval tak predovšetkým názory Gollovej školy. Už v prvom ročníku vyšli správy na Kvačalovo dielo *Kurzer Bericht über meine Forschungsreisen : Vortrag gehalten den 12. Januar 1895 in der Comenius-Section des Paedag. Museums in St. Petersburg...* (s. 278 – 279) a *Spicilegium didacticum artium discendi ac docendi summam brevibus praeceptis exhibens...* (s. 415). Autorom druhej správy bol J. Goll.

J. Kvačala vydal v Prahe nákladom českej akadémie cisára Františka Jozefa korešpondenciu J. A. Komenského – prvý diel vydal v roku 1897 pod názvom *Jana Amosa Komenského : listy Komenského a vrstevníků jeho : nová sbírka* a druhý diel s podnázvom *Zprávy o životě jeho ze současných pramenů. Menší latinské spisky některé* vydal v roku 1902.

Prvý písomný kontakt medzi J. Kvačalom a J. Pekařom je dochovaný až zo septembra 1898. J. Kvačala písal úsporne a text sa týkal publikovania v ČČH, nadväzoval na predchádzajúci kontakt. J. Pekař sprostredkoval J. Kvačalovi komunikáciu s časopisom *Politik*, resp. jeho redaktorom A. Krausem. Z korešpondencie vyplýva, že spolu strávili niekoľko spoločenských večerov, pri ktorých si potykali. J. Kvačala dokonca navštívil aj Český ráj, Hrubú Skálu a pochvaľoval si pobyt. Podarilo sa zistiť, že navštívil J. Kroftu v Ejpoviciach pri Plzni²⁵ a plánoval tiež navštíviť J. Šustu v Třebo-

²⁴ Korešpondenčný lístok A. Rezeka J. Kvačalovi z 28. 1. 1896. EBF UK v Bratislave, pozostalosť J. Kvačalu, neskatalogizované.

²⁵ Gollovu školu chápeme v určení F. Kutnara a J. Marka. J. Goll formoval svojich študentov tiež na seminároch, spolu s J. Emlerom. Na seminároch študenti vypracovávali seminárne práce, navzájom sa spoznávali, zblížovali alebo naopak vytváralo sa medzi nimi napätie až odpor. Z poslucháčov Gollových seminárov, čo boli výrazné individuality, sa potom vytvorila Gollova škola. Na jednom seminári sa stretával J. Bidlo s V. Novotným, či J. Pekařom, alebo G. Fridrich s J. B. Novákom. Účastníkmi seminárov mohli byť riadni študenti alebo mimoriadni, či hospitanti. J. Goll sa obetavo staral o svojich žiakov, o ich odborný rast. Pomáhal im získať štipendiá na zahraničných univerzitách alebo miesto na Institut für österreichische Geschichtsforschung. J. Golla mali jeho žiaci v úcte a stal sa im vzorom. Počas ich štúdia, aj po ňom, na Gollových žiakov pôsobili samozrejme aj iní profesori fakulty – predovšetkým J. Emler, T. G. Masaryk, A. Rezek, V. V. Tomek a iní. Tzn., že od svojho učiteľa, veľkého vzoru, sa líšili nielen zameraním, ale tiež vplyvom iných myšlienkových systémov, prúdov. J. Goll bol pre svojich žiakov nielen odborníkom, učiteľom, ale tiež vychovávateľom. KUTNAR, F. – MAREK, J. *Přehledné*

ni.²⁶ Či k stretnutiu došlo, nemáme informácie. S ostatnými členmi Gollovej školy sa J. Kvačala veľmi zriedkavo stretával s rodinami alebo na miestach ich prázdninových pobytov, rodísk a pod.

Len čiastočne dokážeme rekonštruovať obsahy stretnutí medzi J. Kvačalom a J. Pekařom. Preberali mnoho tém, okrem odborných historických tém, publikácií, tiež aj napr. písanie Kvačalovho priezviska. J. Kvačalovi vytýkali už v roku 1896 v slovenských vzdelanostných kruhoch, že sa v českých, maďarských a nemeckých prácach podpisuje „Kvacala“, teda podľa maďarského pravopisu.²⁷ J. Kvačala písal, že sa pridrižiava tradicioneľnej formy v mimoslovanských textoch aj preto, aby nevzbudzoval dojem, že si mení meno podľa pobytu.²⁸ Bol to alibizmus, J. Kvačala sa snažil prispôbiť prostrediu, v ktorom pôsobil. Preto odpovedal J. Pekařovi v roku 1899 „z mojej nemeckej práce uvidíš, že som sa konečne zmohol meno si úplne poslovenčiť“ (dok. 3).

J. Pekař tiež robil J. Kvačalovi prostredníka s J. Gollom. Cez neho posielal Gollovi svoje knihy alebo články. J. Pekař mu tiež sprostredkoval s Gollom stretnutia. Rozchod medzi J. Pekařom a J. Gollom ako redaktormi ČČH na jednej strane a J. Kvačalom na druhej strane bol daný požiadavkou, aby boli jeho štúdie publikované v slovenskom jazyku.²⁹ Nemienili akceptovať, na rozdiel od napr. redaktorov J. Škultétyho, J. Janošku a iných, neustále zmeny Kvačalových adries kvôli jeho bádateľským pobytom, lebo sa im strácali balíčky s korektúrami.³⁰ Kvačalove štúdie boli zamerané pre ich koncepciu časopisu príliš teologicky a pre čitateľov vyžadovali vysvetľovanie niektorých špecifických pojmov.³¹

Zaujímavé je, ktoré mená sa objavujú v ich vzájomnej korešpondencii. Okrem J. Golla to bol tiež český Gollov žiak L. K. Hofman (1876 – 1903), literárny historik J. Jakubec (1862 – 1936), redaktor časopisu *Politik* A. V. Krause (1859 – 1945), český historik K. Krofta (1876 – 1945), český literárny historik a kritik A. Novák (1880 – 1939). J. Pekař, podobne ako K.

dějiny českého a slovenského dějepisectví, s. 387, porovnaj MAREK, J. Praha : Melantrich, 1991, s. 255.

²⁶ Pozri pohľadnicu J. Kvačalu J. Krumpholcovi MZA Brno, fond G 384 Josef Krumpholc ... i. č. 206, 1913 – 1914/18, pozri tiež BERNÁT, L. Ján Radomil Kvačala a Josef Šusta. In *Studica Comeniana et historica* (ďalej *SCetH*). ISSN 0323-2220, 2013, roč. 43, č. 89 – 90, s. 359 – 361.

²⁷ O tom pozri BERNÁT, L. a kol. *Korešpondencia Jána Kvačalu s Jozefom Škultétyom*. Bratislava : Eko-konzult, 2015, s. 9 a n.

²⁸ V osobnej otázke. In *Cirkevné listy* (ďalej *CL*), 1896, roč. 10, č. 10, s. 364, porovnaj MÁTEJ, J. c. d., s. 19.

²⁹ *Listy úcty a přátelství : vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*. Ed. J. Klik – J. Šusta. V Praze : Vyšehrad, 1941, s. 148 a 276.

³⁰ *Listy úcty a přátelství : vzájemná korespondence...*, s. 289.

³¹ *Listy úcty a přátelství : vzájemná korespondence...*, s. 273.

Krofta, sa snažil bezvýsledne s L. K Hofmanom J. Kvačalovi sprostredkovať kontakt.

Korešpondencia umožňuje spresniť itinerár ciest J. Kvačalu (pozri napr. dok. 15). Pozoruhodné na vzájomnej korešpondencii je, že si spolu písali o ženách. J. Kvačala považoval otázku vyriechnutú na verejnosti J. Pekařom, ešte k tomu pred J. Gollom, že sa mu páči slečna Doležalová, za neskutočnú aroganciu (dok. 6). Sťažoval si na to aj K. Kroftovi.³² J. Kvačala mal ideál ženy – protestantky a Slovanky (dok. 16). Hoci bol ochotný ustúpiť zo svojho ideálu, nebol ochotný akceptovať inú konfesiu. V ich korešpondencii sa ešte vyskytuje Eliška Rohoncová (dok. 2), bližšie neznáma osoba. J. Pekař sa spomínal ako nádejný zať J. Golla. Bola do neho zamilovaná Ada Gollová, v tej dobe osemnásťročná slečna. Nestala sa však manželkou J. Pekařa. Vydala sa neskôr za F. X. Hodáča. Ani J. Pekař, ani J. Kvačala sa však nikdy neoženili. V Gollovej škole, okrem predčasne zomrelého L. K. Hofmana, sa ostatní členovia Gollovej školy oženili a v mnohých prípadoch im boli manželky veľkou oporou.

Súvislá korešpondencia končí v roku 1901. Predtým sa J. Pekař stal v roku 1900 dopisujúcim členom Českej akadémie vied a umení.³³ V roku 1901 sa stal mimoriadnym členom Kráľovskej českej spoločnosti náuk. O naštربةných vzťahoch sa dozvedáme z korešpondencie s K. Kroftom: „S Pekařom myslím ja viac korespondovať nebudem, je priamo komické, jaké kotrmelce robí“.³⁴ Z kontextu nedokážeme určiť, čo J. Kvačala pod pojmom „kotrmelce“ rozumel. Kontakty však neboli prerušené v korešpondencii s inými členmi Gollovej školy nechával J. Kvačala J. Pekařa pozdravovať.³⁵

V roku 1904 bol J. Pekař zvolený do čela Historického spolku a ako predseda premenil spolok na neštudentský, organizujúci odborných pracovníkov z odboru histórie.

J. Kvačala sa stal hlavným redaktorom vydávania Veškerých spisov J. A. Komenského, spolu s ktorými sa vydával časopis *Archiv pro bádání o životě a spisech J. A. Komenského*.

J. Pekař nebol stúpencom rozbitia Rakúsko-Uhorska a J. Kvačala sa orientoval slavianofilsky. Počas pobytu v Rusku bol J. Kvačala za inú formu oslobodenia Slovákov. Boli mu tam najbližší slavianofili ako profesor A. I. Sobolevskij a iní členovia Slavianskeho spolku v Petrohrade. To mu

³² List J. Kvačalu K. Kroftovi z 24. 1. 1901. BERNÁT, L. Korešpondence Kamila Krofty s Jánem Kvačalou. In *Práce z dějin Akademie věd*. ISSN 1803-8448, 2014, roč. 6, č. 1, s. 74.

³³ Za mimoriadneho člena bol vymenovaný v roku 1907 a za riadneho člena bol zvolený v roku 1916.

³⁴ Pozri BERNÁT, L. Korešpondence Kamila Krofty, s. 86.

³⁵ List J. Kvačalu J. Bidlovi 25. 12. 1907, 27. 12. 1908. Archiv akademie věd (ďalej AAV Praha), fond Jaroslav Bidlo, škatuľa 5, i. č. 375, korešpondencia – Ján Kvačala.

bolo neskôr vytýkané pri nástupe na katedru všeobecných dejín na FF UK v Bratislave.

K. Kroft mal spolu s J. Kvačalom takmer identický názor na J. Pekařa. Považovali ho za netaktného, drzého, neprirodzeného a afektovaného, ale predsa len skvelého historika.³⁶ Posledný zachovalý priamy písomný kontakt obidvoch osobností máme k dispozícii z roku 1901. Nedokážeme určiť presnejšie príčinu rozchodu.

Pekař a Kvačala po prvej svetovej vojne

Po 1. svetovej vojne sa J. Kvačala vrátil do vlasti a po krátkom pobyte v Báčskom Petrovci pôsobil od začiatku roku 1921 v múzeu v Turčianskom Svätom Martine a po nezhodách s vedením, predovšetkým J. Škultéty, pôsobil už na Teologickej vysokej škole evanjelickej augsburského vyznania cirkvi v Bratislave až do svojej smrti. Hoci sa J. Kvačala usiloval o miesto profesora všeobecných dejín na FF UK v Bratislave, nakoniec miesto dostal žiak J. Pekař, J. Heidler. Nie sú však žiadne indície, že by J. Pekař intervenoval za svojho žiaka v neprospech J. Kvačalu. J. Pekař dokonca ani vo svojich denníkoch nereflektuje Kvačalovo meno, hoci udalostiam na Slovensku venuje pozornosť.

Pekařova kariéra bola spojená s filozofickou fakultou v Prahe a Historickým spolkom. Na svojej rodnej univerzite sa stal v školskom roku 1931/32 rektorom a to z obavy, že by sa rektorom stal G. Friedrich, ďalší z Gollových žiakov. Preto radšej funkciu po krátkom váhaní prijal.³⁷

J. Pekař znemožňoval publikovanie príspevkov niektorým členom Gollovej školy, napr. V. Novotnému, jeho žiakovi F. M. Bartošovi³⁸ na stránkach ČČH. Tí potom využívali ČMM, kde bol redaktorom Pekařov odporca B. Navrátil, alebo na stránkach LF. Aj znemožňovanie publikovania mal J. Pekař spoločne s J. Kvačalom, ktorý bránil, aby boli na stránkach AJAK umiestnené články iných historikov. Napr. na stránkach *Archivu*, ani časopisu *Viera a veda*, sa neobjavil nekrológ J. Golla alebo spomienková stať k oslave 80. narodenín T. G. Masaryka. Pritom obidvaja sa ku Komenskému vyjadrovali. J. Kvačala presadil svoje stanovisko. V neskorších ročníkoch *Archivu* bol predsa len nútený ustúpiť. Obidvaja redaktori presadzovali svoj pohľad na časopis, resp. jeho koncepciu.

J. Kvačala mal bližšie k V. Novotnému, hoci s J. Pekařom dokázal nadviazať tesnejší osobný kontakt a navzájom si tykali. J. Pekař sa vo svojich polemikách sústredil na otázku Kristiánovej legendy a prvotného české-

³⁶ Pozri BERNÁT, L. Korespondence Kamila Krofty, s. 74, porovnaj s. 96.

³⁷ *Deníky Josefa Pekaře 1916 – 1933*. K vydání připravil a úvod napsal Josef Hanzal. Praha : HISTORICA, 2000, s. 161.

³⁸ BARTOŠ, F. M. *Vzpomínky husitského pracovníka*. Praha : Kalich, 1970, s. 39. Vysvetľuje neumožnenie publikovania jeho názormi na J. Husa, porovnaj ŠMAHEL, F. c. d., s. XI. a nasl.

ho kresťanstva, husitstva, Žižku a českej reformácie, barokového kultu sv. Jana Nepomuckého, národného obrodzenia, českej štátoprávnej politiky 19. storočia a charakter prvej povojnovej pozemkovej reformy.³⁹ Venoval sa témam z hospodárskych, politických a sociálnych dejín, čo boli okrajové témy pre J. Kvačalu, s výnimkou politických dejín. Ich bádanie sa čiastočne prelínalo v osobách D. E. Figula, J. Husa, J. A. Komenského, pobiellohorskkej emigrácie. Metodologické problémy, ktorými sa Gollova škola zaoberala, našla minimálnu odozvu v Kvačalovej písomnej tvorbe. Podobne ani významné polemiky ako spor o pravosť rukopisov, spor o zmysel českých dejín, atď.

Ďalej to bola otázka F. Palackého a jeho diela. J. Kvačala recenzoval Masarykovo dielo Palackého idea národa českého (*Naše doba*, 1898, roč. 5, s. 769 – 795).⁴⁰ Niektorí gollovci, k nim patril i V. Novotný, ale tiež O. Odložilík, F. M. Bartoš, R. Urbánek a ďalší, sa k základom Palackého koncepcii dejín vrátili alebo s ním mlčky pracovali.⁴¹ Iní, ako napr. J. Pekař a jeho žiaci, vykonávali kritickú revíziu Palackého v duchu J. Golla dôsledne a často proti verejnej mienke časti českej spoločnosti.⁴² J. Kvačala skôr inklinoval k antimasarykovskému ponímaniu F. Palackého, nemal zmysel pre filozofiu dejín a „svojskú“ interpretáciu historických faktov. Kriticismus bol pre J. Kvačalu ako historika nevyhnutným a odmietal romantizmus v dejinách.

V diskusiách medzi Gollovou školou a T. G. Masarykom sa stanovisko Kvačalu blížilo k tézam Gollovej školy. Masarykova filozofia dejín, liberalizmus a čechoslovakizmus nikdy nekorešpondovali s ponímaním dejín u J. Kvačalu.⁴³

Pri bádaniach o J. Husovi sa musel J. Kvačala nutne názorovo stretnúť s koncepciou T. G. Masaryka. V roku 1898 recenzoval Masarykovo dielo

³⁹ KUTNAR, F. Na okraj historického díla Josefa Pekaře. In PEKAŘ, J. *Postavy a problémy českých dějin*. Praha : Vyšehrad, 1990, s. 9.

⁴⁰ KVAČALA, J. Realismus, romantika a askesa. In *CL*, 1899, roč. 13, 264 – 268, 325 – 330, č. 11, s. 356 – 360.

⁴¹ VOJTĚCH, T. *Česká historiografie a pozitivismus : světonázorové a metodologické aspekty*. Praha : Academia, 1984, s. 19.

⁴² J. Pekař venoval F. Palackému niekoľko článkov a mnohé jeho tézy sú nosné dodnes. Napr. „Nemají-li dnešní všennárodní oslavy Palackého, prvé oslavy v samostatné republice Československé, býti a zůstatí jen pokryteckou parádou, jako bohužel nejedna naše jubilejní oslava, musí tyto příkazy a výhrady Palackého státi se kusem národního vědomí a svědomí, musí především všichni, kteří jsou spoluzodpovědní za vývoj veřejných poměrů u nás, štípnuti se je hluboko v mysl a vůli“. PEKAŘ, J. K jubileu Palackého : proslov na radnici Staroměstské dne 26. května 1926. In PEKAŘ, J. *Postavy a problémy českých dějin*. Praha : Vyšehrad, 1990, s. 322.

⁴³ Pozri Kvačalove recenzie Masaryk, T. G. J. Hus. In *CL*, 1898, roč. 12, č. 2, s. 22-25, Realismus, romantika a askesa. In *CL*, 1899, roč. 13, 264 – 268, 325 – 330, č. 11, s. 356 – 360. Vzťah medzi J. Kvačalom a T. G. Masarykom, aj jeho stúpecami si vyžiada ešte samostatnú štúdiu.

Jan Hus.⁴⁴ Dielo však nepatrí k vrcholným Masarykovým spisom. Súhlasil s jeho polemikou proti jednostranne nacionalistickému ponímaniu. J. Kvačala a Gollova škola sa prelínali v komeniologických otázkach, v bádaní o J. Husovi a o Jednote bratskej.

J. Kvačala však nereflektoval na Pekařovu koncepciu husitstva. V poslednom svojom veľkom a nedokončenom diele *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*, síce spomína Pekařovo dielo, ale len v súvislosti s tým, že J. Pekař pochybuje o spanilej jazde husitov v roku 1424 pod vedením J. Žižku z Trocnova.⁴⁵ Pre J. Kvačalu bolo husitské obdobie len obdobím, ktoré pripravilo pôdu pre prijatie reformácie v Uhorsku. Hoci v prvých rokoch 20. storočia uvažoval, že sa ním bude zaoberať detailnejšie, resp. jeho vzťahom k Uhorsku.⁴⁶

J. Kvačala zomrel 1934 vo Viedni. Po smrti T. G. Masaryka v roku 1935 sa diskutovalo o J. Pekařovi ako o vhodnom protikandidátovi E. Benešovi. On to však odmietol. Dňa 23. januára 1937 zomrel.

Reflexia

J. Kvačala spolu s J. Pekařom mali mnoho spoločného, viac, ako by sa zdalo. Aj svojimi povahami si boli blízki – temperamentom, úprimnosťou a otvorenosťou. Boli to kapacity vo svojich odboroch.

Obidvaja vyvolávali vo svojom okolí priaznivé reakcie, ale tiež množstvo závidí. Ich ojedinelá a oslnivá kariéra k tomu priam vyzývala. Rozpory sa dostavovali vtedy, keď prichádzal úspech alebo zatienenie ostatných odborníkov v odbore.

Dôvody neoženenia sa J. Kvačalu boli podobné ako u J. Pekařa.⁴⁷ Asi to bolo sklamanie v láske v čase gymnaziálneho štúdia. J. Kvačala ešte počas štúdia v Lipsku mal vážny záujem o A. M. Šípekovicu, učiteľku v jeho rodisku. Venoval jej svoju fotografiu. Tá však dala prednosť moravskému učiteľovi J. Krumpholcovi. J. Kvačala síce mal v dobe štúdií zdravotné problémy, podobne ako J. Pekař, ale asi to nebolo dôvodom, prečo by sa mal zrieknuť budúceho manželstva. Ako J. Kvačala sám napísal: „Ja som už len v duchovnom svazku s múzou Klio – a žijem jako evanjelický mních“.⁴⁸ Úplne aty-

⁴⁴ MASARYK, T. G. *Jan Hus : naše obrození a naše reformace*. Praha : Čas, 1896.

⁴⁵ KVAČALA, J. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*. Liptovský Sv. Mikuláš : Transcius, 1935, s. 30.

⁴⁶ J. Kvačala sa chcel, aj pod vplyvom J. Škultétyho, prihlásiť o cenu maďarskej akadémie vied, vypísanú na tému „Husiti v Uhorsku“, ktorú nakoniec získal P. Tóth-Szabó, pozri BERNÁT, L. a kol. c. d., s. 118 a nasl.

⁴⁷ KALISTA, Z. *Josef Pekař*, 1994, s. 62 a n.

⁴⁸ J. Kvačala sa podobne na svoju adresu vyjadroval už skôr, napr. v listoch evanjelickému farárovi a redaktorovi *Církevných listov* J. Janoškovi: „Ja sám sa tu dobre cítim, (rozumej v Dorparté – L. B) - už som celku privykol, ale ja som na všelijaké polohy naučený, ako cigán.“ SNK LA, Martin, fond Jur. Janoška, sign. 5 A 10, list J. Kvačalu J. Janoškovi

picky dodal, že si niekedy zájde „sa vyrobiť do Petrohradu a letami i ďalej“.⁴⁹ Obidvaja žili čulým spoločenským životom a prácou. J. Pekař mal takisto záujem o druhé pohlavie. Napr. v liste J. Gollovi z 10. júla 1906 písal o výlete na Křivoklát „... po 9 letech! – a to přes Lány, krásnou cestou podle potoka Klíčavy. Polovice dam, a bylo to veselé velmi“.⁵⁰ Na rozdiel od J. Pekařa, J. Kvačala sa neustále vracal domov, do Báčskeho Petrovca k rodine. Ale predsa len museli byť obaja uprostred množstva práce, kolegov a priateľov osamotení. O tom svedčí pozoruhodná poznámka J. Kvačalu (dok. 4), že sa cíti v Prahe opustený. Je to unikátna dôverná asociácia.

Názorový stret medzi genuinným luteránom a národne orientovaným katolíkom Pekařom, resp. jeho „angažovanou“, „bojujúcou“ historiografiou,⁵¹ bol neodvratný. Pritom obidvaja boli autoritami vo svojich odboroch a konzervatívne orientovaní historici. Obidvaja boli antimasarykovci. Na rozdiel od J. Golla J. Pekař svoj politický omyl ohľadom ďalšieho vývoja Čiech priznal.

Pozoruhodné je, že aj niektoré pracovné postupy mali spoločné. Skúmali historické udalosti do najmenších podrobností, ale potom nasledovala syntéza. Zhustenosť textu, až prehustenosť faktami na malej ploche, bola typická pre obidvoch bádateľov. J. Pekař, keď spracovával štúdiu, tak po korektúrach vďaka dopĺňovaniu, prepracovávaniu, vznikla nová práca. Podobne J. Kvačala definitívne formuloval svoje tézy až po druhom, prípadne treťom vysádzaní. Stávalo sa, že keď už sadzači vysádzali rukopis, prišla od základu prepracovaná a doplnená korektúra a rukopis bolo treba sádzať druhý raz.⁵² Obidvaja si nedávali obrúsky pred ústa, keď vyjadrovali svoje názory. J. Pekařovi bolo cudzie hnutie „Los von Rom“, antiklerikalizmus a nacionalizmus roku 1918. Preto nemohol akceptovať Kvačalove články z Ríma.⁵³

z 25. 1. 1894, s. 4, alebo „... ja som ... člověk, který som sa dosavád' všade dobre cítil, a bol som v dosť hnusných postaveniach. ... som neženatý ... a vskutku i nemam žiadne starosti, a to i druhí vedia - som neodvislý. Preto i rektorovi poviem svoju mienku...“ Tamtiež list z 19. 2. 1894, atď. Porovnaj BERNÁT, L. Ján Kvačala a Jur. Janoška vo svetle ich korešpondencie. In *Dejiny : internetový časopis inštitútu histórie FF PU v Prešove*, 2008, č. 1, s. 102 – 110.

⁴⁹ Pozri list J. Kvačalu J. Bidlovi z 10. 2. 1907. AAV Praha, fond Jaroslav Bidlo, škatuľa 5, i. č. 375, korešpondencia – Ján Kvačala.

⁵⁰ *Listy úcty a přátelství...*, s. 453.

⁵¹ O tom bližšie BENEŠ, Z. Gollovec Josef Pekař. In *Jaroslav Goll a jeho žáci...*, s. 339.

⁵² ŠENŠEL, L. Na vysvetlenie. In KVAČALA, J. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*, nestr.

⁵³ Listy z Ríma. In *CL*, 1898, roč. 12, č. 6, s. 88 – 89, č. 8, s. 114 – 116, č. 10, s. 147 – 149, Doslov k listom z Ríma. In *CL*, 1899, roč. 13, č. 3, s. 70 – 75, Druhý doslov k listom z Ríma. In *CL*, 1899, roč. 13, s. 133 – 135, Doslov k tretiemu doslovu listov z Ríma. In *CL*, 1900, roč. 14, č. 4, s. 112 – 116, Tretí doslov z Ríma venovaný vel. pp R. Osvaldovi a M. Kollárovi. In *CL*, 1900, roč. 14, č. 3, s. 82 – 86.

J. Pekař sa na rozdiel od J. Kvačalu nevydával na mnohé bádateľské cesty do zahraničných archívov alebo knižníc. V tom mal J. Kvačala bližšie k J. Šustovi. Otázne je, či k ochladnutiu vzťahov došlo aj kvôli napätým vzťahom medzi J. Pekařom a V. Novotným.

Edičná poznámka

V korešpondencii medzi J. Kvačalom a J. Pekařom sa zachovalo celkom 18 dokumentov, z toho 17 dokumentov na ANM v Prahe (deväť korešpondenčných lístkov, šesť pohľadníc a dva listy). Jeden korešpondenčný lístok (dok. 17) bol adresovaný redakcii ČČH. V rámci pozostalosti je tam uložený tiež jeden korešpondenčný lístok adresovaný J. Gollovi. Je to zatiaľ jediný zachovaný písomný styk medzi J. Kvačalom a J. Gollom. Jeden list od J. Pekařa sa nachádza na EBF UK v Bratislave.

J. Kvačala vyrastal na „Dolnej zemi“ a to sa prejavovalo tiež na jeho slovenčine, podobne ako štúdium v maďarčine a prednášanie v nemčine. Kvačala ovládal niekoľko jazykov, a to sa odrazilo aj na spôsobe jeho komunikácie. Písal slovensky, česky, rusky, nemecky, maďarsky, čiastočne poľsky, latinsky a francúzsky. K spomenutým jazykom treba pripočítať biblické jazyky hebrejčinu, starogréčtinu a latinu, okrem toho mal tiež elementárne znalosti taliančiny a angličtiny. Ďalším problémom je Kvačalov ťažko čitateľný rukopis, na čom sa zhodovali takmer všetci jeho adresáti. Navyše písal drobným písmom, často na pohľadnici a umiestňoval vety na okrajoch textu, niekedy písal nevýraznou obyčajnou ceruzkou. Niektorú korešpondenciu písal v rýchllosti, čo sa prejavilo ešte viac na zhoršenej čitateľnosti. Často neukončoval slová. Ale list J. Pekařa J. Kvačalovi tiež nie je písaný krasopisne.

Kvačalove listy kvôli jeho špecifickej slovenčine transliterujeme. Kvačalov jazyk sa nutne prejavil aj v písomnom vyjadrení. J. Kvačala používal často svoje špecifické termíny: „correctúra“, „došol“, „driov“, „jedon“, „počta“, „zastarelá“, atď. Hlasisti v polemike s J. Kvačalom označili tieto termíny za „moismy“.⁵⁴ Často používal bohemizmy: „jestli“, „nabídnuť“, „stížnosti“, „otisky“. Na rozdiel od korešpondencie s inými členmi Gollovej školy sa tu nenachádzajú rusizmy alebo germanizmy.

J. Kvačala si nedával pozor ani na to, aby písal správne adresy alebo priezviská, a tak takmer vždy písal „Pekář“ – namiesto „Pekař“ aj v inej korešpondencii. V prepisoch uvádzame správnu formu priezvisk. Krstné mená a priezviská ponechávame podľa originálu.

Slová skracoval J. Kvačala nejednotne, takmer vždy ináč. Bežné skratky ponechávame, rozpísané časti slov dávame do hranatých zátvoriek. Interpunkciu však upravujeme. Národnosti písal J. Kvačala zásadne s malými písmenami na začiatku, čo ponechávame, a „Ste“ na začiatku s veľkým pís-

⁵⁴ O tom pozri BERNÁT, L. a kol. c. d., s. 26 a n. Polemika J. Kvačalu s hlasistami si vyžiada ešte samostatnú štúdiu.

menom. Pri niektorých slovách sa nedá rozlíšiť, či napísal veľké či malé písmeno.

Podčiarkovanie slov, viet nechávame podľa originálu, tzn., že ak podčiarkoval vlnovkou, dvomi čiarami, alebo neúplne slovo, tak je to ponechané. Ak text podčiarkoval adresát, uvádzame to v poznámkovom aparáte.

Vynechané časti textu alebo nečitateľné slová sú vymedzené značkou [...], pričom počet bodiek znamená počet vynechaných slov. Na neistý prepis upozorňujeme otáznikom v hranatej zátvorke [?]. Na pôvodné chyby a zvláštnosti upozorňuje značka [!].

Ak pisateľ zamazával slová alebo ich prečiarkol, tak text uvádzame v špičatých zátvorkách <>.

J. Kvačala datoval korešpondenciu ako podľa juliánskeho, tak i podľa gregoriánskeho kalendára. Pokiaľ bol v Rusku, tak niekedy datoval korešpondenciu len podľa juliánskeho kalendára. Typická forma záznamu bola: „9. 22. / III. 902“, čo prepisujeme 9. 22. / III. [1]902. Korešpondencia z európskych lokalít je datovaná len podľa gregoriánskeho kalendára.

Korešpondenciu J. Pekaša transkribujeme podľa pravidiel spracovaných I. Štovičkom a kolektívom.⁵⁵

J. Kvačala odosielal korešpondenciu z Berlína, kde bádal alebo zo svojho pôsobiska na univerzite v Dorpate. J. Pekaš písal J. Kvačalovi z Prahy.

Edíciu sme usporiadali chronologicky. V hlavičke dokumentu najskôr uvádzame poradové číslo, potom dátum a miesto vzniku. Ďalej nasleduje druh korešpondencie (list, korešpondenčný lístok, pohľadnica, vizitka), potom údaj o adresátovi a prijímateľovi. Po prepise korešpondencie uvádzame miesto uloženia. V prípade, že po sebe nasledujú identické miesta uloženia, z dôvodu prehľadnosti údaj uvádzame po poslednom zázname. Vo všetkých prípadoch išlo o originál a rukopis, preto na tomto mieste neopakujeme informáciu. Ďalej nasleduje údaj, či text bol písaný perom (príp. farbu atramentu), alebo ceruzkou. Informujeme tiež o umiestnení textu na neobvyklom mieste.

Písomný styk medzi J. Kvačalom a J. Pekašom musel byť intenzívnejší, ako vyplýva z korešpondencie, kde sú údaje o obdržanej pošte (napr. dok. 15). Žiaľ, korešpondencia uložená EBF UK v Bratislave „už nie je a ani nebude k dispozícii“.⁵⁶ J. Kvačala si síce starostlivo odkladal korešpondenciu od študentských časov, ale podľa svojich zvyklostí ju veľmi netriedil, ale len si ju ukladal, a to veľmi nesústavne. Rovnako pracoval s korešpondenciou aj J. Pekaš.⁵⁷ Poriadateľ pozostalosti nevenoval pozornosť Gollovej škole, asi

⁵⁵ ŠTŮVÍČEK, I. a kol. *Ediční teorie a metodika*. Praha: 2008, porovnaj tiež *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha: Archivní správa MV ČR, 2002, s. 54.

⁵⁶ Email dekana L. Batku EBF UK v Bratislave z 24. 4. 2014.

⁵⁷ *Listy úcty a přátelství...*, s. 16.

nepoznal všetkých jej predstaviteľov a ich rukopisy. Preto je veľmi pravdepodobné, že sa tu nachádzajú ešte ďalšie dokumenty.

Edícia

1

1898, 14.3., Dorpat

Pohľadnica Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

DORPAT 14. / III. 18[98].

Milý priateľu a collegu!

Srdečná vďaka Ti za tak ochotné vyplnenie prosby mojej. To ma ani neprekvapilo, ale ovšem riadky Tvoje, a v nich dôkaz mojej roztratenosti, že som zabudol, že sme si potykali. To sa mi ale obvyčajne stáva, keď trochu viac som vypil, že druhý deň v rozpomienke úplnú carte blanche^b nachodím. Iste, že si si to ináč nevykládal, a prosím Ťa za odpustenie. Z najnovšej mojej nemeckej práce¹ uvidíš, že som sa konečne zmohol, meno si úplne poslovenčiť, poslal by Ti ju, ale všetky výtisky sú už preč, možná že ju uvidíš v našich univ[ersitných] Actách.

Srdečný pozdravom od

Tvojho J. Kvačalu

Čiernobiela pohľadnica (obr.: Kaer-Denkmal v Dorpate), písané perom. Miesto odoslania je predtlačené.

- a.) Pohľadnica adresovaná: Slovný pán prof. Dr Josef Pekař, Prague (La Bohème), Česká universita.
- b.) Z francúzštiny plná moc.
1. Pravdepodobne išlo o článok „J. V. Andrä's : Antheil an geheimen Gesellschaften“ (In *Monatshefte der Comenius-Gesellschaft*, 1899, roč. 8, s. 307 – 312), ktorý potom vyšiel v *Acta universitatis* (Tartu : 1899).
2. J. Kvačala písal priezvisko tiež v maďarskej forme „Kvacsala“. O tom pozri úvodnú štúdiu.
3. *Acta universitatis Iuriensis* – obežník v ruštine a nemčine sa zachoval v Kvačalovej pozostalosti na EBF UK v Bratislave.

2

1898, 20. 9., Berlín

Pohľadnica Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

BERLIN 20. IX. 18[98].

Veľactený pane collegu!

Pri svojom odchode z Berlína¹ Vám len chcem tú zbytočnú Vám farchu sňať, dotýčho toho slovenského článku.²

Je totiž už v sazbe a preto neráče viac naň myslieť.

Divil som sa začas, že Vy, taký gentleman, i nadvoje lístky a literárnu posielku ani slova odpovede nemáte, ani keď ste dostáli ústne potvrdenie... ale pomalý ma už z Prahy nič nebude viac prekvapovať.

S hlbokou úctou Vám oddaný

J. Kvačala

Čiernobiela pohľadnica (obr.: Cisársky palác v Berlíne), písané perom. Miesto odoslania je predtlačené.

- a.) Pohľadnica adresovaná: Herrn Docent der oester[reiche] Geschichte Dr. Josef Pekař, Prag (Böhmen), Böhmische Universität.
1. J. Kvačala využíval prvú polovicu roku 1898 na bádanie, korešpondenčný lístok J. Kvačalu G. Friedrichovi zo 17. 4. 1898. AAV Praha, fond 286 286 Gustav Friedrich, sign. II. b 1, i. č. 100, škatuľa 2. Cestoval na univerzitu do Dorpatu.
 2. Z kontextu nie je jasné, o ktorý článok išlo.

3

1899, 3. 2., Dorpat

Korešpondenčný lístok Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Veľactený pane colleggo!

Chcejúc našej spoločnej známej, Eliške Rohoncovej¹ k niekoľko lístkom zo Španielska dopomôcť, som nejako nevedel jej adresu náleznúť. Myslím, že ju Vy viete, a mi neodopriete, jej čo na ňu cez Vás prijde laskave doručiť.

Už napred Vám zato ďakuje Váš sluha

J. Kvačala

Jurjev [18]99 febru[ár] 3.

Písané perom na ruský korešpondenčný lístok. Dátum je stanovený podľa juliánskeho kalendára.

- a.) Korešpondenčný lístok adresovaný: Slovutný pán doc[ent] hist[órie] Josef Pekař, Prague (La Bohème) (Česká universita).
1. Bližšie neznáma osoba.

4

[1899, 26. 8., Berlín]

Pohľadnica Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Artilleriestr[aße] 22¹

26. / VIII. 18[98].

Veľactený pane colleggo!

Až dnes mi prichodí pridať Vám svoju už trochu zastarelu prednášku o Jablonskom.² Prijmite ju vďačne, ako čo Vám ju z najúprimnejšieho srdca venujem. Bol by rád, keby sa tým i spojenie začalo literárne nielen, ale

i priateľské, ako Vám ja týmto, čo starší,³ opätovne nabídnúť sa osmeľujem. Mne sa na Hrubej Skále⁴ výborne viedlo,⁵ ale i tu som nie tak opustený, ako v Prahe, tak sa mi zdá, že i tu mám prednášať dačo, len ešte neviem, či na to pristanem. Ako že je Vám práca?⁶ A ako sa mávate? Snad' ste len nezabudol, ešte Vám vcele oddano

J. Kvačala

Čiernobiela pohľadnica (obr.: Budova v Berlíne), písané perom. Pečiatka pražskej pošty uvádza už dátum z 27. 8. 1899.

- a.) Pohľadnica adresovaná: Herrn Docent der oester[reiche] Geschichte Dr. Josef Pekař, Prag (Böhmen), Böhmische Universität.
1. Dnes Tucholskystraße sa nachádza v centre Berlína medzi Oranienburger Tor a St. Hedwig-Krankenhaus. J. Kvačala býval na ulici počas svojich bádateľských pobytov aj v ďalších rokoch.
2. Asi J. Pekařovi poslal J. Kvačala článok *Jedna exulantská rodina česká : Figulo-Jablonská*. In *Slovenské pohľady*, 1898, roč. 18, č. 9, s. 587 – 597. Vyplýva to tiež z nasledujúceho dokumentu. J. Pekař využil Kvačalovu štúdiu v práci *Bílá hora její příčiny i následky*. Praha : Vesmír, 1920.
3. J. Kvačala bol o osem rokov starší ako J. Pekař.
4. Hrubá Skála leží v Českom raji neďaleko Turnova. J. Kvačala tam strávil začiatok augusta, spolu s právnikmi priateľom O. Koutským (†november 1926) a B. Koženým (1859 – 1908).
5. O tom pozri tiež list O. Koutského J. Kvačalovi asi z decembra 1899. EBF UK v Bratislave, pozostalosť J. Kvačalu, C/XXII/24, s. 3.
6. Pravdepodobne mal J. Kvačala na mysli Pekařovo dielo *O době husitské* (1900).

5

[1900, 16. 10., Praha]

Pohľadnica Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Drahý priateľu!

Máš v kaviarni „Slávia“ list odo mňa, daj mi, jestli Ti ľubo, odpoveď Sozotská 54¹

Tvoj

J. Kvačala

Čiernobiela pohľadnica (obr.: Velkorestaurace Schöblová u Pokorných), písané obyčajnou ceruzkou.

- a.) Pohľadnica adresovaná: Slovutný pán docent Dr. Josef Pekař, Praha, Česká univerzita (Clementinum).

6

1901, 20. 1., Dorpat

Korešpondenčný listok Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Drahý collegó!

Už mám len jedon exemplár Korresp[ondence] Kom[enského]¹ k disposícii, a určujúc ho pre redakciu „Časopisu“;² myslím, že má ísť coll[egovi] Gollovi. Myslím, on sa o to i viac interesuje, ako Ty. Jestli ale si ho Ty želáš, pre seba, odpíš, budem dva-tri týdne čakať, až ho expedujem, a s[íce] dľa Tvojeho želanía.

Tvoja posledná otázka v restaurante, verejne a i pred Gollom postavená, mi nie len žiaľ, neočakávaný u Teba objavila,³ ale i Tvôj historiografický a cumene a povážlivom svetle ukázala. Mám nádej, že ďalšia Tvoja práca, ktorú s plnou pozornosťou budem čítať, ukáže, že si ako dieťa lesnatých krajov, len na proti lesmajstrovi a kritický.

Dr. Jakubec⁴ by Ti mohol lepšiu reláciou podať, ale legendárno-tematicku, ale realistickú. Česká filologia a či Zageslatein.

Ináče Ti ďakujem pekne, za sprostredkovanie stretnutia sa s coll[egom] Gollom. Bol som vtedy prvý raz s ním, preto si mi nemal zazliezť, že sme Ťa trochu zanedbali. My sme sa predsaj už narozprávali a s nim si <predsa> každý čas spolu.

Prajem úprimný pozdrav od Tebe oddaného

J. Kvačalu

Jurjev dňa 7. 20. I. [1]901.

Písané perom na ruský korešpondenčný listok.

a.) Korešpondenčný listok adresovaný: Slovutný pán docent univ[ersity] Dr. Josef Pekař, Praha Prague, Na Ujezdě č. n. 25.^{III}

1. Rozumej ČČH.

2. Na to si sťažoval tiež K. Kroftovi, pozri list J. Kvačalu z 24. 1. 1901. AAV Praha, fond Kamil Krofta, škatuľa 3, i. č. 151 – Ján Kvačala.

3. Rozumej J. Jakubec.

7

1901, 18. 3., Dorpat

Korešpondenčný listok Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Drahý piateľu!

Knihy mi už došly, a následkom študentských nepokojov som v stave za dva-tri dni prácu úplne dokončiť. Teraz by si len žiadal vedeť, kam ju poslať, Tebe či p. Hofmanovi.¹ Prosím Ťa, daj mi obratom počty odpoveď, a práca pôjde tiež obratom počty, ovšem po slovensky.² Jestli ale nemal výjsť v druhom čísle, to by ovšem nevedel, či by ju predsaj Vám poslal, bo by mi vari bolo dlho ešte ¼ roka čakať. Po nemecký ju zašlem Politiku,³ ale si vyhradím, by ju driov netlačila, ako čo u Vás vyjde.⁴

Prosím Ťa, orientuj ma čím skôr, stávajúcim pozdravom
Tvoj oddaný
J. Kvačala

V Jurjevedňa 5. 18. III. [1] 901.

Písané perom na ruský korešpondenčný listok.

- a.) Korešpondenčný listok adresovaný: Slovný pán docent Dr. Josef Pekař, Prague, Na Újezdu č. n. 25.^{III.}
1. Rozumej L. K. Hofman.
2. KVAČALA, J. Prvé storočie berlínskej akademie a Muzeálna slovenská spoločnosť. In *SP*, 1900, roč. 20, č. 9, s. 403 – 409. Ohľadom slovenčiny pozri úvodnú štúdiu.
3. Časopis *Politik* bol nemecky písaný denník, vydávaný v Prahe v rokoch 1862 – 1907. Založili ho českí politici a nakladatelia F. L. Rieger, J. S. Skrejšovský, E. Grégr, F. Šimáček a ďalší. J. Pekař publikoval v časopise *Politik*, preto sa asi na neho obracal J. Kvačala.
4. J. Kvačala publikoval na stránkach časopisu *Politik* už v roku 1896 „Ostern in Naarden“ (28. IV., 16. VI.) a „*Komenský und das Perpetuum mobile*“, ale z roku 1901 sa nepodarilo zistiť, ktorý článok mal záujem publikovať. Môžeme sa len domnievať, že išlo o článok *Zur Correspondenz des Comenius* (*Monatshefte der Comenius-Gesellschaft*, 1901, roč. 10, s. 44 – 46).

8

1901, 25. 3., Dorpat

Korešpondenčný listok Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Drahý priateľu!

Neočakávaná voľnosť ma sviedla,¹ celú stať znovu spracovať a myslím dve vrstvy² v nej i sám ľahko spoznáš. Ale myslím, že je predsa dobre zaochrúhlená. Prosím Ťa, zvestuj sa ohľadom „Politiku“, jestli by sa nehodilo pre ňu, to by sa musel zas asi ohliadnuť po zodpovedajúcom práci inom mieste nemeckom.

Myslím, že všetko budeš vedieť príslušne prečítať, jestli by ešte dačo chýbalo menšieho, pri tisku ľahko bude doplniť. Čo patrí pod čiaru, čo do textu tiež asi nebude ťažko rozpoznať. Odpusť, že som sa trochu opozdil, ale je to hlavne vinou varšavskej cenzúry.³

Srdečný pozdrav od

Tebe oddaného

J. Kvačalu

V Jurjeve dňa 12. 25. III. [1] 901.

Písané perom na ruský korešpondenčný listok.

- a.) Korešpondenčný lístok adresovaný: Slovutný pán redaktor docent Dr. Josef Pekař, Prague, Na Oujezdu č. n. 25.
1. J. Kvačala neposlal štúdiu, preto ho J. Pekař urgoval. O tom pozri list J. Pekařa J. Gollovi z 23. 3. 1901, *Listy úcty a přátelství...*, s. 258.
 2. Rozdelenie na dve časti skutočne aj došlo, čo navrhoval tiež J. Pekař J. Gollovi v liste z 30. 3. 1901, pozri *Listy úcty a přátelství...*, s. 260.
 3. O varšavskej cenzúre pozri tiež BERNÁT, L. a kol. *c. d.*, s. 45.

9 **1901, 28. 3., Dorpat**
Korešpondenčný lístok Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Drahý priateľu!

Práca mi veľmi rástla pod rukou, a až zajtrá ju expedujem. Je jej 50 strán mojego písma, a rád by bol, keby v jednom čísle vyšla. Čo sa týče nemeckého prekladu, ten už teraz nebudem stačiť zariadiť sám, ale dakde ho na každý pád umiestnim.

P. Hofmana pozdrav, viac o unúvať nebudem.

Correktúru by si veľmi prial.

Srdečný pozdrav

Tvoj

J. Kvačala

V Jurjeve dňa 11. 24. III. [1]901.

Do zahraničia treba 25 halierova marka!

Písané perom na ruský korešpondenčný lístok.

- a.) Korešpondenčný lístok adresovaný: Slovutný pán docent Dr. Josef Pekař, Prague, Na Oujezde 25.
1. Počátky Berlínské akademie. In ČČH, 1901, roč. 7, č. 3, s. 265 – 293.
 2. K. L. Hofman v tejto dobe študoval v Berlíne u profesora M. Lenza na Humboldtovej univerzite.

10 **1901, 1. 4., Dorpat**
Korešpondenčný lístok Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Drahý priateľu!

Chcem ťa týmto len poprosiť, by si vyversim archy mojej práce poslal p. prof. Krausovi,¹ by sa mna orientoval, či ju „Politik“ môže upotrebiť. Mám nádej, že nebudete mať nič proti tomu, jestli po prípade môj článok po nemecky v Monatshefte der Com[enius] Ges[ellschft]² v lete v našich Acta vyjde.

Pozdrav od Tvojho

J. Kv.

Práve mi došol Tvôj list jestli som mohol od septembra trpezlivo čakať, to môžem aj ešte do júla, menovite s českou recenziou. Nemeckú trochu prejináčená by však rád driov, jestli by „Politik“ nemienila ju publikovať. Prosím Ťa, prezveď sa o tom. Jestli áno, to môžeš čakať, jestli by ale v našich Aktách mali vyjsť, tu by ja chcel driov tisknúť, česky „Akt“ by ovšem ešte pozdejšie vyšlo ako Váš časopis. Vidíš, že je všetko v poriadku, čo viac ešte som dojatý, že si mi zase list³ napísal. Tvoj J. Kv.^b

Jurjev 21. III. [1]901.

Correktúru budem čakať.^c

Písané perom na ruský korešpondenčný lístok.

- a.) Korešpondenčný lístok adresovaný: Slovutný pán docent D^r. Josef Pekař, Prague (La Bohéme), Na Oujezde 25^{III}.
- b.) Odek napísaný hore kolmo k ostatnému textu.
- c.) Posledné dve vety sú napísané v ľavom dolnom rohu kolmo k ostatnému textu.
1. Rozumej A. V. Kraus.
2. *Monatshefte der Comenius-Gesellschaft* – mesačník vydávaný Comenius Gesellschaft v Berlíne v rokoch 1892 – 1934. Periodikum malo filantropickú orientáciu a do 1. svetovej vojny bolo dôležitým komeniologickým časopisom. S príchodom A. Hitlera k moci ukončil mesačník svoju činnosť.
3. Pekařov list nemáme k dispozícii.

11

[1901, 14. 5.], Dorpat

Korešpondenčný lístok Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Drahý priateľu!

Budem tu ešte asi 20 dní, a bol by veľmi rád keby som korektúru svojho článku ešte sem dostál.

Srdečný pozdrav

Tvoj

J. Kvačala.

Jurjev dňa

Písané perom na ruský korešpondenčný lístok. Korešpondenčný lístok je nedatovaný, pečiatka ruskej pošty je z 1. 5. 1901.

- a.) Korešpondenčný lístok adresovaný: Slovutný pán docent D^r. Josef Pekař, Prague (La Bohéme), Na Oujezde 25^{III}.

12

1901, 25. 5., Dorpat

Korešpondenčný lístok Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Drahý priateľu!

Tvôj list mi dnes došol. Nevyrozumel som, čo to o nemeckom preklade hovoríš, nelžď prečítať. Chcel by ale vedieť, či to má vyjsť v „Politik“-e, poťažne, či ona reflektuje na to. Ináč to dám do našich „Acta“. Musím Ti ale vedieť, hneď, kým som ešte tu (asi tri týždne). Preto prosím Ťa, odpíš mi o tom, ako aj pošli mi ešte dva výtisky korektúry.

S pozdravom

J. Kvačala

V Jurjeve dňa 12. V. [1]901.

Písané perom na ruský korešpondenčný lístok.

- a.) Korešpondenčný lístok adresovaný: Slovný pán profesor D^r. Josef Pekař, red[akcia] Čes[kého] hist[orického] časopisu], Praha III., Újezd č. 25.

13

1901, 24. 6., Berlín

Pohľadnica Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

BERLIN, Ziegelstr[asse] 13^{II}.

Drahý priateľu!

Jestli ešte máte nejaké želanie pri článku, teraz ma ľahko dosiahnete, som od včera tu.¹ Na Husove slávnosti sa strojím do Prahy, a má nádej, že Vás i s p. coll[egom] Gollom uvidím.

Srdečný pozdrav Tvoj

J. Kvačala

Čiernobiela pohľadnica (obr.: Krolls Etablissement), písané perom.

- a.) Pohľadnica adresovaná: Herrn Redacteur - Docente d'Univers D^r. Josef Pekař, Prag (Böhmen) II., Na Oujezdu 25^{III}.
1. J. Goll písal J. Pekařovi, že J. Kvačala bude v Berlíne od 30. 7. až do 3. 8. *Listy úcty a přátelství...*, s. 275.

14

1901, 2. 8, Berlín

Pohľadnica Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Berlín

2. VIII. [1]901.

Drahý priateľu!

Ja som svoju adresu bol coll[egovi] Gollovi sdelil,¹ a pretože ste tak spojení, som myslel, že sa ju ľahko dozvieš, jestli Ti bude treba. Ináče mi tiskárnen do Londýna² korektúru bez toho poslala. Hlavná vec je, či si otisky nezapomenul objednať. Ja zajtrá odchodím do „Železno“ (Com[itat] Liptó, Ungarn),³ jestli mi jich tam signuješ, Ti budem vďačen. O sťažnosti z mojej strany nebolo^b reči, len reklamácia, bo som nevedel, či si vec neztratil vidiac, keďže [?] máš aj zaujímavejšie opisnosti i z Prahy [?] i vo Ferleiten.

Srdečný pozdrav Tvoj

J. Kvačala

Pohľadnica (obr.: Lúčne kvetiny), písané obyčajnou ceruzkou.

a.) Pohľadnica adresovaná: Herrn Prof. Dr. Josef Pekař, Ferleiten (Salzburg), Oesterreich.

b Slovo vložené do textu.

1. Korešpondenciu nemáme k dispozícii. Pravdepodobne ide o korešpondenčný lístok, ktorý J. Goll obdržal koncom júla. Pozri korešpondenčný lístok J. Golla J. Pekařovi z 30. 7. 1901. v *Listy úcty a přátelství...*, s. 275.
2. J. Kvačala v júli bádala v Londýne. O tom pozri korešpondenčný lístok J. Škultétymu z 13. 7. 1901. BERNÁT, L. a kol., s. 70 a n.
3. J. Kvačala strávil časť dovolenky júl/august 1899 v kúpeľoch v Železnom (Železnô) pri Liptovskom Sv. Mikuláši a potom aj v neskorších rokoch. O tom pozri BERNÁT, L. a kol., s. 49 a n.

15

1901, 5. 9, Dorpat

Korešpondenčný lístok Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi^a

Drahý priateľu,

Tvojím zvláštnym štýlom písanú pohľadnicu, som dnes obdržal,¹ otisky dosiaľ nie. V Berlíne som bol do 3. augusta, v Uhorsku do 14. augusta, v Rige asi do 29. ho. Čo v tom ja crimen^b nenahliadam, snáď som si len nemal k Vášmu pedelovi ísť po výtisky? Aspoň si mi tu podmienku nestaval.

Či teda otisky prídu ešte neviem, prosil som ale p. coll[egu] Golla, by mi aspoň dva výtisky onoho čísla prislal, bude mi to vhod, keď budem o tom nemeckú prácu písať. Jestli sa otisky stratily, to mi i dva exempláre toho čísla dostačia.

Diela XX. stoloetia by eštie vôbec nemalo spomínať.
S pozdravom Tvoj
J. Kvačala
Jurjev dňa 23. VIII. [1]901.

Písané perom na ruský korešpondenčný listok. Hoci J. Kvačala datoval korešpondenčný listok 23. 8. 1901 (podľa juliánskeho kalendára), pečiatka pošty v Dorpate je až z 24. 8. 1901.

- a.) Korešpondenčný listok adresovaný: Slovutný pán docent univ Dr. Josef Pekař, Jindřichův Hradec, Hotel Friedl (La Bohème), Вѣ Австрію.
- b.) Lat. chybu, výčitku, previnenie.
- 1. Pohľadnicu nemáme k dispozícii.

16

[asi 1901, Dorpat]

List Jána Kvačalu Josefovi Pekařovi

Drahý priateľu!

Tvoja nekritickosť pozostáva v uverení legendy, žeby sa ja o katolíčku bol uchádzal. Dávam týmto rozum, na než podobné zvesti o mne vždy bezpečne iste budú môcť dačo do vierohodnosti posúdiť.

Jestli Ťa konkrétne pád D.¹ zaujíma, Ti môžem pod podmienkou diskretnosti i viac sdeliť.

Ináče ma bol p. coll[ega] Goll a tvoj potešil. My tu nemáme hist. akad. v bibliotéke, a moje knihy z Varšavy ešte nejdu, tak že neviem čo robiť. Na budúci týždeň sa budem prezvedať u privátných, tu myslím jeden pán ju tu má. Na každý pád by chcel prácu tú koncom budúceho týždňa odoslať. P. collega píše o Hofmanovi.² Čo je s tým mladým človekom? Ani mi len jednu šlabiku nenapísal, a predsaj bol veľmi ľúbezny, a ochotný, prevzal i komisiu, o než mi nič ďalej nesdelil? Snáď mi môžeš v tejto veci nadobudnúť istotu, ináč sa budem ostýchať poslať prácu tú jemu, jako čo by bolo najcieľu primeranejšie.

Kom[enského] Korrespondenciu³ si, myslím, môžeš ľahko zapatrit, jakožto akademik. Môj výtisk mienim dedikovať c[ollegovi] Gollovi.⁴

Sdeľ, prosím Ťa, obsah týchto riadkov i jemu, povec mu, že v duchu ho budem sprevádzať na tej i mne nezapomenuteľnej ceste, a nech pozdraví v Ríme všetkých menovite nežného Kamila.⁵

Čo do publikácie článku by si želal ovšem i nemeckej,⁶ prial si ho i sám Harnack.⁷ Obrátim sa ešte na prof. Krausa a Politik, i ohľadom spôsobu publikácie, jestli nie tam, to by ho dal tlačiť po nemecký, pozdejšie, i našich [.]

Buď presvedčený o mojej stálej sympathii a jestli Ti ľúbi i priateľstvom, so srdečným pozdravom

Tvoj

J. Kvačala

Odpusťte tento klex, v rýchlosti písané tieto riadky.

Dvojlist, písané perom na s. 1 – 3. List je nedatovaný, z kontextu vyplýva, že ho napísal J. Kvačala asi v druhej polovici roku 1901.

1. Z kontextu nie je jasné, o koho ide.
2. Rozumej L. K. Hofmann.
3. *Korrespondence Jana Amosa Komenského ... I.*
4. J. Kvačala nakoniec knihu nededikoval nikomu a Gollovo priezvisko sa tu ani neobjavuje.
5. Rozumej K. Krofta.
6. „Počátky berlínské akademie“.
7. Rozumej A. v. Harnack.

17

1909, 20. 1., Berlín

List Jána Kvačalu redakcii ČČH

Slávna redakcia!

Posielam Vám exemplar recensančný svojeho nového diela.¹ Dovoľujem si sdeliť Vám, že máte-li úmysel podať o ňom vo Vašom časopise zpravu, to v p. Arne Novákovi² naleznete referenta, ktorý už dielo zná. Chcel som vlastne knihu jemu adresovať a Vám jednu prácu usnadniť, ako som to pri predsaj [?] reforme Komenského urobil, ale tak som rozumel koll. Pekařa, že si redakcia sama praje dielo patričné vidieť, a konečne si môže právo referátu sama dľa ľubovôle riešiť. Tomu som nikdy nemienil prejudikovať.

S úprimnou úctou

slávnej redakcii oddaný

J. Kvačala

V Berlíne² dňa 20. I. [1]909.

List, písané perom na s. 1.

1. Pravdepodobne išlo o spis *Analecta Comeniana*.
2. J. Kvačala sa poznal s A. Novákom, synovcom komeniológa V. J. Nováka, z Berlína. Pozri BERNÁT, L. Korešpondencia Jána Václava Nováka s Jánom Kvačalom. In *ScetH*. ISSN 0323-2220, 2013, č. 89 – 90, s. 343 – 358.
3. J. Kvačala v januári 1909 bádala v Berlíne, odkiaľ cestoval potom do Herrnhutu, strediska Jednoty bratskej.

18

1932, 5. 2., [Praha]

List Josefa Pekařa Jánovi Kvačalovi

Vážený pane kolego,

posílám srdečný pozdrav k Tvé doufám, zdravé sedemdesátce, a přání dobrého pokračování na další pouti. Už jsem Vás neviděl léta, sejdem se

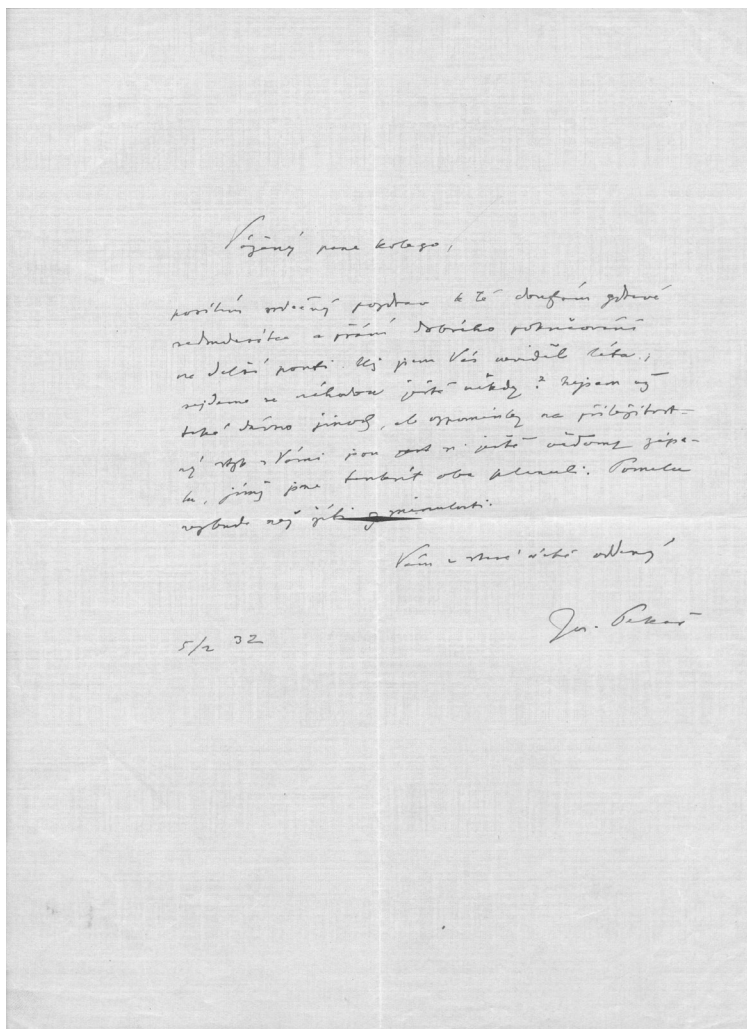
náhodou ještě někdy? Nejsem už také dávno jinoch, ale vzpomínky na příležitostný styk s Vámi jsou <> si ještě vědomí zápalu, jímž jsme tenkrát oba planuli. Pomalu nezbude než žít z minulosti.

Vám v staré účtě oddaný

Jos. Pekař

5. / 2. [19]32.

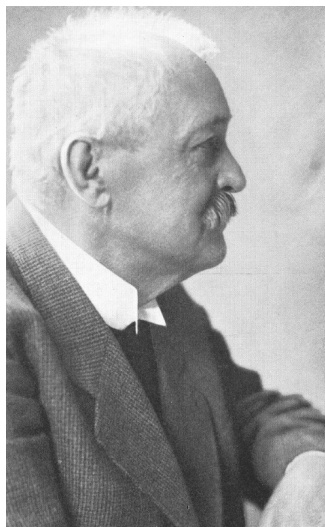
EBF UK v Bratislave, pozostalost' J. Kvačalu, škatuľa F/XX. List, písané perom na s. 1.

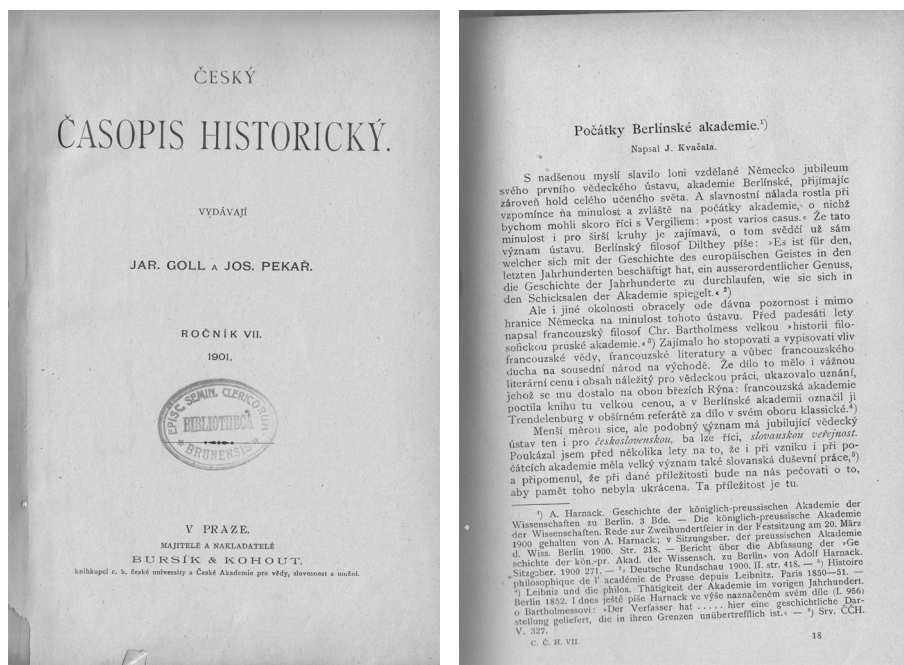
Obrázok 1.: List J. Pekařa k 70. narodeninám J. Kvačalu. EBF UK v Bratislave, pozostalost' J. Kvačalu, škatuľa F/XX.

Obrázok 2.: *Portrét J. Kvačalu. Fotograf: J. Dannenberg (Zbierka fotodokumentov osobností, SNK LA, Martin, sign. SK 91/8).*

Obrázok 3.: *Podobizeň J. Pekařa. Digitalizovaný súbor MZK v Brne.*

Obrázok 4.: Kvačalov článok „Počátky Berlínské akademie“ publikovaný na stránkach ČČH, 1901, roč. 7, č. 3

**Recenzie, anotácie – Review – Kritik – Könyvszemle
– Reconzje i omówienia**

**BORZA, Peter. *Kapitoly z dejín kresťanstva. Dve tisícročia kresťanstva v Európe*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, GTF, 2013. 178 s.
ISBN 978-80-555-0905-1.**

V roku 2013 vyšli vysokoškolské učebné texty určené pre študentov religionistiky a teológie, no z hľadiska ich spracovania do knižnej podoby sú vhodné aj pre širšiu verejnosť. Predložená publikácia poskytuje jasné a zrozumiteľné informácie o udalostiach, ktoré samozrejme prispeli k vytvoreniu dnešnej podoby cirkvi. Už z názvu možno vyčítať, že sa zameriava na dvetisíc rokov kresťanstva v Európe, no zachytáva aj mimoeurópske kresťanstvo.

Táto vysokoškolská učebnica je rozdelená na sedem kapitol. Prvá z nich nesie názov *Kresťanstvo* v prvom tisícročí, v ktorej sa autor venuje zrodu kresťanstva. Na začiatku vysvetľuje spoločensko-náboženskú situáciu, osobnosť Ježiša Krista a samotné formovanie ranej cirkvi. Ďalej sa zaoberá postavením kresťanov v Rímskej ríši, priebehom prenasledovania podľa vlády jednotlivých rímskych cisárov a zároveň aj osobnosťou cisára Konštantína, ktorý nakoniec povolil vyznávanie tohto nového náboženstva. Následne autor opisuje situáciu v už kresťanskej Európe, vysvetľuje príčiny rozpadu jednoty a aj významné udalosti ako boj o investitúru, východnú schizmu, križiacke výpravy a aj avignonské zajatie pápežov.

Druhá kapitola tejto učebnice nesie názov *Kristianizácia Slovenska*. V nej autor informuje o prvých udalostiach na Slovensku spätých s kresťanstvom, ďalej s posolstvom kniežaťa Rastislava a následnej aj s pôsobením byzantskej misie na Veľkej Morave. Taktiež pozornosť venoval slovanskému učilištu, osobe sv. Metoda, úspechom solúnskych bratov, no aj osudu veľkomoravskej cirkvi po smrti Metoda.

Tretia kapitola tejto vysokoškolskej učebnice je svojím obsahom v porovnaní s predchádzajúcimi kapitolami kratšia. Nesie názov *Kresťanská kultúra a vzdelanosť*, a teda už z názvu vyplýva, čím sa v nej autor zaoberá. Venuje sa otázke mníšstva na Východe a Západe, univerzitám, pútiťam a pútnictvu.

V poradí štvrtá kapitola nesie názov *Reformácia* a venuje sa príčinám tohto mohutného celospoločenského hnutia. Predstavuje osobnosť Erazma Rotterdamského a aj Martina Luthera, ozrejmjuje priebeh reformácie a podoby protestantizmu vo Švajčiarsku. Taktiež sleduje priebeh Tridentského koncilu, vývoj cirkvi v Anglicku a aj samotný priebeh reformácie a rekatolizácie na území Slovenska.

Piata kapitola je venovaná vzniku a vývoju gréckokatolíckej cirkvi a nesie názov Brest-litovská a Užhorodská únia. Autor v nej opisuje proces vzniku gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku a zjednocovací proces po uzatvorení únie.

Obdobím 18. a 19. storočia sa zaoberá šiesta kapitola s názvom *Francúzska revolúcia a premeny kresťanstva v 19. storočí*. Táto časť učebnice sa

zaoberá obdobím osvietenstva, francúzskej revolúciou a osobnosťou Napoleona Bonaparte. Taktiež skúma proces sekularizácie a rieši zánik cirkevného štátu. Pozornosť autor venoval aj Prvému vatikánskemu koncilu a pápežovi Levovi XIII. a jeho katolíckej sociálnej náuke.

Posledná kapitola *Kresťanstvo v 20. storočí* je jednou z najobsiahlejších a je venovaná vývoju cirkvi v 20. storočí. Je v nej podaný opis kresťanstva vo sfére vplyvu Sovietskeho zväzu, taktiež opis národno-sociálnej politiky Nemecka voči cirkvi. Autor sem zaradil aj významných pápežov 20. storočia a ich reformy, a taktiež aj priebeh Druhého vatikánskeho koncilu. Okrem toho samotná podkapitola je venovaná aj kresťanom na území Slovenska v období demokracie a neslobody.

Na konci táto publikácia zahŕňa chronológiu vybraných udalostí. Táto publikácia si podľa autora nenárokuje obsiahnuť všetky dôležité udalosti. Má však študentom poskytnúť jednoduchšiu orientáciu v štúdiu týchto dejín a priviesť ich k samostatnému štúdiu literatúry k daným témam.

Monika Bizoňová

KOPRIVŇÁKOVÁ, Jana. Kapitoly z dejín cirkevného školstva I. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2013. 80 s. ISBN 978-80-555-0926-6.

Predkladaná publikácia s názvom *Kapitoly z dejín cirkevného školstva I.* má podtitul *Všeobecné dejiny cirkevného školstva* a tematicky sa zameriava na vývoj pedagogických teórií a vzdelávacej praxe. Pod cirkevným školstvom má autorka na mysli cirkevnú školu a školské zariadenie zriadené

štátom uznanou cirkvou alebo náboženskou spoločnosťou (s. 4). Z dejín cirkevného školstva primárne venuje svoju pozornosť dejinnému vývoju výchovnej cirkevnej inštitúcie riadiacou sa kresťanskými zásadami.

Publikácia je rozdelená na tri hlavné kapitoly: Kresťanský starovek, Kresťanský stredovek, Novoveké diferenciácie názorov na výchovu. V prvej sa autorka zaoberá kultúrno-ideologickou situáciou v Rímskej ríši pri formovaní kresťanstva. Zaujímavá je podkapitola s názvom Kresťanstvom hlásaná Božia pedagogika verzus pohanský adultizmus. V podkapitole Katechetické školy staroveku a ich predstavitelia autorka približuje dve najväčšie katechetické školy v Alexandrii a Antiochii. Samostatne sa venuje cirkevným otcom východu a západu. V podkapitole Kresťanstvo ako štátne náboženstvo autorka približuje situáciu v klasických pohanských školách do 6. storočia a počiatky mníšstva.

Druhá kapitola sa zaoberá obdobím kresťanského stredoveku a v rámci toho sa autorka sústreďuje na jednotlivé školské inštitúcie v danom období, približuje reformu školstva Karolom Veľkým, samostatne sa venuje kláštorným, farským a katedrál-ným školám. Všimá si pri nich hlavne ich organizáciu, stredoveký vzdelávací systém, vyučovacie metódy atď. Okrajovo sa zaoberá aj svetským vzdelávaním. V podkapitole Scholastika a vznik stredovekých univerzít autorka okrem iného popisuje aj najstaršie univerzity Európy – Univerzitu v Bologni, Parížsku univerzitu v Sorbonne, Oxfordskú univerzitu, Univerzitu v Salamance, Univerzitu v Moštre, Karlovu univerzitu a Jagelovskú univerzitu v Krakove. Samostatne sa venuje i osobnosti učiteľa a výchovnému procesu v stredoveku.

Tretia kapitola mapuje obdobie humanizmu a renesancie. Podnetná je podkapitola venujúca sa ideovému konfliktu humanizmu s kresťanstvom. Autorka v dvoch podkapitolách približuje i osobnosť Erazma Rotterdamského a Martina Luthera, samostatne popisuje školstvo podľa Filipa Melancthona a jezuitské školy. Posledná podkapitola je venovaná dielu J. A. Komenského, ktorého autorka nazýva spojujúcim prvkom konfesii.

Predkladaná publikácia je určená pre študentov pedagogických a teologických smerov, pričom svojím obsahom môže zaujať aj širšiu čitateľskú verejnosť. Na osemdesiatich stranách približuje dejiny cirkevného školstva a hutnosťou informácií má charakter učebného textu.

Lucia Šteflová

WIEN, Ulrich Andreas. *Resonanz und Widerspruch. Von der siebenbürgischen Diaspora-Volkskirche zur Diaspora in Rumänien*. Erlangen : Martin-Luther-Verlag, 2014. 622 Seiten. ISBN 978-3-87513-1784-9.

Ulrich Andreas Wien, Kirchenhistoriker an der Universität Koblenz-Landau und seit 2001 Vorsitzender des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde, hat seit seiner von der Zunft der Kirchen- und Zeithistoriker begeistert aufgenommenen Heidelberger Dissertation (1998) über den Sachsenbischof Friedrich Müller eine beachtliche Anzahl an Studien zu Siebenbürgen vorgelegt, die nun in einer gewichtigen Aufsatzsammlung im Verlag des Martin-Luther-Bundes in Erlangen erschienen sind.

Der Band wird aufgrund seiner darin bewiesenen Transylvanien-Expertise

auf allgemeine Anerkennung stoßen. Der Titel der im Druck erschienenen Dissertation hatte das Wirken des genannten Bischofs auf den Punkt gebracht: „Kirchenleitung über dem Abgrund. Bischof Friedrich Müller vor den Herausforderungen durch Minderheitenexistenz, Nationalsozialismus und Kommunismus“ (Köln-Weimar-Wien 1998). Es war meines Wissens die erste kritische Aufarbeitung der so belasteten Zeitepoche für die Evangelische Kirche der Siebenbürger Sachsen, die sich von der heimatkundlichen und landsmannschaftlichen Auseinandersetzung mit ihrer eigenen Geschichte abhob und von außen kommend die Sonde auf diese einzigartige Kulturlandschaft legte, in der westkirchliche und ostkirchliche Tradition zusammentraf, in der aber auch aufgrund der spezifischen politischen Lage eine „Pionierregion der Religionsfreiheit“ (S. 9) hat entstehen können (1568, 1572), in der vier Religionen, die katholische, lutherische, kalvinistische und unitarische Konfession rezipiert wurden. Dieser Vorgang musste nach dem Abzug der Osmanen auch von den Habsburgern respektiert werden (Leopoldinisches Diplom 1690/92). Wie der Autor in seiner exzellenten Einführung (S. 9-17) notiert, entwickelte sich Siebenbürgen zu einer „Vielvölkerregion“, zu einem „Begegnungsraum vielsprachiger Kulturen“, in dem „die einzelnen ethnisch und religiös unterschiedenen Gruppen – meist friedlich – oft nur nebeneinander in Parallelgesellschaften lebten“. Die Siebenbürger Sachsen, gelegentlich als „Germanissimi Germanorum“ bezeichnet, fanden in ihrer volksskirchlichen „Kirchenburg“ Schutz und Identität und wappneten sich so gegenüber dem nach dem Österreichisch-ungarischen Ausgleich 1867 überschießenden magyarischen Chauvinismus. Gestützt wur-

de diese volkskirchliche Grundhaltung „durch ein von führenden siebenbürgisch-sächsischen Kirchenrepräsentanten stolz bekanntes, aus der liberalen protestantischen Theologie Deutschlands übernommenes und aktiv ausgestaltetes, kulturprotestantisches Selbstverständnis in Reinkultur“ (S. 11). Daraus ist schon zu ersehen, wie aus der engen Symbiose von Kirche und Volk in der *ecclesia saxonica Transylvaniae* eine Hinwendung zum Mutterland der Reformation resultierte, die vom Gustav-Adolf-Werk vielfach gefördert wurde. Adolf von Harnack (1851-1930), dem liberalen Universitätstheologen und Präsidenten der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft, ist die Beobachtung zu verdanken: Die Siebenbürger Sachsen „leben und sprechen in einem Akkord von Deutschtum, evangelischem Glauben und deutscher Wissenschaft und Erkenntnis. Diese drei Dinge sind so verbunden bei ihnen, dass sie selbst nicht wissen, wo das eine anfängt und das andere aufhört“ (S. 237 Anm. 44).

An der Frage der volkskirchlichen Identität entschied sich das Schicksal dieser Kirche, als im 20. Jahrhundert eine deutschchristliche Ideologie aus Deutschland importiert wurde und das traditionsverhaftete Denken der Sachsen infiltrierte.

„Kirche und Nationalsozialismus“ ist das bestimmende Thema von Wiens Forschungen. Es hätte nahe gelegen, eine Aufsatzsammlung unter dieser Überschrift vorzulegen und an Hand der wichtigsten Entscheidungsträger zu entfalten, wobei der bisher unveröffentlichte Beitrag über den Weg der Kirche von der „Volkskirche“ zur „Volksreligion“ (S. 225-293) eine thematische Hinführung gebildet hätte. Als handelnde Persönlichkeit ist zunächst der Sachsenscheibisch Viktor Glondys (1882-1949) zu nennen, der in dem Sammelband

nicht direkt thematisiert wird, wohl aber immer wieder als das entscheidende Mitglied der Kirchenleitung benannt wird, das die Nationalsozialisten 1932 in einer Art „Cohabitation“ in die Kirchenleitung eingeschleust hat (S. 391), um so ihren Schaden zu begrenzen und zu verhindern. Dabei ist er kläglich gescheitert, denn er geriet ins „Schlepptau der Volksorganisation“ und musste wegen eines massiven Paternalismusvorwurfs resignieren, weil er seinen Sohn mit der Errichtung des „Lutherheims für Volksmission“ in Heltau beauftragt hatte (S. 383-393). In der Folge wurde 1941 Wilhelm Staedel (1886-1971) als Landesbischof an die Spitze geputzt, der die Kirche restlos „gleichschaltete“ und an die Volksgruppenführung auslieferte. Dagegen formierte sich Widerstand seitens des Altbischofs Glondys, aber vor allem dessen Bischofsvikar, Gegner und Nachfolger Friedrich Müller-Langenthal (1884-1969) und des Landeskurators Hans Otto Roth (1890-1953). Aus der Perspektive dieses Triumvirates stellte Wien die belastete Geschichte der Kirche in der NS-Ära dar (S. 439-468), in der eine ideologische Zerrüttung des kirchlichen Schulwesens stattfand, die Auflösung der Nationsuniversität erfolgte und die kirchliche Jugendarbeit massiv eingeschränkt wurde.

Hans Otto Roth, der „respektabelste kirchliche Laien-Repräsentant des 20. Jahrhunderts“ (S. 469), spielte als Jurist und Parlamentarier eine „maßgebliche Rolle“, insbesondere als Landeskirchenkurator „in konfliktreicher Zeit“ (1932-1943/1945-1949). Er wird als „heimatverwurzt, aber nie engstirnig, dabei hochintelligent, reflektiert, selbstbewusst sowie – trotz aller politisch-taktischer Finesse – prinzipienfest“ (S. 482) charakterisiert, der bei Feierlichkeiten vor hohen Reprä-

sentanten der Deutschen Reichskirche den deutschen Gruß verweigerte (Foto S. 388.477). Ihm sind zwei wichtige Studien gewidmet, seiner Tätigkeit als Landeskirchenkurator („Vor das Kreuz gestellt, gehorche ich den Geboten der Pflicht“, S. 321-381) und seiner religiösen Einstellung (S. 469-482).

Einen besonderen Schwerpunkt innerhalb dieser zeitgeschichtlichen Abschnitte bildet die ideologische Verfremdung des Religionsunterrichts. Schon in seinem Beitrag über die Schulpolitik der Landeskirche in der Zwischenkriegszeit, den Wien an Hand der Erinnerungen des Pädagogen Gustav Rösler (1887-1959) nachzeichnete (S. 295-319), klingt schon der ideologische Konflikt um das siebenbürgische Schulwesen an, das im Juni 1942 an die Volksgruppe abgetreten werden musste. Als Ziel des Religionsunterrichts wurde bei der Lehrplanrevision 1942 „Entjudung“ und „Nationalsozialismus“ (S. 395-438) festgelegt, das Alte Testament weitgehend ausgeschieden (S. 422.426), Liedstrophen mit jüdischen Worten, Wendungen und Sinnbildern als zu vermeiden angeordnet (S. 427), wie dem in extenso mitgeteilten Lehrplan (S. 414-432) zu entnehmen ist. Wien dokumentiert aber auch den gegen den Lehrplan gerichteten Protest der Dekanate Kronstadt und Temeschburg (S. 432-438).

So hätte der Kern eines zeitgeschichtlich orientierten Bandes aussehen können. Aber Wien gab sich damit nicht zufrieden, sondern holte viel weiter aus. Als Vorsitzender des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde regte er zahlreiche Projekte an, sorgte er für deren Finanzierung, veranstaltete er zahlreiche Tagungen (nicht zuletzt in der Evangelischen Akademie in Neppendorf), redigierte und edierte er die daraus resultierenden Tagungsbände und bewies dabei Kompetenzen,

die über die kirchliche Zeitgeschichte weit hinausreichen. Als gefragter Spezialist der Siebenbürgischen Geschichte, die er auch als Gastprofessor am Theologischen Institut in Hermannstadt vortrug, wirkte er bei den unterschiedlichsten wissenschaftlichen Foren mit, deren thematische Breite sich in dem Sammelband widerspiegelt. So greift er mit einer Darstellung der Kirchenrechtsentwicklung bis weit ins 17. Jahrhundert zurück. Nimmt schon diese Studie, die ursprünglich in einem Quellenband über die Siebenbürgischen Kirchenordnungen 2005 erschienen ist, fast das Ausmaß einer Monographie ein (S. 19-124), so lässt sie nicht nur seine stupende Quellenkenntnis aufblitzen, sondern auch ein beachtliches Verständnis für das siebenbürgische Ordnungsdenken, wie es zumal im kirchlichen Kontext zutage getreten ist. Ausgehend von der frühen Verankerung der Religionsfreiheit in Siebenbürgen widmet sich Wien aber auch der Stellung der Kirche im staatlichen Rechtsbereich, insbesondere im 20. Jahrhundert und unter den Bedingungen einer sozialistischen Gesellschaft (S. 495-547), wobei er auch die Orthodoxe Kirche und die mit Rom unierte Griechisch-katholische Kirche berücksichtigt.

Der voluminöse Band enthält aber auch eine Edition des Tagebuches von Pfarrer Berthold Buchalla (1886-1959), der 1920 eine Kollektenreise nach Amerika unternahm und diese Reise dokumentierte (S. 145-223). Wird man daran das diasporatheologische Interesse nicht nur des Autors, sondern auch des Herausgebers ablesen können, so beweisen zwei weitere Beiträge über die Tätigkeit des Gustav-Adolf-Werkes („Grenzüberschreitungen“ S. 549-567) und des Martin-Luther-Bundes (S. 569-600) eine spannende Gegenüberstellung von Geschichte und Gegenwart.

Dass Wien auch die pastoraltheologische Tätigkeit der Kirche im Auge hat, zeigt seine Analyse dreier ausgewählter Predigten des Kronstädter Pfarrers Konrad Möckel (1892-1965) aus den Jahren 1949 und 1953, in deren „Gegenwartsdeutung“ beachtliche „politische Dimensionen“ auszunehmen sind (S. 483-494), sowohl bei der Einführung des neu gewählten Presbyteriums und Kurators in Kronstadt 1949 als auch beim Besuch der zwangsumgesiedelten Burzenländer in Elisabethstadt (1953) und bei der Beerdigung des im Gefängnis verstorbenen Hans Otto Roth (1953).

Der Band ist überreich an Beispielen, wie der theologische Einfluss aus Deutschland und anderen europäischen und amerikanischen Ländern in die siebenbürgische Kirchenlandschaft einsickerte, wobei auch eine „eigenartige Umformung“ festzustellen ist, ja auch laut gewordener Widerspruch oder „geistige und praktische Resistenz“ (S. 17) registriert werden konnte. Sie legte dem Autor und dem Verlag den eindrucklichen Buchtitel „Resonanz und Widerspruch“ nahe. Das Buch ist gewichtig im doppelten Sinne des Wortes, es verbindet unterschiedliche Perspektiven zu einem Ganzen: Rechtsgeschichte, Theologiegeschichte, kirchliche Zeitgeschichte, Religionspädagogik, Diasporawissenschaft und politische Geschichte. Es ist ein großer Wurf, der Aufmerksamkeit verdient und für die wissenschaftliche Beschäftigung mit Siebenbürgen unverzichtbar ist. Eine reiche Bebilderung weist den didaktischen Ehrgeiz des Pädagogen Wien aus, für die ebenso zu danken ist wie für Namens- und Ortsregister, welche eine zielgerichtete Lektüre erleichtern.

Karl W. Schwarz

HASALOVÁ, Eva – PIATROVÁ, Alena. *PARAMENTY. Liturgické textilie*. Bratislava : SNM – Historické múzeum, 2015. 357 s. ISBN 978-80-8060-358-8.

Predstavená publikácia je katalógom k výstave, ktorá sa konala v Historickom múzeu SNM v Bratislave od júna 2015 do polovice januára 2016 a na ktorej mohol návštevník vidieť vyše 200 exponátov, ktoré ešte neboli v takomto rozsahu a spolu prezentované. Výstava sa nesústredila iba na zbierky liturgických textílií Historického múzea, ale prezentovala aj exponáty z iných múzeí a historických cirkví – rímskokatolíckej, gréckokatolíckej, pravoslávnej a evanjelickej.

Liturgické odevy a textilie používané pri bohoslužbách majú veľký význam nielen pre náboženstvo, ale aj pre umenie, umelecké remeslo a taktiež aj históriu. Na danej výstave boli doplnené rôznymi liturgickými predmetmi a insígniami cirkevných predstaviteľov.

Po *Predslove* (Branislav Panis) a *Úvode* (Eva Hasalová, Eva Piatrová) je zaradená časť s názvom *(Ne)záujem o liturgické textilie*, ktorej autorkou je jedna z kurátoriek výstavy – Eva Hasalová. Oboznamuje nás v nej s pojmom paramenty a predstavuje nám ich ako predmet štúdia a ako súčasť umelecko-remeselného výtvarného prejavu. V stručnosti nás oboznamuje s dejinami skúmania paramentov na našom území, ale aj v zahraničí.

V ďalšej časti katalógu nájdeme príspevok Aleny Piatrovej s názvom *Liturgický odev v rímskej a byzantskej tradícii*, v ktorom sa môžeme zoznámiť s teologickým rozmerom liturgického odevu, s vysvetlením pojmu bohoslužobné rúcho, so symbolikou liturgických farieb a taktiež aj s predpismi a starostlivosťou o liturgické textilie.

Následne kurátorky výstavy Eva Hasalová a Alena Piatrová spracovali časť katalógu s názvom *Typológia* rímskokatolíckych bohoslužobných odevov a *textílií*, za ktorým nasleduje *Katalóg diel*, ktorý obsahuje posvätné rúcha, odevy spoza oltára, liturgické textílie, textílie potrebné pri požehnaní a taktiež vybavenie sakristie v rímskokatolíckych chrámoch.

Podobným spôsobom je spracovaná ďalšia časť katalógu *Typológia byzantských odevov a textílií* a taktiež *Katalóg diel*, ktorý predstavuje predmety, ktoré sa používajú za ikonostasom, ďalej liturgickými rúchami a taktiež rozličnými liturgickými predmetmi používanými pri byzantskej liturgii.

Ďalšou časťou katalógu je *Typológia evanjelických odevov a textílií* a taktiež aj *Katalóg diel* tejto cirkvi na Slovensku. Obsahuje liturgické predmety využívané pri slávení Večere Pánovej a taktiež jednotlivými liturgickými rúchami.

Nasleduje časť *Za chrámovou bránou*, teda ide o *Katalóg diel*, ktoré sa využívali mimo kostola, pri procesiách či pohreboch.

Túto výstavu a hlavne katalóg k nej môžeme hodnotiť ako jednu zo vzácných publikácií, nakoľko sme sa v slovenskej historiografii s takýmto rozsiahlym a zaujímavým dielom takejto problematiky zatiaľ ešte nestretli.

Monika Bizoňová

BARBUŠČÁKOVÁ, Vladimíra (ed.).
Spišský Jeruzalem. História, fauna a flóra. Spišská Nová Ves : Spišské osvetové stredisko Spišská Nová Ves,
2014. 123 s.

ISBN 978-80-967648-5-3.

Publikácia *Spišský Jeruzalem. História, fauna a flóra* sa spája s duchovným bohatstvom Spiša, s ktorým súvisí dl-

hodobý projekt Terra Incognita – Krajina nespoznaná. Prepojením prírodných a historických pamätihodností s potrebami kultúrneho turizmu sa vytvorila premyslená filozofia, ktorá spája potreby regiónu s potrebami cestovného ruchu. Spišský Jeruzalem predstavuje krajinu nespoznánú, o ktorej nikto dlhé roky netušil. Krajina na Pažici pri Spišskej Kapitule tak poslúžila ako materiál pre autorov predkladanej publikácie.

Ako píše predseda Košického samosprávneho kraja Zdenko Trebuľa v úvode: „*Spišský Jeruzalem spojil architektov a urbanistov, regionálne i miestne samosprávy, cirkvi i kultúrne inštitúcie, rôzne záujmové združenia a organizácie, cirkevné spoločenstvá. Tento projekt má obrovský potenciál oživiť historickú Gotickú cestu a podporiť rozvoj cestovného ruchu a súvisiacich aktivít.*“ (s. 10) Publikácia sa zaoberá tromi hlavnými okruhmi – históriou, faunou a flórou.

Autorom prvej kapitoly je historik Vladimír Olejník a venuje sa v nej dejinám Spišského Jeruzalema. Okrem výpočtu historických udalostí sa zaoberá aj stavebnou činnosťou v lokalite Pažica a Sivá Brada do začiatku 17. storočia, historickým pozadím vzniku Kalvárie pri Spišskej Kapitule, priebehom výstavby Spišského Jeruzalema. Zaujímavá je podkapitola venovaná Katedrále sv. Martina, ktorá je doplnená o fotografie objektu. Medzi ďalšie objekty, ktorým sa autor venuje, patrí lokalita Jablonov – Rybníky, archeologická lokalita na Pažici, benediktínsky Kláštor sv. Martina, Biskupský palác, Kaplnka sv. Rozálie, Kaplnka sv. Františka Xaverského, Kaplnka Svätého kríža, Božie muky a Kaplnka sv. Jána Nepomuckého. Druhá kapitola je venovaná prírodným pomerom travertínových kôp okolia Spišského Podhradia, ktorej autorkou je Zuzana Krempaská. Autorka sa samostatne zaoberá geoló-

giou a paleontológiou. Tretia kapitola, napísaná Martou Nižňanskou, skúma rastlinstvo okolia Spišského Podhradia. Štvrtá kapitola je venovaná živočíchom na travertínových kopách okolo Spišského Podhradia, ktorého autorom je Pavol Chromý. Poslednú časť publikácie tvorí obrazová príloha, pozostávajúca z fotografií z podujatí kultúrno-duchovných aktivít, konaných v rámci programov Európske hlavné mesto kultúry 2013.

Cyklus podujatí s jeruzalemským leitmotívom objaveným na území niekdajšieho Spišského biskupstva je súčasťou projektu, ktorého výsledkom je aj publikácia *Spišský Jeruzalem. História, fauna a flóra*, zahŕňajúca množstvo zaujímavých informácií z historického a prírodného hľadiska. Publikácia predstavuje podnetný zdroj informácií nielen pre záujemcov o sakrálnu pamiatku, ale i pre širokú verejnosť, ktorá svoju pozornosť sústreďuje na turizmus v regióne.

Lucia Šteflová

LAKATOS, Adél (szerk.). *1 Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki levéltára.* Kalocsa : Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2013. 122 s. + DVD príloha.
ISBN 978-963-89957-0-4.

Kaločské arcibiskupstvo utrpelo v období osmanského panstva, a tiež po jeho skončení počas povstania Františka II. Rákócziho, obrovské škody. Aj preto sa prvoradou úlohou arcibiskupov, vracajúcich sa do svojho sídla, stalo usporiadanie majetkových pomerov, príjmov a následne znovuvybudovanie arcibiskupstva. Všetci kaločskí arcibiskupi, pôsobiaci v 18. storočí, sa museli popasovať s majetkovými spormi a ich dôležitou úlohou bolo vybudovanie

budov, kde mohol ožiť náboženský život. Za týmto účelom boli postupne budované kostoly, organizované fary a v centre arcibiskupstva bola vybudovaná katedrála, seminár, ale aj obytné domy kanonikov. Ďalším dôležitým problémom bolo vyriešenie požiadavky Tridentského koncilu, ktorý nariadil, aby arcibiskup žil v meste, kde má svoje sídlo, aj preto sa uskutočnilo niekoľko pokusov o rekonštrukciu a rozšírenie arcibiskupského hradu. Otázka rezidencie však bola definitívne vyriešená až za arcibiskupa Adama Patachicha, keď bola vybudovaná najväčšia časť moderného arcibiskupského paláca. Do konca 18. storočia bol zaznamenaný výrazný rozvoj mesta Kaloča a miestneho arcibiskupstva a nepochybne dôležité v tomto smere bolo obdobie arcibiskupského pôsobenia Adama Patachicha (1776 – 1784).

Duchovné a materiálne dedičstvo arcibiskupa Adama Patachicha malo významnú úlohu na výstave Arcibiskupského eráru s názvom *Otthon a palotában. Főpapi enteriőrök Kalocsán a 18. – 19. század fordulóján* (v preklade *Doma v paláci. Veľkňazské interiéry v Kaloči na prelome 18. – 19. storočia*) v roku 2012. Na tejto expozícii sa z archívnych materiálov spojených s témou dostali do centra pozornosti pozostalostné inventáre, ako dôležité pramene ku skúmaniu spôsobu života dobových veľkňazov a veľmožov. Jedným z nich je aj pozostalostný inventár arcibiskupa Adama Patachicha z roku 1784, ktorého prepis a preklad sú obsahom predkladanej publikácie.

Kompozične sa publikácia delí na dve časti. V jej úvode sa nachádza krátky predslov Andora Lakatosa, správcu Archívu Kaločského arcibiskupstva. Po ňom už nasleduje úvodná štúdia s názvom *Főpapi életmód a 18. század második felében, Patachich*

Ádám kalocsai érsek 1784-ben kelt inventáriumának tükrében (Veľkňazský spôsob života v druhej polovici 18. storočia v zrkadle inventára kaločského arcibiskupa Adama Patachicha z roku 1784, s. 11 – 40), ktorej autorkou je zostavovateľka publikácie Adél Lakatos. V rámci tohto príspevku sa autorka venuje takým otázkam, ako je historické pozadie nového začiatku Kaloče v 18. storočí, životopis arcibiskupa Adama Patachicha, charakteristika prameňa a okolnosti jeho vzniku, arcibiskupský palác v Kaloči, arcibiskupský kaštieľ v Hajósi, byt arcibiskupa v Pešti, veľkňazský dvor v Kaloči, predmety, tvoriace zariadenie paláca, kaštieľa a bytu arcibiskupa, údaje o veľkňazskom oblečení a o arcibiskupskej kuchyni.

Druhou, nosnou časťou publikácie je samotný publikovaný prameň s názvom *Inventarium Rerum Per recenter denatum Archi-Episcopum Colocensem Adamum e Liberis Baronibus Patachics de Zajesda, ad usum in Archi Episcopatu Successoris sui relictarum die 25-a 7bris Anno 1784 emanatum* (s. 41 – 116). Inventár bol zachovaný v archíve Kaločskej kapituly, ktorá sa ako hodnoverné miesto postarala o záležitosť pozostalostí arcibiskupov. Po smrti arcibiskupa bol jeho súkromný majetok oddelený od cirkevného majetku, ktorý bol spísaný a na základe týchto zoznamov prevzal pozostalosti nastupujúci arcibiskup. Disponovanie veľkňazskými pozostalosťami bolo výsadou panovníka, ktorý praktizoval toto svoje právo prostredníctvom Uhorskej kráľovskej komory. Cirkevné majetky po smrti arcibiskupa spravoval svetský správca volený Komorou, až kým nenastúpil nový arcibiskup. Po smrti Adama Patachicha bol inventár spísaný do dvoch mesiacov, na základe tohto dokumentu prevzal cirkevné majetky

v roku 1787 nový arcibiskup Ladislav Kollonich.

Pozostalostný inventár arcibiskupa Adama Patachicha z roku 1784 bol spísaný v nemeckom jazyku, gotickým písmom. Pri prepise sa použili dnešné formy znakov nemeckého jazyka, pričom bola zachovaná originálna forma nemeckých výrazov, figurujúcich v inventári. Písanie začiatočných písmen podstatných mien bolo zjednotené. Maďarský preklad nemeckých výrazov je označený kurzívou. Vysvetlenie poznámok na margu inventára sa nachádza na konci textu prameňa. Originálne čísla strán jednotlivých budov, resp. ich dôležitých miestností sa uvádzajú v poznámke pod čiarou. Digitálny obrazový materiál originálu prameňa sa nachádza na priloženom DVD nosiči, čím sa uľahčuje porovnanie prepísanej verzie textu s pôvodným textom.

Siedmy zväzok edície s názvom *Publikácie Kaločských arcibiskupských zbierok* obsahuje publikovaný text pozostalostného inventára kaločského arcibiskupa Adama Patachicha, ktorý bol vyhotovený po jeho úmrtí v roku 1784. Inventár ponúka výborný základ k ďalším výskumom, keďže detailne mapuje všetky životné priestory arcibiskupa (vrátane paláca, kaštieľa a jeho peštianskeho bytu), zároveň informuje o hospodárení arcidiecézy v období 18. storočia, o budovách panstva a o ich zariadeniach. Analýzu publikovaných údajov prináša úvodná štúdia, ktorá informuje o význame a spôsobe využitia jednotlivých budov, predmetov a zariadení, ktoré týmto spôsobom „oživuje“. K publikácií je pripojený aj DVD nosič, obsahujúci obrazový materiál originálu prameňa, čo ďalej zvyšuje jej hodnotu. Publikácia má zároveň pobádať k publikovaniu a spracovaniu ďalších pozostalostných inventárov veľkňazov, nielen v archívoch Kaločskej arcidiecézy, čo by

umožnilo komparáciu inventárov a prípadne aj prehľad menších, resp. väčších období, či rozpoznanie niektorých procesov, resp. zmien.

Tibor Dohnanec

**KRÁNITZ, Zsolt (szerk.). „A késő idők emlékezetében éljenek...”
A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi anyakönyvei 1823 – 1952. Pápa : Pápai Református Gyűjtemények, 2012. 380 s. ISBN 978-963-89597-1-3.**

Zadunajský reformovaný dištrikt oslavoval v roku 2012 svoje 400. narodeniny, preto bol rok 2012 v živote Zadunajského reformovaného dištriktu označený za jubilejný. Pri príležitosti tohto jubilea dištrikt s úctou spomína na všetkých farárov, učiteľov, kantorov, zvonárov, spolupracovníkov, ale aj na veriacich, ktorí boli súčasťou jeho bohatej histórie. Jubilejný rok bol oficiálne uzatvorený slávnostným dištriktuálnym verejným zhromaždením spojeným s vysvätením farárov, ktoré sa konalo 13. októbra 2012. Pri tejto príležitosti bola verejnosti predstavená predkladaná publikácia, ktorá je zároveň prvým dielom edície s názvom *Jubileumi kötetek* (v preklade *Jubilejné zväzky*). Obsahuje dva druhy prameňov: farárske obligácie a farárske matričné knihy, do ktorých každý vysvätený farár napísal vlastnoručne svoj krátky životopis.

Výskumná skupina Archívu Zadunajského reformovaného dištriktu začala v roku 2006 rozsiahlu prácu, ktorej cieľom bolo zostavenie korpusu, obsahujúceho údaje o farároch a rektoroch pôsobiacich na území dištriktu.¹ Počas

tohto prieskumu sa do rúk výskumníkov dostala tzv. „*superintendenciálna Matricula*“, teda dištriktuálna matrika, ktorá poskytuje bohatú pramennú bázu pre pripravované ďalšie zväzky vydání archívnych prameňov. Okrem tohto nesporného prínosu matrika prostredníctvom neraz stručných životopisných zápisov ponúka náhľad do vnímania sveta a do citov jednotlivých farárov.

Kompozície sa predložená publikácia delí na niekoľko menších jednotiek. V úvode sa nachádza krátky príhovor biskupa Zadunajského reformovaného dištriktu Józsefa Steinbacha (s. 5 – 6). Potom nasleduje úvodná štúdia (s. 7 – 44), ktorej autorom je zostavovateľ publikácie Zsolt Kránitz. Štúdiu by sme mohli rozdeliť na štyri časti. V rámci prvej časti sa autor venuje okolnostiam vzniku dištriktuálnych matrik, keď predstavuje predchodcov matrik (evanjelické ordinačné knihy, reformované obligácie), ich zrod a vedenie. V ďalšej časti sa jeho pozornosť sústreďuje na samotné pramene, teda na kanonickú knihu Imricha Gála a na dištriktuálne farárske matriky s označením č. 1 a č. 2. Následne oboznamuje čitateľov so štruktúrou publikácie a s princípmi publikovania textov. Záverečnou časťou úvodnej štúdie je príloha, obsahujúca dva dokumenty. Prvým je list generálneho notára dištriktu Františka Tótha z roku 1822, ktorý obsahuje pokyny pre farárov, ako majú pripraviť úvodnú časť dištriktuálnej matriky, kým v druhej časti sú v tabuľkovej forme uvedené farnosti a filie, patriace do Zadunajského reformovaného dištriktu.

Nosnou časťou publikácie sú samo-

Szerk. Köblös József – Kránitz Zsolt. Pápa : Pápai református gyűjtemények, 2009. 760 + VII s. ISBN 978-963-86550-6-6.; ohlas vid'. In *Historia Ecclesiastica*. ISSN 1338-4341, 2014, roč. V., č. 1, s. 196 – 198.

¹ Výsledkom tejto práce bola publikácia: *A Dunántúli református egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526 – 1760.*

zrejme publikované pramene. Do tohto zväzku boli zaradené tri pramene. Prvým z nich sú farárske obligácie (s. 46 – 72) 117 dištriktuálnych farárov, ktorí boli vysvätení v období medzi rokmi 1711 až 1823. Tie sú súčasťou konvolútu v ozdobnej koženej väzbe, obsahujúceho sčasti rukopisy a sčasti tlačivá s celkovým rozsahom 738 strán. Jeho prvým majiteľom bol niekdajší vespreský farár Imrich Gál (aj preto sa konvolút nazýva Kanonickou knihou Imricha Gála), avšak už na začiatku 18. storočia sa stal majetkom diecézy Pápa. V tomto období bol rozšírený o rôzne cirkevno-historické a liturgické zápisy. Používal sa do roku 1823, následne bol umiestnený do dištriktuálneho archívu. O obsahu zväzku bolo vydaných niekoľko anotácií, dnes sa nachádza v zbierke rukopisov Knížnice Zadunajského dištriktu.

Ďalším z prameňov je prvé číslo farárskej, resp. superintendenciálnej matriky (s. 73 – 262). Zväzok má papierový obal s koženou hranou a je na ňom uvedený nápis *Superintendentzialis Mátrícula*. Majetkom Knížnice Reformovaného kolégia sa stal v roku 1924. Zväzok je možné rozdeliť na dve časti. Jeho prvá časť ponúka ucelený pohľad na existujúce cirkevné zbory v rámci dištriktu, ich fílie a ich farárov v rokoch 1823 – 1824. Vtedy na území dištriktu pôsobilo 274 farárov. Čas a spôsob zápisov presne nie sú známe, avšak farári zrejme poslúchli pokyny generálneho notára (uverejnené ako príloha č. 1 úvodnej štúdie), keďže uvádzajú svoje meno, miesto pôsobenia, dátum ich vysvätenia a fílie ich farnosti. O svetských hodnostároch jednotlivých diecéz a dištriktu sa však zmienky nezachovali. Druhá časť zväzku obsahuje zápisy ďalších 654 farárov, ktorí boli vysvätení v rokoch 1825 a 1897. V prvých rokoch sa zaznamenávali len spo-

menuté údaje, neskôr sa doplnili ďalšie, ako napr. miesto a dátum narodenia, štúdiá, miesto rektorského pôsobenia, miesto kaplánskej služby, spoločenské postavenie a mená rodičov a pod. Zväzok sa končí životopisnými údajmi farárov vysvätených v roku 1897, pričom na konci zväzku je uvedený menný register zapísaných farárov v abecednom poradí. Zväzok sa dnes nachádza rovnako v zbierke rukopisov Knížnice Zadunajského dištriktu. Po naplnení tohto zväzku sa generálny notár Alexander Körmendy rozhodol, že nepripraví nový zväzok, ktorý by nadväzoval na tradíciu zavedenú jeho známym predchodcom.

Posledným prameňom je druhé číslo farárskej, resp. superintendenciálnej matriky (s. 263 – 295). Zväzok má podobnú väzbu ako prvé číslo matriky, obsahuje 102 zápisov novovysvätených farárov z obdobia rokov 1937 – 1952. Nejde však o úplný zoznam mien duchovných, keďže niektorí farári sa už v tomto období do matriky nezapísali. Jednotlivé zápisy sú oddelené iba krátkym označením. Matrika končí 17 menami farárov, ktorí boli vysvätení v roku 1952. Zväzok sa dnes nachádza v archíve Reformovaného kolégia.

Pri prepise prameňov sa zostavovateľ snažil zachovať pôvodný tvar textu, osobné a miestne názvy boli prepísané v originálnej podobe. Skratky boli odstránené, skrátené výrazy boli rozpisované, latinské vety a časti textu sa preložili do maďarského jazyka a sú označené kurzívou. Za prameňmi sa nachádza register vlastných a cudzích mien, identifikátor miestnych názvov a slovníček cudzích výrazov.

Prvý diel Jubilejných zväzkov vydaných Reformovanými zbierkami v mesiaci Pápa ponúka širokej čitateľskej verejnosti originály farárskych matrikúl, ktoré obsahujú vlastnoručné životo-

pisné zápisy reformovaných farárov Zadunajského reformovaného dištriktu z obdobia 19. a 20. storočia. V dnešnej dobe môžu údaje o živote a kariére farárov záujemcovia nájsť len v rôznych archívnych dokumentoch, vo viac-menej vyplnených formulároch a v niektorých súboroch počítačov dištriktuálnych archívov. Ide však o suché údaje, ktoré ukrývajú človeka, jeho osobnosť, city a skúsenosti. Vlastnoručne zapísané životopisné údaje, aj napriek tomu, že niektoré sú veľmi stručné, však ponúkajú náhľad do vnímania sveta a do citov jednotlivých farárov, čím sa publikácia stáva veľmi zaujímavým čítaním pre tých, ktorí sú zvedaví na osobnosti cirkevnej spoločnosti Zadunajského reformovaného dištriktu. Okrem toho je publikácia veľmi bohatou pramennou bazou, prínosnou najmä pri skúmaní cirkevných a regionálnych dejín.

Tibor Dohnanec

NOVOTNÁ, Mária. *ACTA MUSAEI SCEPUSIENSIS 2010 – 2011*. Levoča : SNM – Spišské múzeum v Levoči, 2012. 254 s. ISBN 978-80-85167-53-5.

S odstupom dvoch rokov vyšla ďalšia časť publikácie Spišského múzea v Levoči. Tento zborník mapuje činnosť múzea za obdobie rokov 2010 a 2011. Celkovo sú príspevky rozdelené na dve skupiny.

V prvej časti ide o štúdie, ktoré prinášajú nové poznatky z najnovších architektonických výskumov, zo života a tvorby spišských umelcov 19. storočia. Prvú štúdiu s názvom *Nové poznatky k stredovekým pečatiam členov Spišskej kapituly* prináša Miroslav Glejtek a zaoberá sa v nej osobnými

pečatami spišských cirkevných predstaviteľov. Veľmi zaujímavou štúdiou prispel aj Vladimír Olejník s názvom *Ďalšie skutočnosti k stavebnému vývoju Katedrály sv. Martina v Spišskej Kapitule v druhej polovici XV. storočia*, v ktorej nás oboznamuje so sakristiou – kaplnkou, ktorá počas prestavby chrámu v 15. storočí slúžila na liturgické účely. V poradí tretia štúdia nesie názov *Krajinky Jána Jakuba Müllera (1780 – 1828) v európskych paralelách* a jej autorka Marta Herucová sa v nej venuje tejto významnej maliarskej postave európskeho krajinárstva a sleduje vývoj tohto obdobia v rámci Európy. Ďalšia štúdia nadväzuje na predchádzajúcu s názvom *Ján Jakub Müller – katalóg diel* a jej autorky Katarína Beňová a Marta Herucová sa venujú predstaveniu jednotlivých diel tohto známeho umelca. V poradí piata štúdia nesie názov *Karol Marko st. a Slovensko. Rané roky jeho tvorby*. Jej autorka Katarína Beňová predstavuje život tohto umelca a zároveň i pokračovanie jeho umeleckého odkazu jeho nasledovníkov. Ďalšia zo štúdií, ktorej autorom je Anton Karabinoš nesie názov *Klasicistický náhrobok rodiny Péchy v Hermanovciach a prvé výsledky archeologického výskumu*. Prináša nám najnovšie poznatky z archeologického výskumu z Hermanoviec a zároveň aj zmienky o rode Péchy. Posledná zo štúdií v prvej časti zborníka nesie názov *Gustav Hermann, obchodník a dobrodinec (1817 – 1898)* a jej autorom je Ivan Chalupecký, ktorý sa v nej venuje životnému osudu tohto významného levočského meštana.

Druhá časť zborníka nesie názov *Súhradnice 2007 – 2009 – 2011* a teda venuje sa viacerým príspevkom z toho medzinárodného festivalu, ktorý súvisí s výmenou skúseností praktických činností spojených so správou hradov

a zámkov na Slovensku i v zahraničí. Základné princípy festivalu vysvetľuje vo svojom príspevku Dáša Uharčeková Pavúková s názvom *súHRADnice 2007, 2009, 2011. Hľadanie nových možností komunikácie a partnerstva*. V ďalšom príspevku *Hrad Devín v minulosti a prítomnosti* sa jeho autorky Katarína Harmadyová a Denisa Divileková venujú tejto známej kultúrnej pamiatke a predstavujú ju ako historickú a archeologickú lokalitu. Ďalšou predstavenou historickou pamiatkou je *Hrad Čabraď – história, súčasnosť a perspektívy* od autora Martina Miňa. Zdeněk Měřinský a Miroslav Plaček v príspevku *Hrad Rokštejn – problémy jeho památkového zajištění* predstavujú túto zrúcaninu hradu z okresu Jihlava. V ďalšom príspevku, ktorý nesie názov *Zříceniny hradů ve Zlínském kraji a památková péče o ně* sa Hana Slušíková a Radim Vrla venujú niektorým teoretickým a praktickým aspektom problematiky starostlivosti o hradné zrúcaniny. Ján Papco prispel štúdiou *Od inštalácie cez animáciu k inscenácii – nové pohľady na prezentačné aktivity múzeí, galérií a pamiatkových objektov*. Činnosť múzea v Kežmarku predstavila Erika Cintulová v príspevku *Aktivity múzea v Kežmarku v nadväznosti na rozvoj cestovného ruchu*. Posledný príspevok nesie názov *K památkové péči o hrady a další středověké památky na Rhodu* (Řecko) a v ňom Miroslav Plaček predstavuje pamiatkovú starostlivosť na tomto ostrove.

Poslednou časťou zborníka je práca Anny Bystrej a Lucie Laciňákovskej *Prírastky literatúry knižnice SNM – Spišského múzea v Levoči za roky 2009, 2010, 2011*.

Monika Bizoňová

ZAVIŠ, Monika. *Paradigma osobnosti kresťanského učiteľa v minulosti a dnes*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave vo Vydavateľstve UK, 2013. 140 s. ISBN 978-80-223-3218-7.

Jadrom predkladanej publikácie je paradigma osobnosti kresťanského učiteľa. Časovo sa zameriava na staršie dejiny filozofie a vybraných predstaviteľov kresťanskej filozofie raného i neskoršieho obdobia. Cieľom monografie bolo, ako píše autorka v úvode, zistiť charakteristiky osobnosti kresťanského učiteľa v minulosti a dnes z aspektu formulácie a modifikácie jeho paradigmy. Publikácia vychádza z poznatkov z teológie, pedagogiky, religionistiky, dejín filozofie, psychológie a psychiatrie, čím sa prehlbuje jej multidisciplinárny koncept.

Paradigma osobnosti kresťanského učiteľa v minulosti a dnes pozostáva zo štyroch kapitol – Propedeutická časť, Osobnosť učiteľa v dejinách abrahámovských náboženstiev, Osobnostné požiadavky na kresťanského učiteľa súčasnosti, Prieskum. Prvá kapitola sa pokúša o vysvetlenie východiskových pojmov (pojem paradigma, pojem osobnosť, pojem učiteľ, slovné spojenie kresťanský učiteľ) a zaoberá sa výchovou a vzdelávaním ako témami v starších dejinách filozofie.

Druhá kapitola sa sústreďuje na osobnosť učiteľa v židovstve, islame a kresťanstve. V rámci západného systému vzdelávania, ktorý bol vytvorený kresťanskou cirkvou sa stretávame s podrobnou analýzou učiteľa Ježiša Krista. Okrem neho sa v tejto kapitole stretneme aj s osobnosťou Aurelia Augustina, Matky Terezy a Desmonda Mpilo Tutu. Tretia kapitola sa zaoberá osobnostnými požiadavkami na kresťanského učiteľa súčasnosti a samostatne sa venuje psychickej zrelosti kresťanského učiteľa.

ťanského učiteľa. Podľa autorky „*by mal kresťanský učiteľ pociťovať neustálu potrebu hľadania múdrosti*“ (s. 70). Zaujímavou časťou tejto kapitoly je prehľad v súčasnom výskume psychosociálneho vývoja dieťaťa a rodiny. Okrem toho sa autorka venuje i schopnosti viesť medzináboženský dialóg a celoživotnému vzdelávaniu.

V poslednej kapitole vykonala autorka na základe teoreticky získaných poznatkov a vlastnej pedagogickej praxe prieskum formou dotazníka. Prieskum realizovala elektronickou formou v časovom rozpätí mesiacov júl až november 2011 na Evanjelickej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského. Výsledky prieskumu autorka predstavuje pomocou grafov a tabuliek.

V závere autorka konštatuje, že „*zásobáreň poznatkov a skúseností sa neustále vyprázdňuje, a preto musí byť ustavične doplňovaná*“ (s. 123) a publikácia *Paradigma osobnosti kresťanského učiteľa v minulosti a dnes* predstavuje zaujímavé doplnenie doteraz známych poznatkov o osobnosti kresťanského učiteľa. Práve vďaka komparácii osobnosti kresťanského učiteľa v minulosti a dnes sa kniha dostáva do roviny, v ktorej sa stáva dôležitým východiskom pre študentov teológie.

Lucia Šteflová

SUROVKA, Peter. *Arteterapia v procese sociálnej intervencie.*

Prešov : Prešovská univerzita

v Prešove, 2015. 119 s.

ISBN 978-80-555-1489-5.

Článok v súčasnej modernej konzumnej spoločnosti je neraz zatažovaný vírom rôznych informácií a dezinformácií, ktoré často majú negatívny vplyv na jeho zdravotný vývoj po stránke telesnej i duševnej. Ide tu o kultúru

života, ktorá neraz morálne i materiálne devastuje prostredie, v ktorom sa jednotlivci nachádzajú. Takto demokratická spoločnosť i jednotlivé konfesie sú postavené do úlohy pomáhať a riešiť vzniknuté problémy.

Jedným z určitých prostriedkov pomoci ľuďom, ktorí sa stali zdravotne postihnutými je arteterapia, ktorá môže byť využívaná v psychologickej, sociálnej, pedagogickej i dušpastierskej práci. Autor, uvedomujúc si jej výnimočnosť pri pomoci ľuďom nachádzajúcim sa v zložitej životnej situácii, sa rozhodol skúmať danú problematiku a osvetliť určité zákonitosti v jej využití. Zvlášť kladie dôraz na jej výtvarnú činnosť v terapeuticko-výchovnom procese. Prevýchove penitenciárnej praxi a rehabilitácii.

Zvlášť sa zameriava na uplatnenie arteterapie pri intervencii na pomoc postihnutým, a to pri práci ako s jedincami, tak aj so skupinou. Ide o vyvolanie stavu harmónie človeka so sebou samým, jeho blízkymi i celkovo a s okolím, a to pomocou umenia, ktoré pozitívne vplýva pri sebahodnotení človeka, zvýšení jeho sebavedomia, integrácii do spoločnosti a pocit zmysluplného naplnenia života. Pritom kladie dôraz na rozhodujúci proces tvorby jedinca, lebo on je integrujúcim činiteľom v prevencii aj v terapii. Ide o neverbálnu komunikáciu, pri ktorej citujúc Heviera „tvorenie je hra, pri ktorej sa ľudské mláďatá dotýkajú sveta a vesmíru“.

Pri rozbere danej problematiky autor predkladá pohľady odborníkov na túto problematiku s tým, že jej riešenie sa zameriava na prácu individuálnu a skupinovú a najmä zákonitosťami vzťahov v individuálnej rovine jedinca /klienta/ a terapeuta. Popisujúc arteterapiu ako výtvarnú činnosť v terapeuticko-výchovnom procese, v prevýchove, penitenciárnej praxi, rehabilitácii

a podobne, autor uvádza čitateľa do vedeckých názorov Freuda, Junga, Adlera, Rogeresa, Perlsa, Petzolda, Franka, Maslowa, čím vlastne chce vyjadriť hĺbku a zložitosť pri skúmaní povahy a podstaty arteterapie. Pre priblíženie a hlbšie zoznámenie sa s názormi uvedených odborníkov cituje názory a výsledky práce Drvotu, Šickovej-Fabricsi, Cambelovej, Slávika a ďalších. Možno povedať, že takéto spracovanie svedčí o autorovej rozhladenosti v danej problematike.

Práca je písaná odborným erudovaným jazykom, autor cituje množstvo relevantnej domácej aj zahraničnej literatúry, súčasnej psychologickkej, psychoterapeutickej, pedagogickej a artefistickej tvorby.

Na záver môžem povedať, že autor v práci zhromaždil nesporne veľké množstvo cenných informácií o danej problematike, dokázal ich poprepájať do logických súvislostí a pomenovať a definovať, analyzovať rozdiely a podobnosti procesu expresívneho zážitku vo vzdelávacom a salutogenetickom kontexte arteterapie. Publikácia je nepochybne cenným prínosom do danej problematiky a prispieva k ďalšiemu ujasňovaniu cieľov a postupov modernej arteterapie.

Alexander Cap

ŠIP, Maroš – ŠIPOVÁ, Martina.
Kvalita ľudského života v kontexte
paliatívnej starostlivosti:
sociálno-etická reflexia. Prešov :
Vydavateľstvo Prešovskej univerzity,
2014. 158 s.
ISBN 978-80-555-1223-5.

Predmetná monografia podáva komplexný originálny pohľad na veľmi závažnú a zároveň citlivú súčasť nášho sociálneho sveta, ktorou je otázka sta-

roslivosti o človeka, ktorý sa nachádza v terminálnom štádiu svojej choroby a je v poslednom časovo-etapovom štádiu vo svojej pozemskej existencii. Autori pri skúmaní psychosociálnych a spirituálnych existenčných podmienok človeka ako spoločenskej bytosti vychádzali z premisy, podľa ktorej sociálny svet človeka je významným, veľmi silným determinantom ľudskej psychiky a tá zase významne, so svojou mohutnosťou vplyvu determinuje somatické zdravie jedinca. Spoločenská prax nás o tejto skutočnosti denne presviedča. Ľudia, ktorí sú v terminálnych štádiách svojich somatických diagnóz sú prijímaní do zariadení paliatívnej starostlivosti – hospicov na dobu 6 mesiacov. Podľa výsledkov medicínskej vedy človek v terminálnom štádiu pozemsky existuje maximálne 6 mesiacov, následne prichádza zánik organizmu a smrť. Avšak ak sa takémuto jedincovi poskytnú sociálny rozmer, ktorého základom sú sociálne vzťahy, v tom najintenzívnejšom prevedení, doba terminálneho štádia sa výrazne predlžuje. Sú zaznamenané prípady, keď terminálne štádium je predĺžené na dobu 5 rokov, pričom trojročná lehota dnes už nie je žiadnou výnimkou. Takže možno konštatovať, že autori riešia jednu z mimoriadne závažných spoločenských otázok. Konceptne, systematicky s logickou nadväznosťou interpretujú pojmy, termíny, ujasňujú definičný aparát kategórií súvisiacich s témou. Interpretujú svoje závery v kontexte iných autorov a ich výskumov, tým posúvajú poznateľnosť skúmanej problematiky. Významným prínosom monografie je snaha o zosúladenosť spirituálneho konceptu do problematiky paliatívnej starostlivosti z hľadiska učenia Pravoslávnej cirkvi a vôbec kresťanského prístupu. Vydvihujú duchovnú starostlivosť, ako jednu z najvýznamnejších

atribútov, ktoré ovplyvňujú kvalitu života umierajúceho človeka. Významným cieľom pri zabezpečení paliatívnej starostlivosti je zachovanie kvality života takéhoto človeka, čo je veľmi náročné a z hľadiska pomáhajúcich profesií indikované v rámci profesionálnej prípravy na výkon povolania hlavne v ústavnej forme paliatívnej starostlivosti, v hospicovom tíme. Autori selektívne, s akcentáciou potrebnosti a zabezpečenia dôstojnosti človeka, navrhujú odporúčania k jeho kvalitnému prežívaniu. Súčasťou paliatívnej problematiky je aj problematika umierania a smrti. Tu si autori vybrali náročné spracovanie takých tém, ako je otázka eutanázie, s akcentáciou na pohľad cirkevný a sociálny. Prínosom tejto monografie je aj uvedená problematika detskej paliatívnej starostlivosti. Je to otázka k spracovaniu odporúčaní veľmi citlivá, pretože nekvalifikovanosťou možno dieťaťu ublížiť, sťažiť jeho východiskovú situáciu, v ktorej sa nachádza. Autori aj tu poskytujú návody, rady, odporúčania ako komunikovať s takýmto detským klientom, ako k nemu pristupovať, ako zachovať kvalitu jeho života primeranú jeho veku a mentálnej vyspelosti. Výber základnej a komparatívnej literatúry obohatil názorové spektrum poznatkov skúmaného problému. Autori vniesli do skúmanej problematiky nové prístupy v rámci zachovania kvality života detí a dospelých osôb nachádzajúcich sa v terminálnych štádiách svojich ochorení. Obohatili profesionálnu prípravu potencionálnych sociálnych pracovníkov a kňazov pre dobré zaobchádzanie s ľuďmi nachádzajúcimi sa vo finálnej etape svojej biodromy.

Predkladaná monografia je širokej vedeckej a odbornej verejnosti prínosom pre rozvoj vedy o sociálnej práci vo vzťahu k jej cieľovej skupine.

Tomáš Hangoni

***Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei.* ISSN 1587-6292. 2010, roč. X, č. 3 – 4, 152 s. (s. 185 – 336).**

Periodikum *Acta Papensia* je vydávaná inštitúciou s názvom Reformované zbierky v Pápe, ktorá je členskou inštitúciou Reformovaného kolégia v meste Pápa, disponujúceho 475-ročnou históriou a organizačne patriaceho pod patronát Zadunajského reformovaného dištriktu. Periodikum bolo založené v roku 2001, odvtedy vychádzajú každoročne štyri čísla, väčšinou dvakrát ročne v spojených vydaniach. Každé vydanie obsahuje príspevky v stálych rubrikách *Dielňa*, *Publikované pramene*, *Menšie štúdie*, *Opakované vydania* a *Rozhlady*. Spojené tretie a štvrté číslo, vydané v roku 2010 obsahuje 6 príspevkov.

Rubrika *Dielňa* tohto dvojčísla obsahuje 3 štúdie. Prvou z nich je práca venovaná prvému desaťročiu Maďarskej spoločnosti Mickiewiczza (*A Magyar Mickiewicz Társaság első évtizede*, s. 185 – 226) a jej autorom je Tibor Gerencsér. Táto spoločnosť bola založená v medzivojnovom Maďarsku na konci 20. rokov 20. storočia, jej cieľom malo byť pestovanie maďarsko-poľských literárnych vzťahov. Pomenovaná bola po Adamovi Miczkiewiczovi, ktorý bol poľským básnikom a dramatikom, zároveň ide o najvýznamnejšiu postavu poľského romantizmu. Takmer dvadsaťročné pôsobenie spoločnosti je možné rozdeliť do troch etáp: od vzniku do roku 1939, obdobie druhej svetovej vojny, obdobie po roku 1945. V týchto etapách pôsobila spoločnosť stále za iných podmienok, preto je potrebné analyzovať dejiny tejto spoločnosti v každej etape zvlášť. Dejiny poľsko-maďarských kultúrnych, spoločenských a iných spoločností pôsobiacich v Maďarsku však nie

sú spracované v potrebnej miere, napr. k Miczkiewiczovej spoločnosti vyšlo iba niekoľko stručných spracovaní vo francúzskom a poľskom jazyku, preto je bádateľ odkázaný zväčša na výskum archívnych prameňov. Autor v predložennom príspevku predstavuje okolnosti vzniku spoločnosti, jej organizačnú štruktúru, formy aktivít a tiež prvú etapu jej pôsobenia, teda činnosť do roku 1939.

Autorom druhého príspevku s názvom *„Tiszteletes tudós, kegyességgel 's böltességgel tündöklő Áronok (A pápai Torkos család története és szerepe a dunántúli reformátusság életében) (Důstojní učení Ároni, žiariví milosťovitou a múdrosťou: Dejiny rodiny Torkosovcov z Pápy a ich úloha v živote zadunajských reformovaných, s. 227 – 292) je József Köblös. Rodiny, ktorých príslušníci boli počas niekoľkých generácií farármi cirkevných zborov, nazýva reformovaná historická spisba áronskými rodinami. K takým rodinám patria aj Torkosovci, pochádzajúci z mesta Pápa, z ktorých sa na kňazskú dráhu dali len dvaja, avšak neskôr sa obidvaja stali zadunajskými biskupmi. Okrem nich viacerí mužskí príslušníci rodiny zohrali významnú úlohu vo svetskom vedení cirkevnej obce. Ich vyše storočná história je spojená so zápasmi celého cirkevného zboru a odzrkadľuje každodennosť bohatšej šľachtickej spoločnosti s protestantskou angažovanosťou. O dvoch biskupoch boli publikované kratšie životopisy a čiastkové štúdie, avšak vývoj rodiny s predstavením, aké spoločenské úlohy zastávali jednotliví príslušníci, ešte nebol predmetom historického výskumu. Práve túto medzeru sa pokúša vyplniť autor štúdie, ktorý najprv píše o rodine Torkosovcov vo všeobecnosti, následne predstavuje prvú známu generáciu rodiny a potom tiež deti Jakuba Torkosa, ktorý získal*

rodinný erb a ich vetvy. Štúdia je doplnená aj prílohou, ktorá okrem iného obsahuje tri privilegialné listiny vydané pre rodinu a nákresy jednotlivých vetiev rodokmeňa.

Posledný príspevok v rubrike *Dielňa* pochádza od Józsefa Hudiho a nesie názov *A pápai munkásság térhasználata az első világháború előtt (Využitie priestoru robotníctvom v meste Pápa pred prvou svetovou vojnou, s. 293 – 304)*. Od poslednej dekády 19. storočia prežívalo mesto Pápa obdobie dynamického rozvoja. Kapitoly predstavujúce vtedajší obraz mesta hovorili o hospodárskom rozvoji, o vzraste počtu obyvateľov, o premene sociálnej štruktúry mesta a predstavovali mesto ako „pokrokové“ centrum „urbanistického charakteru.“ Vďaka procesu priemyselňovania sa v roku 1910 živila prácou v priemysle viac ako polovica obyvateľstva a postupne sa tak vytvorilo miestne robotnícke hnutie opierajúce sa o odborové organizácie a o sociálno-demokratickú stranu. Toto robotnícke hnutie sa z periférnych častí postupne dostávalo do centra mesta. Robotníci sa prostredníctvom štrajkov na 1. mája a ďalších organizovaných zastavení prác pokúšali dosiahnuť, aby zamestnávatelia uznali Sviatok práce. Úspešné dosiahnutie tohto cieľa bolo výsledkom dlhého boja medzi zamestnávateľmi a robotníkmi, ktorý pred prvou svetovou vojnou vyvrcholil v roku 1914, keď sa uskutočnil prvý robotnícky pohreb.

V periodiku *Acta Papensia* bolo v uplynulých rokoch publikovaných niekoľko celých memoárov a pamätí, resp. ich častí, ktoré slúžili k lepšiemu spoznaniu dejín mesta Pápa, resp. minulosti reformovaného kolégia. Aj nasledujúci príspevok v rubrike *Opakované vydania* patrí k takýmto dokumentom. Ide o vlastný životopis Gabriela Gondola (*Gondol Gábor önéletírása,*

s. 305 – 328), ktorý na publikovanie pripravil József Hudi. Gabriel Gondol bol potomkom rodiny pôvodom zo Zemplína, narodil sa však už na území Zadunajska v roku 1824. Študoval na reformovanom kolégiu v meste Pápa, neskôr sa stal právnikom. V revolučnom roku odmietol pozíciu úradníka na ministerstve, živil sa právnickým pôsobením a hospodárením. Od roku 1861 sa stal učiteľom pozitívneho práva na právnickej akadémii v Pápe, neskôr sa stal štátnym tajomníkom ministerstva obrany a radcom oddelenia. V roku 1886 odišiel do penzie a bol vyznamenaný titulom ministerského radcu. Zomrel v roku 1904. Svoje memoáre začal spisovať na žiadosť vedenia kolégia v Pápe a dokončil ich v roku 1879. Uložené boli v zbierke rukopisov knižnice kolégia. Vydal ich v roku 1905 knihovník István Borsos v časopise *Dunántúli Protestáns Lap*.

V závere dvojčísła boli do rubriky Rozhlády zaradené dve recenzie na nasledovné publikácie: TAPOLCAINÉ SÁRAI SZABÓ Éva. *Komárom nyomdászati- és sajtótörténete 1705 – 1849*. Komárno, 2010. 236 s.; *Győri Tanulmányok 30/2010. Tudományos Szemle. Zechmeister Károly emlékszáma I. 1910 – 2010*. Felelős szerk. Bana József. Győr, 2010. 114 s. – *Győri Tanulmányok 31/2010. Tudományos Szemle. Zechmeister Károly emlékszáma II. 1910 – 2010*. Felelős szerk. Bana József. Győr, 2010. 237 s.

Tibor Dohnanec

***Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei.* ISSN 1587-6292. 2011, roč. XI, č. 3 – 4, 145 s. (s. 145 – 289).**

Periodikum *Acta Papensia* je vydávaná inštitúciou s názvom Reformo-

vané zbierky v Pápe, ktorá je členskou inštitúciou Reformovaného kolégia v meste Pápa, disponujúceho 475-ročnou históriou a organizačne patriaceho pod patronát Zadunajského reformovaného dištriktu. Periodikum bolo založené v roku 2001, odvtedy vychádzajú každoročne štyri čísla, väčšinou dvakrát ročne v spojených vydaniach. Každé vydanie obsahuje príspevky v stálych rubrikách *Dielňa, Publikované pramene, Menšie štúdie, Opakované vydania a Rozhlády*. Spojené tretie a štvrté číslo, vydané v roku 2011 obsahuje 9 príspevkov.

Prvý príspevok v rámci rubriky *Dielňa*, ktorého autorom je József Hudi, je venovaný pôsobeniu divadelného súboru Gabriela Feketeho v roku 1841 (*Fekete Gábor színtársultának működése 1841-ben*, s. 145 – 160). V dejinách divadelníctva v Uhorsku v 19. storočí patrí zvláštne miesto takým kúpeľným mestám, ktoré boli systematicky vyhľadávané divadelnými súbormi. Spomedzi nich je potrebné vyzdvihnúť mesto Balatonfüred, ktoré patrilo k najdôležitejším liečebným kúpeľným mestám v reformnom období. V kruhu hostí kúpeľov bola návšteva divadla rozšírenou voľnočasovou aktivitou, po ktorej často nasledovali plesy, zábavy s hudbou atď. V 40. rokoch 19. storočia došlo v kúpeľnej kultúre k zmene, okrem liečebných kúpeľov sa čoraz viac ľudí zaujímalo o kúpanie sa v Balatone. Ľudia boli málo spokojní s kultúrnymi ponukami jednotlivých miest, ako napr. možnosť kúpania sa, článkovania sa, chodenia na prechádzky, resp. na túry a pod. Vyššie nároky návštevníkov malo uspokojiť napr. zavedenie paroplavby na Balatone alebo zriadenie stáleho divadla v meste Balatonfüred. Tu v prvých letných sezónach vystupoval súbor Františka Komlóssyho, potom sa na miestnom pódiu vy-

striedalo niekoľko ďalších stredne početných súborov, ktoré ponúkali pomerne kvalitné predstavenia. V roku 1841 a v ďalších troch letných sezónach však v Balatonfürede vystupoval súbor Gabriela Feketeho, ktorý v prvom roku pozostával z 36 členov. Predmetom štúdie je práve sezóna 1841, odohraté predstavenia, ale spomínajú sa aj mená niektorých hercov a aj financovanie súboru. Prostredníctvom ukážky fungovania divadelného súboru Gabriela Feketeho v roku 1841 autor poukazuje na ťažkosti, s ktorými sa musel popasovať každý, kto chcel v uvedenom období založiť divadelný súbor.

Nasledujúca štúdia sa zaoberá druhou dekádou pôsobenia Maďarskej spoločnosti Mickiewicza (*A Magyar Mickiewicz Társaság második évtizede*, s. 161 – 201) a jej autorom je Tibor Gerecsér. Táto spoločnosť bola založená v medzivojnovom Maďarsku na konci 20. rokov 20. storočia, jej cieľom malo byť pestovanie maďarsko-poľských literárnych vzťahov. Pomenovaná bola po Adamovi Miczkiewiczovi, ktorý bol poľským básnikom a dramatikom, zároveň ide o najvýznamnejšiu postavu poľského romantizmu. Takmer dvadsaťročné pôsobenie spoločnosti je možné rozdeliť do troch etáp: od vzniku do roku 1939, obdobie druhej svetovej vojny, obdobie po roku 1945. V týchto etapách pôsobila spoločnosť stále za iných podmienok, preto je potrebné analyzovať dejiny tejto spoločnosti v každej etape zvlášť. Dejiny poľsko-maďarských kultúrnych, spoločenských a iných spoločností pôsobiacich v Maďarsku však nie sú spracované v potrebnej miere, napríklad Miczkiewiczovej spoločnosti vyšlo iba niekoľko stručných spracovaní vo francúzskom a poľskom jazyku, preto je bádateľ odkázaný zväčša na výskum archívnych prameňov. Predkladaná

štúdia nadväzuje na prvú časť príspevku, ktorá bola vydaná v periodiku *Acta Papensia*, v spojenom treťom a štvrtom čísle vydanom v roku 2010. Autor v nej analyzuje činnosť spoločnosti počas druhej svetovej vojny a v povojnovom období, následne sa venuje procesu zániku spoločnosti a jej publikáciám a v rámci prílohy je uvedený zoznam mien jej členov.

Posledný príspevok rubriky Dielňa v tomto vydaní má názov *A balatonfüzfői római katolikus egyházközségek a két világháború között (Rímskokatolícke cirkevné zbory v Balatonfüzfő v medzivojnovom období*, s. 202 – 221) a jeho autorom je Balázs Karlin-szky. Organizovanie cirkvi sa na území dnešného mesta Balatonfüzfő začalo v 30. rokoch 20. storočia a postavilo rímskokatolícku aj protestantskú cirkev pred nové úlohy. Štúdia skúma iba jeden segment tejto komplexnej problematiky. Na základe archívnych dokumentov z Arcibiskupského a kapitúlskeho archívu vo Vespréme sa pokúša zrekonštruovať priebeh organizovania rímskokatolíckych cirkevných zborov, farností a filií. Súborné dejiny obce, miestny život a každodennosť z týchto dokumentov nie je možné úplne spoznať, v tomto smere však pomoc poskytujú archívy farností v Balatonfüzfő a Vörösberény, ktoré nám dochovali údaje o takých záležitostiach, ktoré sa nedostali k vyššej cirkevnej inštančii. V medzivojnovom období vznikli v okolí dnešného Balatonfüzfő štyri cirkevné zbory, spomedzi ktorých sa pozornosť autora zameriava hlavne na život cirkevného zboru vo Füzfőfürdő, aj keď ten sa v mnohých prípadoch nedá úplne oddeliť od života cirkevného zboru vo Füzfőgyártelep.

Do nasledujúcej rubriky boli zaradené dva publikované pramene, ktoré k publikovaniu pripravil József Hudi.

Prvým z nich je vlastný životopis Jána Naszályiho (*Naszályi János önéletírása*, s. 222 – 233), ktorý nepatrí k známym farárom Zadunajského reformovaného dištriktu. Aj napriek výborným schopnostiam nemal cirkevnú kariéru, bol diecéznym a dištriktuálnym sudcom, ale nikdy ho nezvolili za dekana. V tlači vyšlo niekoľko jeho básní, cirkevných príhovorov a dve samostatné práce, zachovala sa jeho agenda a viacero rukopisov. Prvú verziu svojho životopisu napísal v roku 1787, neskôr ho v roku 1812 prepísal a preložil do maďarského jazyka a doplnil poznámkami o zahraničných cestách. Publikovaný prameň vychádza z pôvodného rukopisu. Pri prepise nebola zachovaná pôvodná forma textu, kvôli lepšej zrozumiteľnosti boli dodržané osobitosti vtedajšieho pravopisu, avšak členenie textu bolo vytvorené podľa pravidiel dnešného pravopisu. Názvy mesiacov sa zachovali v originálnej podobe, doplnila sa chýbajúca interpunkcia a doplnenia sú označené hranatou zátvorkou.

Druhým publikovaným prameňom je druhá časť spomienok Adolfa Voytu (*Voyta Adolf visszaemlékezései II.*, s. 234 – 270). Staviteľský majster a stavebný inžinier Adolf Voyta začal písať svoje pamäte iba potom, ako dovŕšil 80 rokov. Žiaľ, dodnes sa tento prameň ako celok nezachoval, posledné strany sa stratili, ale nie je vylúčené, že ich autor už nestihol dokončiť, tým pádom sa zachovali len jeho pamäte na obdobie od svojho narodenia po rok 1894. Tento prameň bol známy iba pre veľmi malý počet ľudí, jeho dielo zostalo neznáme dokonca aj v rámci svojho rodiska. Z jeho poznámok je evidentný jeho protinemecký a protirakúsky postoj, bol oddaným prívržencom národnej nezávislosti Uhorska a obdivovateľom anglickej kultúry. Jeho pamäte obsahujú len veľmi málo zmienok o histórii

a vnútornom živote jeho rodiny, jeho správanie bolo zdržanlivé, štýl vecný, miestami však používal výrazy, ktoré sa javili ako cudzie. Celkovo však dokázal pomerne objektívne priblížiť dobu, v ktorej žil a pôsobil. Pri prepise textu bol dôraz kladený na dnešné nároky čitateľov, v texte sa ponechali isté pravopisné osobitosti, väčšinou sa však používa dnešná forma cudzích a starších výrazov, dátumov a pod. Text bol rozdelený na kapitoly s osobitnými názvami, ktoré však Voyta v pôvodnej forme pamätí takmer vôbec nepoužíval.

Rubrika Opakované vydania prináša jeden príspevok s názvom *Pápa – amerikai szemmel* (*Mesto Pápa – americkými očami*, s. 270 – 278), ktorého autorom bol Elek Horváth, výskumník v oblasti regionálnych dejín. Jeho práce sú hodnotné najmä preto, lebo používal archívne zdroje, ktoré sa počas druhej svetovej vojny stratili, resp. zničili. V Maďarsku žil do roku 1948, pôsobil ako novinár, neskôr ako úradník na ministerstvách a ako komisár pre turizmus pre Sedmohradsko. V roku 1948 opustil krajinu, usadil sa v Salzburgu a o tri roky neskôr odišiel do USA, kde vyučoval maďarský jazyk v americkej armáde a neskôr pôsobil ako odborník na strednú Európu. Zomrel vo Washingtone v roku 1994. Jeho príspevok, ktorý dokazuje jeho novinárske kvality a jeho originálny pohľad, bol publikovaný prvýkrát v časopise *Pápai Hírlap* v roku 1937. Pri prepise textu boli na zreteľ dnešné pravopisné pravidlá, prípadné doplnenia sú značené hranatou zátvorkou.

Záver už tradične patrí anotáciám a recenziám v rámci rubriky Rozhľady. V tomto vydaní boli uverejnené recenzie na nasledovné publikácie: KERÉNYI, Ferenc. *Színek, terek, emberek. Irodalom és színház* a 18. – 19. században. Budapest, 2010. 211 s.;

JAKAB, Réka. *Levéltárismertető. Vezető az állandó kiállításhoz*. Veszprém, 2011. 24 s.; VÖLGYESI, Orsolya. *Írók, szerepek, stratégiák*. Budapest, 2010. 239 s.

Tibor Dohnanec

Teológiai Fórum. ISSN 1337-6519.
2014, roč. VIII., č. 1. Komárno :
Selye János Egyetem Református
Teológiai Kara – Calvin J. Teológiai
Akadémia. 142 s.

Reformovaná teologická fakulta Univerzity J. Selyeho v **Komárne v spolupráci s Teologickou akadémiou J. Calvina** vydáva každoročne svoje vedecké periodikum pod názvom *Teológiai Fórum* (*Teologické fórum*), ktorého šéfredaktorom je dekan Reformovanej teologickej fakulty Univerzity J. Selyeho, Mgr. Attila Lévai, PhD. Prvé číslo vydané v roku 2014 obsahuje celkom 5 príspevkov.

Autorom prvej štúdie je György Bándy, ktorého práca má názov *A síkemi országyülés* (*Snem v meste Sichem*, s. 4 – 20). V období Nového zákona považovalo židovstvo seba za takú komunitu, na ktorej je okrem iného charakteristické to, že vyznáva prísne monoteistickú vieru, že ju tvorí dvanásť kmeňov a že miesto na osídlenie dostala od Boha ako dedičstvo na základe sľubov daných patriarchom. Na toto vedomie spolupatričnosti odkazuje aj niekoľko pasáží Nového zákona. Vedomie spolupatričnosti sa vytvorilo postupne. Významným dokumentom vytvorenia tohto vedomia je Kniha Jozue. Uvedený príspevok, v rámci ktorého je predmetom výskumu autora 24. kapitola Knihy Jozue, hľadá odpoveď na dve otázky: v akej miere prispel tento text k vytvoreniu vedomia spolupatričnosti a do akej miery obsahuje

text dodatočnú sebaštylizáciu. Na tieto otázky sa autor snaží nájsť odpoveď prostredníctvom troch krokov: najprv skúma Knihu Jozue v rámci historických diel (Knihy od starších prorokov a Deuteronomium), potom sa zameriava na štruktúru Knihy Jozue a napokon analyzuje perikopu informujúcu o snehme v meste Sichem.

Nasledujúci príspevok s názvom *A készülő bibliai héber-magyar szótár-ról* (*O pripravovanom biblickom hebrejsko-maďarskom slovníku*, s. 21 – 32) je editovaným prepisom textu prednášky, ktorú 25. októbra 2013 predniesol Sándor László Egeresi na pôde Filozofickej fakulty Reformovanej univerzity Gašpara Károliho v Budapešti. Ako prednášajúci hovoril, keď pred približne desiatimi rokmi mal v rukách azda najlepší biblický hebrejský slovník (Köhler – Baumgartner), uvedomil si, že v maďarskom jazyku ešte neexistuje nijaký poctivý slovník, ktorý by mohol pomôcť študentom, ale aj farárom pri čítaní Svätého písma v pôvodnom jazyku. Aj z tohto dôvodu sa rozhodol, že takýto slovník vytvorí. Túto veľkú úlohu začal realizovať v roku 2011. V rámci prednášky predstavil niekoľko myšlienok k pripravovanému slovníku. Naznačil, že vytvorenie takého slovníka je špecifickou lexikografickou úlohou, následne hovoril o tom, aký má byť pripravovaný biblický hebrejsko-maďarský slovník a svoju prednášku uzatvoril informáciou o súčasnom stave pripravenosti slovníka.

Ďalšia štúdia nesie názov *Sass Kálmánról és a peregrinusainkat patrónáló Welti család kapcsolataról* (*O Kolománovi Sassovi a o jeho vzťahoch s rodinou Welti podporujúcou našich peregrinov*, s. 33 – 91) a jej autorom je János M. Hermán. Autor svoj príspevok venoval pani doktorke honoris causa Hebe Kohlbrüggeovej na jej sté narodeniny,

ako opätovné poďakovanie za oživenie východoeurópskej peregrinácie. Ona a pani Weltiová pravdepodobne súčasne navštevovali prednášky Karla Bartha v Bazileji. Berta Welti-Schneiderová a jej manžel, konzul Henrich Welti získali nehynúce zásluhy podporovaním reformovaného farára Kolomana Sas-sa, cirkevného zboru v obci Mezőtelegd (rum. Tileagd) a reformovaného dištriktu Királyhágómellék, ďalej tiež aj poskytnutím pomoci a podpory pre farárske rodiny a pre mnohých študentov z územia Maďarska a Sedmohrad-ska. Svojím podielom prispeli aj k vybudovaniu a rozšíreniu študentských domovov v Bratislave a vo Viedni a ich pomocou a prostredníctvom ich kontaktov bola vybudovaná modlitebňa a fara v Bukurešti. Znalosti o ich charitatívnej činnosti sú v tomto príspevku doplnené na základe nových prameňov, vďaka ktorým sa o nové údaje rozširuje aj životopis Kolomana Sas-sa a tiež *historiografia k zahraničným vzťahom maďarskej reformovanej cirkvi na území Rumunska v medzivojnovom období*.

Autorom nasledujúceho príspevku s názvom *A Losonci Teológiai Akadémia tudományművelése (Pestovanie vedy na Teologickej akadémii v Lučenci, s. 92 – 124)* je Alfréd Somogyi. Mesto Lučenec a miestny reformovaný cirkevný zbor zastáva z hľadiska dejín uhorského, neskôr maďarského reformovaného školstva popredné miesto v rade miest podobných rozmerov. V roku 1590 mesto prešlo na kalvínske vyznanie, postupne sa otvorili školy, gymnázium a vyššie gymnázium. V polovici 17. storočia pôsobilo v tomto meste jediné reformované kolégium na území hornej zemi, ďalej tiež gymnázium, ktoré malo teologickú katedru. Niekdajšiu slávu obdobia rozkvetu a meštianske idey pripomenula mestu Lučenec reformovaná teológia, ktorá sa otvorila v roku

1925. V príspevku autor predstavuje príčiny vzniku akadémie, postoj štátu a cirkvi voči nej, prvé ročníky a skúsenosti, „dôkazy“ pestovania vedy, ale reč je aj o učiteľoch, študentoch a ich prospechu, učebniciach a poznámkach atď. Výchova teológov sa z Lučenca neskôr presunula do Komárna, kde 55 rokov po zavretí lučeneckej akadémie, v roku 1994, vznikla Teologická akadémia J. Calvina a neskôr *Reformovaná teologická fakulta Univerzity J. Selyeho*.

Poslednou štúdiou v tomto čísle je článok s názvom *Jézus nevelő szemé-lyisége (Výchovná osobnosť Ježiša, s. 124 – 140)*, ktorého autorom je Zsolt Szabó. V dobe Ježiša Krista sa v Izraeli rozšíril názor, že človek prostredníctvom učenia sa a školenia sa môže získať múdrosť. Tento názor však popierajú autori Biblie, ktorí hovoria, že múdrosť nedokážu ľudia odovzdávať iným ľuďom, iba vzdelanie. Dnes je zámena týchto pojmov častá, priam charakteristická pre našu dobu, v ktorej sme preťažení vzdelaním, avšak chýba múdrosť. Veda sa nepremení na múdrosť a ani zo vzdelania nebude viera. Preto sa múdrosť začína tam, kde sa dokáže zistiť, že vzdelanie a múdrosť sú dve rôzne veci, ako aj vzdelanie a viera. V príspevku predstavuje autor, aký má byť vychovávateľ. Hovorí o jeho vplyve, ďalej spomína, že najefektívnejším prostriedkom vychovávateľa je poskytnutie príkladu, že dobrý vychovávateľ má mať rád svojich žiakov a má byť spravodlivý. Tiež vyzdvihuje potrebnosť autority a štýlu a na konci sa venuje vzťahu Ježiša s jeho poslucháčmi.

Prvé číslo periodika *Teológiai Fórum*, vydané v roku 2014 prinieslo čitateľskej verejnosti zaujímavé a prínosné vedecké príspevky, ktoré vo veľkej miere prispeli k lepšiemu spoznaniu niektorých aspektov z cirkevných dejín.

Tibor Dohmanec

Kronika – Chronicle – Chronic – Krónika –Kronika

**IN MEMORIAM PROF. CHRISTINE GLEIXNER
22. 6. 1926 – 29. 11. 2015**

Die Ökumene in Österreich beklagt einen großen Verlust. Am 1. Adventssonntag ist eine glühende Vorkämpferin für die Ökumenische Bewegung, Oberin Prof. Dr. h.c. Christine Gleixner ein halbes Jahr vor ihrem 90. Geburtstag im Krankenhaus der Barmherzigen Schwestern nach kurzer Krankheit verstorben. Sie war an allen Schritten ihrer Kirche beteiligt, als diese sich dem Anliegen der Ökumene öffnete und die Ergebnisse des Zweiten Vatikanischen Konzils in Österreich umzusetzen begann. So lag eine tiefe Symbolik darin, dass in dem von Weihbischof Helmut Krätzl zelebrierten Requiem für die verstorbene „*Mutter der Ökumene*“ der lutherische Bischof Michael Bünker die Predigt hielt, nachdem er schon am Tag zuvor gemeinsam mit Erzbischof Kardinal Christoph Schönborn und Metropolit Arsenios Kardamakis die Begräbnisliturgie am Friedhof in Wien-Kagran gehalten hatte.

Christine Gleixner hat nach dem 2. Weltkrieg ein Biologiestudium an der Universität Wien absolviert, ehe sie 1949 in Bloemendaal/Niederlande in die religiöse Kongregation „Frauen von Bethanien“ (FvB) eintrat, einer 1919 in Holland ins Leben gerufenen Gemeinschaft, die sich durch eine ignatianische Spiritualität und ökumenische Gesinnung auszeichnete. In der Folge studierte sie an der Ordenshochschule und an den Universitäten Nijmegen und Utrecht Theologie, nahm eine ökumenische und katechetische Tätigkeit auf und wirkte 1957-59 als Studienpräfektin an der eigenen Hauslehranstalt. Nach einem Studiensemester in Paris 1961/62 kehrte sie nach Wien zurück, um hier eine Niederlassung ihres Ordens zu gründen („Die Offene Tür“), aber auch ihre ökumenischen Erfahrungen in Holland fruchtbar zu machen. Es war die Zeit des Zweiten Vatikanischen Konzils, das mit dem Ökumenismuskodex (21. November 1964) einen völlig neuen Zugang zur Ökumene freilegte.

Kardinal Franz König, der am Zustandekommen des Ökumenismuskodexes, der Konzilserklärung *Nostra Aetate* (28. Oktober 1965) und der „Erklärung über die Religionsfreiheit“ (7. Dezember 1965) maßgebend beteiligt war, initiierte nicht nur die Gründung der Stiftung Pro Oriente (4. November 1964), sondern griff auch die Anregung von Bischof Gerhard

May auf, eine Gemischt-Katholisch-Evangelische Kommission ins Leben zu rufen, die vorliegende Belastungen und „pastorale Stolpersteine“ zu beraten und Lösungen dafür zu erarbeiten hätte. Sie trat am 10. Jänner 1966 erstmals zusammen („*par cum pari*“) und führte zu einem Dokument der gegenseitigen Taufanerkennung (1969) und zu weltweit einzigartigen Vereinbarungen für konfessionsverschiedene-konfessionsverbindende Ehepaare (1974/1984).

Bei allen diesen Ereignissen war Christine Gleixner beteiligt und sie war darauf sehr stolz, dass in Österreich mit Billigung Roms das „Versprechen der katholischen Kindererziehung“ durch den katholischen Ehepartner ausdrücklich auf das Gewissen des nicht-katholischen Partners Rücksicht zu nehmen hatte („*Ich werde mich bemühen, dem zu entsprechen unter Rücksichtnahme auf das Gewissen meines Partners.*“).

Seit 1. Juli 1965 bestand in Wien eine Diözesankommission für ökumenische Fragen der Erzdiözese, in deren Rahmen Oberin Gleixner engagiert mitarbeitete, den Vorsitz übernahm und ihre Kirche als Beobachterin im Ökumenischen Rat der Kirchen in Österreich 1970-1994 vertrat. Seit 1967 wirkte sie an den Ökumenischen Morgenfeiern im Österreichischen Rundfunk mit und organisierte ökumenische Fachtagungen, die das interkonfessionelle Gespräch bereicherten, ja geradezu sensationelle Ergebnisse („Wiener christologische Formel“ 1971 im Blick auf den katholisch-orientalischen Dialog und den Konflikt um das Konzil von Chalzedon [451]) zeitigten.

In den Jahren 1986-1989 tagte in Wien die Konferenz für Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa (KSZE), die von der Österreichischen Bischofskonferenz und dem Ökumenischen Rat der Kirchen begleitet wurde. Hierbei kam es zu einer ganz wesentlichen Vertiefung der interkonfessionellen Zusammenarbeit im Dienste der Religionsfreiheit in Ost und West. Die „ökumenische Begleitung des Wiener KSZE-Folgetreffens“ entwickelte sich „zu einem wertvollen Element der Verbindung zwischen Konferenzgeschehen und dem religiösen, geistigen und kulturellen Leben in Österreich“, wie dies von einzelnen Delegationen ausdrücklich und dankbar artikuliert wurde.

1989 war Gleixner bei der I. Europäischen Ökumenischen Versammlung in Basel dabei, sie war an der Vorbereitung beteiligt und an der Nachbereitung, erst recht ab 1995 an der Vorbereitung der II. Versammlung in Graz (1997), die unter dem Thema „Versöhnung – Gabe Gottes und Quelle neuen Lebens“ stand und zu einem großen Fest der Begegnung von mehr als 10.000 Christinnen und Christen aus ganz Europa, quer durch alle Konfessionen, Nationen und Kulturen wurde. Graz galt als Hauptstadt der Ökumene und des gesamteuropäischen Dialogs. Von dort ging die Initiative für die „Charta Oecumenica“ aus, Leitlinien für die wachsende Zusammenarbeit unter den Kirchen in Europa, die am 21. April 2001 von der

Konferenz Europäischer Kirchen und dem Rat der Römisch-katholischen Bischofskonferenzen Europas veröffentlicht wurde.

In der Zwischenzeit war schon am 1. Dezember 1994 nach dem Erscheinen des Direktoriums zur Ausführung der Prinzipien und Normen über den Ökumenismus die Römisch-katholische Kirche in den Kreis der Mitgliedskirchen des Ökumenischen Rates der Kirchen in Österreich aufgenommen worden, über drei Sitzungsperioden (1.1.2000-31.12.2005) führte Christine Gleixner den Vorsitz. Sie übernahm die Aufgabe, für die Zustimmung zur Charta Oecumenica zu werben. Im Jänner 2002 konnte in einem Ökumenischen Gottesdienst bekannt gegeben werden, dass alle Mitgliedskirchen der Charta Oecumenica zugestimmt und sie als Leitlinie der interkonfessionellen Zusammenarbeit angenommen hatten. Eine weitere Initiative des Ökumenischen Rates der Kirchen in Österreich war das Projekt „Sozialwort“, aus dem ein Text erwuchs, der die Zustimmung aller Kirchenleitungen fand (30. Oktober 2003) und als Orientierungs- und Impulstext für die gesellschaftlichen Herausforderungen der Gegenwart empfunden wurde. Christine Gleixner hat von der Charta Oecumenica und dem ökumenischen Sozialwort gerne als einem „Kompass“ gesprochen, der den christlichen Kirchen wegweisend zur Umsetzung in der täglichen Praxis an die Hand gegeben wurde. Hervorzuheben ist in diesem Kontext die besondere Sorgfalt für die Intensivierung des Christlich-jüdischen Dialogs und die Kontaktnahme mit der Islamischen Glaubensgemeinschaft, wie dies von der Charta Oecumenica angeregt worden war. Eine Frucht davon war die Erweiterung des christlichen Festkalenders um den „Tag des Judentums“, nämlich den Tag vor dem Beginn der Gebetswoche für die Einheit der Christen.

Als Vorsitzende des Ökumenischen Rates der Kirchen war Christine Gleixner im Zeitraum 30.6.2003-31.1.2005 am Österreichischen Verfassungskonvent beteiligt, der sich die Aufgabe stellte, eine Neufassung der österreichischen Bundesverfassung auszuarbeiten. Gleixner wurde dabei von einer ökumenisch zusammengesetzten Expertengruppe unterstützt, die sich der Formulierung von Grundwerten, Staatszielen, Grundrechten, bildungspolitischen Fragen, dem Asylwesen, Migrations- und Volksgruppenfragen, der so genannten „Dialogklausel“ zwischen Staat und Kirche auf europäischer und nationaler Ebene sowie einer vom allgemeinen Konsens getragenen Verfassungspräambel widmete. Das Ergebnis dieser Arbeit wurde vom Ökumenischen Rat der Kirchen verantwortet, kam aber bisher nicht zum Tragen und harrt noch der parlamentarischen Umsetzung.

In diesem weiten Bogen ökumenischer Aktivitäten trug Oberin Christine Gleixner große Verantwortung für das Miteinander der Kirchen. Dafür wurden ihr zahlreiche Auszeichnungen zuteil: der Berufstitel „Professorin“ (1999), die Promotion zum Dr.theol. h.c. durch die Katholisch-Theologische Privatuniversität Linz (2006), das Österreichische Ehrenkreuz für Wissen-

schaft und Kunst I. Klasse (2008), der Abt-Emmanuel-Heufelder-Preis der bayrischen Benediktinerabtei Niederaltaich (2009).

Die Saat, die sie gesät hat, so Bischof Krätzl, werde auch in Erinnerung an sie und in großer Dankbarkeit für ihr Wirken weiter aufgehen. Bischof Bünker unterstrich diese Dankbarkeit, wenn er sie zu jener Generation in der römisch-katholischen Kirche zählte, die „die ökumenische Öffnung des Zweiten Vatikanischen Konzils mit viel Herz und Einsatz“ umgesetzt und „ein verpflichtendes Erbe für die Zukunft“ hinterlassen habe.

Karl W. Schwarz

Literaturhinweis

GLEIXNER, Ch. Ökumene heute. Eine Orientierungshilfe. Wien 1980.

GLEIXNER, Ch. Unsere gemeinsame Verantwortung in Europa. In Bünker, M. - / Martin, E. (Hg.). *Der Himmel ist ein Stück von Wien. Eine Festschrift für Peter Karner*. Innsbruck-Wien, 2004, S. 98 – 104.

GLEIXNER, Ch. Ökumene in Österreich – ein Lernprozess (Lernweg) als Herausforderung für alle Kirchen. In Bünker, M. (Hg.). *Evangelische Kirchen und Europa*. Wien 2006, S. 93 – 106.

GLEIXNER, Ch. Antworten auf gemeinsame Herausforderungen. In *Begegnung und Inspiration. Fünfzig Jahre Ökumene in Österreich*. Hrsg. vom Ökumenischen Rat der Kirchen in Österreich. Wien-Graz-Klagenfurt, 2008, S. 21-30.

Medzinárodná vedecká konferencia

„Pravoslávie ako činiteľ obnovy tradičných kresťanských hodnôt

v Európskej únii (svedectvo a mučeníctvo)“

9. december 2014, Gorlice

Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej Univerzity v Prešove vyvíja svoje vedecké aktivity nielen doma, ale aj v zahraničí, čoho dôkazom je aj početná aktívna účasť vedecko-pedagogických pracovníkov dňa 9. decembra 2014 na medzinárodnej vedeckej konferencii v susednom Poľsku, mestečku Gorlice, v nádhernom malebnom zámku v obci Szymbark (v múzeu, centre výstav poľskej ľudovej kultúry a architektúry). Konferenciu organizovalo Diecézne centrum pravoslávnej kultúry „ELPIS“ v Gorliciach a tento v poradí už druhý ročník medzinárodnej vedeckej konferencie sa niesol pod názvom: „Pravoslávie ako činiteľ obnovy tradičných kresťanských hodnôt v Európskej únii (svedectvo a mučeníctvo)“.

Organizačný a vedecký výbor konferencie tvorili:

- J. E. Bp prof. dr. hab. Jerzy (Pańkowski) – prorektor Kresťanskej Teologickej Akadémie vo Varšave,

- J. E. Bp dr. Paisjusz (Martyniuk) – biskup Gorlický,
- Ks. prof. dr. Jerzy Tofiluk – rektor Pravoslávneho Duchovného seminára vo Varšave,
- Ks. arch. prof. Vasilij Sadvarij – prorektor UUBA v Užhorode,
- Ks. dr. Roman Dubec, PhD. – riaditeľ DOKP „Elpis“ v Gorliciach.

Konferencia sa niesla v duchu ideí a okruhov tém nielen religióznych, ale aj spoločensko-behaviorálnych, kde prezentovali svoje príspevky osobnosti známe tak v slovenskom, ako aj v medzinárodnom meradle.

Z náboženských motívov odznali prednášky ako:

1. *K religióznej skúsenosti podľa otca Sergeja Bulgakova* – dekan PBF PU v Prešove, prof. ThDr. Ján ŠAFIN, PhD.,
2. *Svätý Porfyrios a kresťanské hodnoty* – Dr. h. c. doc. ThDr. KRYŠTOF (Radim Pulec), PhD.,
3. *Monastieri a kňazstvo ako mučeníctvo* – Ks. biskup dr. PAISJUSZ (Piotr Martyniuk),
4. *Skúška Abraháma a obeta syna Izáka a jeho vyznanie viery* – doc. ThDr. Alexander CAP, CSc.,
5. *Archimandryta Grzegorz Peradze – svedectvo mučeníctva a sviatosti* – ks. prot. dr. Artur ALEKSIEJUK,
6. *Idea nekrvavého mučeníctva a vyznávačstva v dielach archim. Sofronija Sacharovova* – doc. ThDr. Štefan PRUŽINSKÝ, PhD.,
7. *Hodnota majetku (biblický aspekt podľa dvoch príbehov)* – doc. ThDr. Ján HUSÁR, PhD.,
8. *Zostúpenie Isusa Christa do podsvetia v patristickej literatúre prvých 3. storočí* – Mgr. Ján PILKO, PhD.,
9. *Pravoslávna liturgia a jej vplyv na kresťanské hodnoty jednotlivca a spoločnosti* – Mgr. Peter SAVČAK,
10. *Prázdne chrámy v Európe alebo kresťanstvo na ústupe* – Mgr. Martina KORMOŠOVÁ.

Spoločensko-behaviorálne témy z oblasti sociálnej práce zastrešovali referáty:

1. *Fenomén spravodlivosti v kontexte kresťanskej sociálnej práce* – doc. PhDr. Tomáš HANGONI, PhD.,
2. *Sociálna otázka zlého zaobchádzania s malými deťmi. (Fenomén týrania, zneužívania a zanedbávania detí)* – PhDr. ThDr. Maroš ŠIP, PhD.,
3. *Eutanázia ako sociálno-etický fenomén (Dôstojný odchod zo sveta?!)* – Mgr. Martina ŠIPOVÁ,
4. *Žiaduce a nežiaduce vlastnosti sociálnych pracovníkov. Pohľad študentov sociálnej práce z kresťansky orientovaných vysokých škôl* – Mgr. Lucia DROTÁROVÁ,

5. *Právne postavenie cirkvi a náboženských spoločností v rámci kresťanských hodnôt v štátoch Európskej únie* – JUDr. Rudolf MIRDALA,
6. *Kresťanské hodnoty v sociálnej práci v kontexte medzinárodného etického kódexu „profesionálnych kresťanských sociálnych pracovníkov“* – PhDr. Daniela CEHELSKÁ.

Pre tých, ktorí nepoznajú obec Szymbark so svojimi zákutiami, históriou a architektonickými zaujímavosťami uvádzame niekoľko bližších informácií.

Návštevníci obce Szymbark môžu navštíviť skutočný skanzen, kovácku dielňu, malý zámok a nádherné renesančné opevnené územie, krásne umiestnené v kopcovitej krajine pozdĺž brehu rieky Ropa. Názvy jednotlivých častí Szymbark, čo je niekoľko kilometrov dlhé územie, prezentujú kultúru „Pogórzania“ v celej svojej bohatosti a originalite. Mestečko je významné svojou neobvyklou, výnimočnou históriou. V roku 1802 John Bochniewicz, vtedajší majiteľ panstva Szymbark, vo svojej poslednej vôli rozdelil panstvo medzi štyroch potomkov, teda v obci vznikli v 19. storočí štyri zámky. Zámok s názvom Legi, malý zámok Manor Farm, zámok Castellum, štvrtý zámok Bystrica. Tri ešte stále existujú.

Múzeum Karwacjan a Gładysz bolo založené v apríli roku 2008. Jeho cieľom je, aby chránili dedičstvo Malopolska. Pod ochranou múzea sú Gréckokatolícka cirkev v Bartne a Centrum ľudových stavieb v Szymbarku. Centrum ľudovej architektúry v Szymbarku predstavuje rôzne prvky kultúry „Pogórzania“, najmä originálne drevené pamiatky a poľskú ľudovú architektúru. V rámci svojho veľkého pozemku (2,71 ha), nájdú návštevníci meštianske sídlo presťahované z Gorlíc, obydlia i kancelárie, rovnako ako aj výstavu panských tradícií, renesančne opevnené územie (v súčasnej dobe v ochrane), múzeum pod holým nebom, ako aj vzdelávacie reprezentatívne centrum a hotel s reštauráciou. V súčasnej dobe, výstava v exteriéri územia skanzenu zahŕňa štrnásť budov, vrátane štyroch dreveníc/chatiek (Gródek, Moszczenica, Siara a Szymbark), tri prístavby, zachovalé stodoly, chlievy, rovnako ako aj olejové obrazy, kovácke dielne, dva veterné mlyny a príklady malého rozsahu architektonických prvkov v obci: úle a svätyne.

Atraktivita obce Szymbark je i vďaka zámku, skanzenu a ďalším spomínaným architektonickým úkazom pre návštevníkov, ktorí sem cestujú z celého Poľska nepochybná a na svoje by si prišiel nejaký turista z tuzemska i zahraničia.

Konferencia naplnila očakávania všetkých zúčastnených, ktorí sme odchádzali s dobrými pocitmi, s novými vedeckými informáciami a poznatkami, obohatení tiež duchom, komornou a priateľskou atmosférou, ktorá na zámku Szymbark opätovne zavládla.

Výstupom konferencie je recenzovaný zborník príspevkov, ktorý je už v týchto dňoch prístupný v elektronickej podobe, online

na linku: http://www.okp-elpis.pl/book,open,2414,0,%E2%80%9E-PRAWOS%C5%81AWIE_JAKO_CZYNNIK_ODNOWY_TRADYCYJ-NYCH_CHRZE%C5%9ACIJA%C5%83SKICH_WARTO%C5%9ACI_W_UNII_EUROPEJSKIEJ_%28%C5%9AWIADECTWO_I_M%C4%98CZE%C5%83STWO%29%E2%80%9C_II_rocznik.html

Už teraz sa tešíme a s radosťou očakávame ďalší ročník nielen vedeckého, hlbavého, zaujímavého a náučného stretnutia, ale najmä inovatívneho, osvetového a susedsky priateľského, kolegiálneho, prívetivého i družného.

Daniela Cehelská

Międzynarodowe seminarium naukowe
Stosunki polsko-węgiersko-słowacke na przestrzeni wieków
9. – 10. marec 2015, Nowy Targ

V dňoch 9. a 10. marca 2015 sa v Bursie Gimnazjalnej im. dra Jana Bednarskiego v Nowom Targu konal medzinárodný vedecký seminár s názvom *Stosunki polsko-węgiersko-słowacke na przestrzeni wieków, teda Polsko-maďarsko-slovenské vzťahy v priebehu vekov*. Organizátormi tohto vedeckého podujatia bol Inštitút Historii Uniwersytetu Pedagogicznego v Krakove a taktiež členovia Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego v Nowom Targu.

Cieľom tohto podujatia mali byť výmeny pohľadov a taktiež zvýšenie záujmu o históriu pohraničia a medzinárodných vzťahov. Toto podujatie malo nadväznosť na prvé takéto podujatie, ktoré sa konalo v Cieszyne v marci 2014 a týkalo sa poľsko-českých vzťahov.

Na danom podujatí vystúpilo takmer 30 účastníkov z viacerých krajín a dané príspevky sa zaoberali, či už politickými, cirkevnými dejinami a aj diplomatickými vzťahmi v priebehu vekov. Zastúpenie mala aj Slovenská republika. V prvý deň konferencie vystúpil Martin Garek s príspevkom *Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1918 – 1920* a taktiež aj Monika Bizoňová s referátom *Piaristi v stredoeurópskom priestore a ich pôsobenie v Podolínci*, v ktorom sa venovala tomuto cirkevnému rádu a jeho postaveniu a pôsobeniu v rámci strednej Európy.

V ďalší deň konferencie vystúpila Michaela Beňová s príspevkom *Slovenská otázka v Poľsku a koncepcia „Tretej Európy“* a Eduard Laincz so zaujímavým referátom *Život na slovensko-poľskom pohraničí v rokoch 1939 – 1943* (so zameraním na inkorporované územie severného Spiša).

Výsledkom tohto medzinárodného vedeckého podujatia bude zborník všetkých odprednášaných príspevkov.

Monika Bizoňová

**Zagadnienia religijne i narodowościowe we współczesnych
badaniach polskich, słowackich i ukraińskich na terenie Euroregionu
Karpackiego**

(Aspekt historyczny, prawny, socjologiczny, filozoficzny i etyczny)

26. – 27. jún 2015, Jarosław – Lvov

V dňoch 26. – 27. júna 2015 sa konala medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Zagadnienia religijne i narodowościowe we współczesnych badaniach polskich, słowackich i ukraińskich na terenie Euroregionu Karpackiego (Aspekt historyczny, prawny, socjologiczny, filozoficzny i etyczny)*, teda *Náboženské a etnické problémy v súčasných poľských, slovenských a ukrajinských štúdiách v karpatskom Euroregióne (aspekt historický, právny, sociologický, filozofický a etický)*.

Toto vedecké podujatie organizovala *Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna* v Jarosławi (Poľsko) a *Narodowy Uniwersytet im. Iwana Franki* v Lvove (Ukrajina). Prvý konferenčný deň prebehol v poľskom Jarosławi a druhý deň konferencie v ukrajinskom Lvove.

V prvý deň konferencie sa konalo plenárne zasadnutie a po ňom nasledovalo rokovanie v niekoľkých paneloch, ktoré sa zaoberali aspektmi histórie, sociológie, filozofie či etiky. Zastúpenie na tejto konferencii mal aj Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Ako prvá so svojim príspevkom *Reformácia na Spiši a pôsobenie jezuitov na tomto území v 17. a 18. storočí* vystúpila Monika Bizoňová. Ďalšou vystupujúcou bola Štefánia Kováčová s referátom *Ukrajinský politik Simon Petľura v emigrácii*, v ktorej sa zaoberala životným osudom spomínaného politika.

V druhý konferenčný deň sa plenárne zasadnutie konalo vo Lvove a po ňom sa rokovalo v niekoľkých paneloch, ktoré sa zaoberali otázkami etiky, filozofie, histórie či práva. V rámci plenárneho zasadnutia vystúpil Peter Švorc s príspevkom *Rusíni a Podkarpatská Rus očami českých autorov v 20. rokoch 20. storočia*.

Výsledkom tohto medzinárodného podujatia bude konferenčný zborník všetkých odprednášaných príspevkov.

Monika Bizoňová

Vedecká konferencia
„Osobitosti konfesijného vývinu
východného Slovenska v ranom novoveku“
10. september 2015, Prešov

10. septembra 2015 sa uskutočnila na pôde rektorátu Prešovskej univerzity v Prešove vedecká konferencia venovaná „*Osobitostiam konfesijného vývinu východného Slovenska v ranom novoveku*“, ktorá bola organizovaná Centrom excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity v Prešove a Inštitútom histórie Prešovskej univerzity v Prešove. Po úvodných slovách hlavnej organizátorky Mgr. Annamárie Kónyovej, PhD. privítala účastníkov aj riaditeľka Inštitútu histórie doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. a následne slávnostne otvorila vedeckú konferenciu.

Prvý blok otvorila Miloslava Bodnárová s príspevkom s názvom *Komparácia vzťahu mestských rád a ev. cirkevných zborov v stredoslovenských banských mestách a východoslovenských obchodných mestách v 16. storočí*. Po nej nasledoval príspevok Libuše Frankovej s názvom *Superintendent Pavol Jozeffy a prešovské evanjelické kolégium (prvá polovica 19. storočia)*. Marcela Domenová vystúpila s príspevkom *Práce vybraných cirkevných reformátorov zachované v Kolegiálnej knižnici v Prešove*. „*Stredoeurópsky Východ medzi Rímom, Moskvou a Konštantínopolom*“ bol názov príspevku Jána Šafina. *Náboženské pomery v Provincii XIII spišských miest* priblížila v poslednom príspevku prvého bloku Monika Bizoňová.

Po krátkej prestávke začala druhý blok Annamária Kónyová s príspevkom *Antitrinitarizmus v náboženských pomeroch Horného Uhorska v 16. storočí*. Po nej Libor Bernát predstavil *Kňazov a učiteľov zo superintendencie Trenčianskej, Liptovskej a Oravskej v seniorátoch na východnom Slovensku v XVI. a XVII. storočí*. Príspevok s názvom *Konfesijná heterogenita Šariša koncom 17. a začiatkom 18. storočia* predniesol Ján Adam. Po tomto príspevku nasledovala obedňajšia prestávka.

Po obedňajšej prestávke nasledoval tretí blok, ktorý začal Lévai Attila s príspevkom *Valesius Antal János munkássága*. Po ňom nasledoval príspevok s názvom *Nagymama és kisgyerek (Az egri érsekség szerepe Hunkóc történetének rekonstrukciójában 1915 – 1916)*, ktorého autorom bol Bartók Béla. Władysław Tabasz vo svojom príspevku *Polscy duchowni, a rozwój wspólnot religijnych we Wschodniej Słowacji* sústredil svoju pozornosť prevažne na Stropkov. Anton Liška predstavil *Výstavbu gréckokatolíckych murovaných chrámov tereziánskeho typu na území východného Slovenska počas episkopátu mukačevského biskupa Andreja Bačinského (1772 – 1809)*. V poslednom príspevku tretieho bloku sa Lucia Šteflová venovala *Kežmarským evanjelickým kňazom v záznamoch matriky ordinovaných Superintendencie slobodných kráľovských miest*.

Posledný blok začal Władysław Tabasz v poradí s druhým príspevkom *Ekonomiczne podstawy wspólnot religijnych na obszarze Galicji*. Po ňom nasledoval Peter Kónya s príspevkom *Michalovská synoda v kontexte vývinu uhorského židovstva v 19. storočí. Slobodomurárske lóže na východnom Slovensku* priblížil Martin Javor. Konferenciu uzavrel príspevok Dávida Palaščáka s názvom *Vzťah Gréckokatolíckej cirkvi a štátu v 18. storočí*. Po ukončení konferencie nasledovala slávnostná recepcia.

Vedecká konferencia, na ktorej odzneli príspevky v troch jazykoch, prispela k výskumu dejín konfesijného vývinu v ranom novoveku. Prednesené príspevky boli rôznorodé, avšak vychádzali zo spoločného menovateľa, a to konfesijných premien v sledovanom období. Historikov, zaoberajúcich sa problematikou konfesijného vývinu v ranom novoveku, študentov histórie, ale i laických záujemcov o históriu iste poteší správa, že odprednášané príspevky budú publikované v zborníku.

Lucia Šteflová

Vedecké kolokvium
Dekret Orientalium Ecclesiarum a Gréckokatolícka cirkev na Slovensku
Prešov, 16. október 2015

Na Gréckokatolíckej teologickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove sa dňa 16. októbra 2015 konalo vedecké kolokvium na tému *Dekret Orientalium Ecclesiarum a Gréckokatolícka cirkev na Slovensku*. Bolo to v poradí piate kolokvium v rámci projektu *Koncil a my. Druhý vatikánsky koncil a Gréckokatolícka cirkev na Slovensku, pri príležitosti 50. výročia Druhého vatikánskeho koncilu (2012 – 2015)*.

Úvodnou modlitbou a pozdravným slovom podujatie otvoril pomocný prešovský biskup Milan Lach SJ, ktorý zdôraznil závažnosť Dekretu o východných katolíckych cirkvách a zaželel kolokviu, aby prispelo k poznaniu a k stále plnšej realizácii tohto učenia Druhého vatikánskeho koncilu o východných katolíckych cirkvách.

V mene dekana Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity Mons. prof. Petra Šturáka účastníkov kolokvia pozdravil prodekan fakulty doc. ThDr. PaedDr. Ing. Gabriel Paľa, PhD.

Prof. Jozef Jurko z Teologickej fakulty v Košiciach v prednáške na tému *Reflexia o dekrete Orientalium Ecclesiarum na Druhom vatikánskom koncile a po ňom* najprv uviedol širší kontext koncilu a následne sa venoval samotnému dekrétu. Okrem iného vyzdvihol, že práve niektorí hierarchovia východných katolíckych cirkví prispeli k prehĺbeniu poznania prameňov.

Doc. František Čitbaj z Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity prednášal o právnej situácii východných katolíckych cirkví po dekréte *Orientalium Ecclesiarum*. Najprv vysvetlil dôvody, prečo po Triidentskom koncile ako reakcia na reformáciu bola zdôrazňovaná uniformita, ktorá mala vplyv aj na to, že latinský obrad bol považovaný za nadradený ostatným, s čím súvisela aj latinizácia gréckokatolíkov. Druhý vatikánsky koncil dekrétom *Orientalium Ecclesiarum* oficiálne zrovnoprávnil východné katolícke cirkvi s latinskou cirkvou.

Doc. Marcel Mojzeš, hlavný riešiteľ projektu a organizátor kolokvia, vo svojom príspevku *Riziká a perspektívy interpretácie dekrétu Orientalium Ecclesiarum z pohľadu spirituálnej teológie* vysvetlil riziká nesprávnej interpretácie ako sú povrchnosť, pocit menejcennosti, pocit nadradenosti, prílišné zdôrazňovanie ekumenického aspektu. Zdôraznil tiež perspektívy, ktoré sa ponúkajú na základe správnej interpretácie dekrétu. Môže to byť zostúpenie na hlbinu, uvedomenie si vlastnej identity, impulz k rozvoju synodality, či budovanie jednoty s pravoslávnyimi predovšetkým svedectvom lásky. Tieto skutočnosti ponúkol prostredníctvom základného pravidla interpretácie koncilu, ktorým je láska k Cirkvi.

Bohatá diskusia potvrdila stálu aktuálnosť dekrétu a jeho význam, ktorý siaha do konkrétnych situácií, v ktorých sa ocitá Cirkev aj na našom území. Z kolokvia bude vydaná publikácia.

Lubomír Petrík

Medzinárodná vedecká konferencia *Cirkvi a cirkevná politika v Uhorsku a v Sedmohradsku v 18. a 19. storočí – od Resolutio Carolina po XX. zákonný článok z roku 1848*
Debrecín, 29. október 2015

Dňa 29. októbra 2015 sa v priestoroch Veľkej knižnice Potiského reformovaného kolégia v Debrecíne uskutočnila jednodňová konferencia venovaná vybraným aspektom dejín cirkvi v Uhorsku a Sedmohradsku v 18. a 19. storočí.

V prvom referáte Béla Baráth priblížil najvýznamnejšie panovnícke nariadenia týkajúce sa dejín cirkvi od obdobia vydania Resolutio Carolina po Tolerančný patent. Náboženskou otázkou na snemovom rokovaní v roku 1843-44 a jeho podrobnému priebehu sa venoval vo svojom príspevku Tamás Dobszay. Náboženskú štruktúru obyvateľstva na základe štatistických údajov z 18. storočia analyzoval v referáte Tamás Faragó.

Vzťahu reformovaných a posledného pomazania sa venoval Gergely Fazekas, ktorý poukázal na zápasy medzi cirkvami v desaťročiach po vydaní

Resolutio Carolina. Zaujímavý prípad apostatu z Debrecína v 18. storočí predstavil vo svojom príspevku Sloboda svedomia v 18. storočí – príbeh Jonika Endrédiho, bazilitského mnícha konvertovaného na reformovaného Botond Szabó Gáborjáni. Rovnako zaujímavý referát o vzťahoch jednotlivých reformovaných zborov k otázke únie v obciach juhovýchodného Uhorska v 18. a 19. storočí mal Ádam Hegyi.

Dejinami konkrétneho zboru v obci Takácsi v 18. storočí sa venoval József Hudi, ktorý poukázal na dopad panovníckych nariadení na život veriacich. Referát s podobným obsahom mala aj Annamária Kónyová, ktorá analyzovala život reformovaných zborov v hornom Zemplíne a Šariši v 18. storočí.

Dejinám Prešovského evanjelického kolégia v období 18. storočia sa venoval v referáte *Vyhnané a znovopostavené Kolégium* Peter Kónya. Názory škótskych a nemeckých protestantov na uhorskú cirkevnú politiku v Pešti reformného obdobia predstavil Kovács Ábrahám. Pohľad na úlohu rakúskej Štátnej rady v náboženskej politike Sedmohradska v 60-tych a 70-tych rokoch 18. storočia priblížil Árpád Kálman Kovács. Súvislosti vzťahu Samuela Szilágyiho, Alexandra Telekiho a Pavla Rádayho na základe korešpondencie analyzoval Teofil Kovács.

Literárnu pozostalosť Jozefa Keresztesiho a jej význam pre poznanie dejín koložvarského reformovaného zboru predstavil vo svojom príspevku József Pálfi. Posledným referátom konferencie bol príspevok Istvána Szabadiho o činnosti sedmohradského reformovaného konzistória a vzťahu potiských reformovaných k tejto inštitúcii.

Rôznorodosť tém konferencie poukázal na zložitnosť náboženskej situácie vo vývine Uhorska, ako aj v Sedmohradska v 18. storočí a potrebu ďalšieho bádania na vysvetlenie nielen interkonfesijných vzťahov, ale aj vzájomnej interakcie medzi protestantmi na lokálnej úrovni, ako aj vzťahu štátnej politiky k jednotlivým cirkvám.

Annamária Kónyová

ZOZNAM AUTOROV:

Ao. Univ.-Prof. Dr. Karl W. Schwarz
Institut für Praktische Theologie und
Religionspsychologie. Universität Wien

Dr. Bagi Zoltán Péter, PhD.
Szegedi Tudományegyetem

Prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.
Katedra stredovekých, a ranonovovekých
dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita v Prešove

Prof. ThDr. Ján Šafin, PhD.
Katedra cirkevných dejín, byzantológia
a gréckeho jazyka, Pravoslávna
bohoslovecká fakulta, Prešovská univerzita
v Prešove

Prof. PhDr. Pavel Marek, PhD.
Katedra historie, Filozofická fakulta,
Univerzita Palackého v Olomouci

PhDr. Libor Bernát, CSc.
Materiálovotechnologická fakulta so
sídлом v Trnave, Slovenská technická
univerzita v Bratislave

Dr. Püski Levente
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar,
Történelmi Intézet

Prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc.
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

RECENZENTI:

Prof. PhDr. Peter Kónya, PhD.

Katedra stredovekých, a ranonovovekých dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Doc. Mgr. Ján Adam, PhD.

Katedra stredovekých, a ranonovovekých dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Doc. PhDr. Miloslava Bodnárová, CSc.

Katedra archívnictva a pomocných vied historických, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Prof. PhDr. Peter Káša, PhD.

Inštitút ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

Doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc.

Katedra novovekých a najnovších všeobecných dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

Doc. PhDr. Martin Javor, PhD.

Katedra stredovekých, a ranonovovekých dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Prof. ThDr. Jan Blahoslav Lášek

Husitská teologická fakulta, Univerzita Karlova

Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

PhDr. Ján Džujko, PhD.

Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

Mgr. Annamária Kónyová, PhD.

Katedra stredovekých, a ranonovovekých dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

Doc. PhDr. Ľibuša Franková, CSc.

Katedra novovekých a najnovších slovenských dejín, Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

Informácia pre prispievateľov do časopisu *Historia Ecclesiastica*

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

Príklady popisu dokumentov citácií podľa ISO 690 a ISO 690-2

1. Knihy / Monografie. *Prvky popisu:*

Autor. *Názov : podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise *Prvky popisu:*

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie. *Prvky popisu:*

Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice: Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie. *Prvky popisu:*

Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Články v elektronických časopisoch a iné príspevky. *Prvky popisu:*

Autor. *Názov*. In *Názov časopisu*. [Druh nosiča]. rok vydania, ročník, číslo [dátum citovania]. Dostupnosť a prístup. ISSN.

Príklad:

HOGGAN, D. Challenges, Strategies, and Tools for Research Scientists. In *Electronic Journal of Academic and Special Librarianship* [online]. 2002, vol. 3, no. 3 [cit. 2003-01-10]. Dostupné na internete: <http://southernlibrarianship.icaap.org/content/v03n03/Hoggan_d01.htm>. ISSN 1525-321X.

6. Príspevok v zborníku na CD-ROM. *Prvky popisu:*

Autor. *Názov*. In *Názov zborníka* [Druh nosiča]. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture* [CD-ROM]. Peter Mulčák. Lednice : Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

7. Vedecko-kvalifikačné práce. *Prvky popisu:*

Autor. *Názov práce* : označenie druhu práce (dizertačná, doktorandská). Miesto vydania : Názov vysokej školy, rok vydania. Rozsah strán.

Príklad:

MIKULÁŠIKOVÁ, M. *Didaktické pomôcky pre praktickú výučbu na hodinách výtvarnej výchovy pre 2. stupeň základných škôl* : diplomová práca. Nitra : UKF, 1999. 62 s.

8. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

9. Odkaz na archívny dokument. *Prvky popisu:*

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BAArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

Historia Ecclesiastica je vedecké periodikum, ktoré vydáva Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu Prešovskej univerzity Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity v Prešove.

Historia Ecclesiastica publikuje zásadne len vedecké práce (štúdie) z dejín cirkví a náboženstiev na území Slovenska a ostatných krajín strednej Európy, materiály, resp. pramene k tej istej problematike, ďalej recenzie vedeckej literatúry a informácie o vedeckých podujatiach s problematikou dejín cirkví a náboženstiev. Vedecké práce, materiály a stále rubriky (recenzie, anotácie, správy) sa uverejňujú v slovenčine, resp. vo svetovom, príp. českom, maďarskom a poľskom jazyku.

Historia Ecclesiastica vychádza dvakrát ročne.

Historia Ecclesiastica is a scientific periodical by University of Prešov Centre of excellence for socio-historical and culture-historical research published by University of Prešov.

Historia Ecclesiastica publishes solely academic papers (studies) dealing with the history of churches and religions in the territory of Slovakia and other central European countries; materials or sources related to such topics, scientific literature reviews and information on scientific events relevant to the field of church and religion history. Scientific works, materials and regular columns (literature reviews, annotations, reports) are published in Slovak, world language, alternatively in Czech, Hungarian or Polish languages.

Historia Ecclesiastica is published on a bi-yearly basis.

